

Lluís Aracilen idazlan hautatuak

Xabier Falc3n (arg.)

© Xabier Falcón

© Udako Euskal Unibertsitatea

ISBN: 84-86967-93-7

Lege-gordailua: BI-1254-98

Inprimategia: RGM. Padre Larramendi 4. BILBO

Azaleko diseinua: Julio Pardo

Banatzaileak: UEU. Concha Jenerala 25, 4. BILBO telf. 4217145

Zabaltzen: Igerabide, 88 DONOSTIA

Liburu honen itzulpen lanetan Bego Montorio eta Koldo Izagirre idazle eta itzultzaileek ihardun dute. Beraiei, eta testuaren orrazketa lan isilean ibili den Jose Ramon Etxebarria irakasleari, mila esker UEUren aldetik, liburuaren kalitate maila jaso, besteak beste, beraiei zor diegu eta.

Hiruoi berriro, eskerrik asko.

Aurkibidea

AURKIBIDEA	5
SARRERA	7
1. HEZIKETA ETA SOZIOLINGUISTIKA	15
EDUCACIÓ I SOCIOLINGÜÍSTICA	
2. EGOERA MINORITAZIOAZ	73
SOBRE LA SITUACIÓ MINORIÀRIA	
3. ELEBITASUNA MITOA BAILITZAN	99
EL BILINGÜISME COM A MITE	
4. HIZKUNTZ ORDEZKAPENA	111
SUBSTITUCIÓ LINGÜÍSTICA	
5. EMAKUMEZKOEN ESPRINTA	115
L'ESPRINT DE LES DONES	
6. HIRU BIZITZA ELKARTZUT	123
TRES VIDES PERPENDICULARS	
7. HIZKUNTZ GATAZKO ETA HIZKUNTZ NORMALKUNTZA EUROPA BERRIAN	155
CONFLICTE LINGÜÍSTIC A L'EUROPA NOVA	
8. ARGI DAGO –BALDIN BADA KIGU	167
ES CLAR —SI JA HO SABEU	

Sarrera

1978an izan nuen Lluís Aracilekin lehenengo elkarrizketa. Sebastiá Serranok gonbidatuta ematen ari nintzen orduan Bartzelonako unibertsitatean hizkuntza estandarra eta euskara batuari buruzko hitzalditxo bat. Gogor egin zidan Aracilek amaiera aldean, Paul L. Garvinen eredu a zela-eta. Geroztik Euskal Herrian izan dut aukera berarekin harremanetan jarraitzeko, joan den hamarkadan askotan izan baita gure artean jardunaldietan parte hartzen eta hitzaldiak ematen.

Joxe Jabier Iñigok ekarri zuen *Bat* soziolinguistika-aldizkariko argitalpen-batzordera Kike Amunarrizen proposamena, Lluís Aracilen lan-bilduma egoki bat euskaraz argitaratzea, alegia. Neronek hartu nuen bere idazlanen artean aukera egiteko ardura, euskaratzaileari zer-nolako lanak emango zizkion jakinaren gainean egonda (besteak beste, testuei darien ironia dela-eta, hitz-joku eta hitz nabarren kasuan). Berari esker hemen duzu orain liburu zorrotz hau, nobelaren modura irakurriko duzuna.

Baditu bi lan-bilduma nagusi Lluís Aracilek: *Papers de Sociolingüística* eta *Dir la realitat*. Dozena pare bat idazlan dira guztira argitalpen horietan biltzen direnak. Gogoz aukeratuko genituzkeen hemen agertzen diren baino dozena erdi bat edo gehiago euskarazko bilduma honetarako, baina liburu bakar batentzat gehiegizkoa izango zenez, hauexek besterik ez ditugu aukeratu (eta ez dira gutxi, hala eta guztiz ere):

Dir la realitat, Edicions dels Països Catalans, Bartzelona, 1983. urteko liburutik:

És clar —si ja ho sabeu—.
Conflicte lingüístic i normalització lingüística a l'Europa nova.
Sobre la situació minoritària.
L'esprint de les dones.
Tres vides perpendiculars: Rivaroli, Cloots, Gregoire.

Papers de Sociolingüística, Edicions de la Magrana, Bartzelona, 1982. urtekotik:

El bilingüisme com a mite.
Substitució lingüística.
Educació i sociolingüística.

Luzeena da azken hau. Osoena ere bai. Hemendik irakurtzen hasi nahi izanez gero, has liteke, nik uste. Aukera ona da, osoena baita. Gero, nahi den bezala jarraitu: “L’esprint de les dones” eta “Tres vides perpendiculars” gai bereziei begiratzan diete, nahiz eta ondorio orokorrak atera ahal (eta behar) diren. Lehenengoan emakumeen elebiduntzea aztertzen du, gizonetzkoenaren abiadurarekin alderatuz. Bigarreanean Despotismo Ilustratuaren topikoa, Frantses hizkuntzaren unibertsaltasuna, eztabaidatzen du. Izenburua (“Hiru bizitza elkar-tzut”) Plutarkoren *Bizitza paraleloen* aipamen ironikoa baino gehiago omen da.

“Sobre la situació minoritària”, “El bilingüisme com a mite”, eta “Substitució lingüística” izenekoak diglosia eta elebitasunari buruzkoak dira. Diglosia Aracilek gehiegi erabiltzen ez duen terminoa da. Nonbaiten “cuadre hipnòtic” deitzen dio Fishmanen $\pm$ elebitasuna eta $\pm$ diglosiarekin egindako koadroari, gai honi buruzko erretorika arruntean hain ezaguna dena. Minoritario hitza hoberen faltan erabiltzen duena da. Nota luze bat ere egiten du hori dela-eta. Geroztik, bada horren orde z erabiltzen den terminorik —gutxi(ago)tua, esaterako—. Ez da hemen honetaz aritzeko leku aproposena, baina proposatzeko asmoa dut “txikitu” hitza, egokia datekeena, Plácido Múgica-ren hiztegian agertzen dena. Badela hemen nor/nork-en ezkutuko/ageriko arazoa —eta ideologiazkoa— aurrera liteke.

“És clar —si ja ho sabeu”, *Dir la realitat* liburuan sarrera gisa azaltzen dena, ideologia barruan koka litekeen sen onari buruzko idazlana da. “Liburuki hau testuinguru baten *kontrako* testua da batez ere” dio Aracilek, zerbait lehenxego ‘esan’ eta ‘hitz egin’en arteko bereizketa egin ondoren. Amaierako eta/edo hasierako irakurketa izan daiteke hau (ziur nago behin eta berriz irakurtzekoak aurkituko dituzula leku askotan, “És clar -si ja ho sabeu” honetan eta baita ere besteetan. Parentesia luzatuz, agian sortuko zaizu bi liburu horietatik euskaratu ez diren idazlanak ere katalaneraz irakurtzeko gogo. Dakizun euskararekin eta katalaneraz jakin gabe behar bada, hiztegiren batekin/gabe erraz eta gustura egingo duzulakoan nago).

Estiloa edo hizkera

Badirudi zientziei eta, orokorrean, jakintzari dagokion hizkera, aseptiko eta neutro itxurakoa dela. Egia-itxura duen estiloa da eta horretan datza bere indar eragilea. Eguneroko “zentzua” edo sen ona delako hori aldatu nahi duenak, ordea, bestelako hizkera erabili behar izaten du, indar eragilea dariona. Tonua da, orduan, estiloen aro bereizgarri nabarmenetakoa, botere korrelazioarekin elkarturik dagoena.

Idazlan hauetan tonu guztietako sinfonia aurkituko duzu: zientziari (batzuetan *heavy*), hitzaldiei, salaketari, kritikari, haserreari, *ironiari*, umoreari eta abar askori dagokiona. *Politonia* hitza erabiltzen du Aracilek berak honetarako, (azpi)jeneroz¹ osatua. Estilo-multzo anitz horrek aldakuntzak egiteko aukera ematen omen dio,

“zenbaiten ustez bitxiak edo harrigarriak”. Somatzeko moduak egoera pertsonal eta sozialarekin lotuta daudenez, adierazteko moduen sortek anitzak behar dute izan, ixilik egon nahi ez badugu, behintzat. Ez duela etsi nahi dio Aracilek, eta bere eskura dagoen hizkera-sortaren aukera ez duela baztertuko: “ez da inolako sekretua jendearen esperientziak eta gaitasunak giza aniztasunaren alor bat direla. Nire bizitza eta nire mundua *zabalagoak* izatea nahiko nukeenez, ez diet inolako jaramonik egiten aholku murriztailei”.

Ideologia nagusia delako horren aldrebeskeriak eta inkoherentziak agerian jartzeko, begi zorrotzekin egoera eta diskurtsoa aztertzeke, detektibe-lana ezinbestekoa da. “És clar, si ja ho sabeu” idazlanean sen ona/ideologiaren azalpena eta azterketa egiten digu. Ideologia kulturaren atmosfera da, eta atmosfera hori aztertzea detektibe-lana da, batez ere “gure” ideologiarekin ari garenean, atmosferako airea arnasten dugun bezala, gehiegi ohartu gabe sartzen baitugu biriketean. Detektibe- (ikerle-)lanaren adibide zehatza baduzu, esaterako, “El bilingüisme com a mite” idazlanean: esan egiten omen da, hobe dela elebiduna izatea elebakarduna izatea baino. Ez omen litzateke hau esango, aurretik esan izan ez balitz, elebidunak “menpekoak” zirela. “Baina ez dago batere argi”, jarraitzen du Aracilek, “ea ‘menpekoak’ diren elebidunak direlako, ala alderantziz” (hau da, elebidunak diren *menpekoak* direlako). “L’universalité de la langue Française” idazlana, beste ikerlan argi bat dugu hemen azaldu nahi dudana ikusteko, ikerlearen eginkizuna nolakoa behar duen izan, alegia.

Sebastià Serranoren pasarte bat ekarri nahi dut hemen gogora (*De l’amor als signes*, PPU, Bartzelona 1984: 144). Bertan agertzen da detektibe-lanaren, ikerlanaren eta filologiaren arteko harremana:

“La tasca política del filòleg passa per criticar des del punt de vista del llenguatge, de la comunicació, dels sistemes de signes emprats, el funcionament de les institucions que es volen dir -com el llenguatge i la matemàtica- neutres i independents. Criticar-les de manera que la violència que s’exerceix a través d’elles sigui detectada.”

Aracilen lanak eta eskolak jaso dituztenak bitan banatu direla entzun izan dut askotan: zale eta eta ez-zaleen artean egin litekeen bereizketaren arabera. Nik ez nuke jakingo nola egin zaleen alde, bitako talde batean sartu gabe. Langile gogorra izanik, gogor egiten die lankideei ere. Ikerleak ume handiak direla dio batean, hitz goxoak erabiliz. Badu zer esanik hizkuntzalaritza eta hizkuntzalariak direla-eta, filologia eta filologoak, historia eta historialariak... Hizkuntzalari ‘hutsei’ eta Filologoei fatalismoa kritikatzan die, hizkuntzek politikarekin zer ikusirik izango ez balute bezala, unibertsal bilogikoei -“hizkuntzarenak baino askoz ere sinesgarriagoak!”- kasurik egin gabe, “barruko” eta “kanpoko” lingüistikari buruz

---

1. *Registro, estilo, jenero* hitzak dira hizkera-motak adierazteko erabiltzen diren izenak, euskaraz, ene ustez, *hizkera* hitzak berak ederki adieraz ditzakeena.

ari direnean. Eragozten die, baita ere, betiko apologistei buruzko lanak eta gaurko hizkuntz jarrerari buruzkoak apologia hutsak izatea, edota estistika arloa zenbakiz betetzeko besterik balio ez izatea. Ikusi zerorrek filologia eta linguistikari buruzko bi pasarte hauek:

“Hostotza erretorikoa ez da inolaz ere ikasketa-modu bat —datu arsenalala baino ez da, beste funtsezkoago batzuekin konbinatu beharrekoa—. Erudizio filologikoa nahaste-borrastea da, eta ironikoki esan genezake era guztietako elementuak daudela bertan.”

“Eta *hemen* utzi behar da, isilean, hizkuntzalarien eta semiologia/semiotikako sailaren konpania [...] aho handiek.”

Historialarientzako ere badu aipamenik:

“Hainbat historialari profesionalak, zoritxarrez, ez dute oraindik horrelakorik susmatu —edo gutxienez ez dute oso seriotan hartu (ez direla serioak edota mobidaren funtsezko dinamikarekin ez direla ohartzen)—. Ederto ulertzen dut ‘modernizazioa’ren gaiari oro har heldu dioten historialariek nik gai batetarako erabili dudan metodo zorroztasunik gabe egin izana —eta nire gaia, izan ere, beraiek bazter utzitako ugarietako bat da—”.

Soziolinguistikan ari direnak, berriz, bi taldetan bana omen daitezke: taldetxo multinazional bat, jatorri akademiko desberdinetik etorritakoa, batetik; eta tropel jendetsuaren taldea bestetik, “inkestatxo bakaneko” talde gisa definitzen dena. Talde honen elebitasunari buruzko erretorikan, esaterako, elebitasun-mota guztietako aipamenak aurki litezke, baina ez aldebakarreko elebitasunari buruzkorik.

Eta, orokorki, ondoko pasarte hau errepika genezake hemen:

“Jakin badakit esateko bizioaren kontra, inolaz ere ez entzuteko bertutea dagoela, sen onean itsuki sinesten dutenek ezin hobeki praktikatzen duten bertutea. Hauek ez dira sekula etxetik kanpora ausartuko. Ez dira ez eta etxean ausartzen.”

Aspaldiko europarra eta internazionala izateaz gain, gizon argia, zehatza eta ezaguera zabalekoa dela aitortu beharra dago. Ez dakit inork ideologo gisa definitu duen. Gozatzeakoak dira bere lanak. Nobelaren gisara irakurtzen direla esan liteke. Ez dituzu hemen aurkituko ‘normalean’ idazten diren gauzak elebitasuna, diglosia edota soziolinguistikako beste edozein gaiari buruz. Lluís Aracil ezaguera zabaleko gizona dugula esan dugu. Erudizioa bera ere ez da falta bere testuetan. Beharbada ondo etorriko zaizkizu hiztegia/entziklopedia alboan izatea kontsultaren bat-edo egiteko. Argibideen beharrean nengoen; zaila egingo zitzaidanez erabakitzea zeri bai eta zeri ez, norentzat bai eta norentzat ez, prestatzailearen ohartxo bat edo beste ipintzea, hiztegia/entziklopediarena gomendatzea iruditu zait egokiena.

Hiztegiarekin ari garenez, badu arlo honetan ere bere ekarpena Lluís Aracilek. Horretaz arituko gara ondorengo lerroetan.

Hizkuntz gatazka/borroka, normalizazioa, eta tartekatzea (arteratzea) Aracilek berak bultzatuko hiru izen/termino dira. Egia da lehendik ere ezagunak zitzaizkigula, hein tiki batean behintzat. Ikusi, esate baterako, beharbada gehiegi aipatua ez den A. Campiónen (*Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua eúskara*, Tolosa, 1884: 26) testu hau (beztua neronena da):

“A consecuencia de su posición geográfica el euskara se encuentra en **contacto**, y por lo tanto, en **lucha** con dos lenguas literarias, oficiales, administrativas y políticas, protegidas por la tiranía unitaria de dos grandes naciones que siempre tienen la palabra *libertad* en los labios y la coacción en las leyes; esas lenguas son el castellano y el francés.”

1953koa da *Languages in Contact* liburua, Uriel Weinreichena, soziolinguistikari aitazindaria, Lluís Aracilentzat hain ezaguna dena, Einar Haugenekin batera. Honek *Language conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian* argitaratu zuen 1966an. Hau da, badira Aracilek baino (ia)² lehenago termino horiek erabili dituztenak, ikusten den bezala; baina gure artean bultzatu dituen, Lluís Aracil izan da.

Hizkuntz normalizazioa

Aracilek bultzatuko terminoa da hau ere. Oso ezaguna da hizkuntz normalizazioa terminoa gure artean. Eta Països Catalansetan zer esanik ez. Bai hizkuntzaren estandarizatzeari, bai hizkuntz erabilerari dagokion terminoa omen da (*korpusari* eta *estatusari*, Heinz Klossen arabera). Hau da, gure kasuan, batetik euskara batuaren gauzatzeari eta bestetik alfabetatze eta euskalduntzeari. Bi alderdi bete behar dira, bada: hizkuntza arautzea, *normapean* jartzea, eta *normalean* euskaraz aritzea.

Zentzu berezian erdara eta euskararen arteko diglosiari buelta emateari dagokiola esan liteke *hizkuntz normalizazioa* izena. Horrela aurreko adierazgaiarekin (hizkuntz gatazkarekin, alegia) lotzen da zuzen zuzenean hizkuntz normalizazioa. Esan beharra dago, Aracilek ez duela gehiegi erabiltzen diglosia delako terminoa, hizkuntz normalizazio/gatazka kasuan besteek hainbeste erabili ohi dutena.

Ez dut uste erabat zuzen dabilenik Francesc Vallverdú (*Aproximació crítica a la sociolingüística catalana* 1980: 68-69) ondoko hau dioenean:

---

2. 1965koa da Aracilen “Hizkuntz gatazka Europa berrian”, frantsesez argitaratua. *Language Conflict...*, berriz, Haugenenena, urtebete beranduagokoa. Horregatik parentesi barruko *ia* hau.

“El concepte de normalització lingüística, tal com ha estat utilitzat per alguns sociolingüistes catalans, no ha tingut una acceptació generalitzada. Hi ha hagut, val a dir-ho, tractaments parcials o parcel·lats del problema de la normalització lingüística: estandarització (*standardization*) i planificació lingüística (*language planning*) són conceptes que en molts autors cobreixen el camp de la normalització lingüística i que, certament, han tingut una major acceptació.”

Gero, Fabra, Coromines, Sanchis Guarner eta Badia Margarit aipatzen ditu, neurri txikien edo nahiz eta berandu, izena bera —normalizazioa— edo, bestela, izena ez baina bai kontzeptua erabili izan dutenak. Dena dela, ondoko hau aitortzen du (1980: 78):

“El mateix autor que elaborà la noció de conflicte lingüístic, Lluís V. Aracil, ha estat també el primer que ha fet servir l’expressió «normalització lingüística».”

Toni Mollà eta Carles Palancaren liburuan (*Curs de sociolingüística*, Edicions Bromera, Alzira, 1987: 27), berriz, hauxe irakur daiteke:

“Ben bé podem dir que la Sociolingüística pren cos als Països Catalans amb els treballs del valencià LLUÍS-VICENT ARACIL I BONET.

[...] Cal atorgar-li el mèrit, també, de la utilització primera del terme *conflicte lingüístic*, anterior a l’aparició de l’expressió *language conflict* o *linguistic conflict* en la sociolingüística americana (Einar Haugen). També ha estat el primer investigador català a fer servir —i a desenvolupar— el concepte de *normalització lingüística*.”

Are gehiago, Aracilen lana bertako eta kanpoko soziolinguistikaren abiapuntua izan dela diote bi idazle hauek.

Laburbilduz, azalpen nahiko pertsonalarekin hasi naiz sarreratxo hau egiten. Bertan agertzen diren idazlanen edukia agertu nahi izan dut gero, bertako ordenari edo beste bati jarraitu nahi bazenion. Hizkera dela-eta, aipatu behar izan dut politoniarena, Aracilek berak erabiltzen duen izena. Han-hemenka gai akademikotan eta hizkuntz kontutan ari direnengatik egiten dituen balorazioak batera biltzea, testuetatik ateratako aipamenak errepikatuz, merezi zuela uste izan dut. Azpimarratu dut, baita ere, soziolinguistika arloan izan behar den zehaztasuna eta adimen ernea, ikerlana³ behar bezala egiteko. Aracilen ekarpenaz, terminologia kontuan *tartekatzea* (arteratzea), *hizkuntz normalizazioa* eta *gatazka* aipatu ditugu. Lehenengoari buruz (gure artean gehiegi aipatzen ez dena) ez gara aritu, ordea. “Egoera minoritarioaz” idazlanean irakurri ahal izango duzu horretaz.

3. Zehaztasuna dela-eta zorrotasun “bitxi” bat aipatzearen, egoera minoritario/titikukoak “estranjers i sense passaport” (pasaportetik gabeko atzerritarak) omen ginelarik ikasi nuen katalanez.

Zuzenean hunkituak utzi gaituzten adierazpen berri batzuk egin ditu azkenaldi honetan Lluís Aracilek. Labur esanda, badirudi gaur egun agertzen duen jarrera, gure hizkuntza, nazioa eta herrialdeari buruzkoa, eraldatu egin zaiola, ez dela idazlan hauetan agertzen duen jarrera bera.

Aracilen azken adierazpen hauek zabalago aztertu behar direlakoan gaude eta hemen eman dezakegun azalpena baino luzeagoa eskaini beharko litzaiekeela uste dugu. Bien bitartean, jaso ezazu ondorengo idazlanen mezua, azken finean, teoremen balioa ez baitago asmatzailearengan, baizik eta teorema bakoitzaren baitan zuzenean.

Eta besterik ez. Hau irakurtzen ordu atseginak pasatuko dituzulakoan,

Xabier Falcón
Deustuko Unibertsitateko Soziolinguistika-irakaslea

1. Heziketa eta soziolinguistika⁴

Educació i sociolingüística

Paper honen sorburua Castelló, Elx, Alacant, Valentzia, Gandia eta Alziran 1974ko otsaila-martxoan hezitzaileek parte hartu behar zuten ikastaro baten barruan eman nuen hitzaldia da. Eskerrak eman nahi dizkiet antolatzaile eta partaideei beren ardura eta lankidetzagatik; harritu egin ninduten benetan. Orain aurkezten dudan testu hau, orduan sortutako erreakzio eta eztabaiden argitan berregina da. Izan ere, esperientzia gogoangarri hark asko sustatu ninduen, ikusarazi baitzidan nire hausnarketa bakartiek, orain hamalau urte hasiak, harreman estua dutela nire zenbait auzoren kezka eta ahalegin praktikoekin.

Zer esanik ez, paper honek, Valentziako esperientzietan oinarritzen bada ere, katalanak oro har arduratzen dituen gaiak hartzen ditu —begi-bistatik inoiz utzi ez dudan gauza—. Orain darabildan hizkuntza bera, katalanok elkarbanaturik daukagun interesa eta erantzukizuna da. Halaberean nahi nuke, gure ideiak integratu eta gure ahaleginak koordinatzeko parada izan dadin, guztiok abiatuta gauden eginbehar historiko batean. Katalaneraren batasunak, iragan mendeko filologoez berraurkituak, oso esangura prospektibo txikia izango du *geuk* geure komunitatearen batasun *soziolinguistikoa* berraurkitzen eta birsendotzen ez badugu. Hizkuntzaren etorkizunak —gure etorkizunetik banaezina denak— ikuspuntu integratzailea hartzera behartzen gaitu geure ekintza praktikoaren funtzioan. Galde dezatela, bada, filologiaren diszipuluek katalanera “zer den”. Gure arazoa da, zer *egin* (eta egingo) katalanerarekin.

Esan nahi baita, gure eztabaidaren terminoek oso desberdinak izan behar dutela orain artean erabili direnetatik. Lehenik eta behin finkatu egin beharko ditugu. Eta uste dut hori oso egokiro egin ahal izango dugula, heziketari bagagozkio.

Estatu Batuetan, beltzen eta gaztelera-hiztunen heziketa-arazoez larregizkoa dirudien pizgarri eta bultzada eman diote aspaldiko aldi honetan ikerketa soziolinguistikolari. Ez genuke gehiegikeriarik egingo, neurri handi batean soziolinguistika yanki berriena problema zehatz horien azpiproduktua izan dela esango bagenu. Denok dakigu heziketaren gaineko kezkek baliabide instituzionalak mobiliza ditzaketela, publikoaren ardura erakarri eta bokazioak sortu —nahikoa bultzatu dute Estatu Batuetako ikerketa soziolinguistikoa faktore hauek—. Arrazoren bat dela medio, ostera, kontra-adibide bitxia dirudi katalaneraren kasuak.

---

4. Lehendabizkoz “Treballs de sociolingüística catalana”n, 2. zenb., argitaratua. Valentzia, 1979.

Ikerketa soziolinguistikoak etekin txikia atera dio hasiera batean oso aldeko izan behar zitzaion koiunturari. Aldi berean, ikerketak orain arte eman dituen fruituak oso urriak dira eta entzute txikia lortu dute. Gure isolamendu (eta atzeramendu) intelektualak azal dezake, neurri batean, hau guztia. Gure tradizio pedagogiko parrokiak eskasak garapen berriekiko harremana galdu du, eta ez dirudi berrikuntza soziolinguistikoetara bereziki zabalik dagoenik. “Elebitasuna” izenburua orokorki onartzea —nik 1966an salatua— hezitzaile katalan gehienek deitoratu ere ez duten geldiaratearen marasmo intelektualaren sintoma argia da.

Kontua da “hezkuntzaren” eta “soziolinguistikaren” arteko loturak askoz argiagoak direla Estatu Batuetan hemen baino. Roger W. Shuy-ren *Sociolinguistics and education: Promise and problems in the seventies* izenburuko artikulua (oraindik argitaratu gabea), hainbat topikorekin familizaturik dagoen irakurlegoari zuzentzen zaio eta, topikoek, besterik ezean, *catchwords* gisa jokatu dute. Nire artikulua honek, ostera (Shuyrena baino lehen eta horrekiko loturarik gabe prestatua), izotza hausteko pribilegio nekagarria du eta baliteke *vox clamantis in deserto* izatea. Esan nahi baitut, nozio ezagunak aipatu (eta horietan oinarritu) ordez, abiapuntu izango diren nozio berriak sartu nahi ditudala, hortik aurrera eztabaidatu eta aurrera egin ahal izan dezagun —seguruen gure homologo yankiek baino aterramendu *handiagorekin*, dena esateko—.

Bada, hasiera batean guretzat abantailatsua den kontrasteak (hau da, soziolinguista katalanak “bertakoak” direla-eta; beraz, gure jakinmin intelektuala eta gure inplikazio pertsonala solidarioak izanik), aztertzen dugun gaia oso seriotan hartzera behartzen gaitu. Gure azterketaren objektua eta geure bizitza banatu ezin ditugunez, ezin dugu gogaide-zeregina bete. Azken finean, geure buruez hitz egiten dugu eta defendatzen ditugun interesak ere oso geureak ditugu. Besteren kausen defendatzaileek agertutako erruki hutsal eta amore-emailea baino sakonagoa eta indartsuagoa da gure motibazioa.

1.0. “La llengua”: kezka bat

Katalanok “la llengua” deritzogun hori, gure kezka iraunkor eta nagusienetakoa da. Zenbait behatzaile etsaiek obsesio erigarria —kaltegarria ez esatearren— ikusi nahi izan dute horretan. Maltzurkeriak aparte, kontua da kezkak axolagabekezia baztertzen duela. Eta horrela da, izan ere: gure erreakzioek (kanporatutakoak nahiz erreprimituak) sentikortasun handia agertzen dute “hizkuntzarekin” loturik dauden eguneroko bizitzako gora-beherekin. Gure kezka bera nabarmena da oso —eta hizkuntza bera bezain objektiboa—. Horrek hartzen duen *forma*, ordea, guztiz bestelako kontua da.

Ikusi egin beharko litzateke ea “hizkuntzak”, batez ere, *pairatzen* dugun neke eta egonez modura kezkutzen gaituen, ala *ulertzen* dugun arazo modura. Esperientziak berak argi uzten digu pairatzea eta ulertzea ez direla gauza bera.

Hasteko, batari eta besteari dagozkien banaketa sozialak ez datoz bat. Pairatzen dutenen kopurua (ia denak) ulertzen dutenena (ia inor ez) baino askoz ere handiagoa da. Abiapuntu egokia iruditzen zait zenbakizko kontraste bitxi hau. Kontua da, “hizkuntzaz” hitz egiten dugunean (geurez ala beharturik), katalanok jarrerak eta sentimenduak azaleratzeko joera dugula, geure komunitatearen egitura soziolinguistikoa sistematikoki aztertu eta eztabaidatzeari ekin ordez. Emozio-oparotasuna, beti ere, kontzeptu-eza ia perfektuak lagundurik agertu ohi da —“*eskuak ez zezan zauria antzeman*”—.

Saihestezinak dirudite neke eta egonezek —ez al ditugu bada horrexegatik pairatzen?—. Zerbaitek, alabaina, ez digu uzten horiek arazo modura ulertzen. Eta guztiz sintoma interesgarria da hau soziologoarentzat. Arazoak ulertu ahal izateko, horiek pairatzen dituztenen arteko komunikazioa erraztuko duen antolamendu sozial moduren bat behar da aurretik. Eta komunikazio-bide horiek aukera ematen dute bai nozioak artikulatzeko, baita gauzen egoera eraldatzera bideraturiko ekintza kolektiboa kontzertatzeko ere. (In)komunikazio sozialaren topikoak nahikoa literatura oparoa sortu du. Jean P. Sartre-ren *Critique de la raison dialectique* (1960) ezagutzen dutenei, Claus Mueller-en *Notes on the repressions of communicative behaviour* (1970) izenburuko laneko ohar labur eta zehatzak gomendatzen dizkiet. Puntu hau azpimarratu nahi izan dut, ene ustez, “hizkuntzarekiko” gure kezka gabeziak benetan gure gizartearen egiturazko gabezia larrien sintoma direlako.

Argi dago, errealitatea konplexua denez, ugariak eta anitzak direla landu eta aplikatu behar ditugun kontzeptuak, “elebitasuna” nozio amorfoa gaindituz. Baina argi dago, halaber, errealitatea koherentea den neurrian —kaotikoa izan ordez— sistematikoki artikulatu behar ditugula geure kontzeptuak, arbolek ez diezaguten sekula basoa ezkuta. Dударik ez dago kontzeptu zentral eta globala behar dugula. Eta puntu honetan sartu behar da “soziolinguistika” kontzeptua —hauxe dugu *le mot de l’énigme*—. Izenburu hori asmatzeko ez merezimendua ez eta errua nireak ez diren arren, (egokia izateaz gain) nahitaezkoa dela baieztatzen dut indar osoz. Azken finean, koherentziaren eta desordenaren artean, batasunaren eta sakabana-ketaren artean egin behar dugu aukera —horrek dituen ondorio praktikoekin—. Ene iritziz, koherentzia eta batasuna exigentzia praktikoak dira batez ere. Zaila izango da ekintza koordinaturik egotea integrazio kontzeptualik ez badago. Hemen “soziolinguistika” nozioak, gure “hizkuntzaren arazoa” osotasunean antzemateko beharrari erantzuten dio, eta kontzepzio horrek “hizkuntzatzat” jo izan duguna gainditzen du, dudarik gabe. Desberdinak dira, oro har, hezitzaile, idazle, gidari eta antolatzaile politiko nahiz hiritarren interes eta eginbehar bereziak. Baina ez dira independenteak. Eta gure egoeran nahitaezkoa zaigu interdependentziari eta elkarlanari lehentasuna ematea —aniztasuna onartuz eta errespetatuz—. Azken finean, aniztasuna suposatzen dute interdependentzia eta elkarlanak, sintetikoki gainditzen duten neurri berean. Eginbehar historikoa zabalagoa eta nahasiagoa den neurrian, orduan eta beharrezkoagoa izango da lanaren banaketa.

Soziolingüistika kontzeptuak, gainera, badu beste abantailarik, hots, zientifiko izatea, hau da, unibertuala. Etengabe gogorarazten digu, geure arazo bereziak logika orokorraren argitan ulertu behar ditugula. Eta logika horrexen argitan konpara ditzakegu datuak, eta kanpoko esperientzietan oinarrituriko ideia eta metodoak geure kasura aplikatu. *Ad hoc* asmatutako nozio eta praktika parrokiei eusten badiegu, geure kalterako zapuztuko ditugu nazioez gaineko komunikazio eta elkarlana. Honi dagokionez, “Jende katalana gara eta izango gara, guk nahi ala nahi ez”, etab. dioen jendeak, sinpatia gutxi sortzen didala aitortu behar dut. Hori baino askoz erradikalagoa da nire tesia. Katalanak, besterik gabe, “jendea” direla baieztatzen dut, hau da, Gizateriaren parte. Eta katalana den Gizateriaren parte honek ezin du bere burua isolatu eta ez du gainerakotik isolatu behar. Enfoke zientifikoak inplikazio etiko unibertsalistak ditu, inola ere abdikatu ezinekoak. Mesede eskasa egiten dio filologia chauvinistak gure hizkuntzaren kausari.

Herri honetan izan dudan esperientzian, nik neuk sortutako bi galderekin (bata teorikoa eta bestea praktikoa) egin dut topo behin eta berriro: 1) zer da soziolingüistika?, eta 2) zer lotura du horrek katalanarekin? Nik neuk sortuak izanik, ezin uko egin zintzotasun osoz erantzuteari. Are gehiago: bihotzez eskertzen dut hori egiteko aukera izatea, eta horrexegatik idatzi dut paper hau. Hala ere, esperientzia parrokiak agertu dit jakinmina eta interesa baino gehiago harridura sortzen duela hemen “soziolingüistika” izenburuak. Dirudienez, aski mugatuak dira herrikide zenbaiten atentzio eta imajinazioa. Azken finean, bada gor sendaezinik, besterik gabe entzun nahi ez duen horietakoa, agian pentsatu nahi ez duelako. Jakina, ez natzaie herrikide horiei ari.

Hala ere, horren guztiaren gainera, soziolingüistikak eskari potentzial bati erantzuten dio orain eta hemen, inolako zalantzarik gabe. Honela dio Gerard Vassalls fisikariak oraino argitaratu gabeko artikulu batean: “*Soziolingüistika ez balego, asmatu egin beharko litzateke, katalanaren kasurako bakarrik balitz ere!*” “Gure kasua, zorionez, ez da ez bakarra ez eta konparaezina. Hori bai, horrelakoa ez izateak berak behartzen gaitu konparaketak egiten, gorrotagarriak badirudite ere. Azaltzeko zaila da (eta justifikaezina) katalanok salbuespen negatiboa izatea, soziolingüistikarenak gure “hizkuntzaren arazoarekin” inolako zerikusirik ez bailuen. Begi-bistakoa da, izan, zerikusi handia duela eta benetako behar praktikoei erantzuten diela, agian gaur inoiz baino biziagoak diren beharrei. Aztertu behar duguna honako hau da, alegia, ea nola eta zein neurritan sentitu eta adierazten dituzten (ala ez dituzten) gure herrikideek benetako behar horiek.

Ez dezagun orokorpen negatiborik egin, goizegi zapuztuko baikinategi. Oso zehaztasun esanguratsua da abangoardian lan egiten duten pertsonen interes handiagoa dutela soziolingüistikan, atzegoardian instalaturiko gure jauntxo parrokiak baino, azken hauek bertatik operazioak zuzentzen dituztela pentsatzen baitute (edo hala nahiko lukete). Aurrerago errepikatuko dudanez, eruditu eta handikiek soziolingüistikarekin duten jarrera tipikoa, indiferentzia hutsaren eta

etsaigo defentsiboaren artean mugitzen da —*nola ez, bada!*—. Soziolinguistikaren berehalako beharra sentitzeko gauza ez izaki, eta jakinmina azaltzeko harroegiak, tradizio parrokiaren kontrako mehatxua ikusten dute maiz berrikuntza horretan —esan nahi baitut: John K. Galbraith-ek “*the conventional wisdom*” izendatu duena, hori baita euren berezitasuna, pribilegioa, santutegia eta gordegia—. Argi dago, handiki eta erudituen jakintza konbentzionalak iraun eta nagusitu egin daitekeela, arazo praktikoekiko harreman zuzena saihesten duen neurrian —abangoardian lan egiten dutenek saihestu ezineko nekea—. Azken hauek —eta hezitzaileak ditut orain bereziki gogoan—, deskubritu egiten dute, goiz ala berandu, ezarritako nozioak erabat desegokiak direla berek burutu beharreko lan konkreturako. Eta orduan desmoralizaziorako alternatiba bilatzen dute desesperatuki —handiki eta erudituen ankerrak, dirudienek, inmundaturik daude horren kontra, zeren, aurrikuspena sendaketa baino nahiago dutenez, arriskua saihesten baitute—.

Jakina, gure etorkizun soziologikoa askoz gehiago dago abangoardian lan egiten dutenen menpe, atzegoardian ezarritakoen menpe baino, zeren azken hauek kultur jolaseko jarduerak, majiaz, arazo guztiak konponduko dituztela sinesteko joera baitute, eskala handiko ekintza-plan arriskutsu batean abiatu beharrik *gabe*.

Punturik tristeena da, ezarritako nozioek borondate eta esfortzu ugari desbideratu eta zapuzten dituztela, barregarri den eraginkortasun-ezera kondenatuz. Gure baliabideak aski urriak direnez, nahitaezkoa dugu horiek berbideratu eta berrantolatzea, koiuntura historikoaren behar eta ahalbide errealean funtzioan —eta horrek ezarritako nozioak kritikoki berraztertarazten digu—. Berrikusketan, alabaina, oso nekoso da, presazkoa den arrazoi berberarengatik: botere parrokiak kontra dituelako. Enfoke soziolinguistikoa sartzeak berrikuntza erradikala *izan behar duen* neurrian, naturala da gatazkatsua izatea. Nahikoa naturala da, halaber, gizarte oso desigualitario batean berritzaileen kokalekua halamoduzkoa izatea. Hauenak ezin du diruaren edo ospearen indarra izan —zapalketa politikoaz ezer aipatu gabe—. Hala ere, indarrak badutela —barkatu: badugula— uste dut. Horretaz, ahal den guztia baliatzea da kontua, ahaztu gabe jainua dela ahulen armarik nagusia —arma sekretua, zorionez—.

1.1. “Lengoaia” eta hezkuntza

Hain da agerikoa “lengoiaren” eta “hezkuntzaren” arteko harremana, ezen duela gutxi lege-testuren batek ere onetsi baitu —ez dut berriro testu hori aipatuko—. Zorionerako ala zoritxarrerako, alabaina, oso harreman nahaspilatua da, “lengoiaren” konplexutasuna agian hezkuntzarena baino *handiagoa* baita —hori posiblea baldin bada—.

Mundu guztiak daki —hori bai— mintzaira izan dela beti (hitzez ala idatziz) maila guztietako hezkuntzaren *bitartekorik* nagusia. Beste alde batetik, hezkuntza izan da *ikasgairik* oinarrizkoena. Ez dira oso urruneko garaia, “gramatika”

(maiz hastapen etimologikorik txikienera murriztua: “*saber de lletra*”) oinarritzko irakaskuntzaren gai nagusia zenekoak. Suposatu egiten zen (begi-bistakoa bailitzan) “hizkien” eta “kulturaren” arteko harremana berdintasun hutsekoa zela —horregatik erabiltzen ziren “iletratua”, “analfabetoa” eta antzerako hitzak irain modura—.

Gure hezkuntza-kontzeptuak tradizionalak baino zabalagoak badira ere, hitzak eta hizkuntzak *ez* dute sekula tronua galdu. Kontrakoa: orain hasi da, hain zuzen ere, horiei justizia egiten —agian hezitzaileek somatzen dutelako “lengoaia” pertsonaren eta gizartearen nahitaezko organoa dela—.

Dударik ez dago hitza eta hizkuntza bereiztea oso garrantzitsua dela hezkuntzarako. Mundu guztiak daki hizkuntza jakin batez ikastea (komunikazio-hizkuntza edo hizkuntza instrumentala deritzona) eta hizkuntza hori ikastea (ikasgai gisa) *ez* direla gauza bera. Ohikoa da gaur egun, adibidez, latina (hizkuntza “hiltzat” joa) latinez *ez* ikastea. “Bizirik” dauden hizkuntzen ikasketa, ostera, erabilera aktiboan oinarritzen da gero eta gehiago, “gramatika” oso gutxitan kontsultatu beharreko eranskin modukora murriztuz. Mutur biak dira, alabaina, eztabaidagarriak. Mintzaira praktikari eta hizkuntza teoriari dagozkie, eta biak dira elkarrekiko dependenteak. Mintzairaren bidez jartzen dugu praktikan hizkuntza, eta hizkuntzaren bidez behatzen eta azaltzen dugu mintzaira. Alferrekoak dira praktikan aplikatu ezinako ezagutza espekulatibo hutsak. Eta gogoetarik gabeko entrenamendu makinalak ez du inolako gogo aberastasunik ekartzen. Katalanaren kasuan, kaltegarria litzateke oso, komunikazio-erabilera (mailarik oinarritzkoenetara mugatua) hizkuntzaren ikasketatik (goi-mailako espezialitate gisa onartua) erabat banatzea. Bi gauza hauek banatu ordez, lotu eta konbinatu egin behar ditu hezkuntzak.

Honetatik harantzago, azpimarratu egin behar da mintzairaren eta hizkuntzaren arteko desberdintasuna, lehena hezkuntzaren bitarteko edo instrumentu *orokorra* baita, eta bigarrena ikasgai *berezia* —matematikaren parekoa, demagun—. Mintzaira dugu, agian, gehiagotan errepikatzen den eta beti azaltzen den giza jarduera. Eta horrexegatik da horren oinarritzkoa hizkuntzaren ikasketa. Gai berezi bati badagokio ere, orokorrak dira bere aplikazioak (mintzairaren bitartez).

Filosofikoki garrantzi handiena duen puntua hauxe da: gure mintzairaz mintza gaitzkeela —eta honek baieztatu egiten du gizakiak bere buruaren gainean gogoeta egin dezakeela—. Mintzatzea guztiz “oinarritzko” jokaera den bitartean, hizkuntza ikastea “bigarren mailakoa” da, hau da, erreflexiboa, eginahal berezia eskatzen baitu. Hizkuntza ikastea, beti ere mintzairatik abiatuz, jokaera *bir*-aztertzea edo *bir*-pentsatzea da. Logiko modernoek ez dute hori deskubritu. Hori azaltzeko modua baino ez dute asmatu. Beraiek diote, mintzairaren jardute huts eta ohikoak ez bezala, hizkuntzaren ikasketak “lengoaia-objektua” (zertaz hitz egiten dugun) eta “metalengoaia” (zertan hitz egiten dugun) bereiztea eskatzen duela —eta horrek aldaketa koalatitiboa dakar—.

Hauxe da, zehazki, hizkuntza ikastea: gure mintzairaz hitz egiteko erabiltzen dugun bigarren mailako lengoaia (edo metalengoaia) ikastea. Eta horrek esan nahi du diskurtso sinple eta ohikoak ez bezala, bere helburu bereziaren arabera espezializaturiko lengoaia dela. Ez da beraz harrizkeoa, horren hiztegia neurri handi ala txikiagoan, sofistikatua izatea —bai eta pixka bat esoterikoa ere—. Azken finean, alabaina, espezializatuak dira, halaber, arrantzale, mekanikari, osagile eta abarren hizkuntza bereziak.

1.2. Hizkuntzaren bi alor: egitura eta erabilera

“Hizkuntza” deitzogun objektu hori, hasiera batean eman dezakeena baino arras konplexuagoa da. Hori bai: arrazoiren batengatik, hizkuntza “gramatika” edo/eta “linguistikarekin” lotzen dugu hasiera batean denok. “Filologiari” dagokionean, are nahasiagoa da kontua, zeren bere xedea sekula zehaztasunez definitu ez duen erudizio metatzaila baita filologia —kolekzionismoaren aldaera bat—. Aurre-rago ikusiko dugunez, soziolinguistika hizkuntzalaritza hutsetik bereizten dugunean, “filologia” bi aulkiren artean jausten da. Hori bai, lantzen dituen gai gehienak soziolinguistikoak izanik ere, enfokea nabarmenki desegokia izaten da sarritan.

Nahiz eta hizkuntzalaritza berria eta gramatika zaharra berdinak ez izan, biak mintzo dira objektu berberaz, eta horrek (hitz profanotan esateko) baditu “soinuak” (eta “hizkiak”), “hitzak” eta “esaldiak”. Horretan bat datoz modaz pasatako gramatikariak eta abangoardiako hizkuntzalariak: horixe da “hizkuntza”. Hizkuntzalaritza modernoak baieztatu baino ez du egin horrek “egitura” edo “sistema” bat osatzen duela, eta ondorioz, zientifikoki azter daitekeela, oso modu egokian. Gramatika tradizionala, ordea, disziplina arauemailea zen, azterketa zientifikoa baino gehiago. Honen metodoak, funtsean didaktikoa, azaltzeko eta irakasteko balio zuen, aurkitu eta ikasteko baino gehiago. Dударik gabe, “gramatika” hitzaren antzinako adieraren (aginduemailea) eta modernoaren (deskriptiboa) arteko kontrastea nabarmena da, eta sarritan, gatazkatsua. Gramatika zaharra funtsean teknika aplikatua izan den bitartean —irakaskuntzara aplikatua, hain zuzen ere—, hizkuntzalaritza berriak zientzia “hutsa” izan nahi du. Baina hau guztia bigarren mailakoa da gure ikuspegitik. Bakoitzak dituen nahiak oso desberdinak badira ere, objektua berbera da. Are gehiago: “gramatika” izenburua bera nahiko ondo dagokie interpretazio biei. Egia esateko, “gramatika” zaharrenaren (aginduemailea) eta “hizkuntzalaritza” berrienaren (deskriptiboa) artean, jarraipen kontzeptual eta terminologiko nabarmena dago. Historiaren aldetik, tradizio gramatikalaren luzapena (oso errefinatua) da egungo hizkuntzalaritza.

Azpitarratu behar da, nolana ere, hizkuntz egituraren azterketak —gure hizkuntzalariak eta gramatikari zaharrak biltzen direneko gunea— ez duela “hizkuntza” deritzogun objektu hori agortzen. Hizkuntz egitura kontzeptuak oso enfoke estua auresuposatzen du. Alabaina, egon badago gramatika zaharren eta hizkuntzalaritza modernoaren ortzemugetatik kanpo gelditzen den *beste* alor guztiz

garrantzitsu bat. Eta beste alor hau da —arrazoi askorengatik nik erabilera deritzona— soziolinguistikaren interesgunea. Hasierako enfoke-desberdintasun bat dago, horren guztiaren gainetik. Gramatikari zaharkituek eta hizkuntzalari aurreratuek hizkuntzak edo hizkuntz aldaerak aztertzen dituzten bitartean, horiek zein ingurune soziokulturaletan dauden eta funtzionatzen dutenentz *ahaztuz*, soziolinguistek erabilera aztertzen dute, hau da, hizkuntza bakoitzak bere ingurunearekin duen *harremana*. Gaizki ulertzerik egon ez dadin, argi azalduko dut niretzat “erabilera” ez dela bakarrik hizkuntza nola erabiltzen den, hori baino zerbait funtsezkoagoa baizik: *benetan erabilia izatea bera*.

Orduan, bada, hauxe da soziolinguistikaren izateko arrazoia: gramatikariek eta hizkuntzalariek erabilera zeharka aipatzen duten arren —horrelakorik badagoela auresuposatzen dute, halabeharrez—, ez dute sistematikoki aztertzen. Are okerrago: horrekiko joera negatiboa izan ohi dute —hortik sortzen dira kontrajartze maltzurak, esaterako, oraingo *barne-hizkuntzalaritza/kanpo-hizkuntzalaritza*, iradokitzen baitute bigarren terminoa bigarren mailakoa dela, arrotza, eta azken finean, soberakoa—. Honek paradoxazko egoera onartezina sortzen du (edo gutxienez, azaleratu). Batetik, kritikariek gabe onartzen da hizkuntzaren azterketa, oro har, gramatikari edo/eta hizkuntzalariei “dagokiela”. Baina beste alde batetik, ikusten dugu indibi-duo horiek sistematikoki desenfokatu egiten dutela esleitu zaien edo bereganatu duten ikasgaiaren alor funtsezko bat. Eta ondorioa da, inor ez dela horretaz seriozki arduratzen. Historialari eta soziologoek, esaterako, “hizkuntzaren” kontu hori ez dagokiela uste dute fede onez. Eta alde bietako inhibizio honen ondorioak oso nabarmenak dira. Badirudi, besterik gabe, soziolinguistikarako tokirik ez dagoela.

Kontua da hizkuntz egitura delako nozioa (ia) denentzako ezaguna den bitartean, “hizkuntz erabilera” terminoak oso gauza zehazgabeak baino ez dizkigula iradokitzen. Ene ustez, hasteko, puntu kezkarri ilun horretara bildu behar dugu geure arreta. Horri ekiteko modurik hoberena, seguruen, hizkuntz erabilera hizkuntz egiturarekin kontrastatzea izango da. Eta, agian, soziolinguistika ulertzeko gure modua baldintzatzen duen kontrastea exajeratu egin beharko da, erretorikaz.

1.3. Enfoke soziolinguistikoa

Esana dugu soziolinguistikaren berezko objektua, hizkuntz egituraren (aniztasun handia onartzen duena) eta horrek funtzionatzen duen edo dagoen ingurune soziokultural(ar)en arteko harremanak direla. Eta dudarik ez dago, harreman horiek oso errealak direla —izatez, ezin ahal izango genuke ezta bururatu ere gizarte eta kultura orotatik guztiz banaturiko hizkuntz egiturarik—. Arazoa da, harreman hauek nola bururatu behar ditugun, hau da, zein *motatako* harremanak aztertu eta azaldu nahi ditugun. Hasiera batean behintzat, badirudi irtenbide desberdinak onartzen dituela arazoak —gogora dezagun “arimaren” (izpiritua) eta “gorputzaren” (materia) arteko harremanen auzi zaharra, orain dagokigun puntua-rekin amankomuneko gauza asko baitu—.

Maiz errepikatu izan da (gutxienik azken berrehun urteotan) hizkuntz egiturak nolabait hizkuntzaz gainerako egitura soziokulturalak islatzen dituela. Hortik ateratzen dira oso ezagunak zaizkigun metaforak, non hizkuntza, mintzartzen den gizartearen eta honen kulturaren “ispilua” edo “erretrotua” litza-tekeen. Hala ere, “islaren” fraseologia hori obsesiboki azpimarratzeak horren jarraitzaileen gogoeta urria agertzen duela iruditzen zait. Susmoa dut espekulazio hauek —kasu honetarako oso egokia den hitza—, praktikan, jolas-ikuspegiko esperimentuak besterik ezin dutela sortarazi. Hizkuntzak gainerako egitura soziokulturalak “islatu” baino egiten ez dituela defendatzen badugu, ondorioa izango da, *zereginik* ez dagoela, salbu eta, agian, ikuskizunari begiratzea. Enfoke soziolinguistikoak, ostera, gure ekintza praktikoaren posibilitatea (eta beharra) deskubritzen duela ikusiko dugu jarraian. Egia da, hizkuntzaren eta gainerako egitura soziokulturalen artean funtsezko korrespondentziak deskubritzeko saioak eraiketa teoriko azpimarragarriak sortu dituela, adibidez, Claude Levi-Strauss eta Kenneth L. Pike-renak. Soziolinguistak, berriz, *Zoragarria da, baina ez da gerra!* esaldia baieztatu besterik ez du egiten. Horrek esan nahi du, bestelako kontsiderazioak aparte utziz gero, hipotesi hark oso interes gutxi duela guretzat. Soziolinguistikak *ez* du esaten, ez behintzat hasieran, hizkuntz egiturak eta gainerako egitura soziokulturalak paraleloak, isomorfikoak edo homogeenak direnik. Baieztapen nagusia honako hau da, alegia, nolana ere hizkuntz egitura eta sistema soziokulturalaren gainerakoa *batera bizi* direla; eta elkar bizitze hori da “erabilera” deritzoguna.

Ezin ahal izango genuke hizkuntz erabilera zehazki definitu —horren beharrik ere ez dago—. Orientatzeko, nahikoa zaigu nozio intuitibo globala edukitzea. Beraz, laburki esan genezake, hizkuntz egitura hizkuntzaren esentzia baldin bada, hizkuntz erabilera bere existentzia dela. Eta hau ez da inolako espekulazio lauso edo traketsa. Existentzia nozioak oso eragin logiko ukigarriak *ditu*. Esaterako: existitzeak esan nahi du nahitaez toki eta une jakin batean existitzea. Beste alde batetik, espazioa eta denbora gauzen arteko *harremanak* dira. Izan ere, espazio eta denbora fisikoak harreman existentzialen eskema edo eredu generikoa dira.

Lehenago ikusi dugunez, hizkuntzaren ingurune soziokulturala *ahaztuz* heltzen gara hizkuntz egitura kontzeptura. Hizkuntz erabilera, ostera, *harremanek* osotzen dute; edo, gutxienik, hizkuntzaren eta bere ingurune soziokulturalaren arteko harreman-mota oso garrantzitsu batek. Horrela bada, gramatika zaharra eta hizkuntzalaritza berria hizkuntzaren *funtsezko atributuez* aritzen diren bitartean, soziolinguistikak haren *bizi-baldintzak* aztertzen dituela esan dezakegu. Kontraste hau azpimarratzen eta argitzen lagunduko digu biologiarekin parekatzeak. Hizkuntz egituraren kontzeptua *taxonomikoa* bada, hizkuntz erabilera *ekologikoa* da —eta hitz hori bere esanahi estuan erabiltzen dut hemen, oraingo “ekologiaren” moda baino lehenagokoa—. Taxonomiak antzekotasun eta desberdintasunen arabera sailkatzen ditu organismoak; ekologiak, ostera, bestelako harreman-mota bat aztertzen du: hain zuzen ere, (elkar)bizitza harremanak, hau da, elkarrekintza eta interdependentziakoa. Taxonomikoki distantzia izugarria dago,

esaterako, gure eta bakterioen artean. Ekologikoki, oso gertukoa izan daiteke guk horiekin dugun harremana —hil ala bizikoa guretzat, bai eta beraientzat ere kasu askotan—. Eta hau guztiz aplikagarria zaie, *mutatis mutandis*, hizkuntzei. Hizkuntzalaritza estuaren arabera, euskarak zerikusi txikia du gaztelania eta frantsesarekin. Soziolinguistikarako, funtsezko gertaera da euskara gaztelania eta frantsesarekiko harreman eta elkarrekintzan bizitzea. Guztiz erabatekoa da enfoke-desberdintasuna —gogoratu *Tesis sobre Feuerbach*—etako seigarrena.

Laburbilduz; hizkuntzaren eta gainerako sistema soziokulturalaren arteko harreman *existentzialen* (halabeharrez dinamikoak) *osotasuna* dela esanez definituko dugu hizkuntz erabilera. Agian, hiru puntu azpimarratu beharko liriteke, bereziki. Lehena: hizkuntz erabilera *osotasun* bat da. Bere arloetako asko, zuzenean antzeman ezin badaitezke ere, horren parte dira. Guk *ezin* dugu hizkuntz erabilera guztiz ezagutu. Baina hau ez da inolako zoritxar berezia. Inongo hizkuntz egitura guztiz aztertua eta deskribatua izan ez bada ere, hizkuntz egitura kontzeptua nahitaezkoa zaie, hala ere, hizkuntzalariei. *Mutatis mutandis*, gauza bera esan genezake organismo kontzeptuaz biologian, atomoaz fisika eta kimikan, etab. Interesgunea konplexutasuna “ezkututzen” duen errealitatearen puntu batera zentratzeko balio dute kontzeptu hauek guztiek. Bigarren puntua: hizkuntz erabilera, *harremanak* dira, eta ez filologia erromantikoaren diszipulu parrokiek setati aipatzen dituzten substantziak (“sapa”, “odola”, “arima”, etab.) Eta hirugarren puntua: hizkuntz erabileraren konplexutasunak berak eta horren dinamismoak argi azaltzen dute bere *aniztasuna* eta *aldakortasuna* —hizkuntz egituren aniztasunaren eta aldakortasunaren parekoa—. Dударik gabe, oso desberdintasun soziolinguistiko nabarmenak daude Ginea Berriko herrixka baten eta Bartze-lonaren artean —baita egungo Bartzelonaren eta orain mende batekoaren artean ere, esaterako—.

Begi-bistakoa da, hizkuntz erabilera sistematikoki aztertu ahal (eta behar) dugun alorra dela. Argi dago, gure ikerketa metodoak gure hasierako nozioen araberakoak izango direla halabeharrez; eta, alderantziz, egingo ditugun aurkikuntzek, hasierako nozio hauek zehazten eta garatzen lagunduko eta behartuko gaituzte. Hauxe da, azken batean, aurrerapen zientifikoa.

1.4. Erabilera-esparruak

Aipatu ditut lehenago ere espazioa eta denbora, eta ez zentzu literalean (fisikoan) soilik, baizik eta gauzen arteko harreman existentzialen paradigma gisa ere. Ondo da: denok dakigu hizkuntza kultura-eta-gizartea deritzogun horren *barruan* “gertatzen” dela. Esan genezake, gramatikak eta hizkuntzalaritzak hizkuntza deskribatzen duten bitartean, soziolinguistikak *kokatu* egiten duela erreferentzi marko baten barruan —eta marko hori soziokulturala da, ez fisiko hutsa—. Azken finean, existitzeak esan nahi du, tokiren batean eta momenturen batean dagoela present. Hizkuntz erabileraz ari gara, bereziki, hizkuntz aldaera

jakin baten kokapen edo/eta hedapenaz hitz egiten dugunean —duen egitura aparte utzita—. Eta horrela, hizkuntza “nagusi” eta “menpekoez” hitz egiten dugu, “hiritar” eta “nekazaritzakoez”, “handi” eta “txikiez”, etab. Oso esanguratsua da, hizkuntza edo hizkuntz aldaerez hitz egiten dugunean, ia nahitaez metafora espazialak erabiltzea, esan nahi duguna ikustarazten laguntzeko. Horretan oinarritzen da esparru (*domain*, ingelesez) kontzeptua.

Esparruaren adibiderik garbiena eta ezagunena, hizkuntz aldaera jakin bat erabiltzen den lurralde geografikoarena da. Adibide hau oso ezaguna zaigu, *Belle Epoque*-z geroztik “hizkuntz geografia” deitutakoa modan egon delako; eta egun ere badu segitzaile gogotsurik gure artean. Esparruaren lurralde nozioa, alabaina, supersimplifikazioa da. Mapa baten gainean proiektatu ezin ditzakegun dimentsio esanguratsu asko dago (bereziki “sozialak”). Lana errazteko, hizkuntz atlasak egiten dituztenek berehalako hautaketa-irizpideak erabiltzen dituzte, ia sekula ere gogoeta kritikoaren menpe jarri gabe. Eta ondorioak tronpagarriak dira sarritan —Mallorkaren kasuan esaterako, non hizkuntz aniztasun “soziala”, lokala baino interesgarriagoa den—.

Oro har, esparrua, hizkuntza (edo hizkuntz aldaera jakin bat) erabiltzen deneko *aukeren multzoa* da. Eta multzo honek, nolabait esateko, espazio bat sortzen du eta hori kokatu eta mugatu egin dezakegu koordinatu soziokultural jakin batzuen arabera. Pertsonen kategoriak (sexu, adin, lanbide, eta abarren arabera-koak), gaietakoak, egoeretakoak (“formalak” eta “informalak” esaterako), intentzioetakoak, etab., dira erreferentzi puntuak —edo koordinatuak, nahiago baduzue— eta horien bitartez koka eta muga dezakegu zein *locus*-etan antzematen dugun hizkuntza baten (edo hizkuntz aldaera jakin baten) presentzia. Hauxek dira galdera nagusienak: nork hitz egiten dion nori (noren aurrean ere, kasu batzuetan), zertaz, zein egoera-motatan, zein bitartekoz (ahozkoa ala idatzizkoa, esaterako), zein intentzior, etab. Zerrenda irekia da, hemendik azken eta abarreraino. Nolanahi ere, gauza guztiz zehatzak dira. Argi dago, esparru bat definitzerakoan ez ditugula makinalki kategoria arbitrarioak aplikatu behar. Gure lana, hain zuzen ere, aztertzen ari garen kasu jakin horretarako zein sailkapen irizpide diren *egokiak* deskubritzea da. Eta ez dugu begien aurretik kendu behar, gure espeziearen ezaugarri betierekoa den aniztasun soziokulturala dela, izan ere, zientzia sozialen xedea.

Agian, zehaztasun batzuk eman beharko dira, aipatu baino egin ez ditudan aldagaiez.

Pertsonen dagokienez, kontuan hartu behar da, hizlariak eta hartzaileak aparte, hirugarrenen egotea faktore garrantzitsua izan daitekeela. Gogorarazi behar da, halaber, garrantzitsua dela pertsonen arteko harreman jakina, beren posizio sozial “objektiboetatik” guztiz apartekoa baita. Pentsa dezagun, esaterako, senidetasun-maila hurbilenetan.

Hizketak darabilen gaia aldagai erabakiorra izaten da sarritan. Izatez, gure herrikide askok, adibidez, “ez dakite” gauza askori buruz katalanez hitz egiten.

“Egoerak” dira, niretzat, gutxi ala gehiago tipifikaturik dauden giza gertaeren generoak. Dударik ez dago, “tokia” eta “momentua” alor garrantzitsuak direla. Gogorarazi behar da, hala ere, ez direla fisikako espazioa eta denbora, sozialki antolatu eta “markaturiko” espazioa eta denbora baizik. Ospakizun liturgikoak, irakasgai akademikoak, etab, nik egoerak deitzen ditudan horien adibideak dira. Aldagai hau konplexua da, dudarik gabe, hots, ez da dimentsio bakarrekoa.

Komunikatzeko bitartekoa edo bidea da beste aldagai bat (ahoz ala idatziz, gehien bat). Gormutuak izan ez arren, milioika eta milioika pertsona iletratuak izateak, argi adierazten digu aldagai hau erabakiorra dela sarritan. Kasu tipikoa da, izan ere, jatorrizko eta eguneroko mintzairan iletratuak diren horiexek, “bigarren hizkuntza” batean nahiko ondo irakurtzea (baita idaztea ere). Jende honek ohitura du, hartzaileekin ahoz normalean erabiltzen duen hizkuntza ez den *beste batez* idazteko (bai eta korrespondentziarik intimoena ere). Beren jatorrizko mintzaira “idazten ez dela” diotenean, beren joerak ilustratzen duen konstatazioa baino ez dute egiten. Beren buruak tronpatzen ari dira, jakina, jatorrizko mintzairaz idaztea metafisikoki ezinezkoa dela suposatzen dutenean.

Intentzioari dagokionean, zoritxarrez, *aldaketa metaforikoa* deitutakoarekin loturik bakarrik aipatzen dute nire lankide gehienek —eta izenburu hori ez zait oso egokia iruditzen—. Intentzioaren garrantzia agertzen duen adibidea da, esaterako, hizkuntz aldaera bat, nahita, umoristikoki erabiltzea. Gogoan dut baten batek baieztatu (edo gutxienez iradoki) duela, andaluzen hizkera “berez” komikoa dela —barrea sortzen du benetan iritzi horrek, gogoeta soziolinguistiko batere ez dagoela adierazten baitu—.

Hizkuntz esparrua delako kontzeptua (*language domain*) hizkuntz aldaera jakin baten banaketari dagokio, aldagai soziokultural *jakin batzuen* arabera; eta horiek ez dute halabeharrez kasu guztietan berdinak izan behar. Esparruak daude, kultura-eta-gizartea deritzogun hori, bloke monolitiko eta uniformeak izan ordez, barrutik artikulaturik (desberdindurik eta sailkaturik) dagoelako. Normala da hizkuntz esparruak (hizkuntz aldaera jakin baten erabilera mugatuak), neurri batean behintzat, hizkuntzakoak ez diren irizpideen arabera definituriko esparru soziokultural batzuekin bat etortzea —esaterako: etxeko bizitza, lana, *mass communication* deiturikoa, etab—. Hori bai, esparru hauek, neurri batean edo bestean mugatuak, ez dira sekula hermetikoak, guztiz kontrakoak baizik, elkarreragina inplikatzeko baitute beren harreman eta elkarrekintzek. Kultura-eta-gizartea deritzogun hori ez litzateke osotasun bat izango, guztiz banatu eta bereizitako unitateek osatuko balute. Dударik gabe, badira *cloisons* edo mugak; eta horrenbeste egoteak berak, guztiz bat *ez* datozela adierazten du. Uztarketa- edo elkargune-zonak aurkitzen ditugu nonahi, eta ondorioz, azterketak aurkituriko

azken unitatea uztarketa bera dela konturatzen gara. Hemen azpimarratu behar duguna honako hau da, alegia, hizkuntz esparruek *ezin* dutela bat etorri banaketa guztiekin, bakar batzuekin baizik. Are gehiago: elkarreragina edo uztarketak hizkuntz esparruen malgutasuna agertzen du, esparruak ez baitira sekula behin-betiko finkatzen. Historiak agertzen du mugitu egin daitezkeela, murriztu eta zabaldu norabide desberdinetan. Horixe da, hain zuzen ere, ordezkapen-prozesua. Harrigarria da oso, nire lankide gehienek esparru kontzeptua esanahi guztiz sinkronikoan ulertu eta aplikatzeko duten tema; eta horrek historiaren kontrako beren militantzia azaltzen du.

1.5. Erabilera konbentzionala eta erabilera intentzionala

Lehenago ikusi dugu, hiztunaren intentzioa —hau da, hartzailereenganako jarrera, gora-beherak edo/eta gaia— aldagarri erabakiorra izaten dela sarritan hizkuntz aldaera jakin baten ekintzan. Horrela bada, beste faktore batzuei egotzi ezin ahal izango genizkien aldaketak sortzen ditu hiztunaren gogoak edo umoreak. Aldaketa intentzionalaren adibide tipikoa da bat-batean “vós” tratamendutik “vosté” tratamendura pasatzea, edo alderantziz egitea. Dударik ez dago, parentesi modura egiten den pasatze horrek oso modu argian azaltzen duela hiztunaren intentzioa. Mota bereko gertaera dramatiko bat aurki dezakegu XIV. mendeko pertsonaia baten historian: Siriako arabiar bat zen eta mamelukoen kastara bildurik, interpretariaren beharra zuen bere herrikideekin komunikatzeko. Turkiera erabiliz —bere eta gobernarien ama-hizkuntza zen arabiera erabili ordez—, zapaltzaile eta zapalduen arteko distantziari eusteko gogoak azaltzen zuen, zalantzarik gabe. Arabiera erabili izan balu, kidetasun trabagarria sor zitekeen, eta zaila zen hori boterearen erabilerarekin bateratzea.

Oro har, testuinguru jakin batean harroputz, amoremaile, burlati, bortitz, etab. —hitz batean, “ez-naturala”— “ematen” duen hizkuntza edo hizkuntz aldaeraren erabilera, hiztunaren intentzioari egotzen diogu. Kontua da, tokiz kanpoko erabilera horrek intentzioa (sujektiboa) azaltzen duela, (objektiboki) esanguratsua *den* heinean. Dударik gabe, aldaketa intentzionalak “irudizko mintzaira” deitutakoaren antzeko egitura dute, mintzaira “literal” edo “zuzenak” ez bezala. Agian erretorika eta poesiaren “irudi” edo “esaerekin” duen antzagatik aipatzen dute honetan nire lankideek *metaphorical switching* delakoa. Onartu egiten dut, hizkuntz aldaera jakin bat hasiera batean dagokion esparrua ez den beste batean erabiltzea, “irudiak” kategoriaren barruan sar litekeen baliabide estilistiko bat dela. Baina, izatez, autore tradizionalak ahaztu ohi duten “irudi”-mota da. Eta iruditzen zait “ironia” izenburua “metafora” baino justifikagarriagoa dela (cf. H.W. Fowler, “Irony”, *Dictionary of modern English usage*. 1926).

Seguruenik, hiztunaren zuzeneko kontrolpean dagoen aldagai bakarria intentzioa dela azpimarratu behar da; horrexegatik da aldakorrena eta gutxien aurreikus daitekeena. Horrek *ez* du esan nahi, hala ere, aldaera intentzionalak

erabat arbitrarioak eta noraezekoak direnik, erreferentzi marko soziokulturalarekin lotu gabekoak; horrelakoak balira, ez lukete inolako esanahi sozial ezezgarririk. Gizartearen gainerako kideek ustez ezagutzen eta onartzen duten erreferentzi marko baten funtzioan azaltzen da beti hiztunaren intentzio “sujektiboa” esanahi sozial “objektibo” modura. Bere gurariatatik kanpo dauden mugen barruan (edo bide batzuei jarraiki) mugitzeko askatasuna baino ez du norbanakoak. Azken finean, sistema soziokulturalak baimentzen dituen askatasun-mailak aztertu eta ustiatzen ditu intentzioak. Sistema soziokulturalak, zurruna izan ordez, lehen esan dudana bezala ironia dei genezakeen jolas edo maniobra horretarako aukera ematen duelako gerta daitezke aldaketa intentzionalak; ironia terminoa egokia iruditzen zait, aipatu jolasa paradoxala delako. Ikusi dugunez, jolasa hizkuntz aldaera jakin bat ohiz dagokion “berezko” esparrutik (ohikoa, aurreikuskorra, prebisiblea) *kanpo* erabiltzea da. Eta tokiz kanpoko erabilera honek intentzioa agertzen du, errakuntza ez den neurrian. Beraz, ironiaren esanahia bi gauzen arteko kontrastearen ondorioa dela esan dezakegu: 1) hasiera batean *beste* hizkuntz aldaera bat erabili beharko litzatekeen testuingurua eta, 2) benetan erabiltzen den hizkuntz aldaera, hasiera batean *beste* esparru bati badagokio ere. Esan nahi baita, hemen ironia deritzogun horrek hizkuntz aldaeraren eta hori erabiltzen den testuinguruaren arteko inkongruentzia inplikatzeko duela. Alabaina, Fishmanek zorroztasunez azpimarratu duenez, inkongruentziak nolabaiteko kongruentzi arau batzuk *aurresuposatzen* ditu. Kontua da, ironia hizkuntz aldaera jakin baten konnotazio soziokulturalaz baliatzen dela, esparru jakin batekin lotu ohi delako sortuak, esparru horretatik *kanpo*. Konnotazio konbentzionalak nabarmendu egiten dira, hain zuzen ere, inkongruenteak direlako aldaera jakin hori, intentzio osoz, erabiltzen deneko testuinguruarekin. Eta horrek baieztatu egiten du, hizkuntz bitartekoak berak, mezuaren edukitik at, baduela nolabaiteko esanahi propiorik, antzeman eta eraginkortasunez erabili daitekeena.

Logikoa denez, erabilera intentzionala erabilera konbentzionalarekiko kontrastean definitu behar da —hizkuntzalariek *marked* (positiboa) eta *unmarked* (neutroa) artean markatzen duten kontrastearen antzera—. Erabilera konbentzionalak beraz —arau sistema baten menpekoak—, *testuinguruaren* edo *erreferentzi markoaren* funtzioa betetzen du (Paul L. Garvin eta Madeline Mathiot-ek hizkuntza *estandarren* inguruan erabili dute esatera hau).

Nire lankideen artean nagusi den ohituratik aldentuz, baieztatu egiten dut, intentzioa arreta berezia eskatu eta merezi duen aldagai soziolingüistikoa dela, aldaketa-faktorea delako (gutxienik izan daiteke), hain zuzen ere. Horren pisu erlatiboa guztiz erabakiorra da gaizki mugaturiko egoera aldakorretan —eta horrelakoak dira gure bizitzako egoera asko—. Lehenago esan dut, intentzioak esparru jakin batetik kanpo erabiltzen dituela, hizkuntz aldaera jakin batek esparru horren *barruko* erabilera konbentzionalaren arabera hartutako konnotazioak. Hau, azken finean, aukera nahikoa hutsala da. Intentzioaren xedea beste bat izan daiteke, esaterako, hizkuntz aldaera batek konnotazio berriak *hartzea*, esparru berri batean erabiltzean. Hauxe da —aurrekoa baino askoz gehiago— intentzioaren ahal-

men iraultzailea. Hizkuntz erabilera ez da mekanismo aldaezina. Egia da, funtsezko papera burutzen dutela horretan arau makinalek. Baina etengabe gogoratu behar da, horren funtzionamendua pertsonen jarrera, motibazio eta helburuen menpekoea *ere* badela. Egoera ugartan norbanako askok bat datozen intentzioak izateak, hizkuntzaren erabilera-arauak alda ditzake, dudarik gabe. Gure ahozko jokabidea ez da sekula erantzulea izango (ez eta guztiz kontzientea ere) intentzioa beste edozein bezain erreala den aldagai soziolinguistikoa dela onartu nahi ez dugun bitartean. Izan ere, funtsezko papera izan du, eta du, gure ordezkapen- eta normalizazio-prozesuetan.

Koiuntura historiko jakinetan —gure oraingo hau, esaterako— tipikoa da hizkuntz aldaera jakin bat testuinguru ez-konbentzional jakine(t)an erabiltze hutsa sozialki (eta bai politikoki ere) markatzailea eta markatua izatea, izan ere, karga sinboliko eta polemikoa duen ekintza erabakia baita. Honen paregabeko adibidea da “nova cançó catalana” deitutakoa. Negargarria da oraino inork aztertu ez izana (nik dakidalarik), gertakari horrek gure historia soziolinguistikoan izan duen esanahia. Hara bada, aipatzen ari naizen koiuntura historikoetan tipikoa da, halaber, hizkuntz aldaera jakin baten erabilera intentzionala justifikazio-argudio gisako ohar metalinguistikoekin batera agertzea. Gogora datorkit, esaterako, Pedro Malón de Chaide-ren (1530-1590) *La conversión de la Madalena* liburuko hitzaurrean agertzen den “Contra los mofadores de los trabajos agenos i de la lengua Española” (gaztelania) pasartea: “*Aviendo yo comenzado esta niñería en nuestro language vulgar, (...) he tenido tanta contradicción i resistencia para que no passasse adelante, como si el hacerlo fuera sacrilegio, o por ello se destruyeran todas las buenas letras i de ahí resultara algún grave daño i perdición a la república Christiana: unos me dicen que es bageza escribir en nuestra lengua cosas graves; otros, que es leyenda para hilanderuelas y mugercitas; otros, que las dotrinas graves i de importancia no han de andar en manos del vulgo liviano, despreciador de los misterios sagrados (...): finalmente cada uno ha dado su decreto i dicho su alcaldada. Podría responder a todos juntos que (...)*”. “Umekeria hau gure hizkuntza arruntean hasi dudanez, (...) kontraesan eta oztopo ugari izan ditut aurrera egin ez nezan, horrela egitea sakrilegioa bailitzan edo horren zioz berba onak ezabatuko bailiran, eta errepublika Kristaurako kalte eta hondamen handia bailekarren; batzuek esaten didate zabarkeria dela gure hizkuntzan gauza larriak idaztea; beste batzuek, jostun eta andratxoentzako irakurgaia dela; beste batzuek, dotrina larri eta garrantzitsuek ez dutela misterio sakratuak mesprezatzen duen herri xehearen eskutan ibili behar (...): azkenean, nork bere dekretua eta bere alkatekeria eman ditu. Denei erantzun ahal genieke (...)

Orduan da benetan iraultzailea hizkuntz aldaera jakin bat bere esparru konbentzional(e)tik kanpo erabiltzea. Eta guztiz ulergarria da hori egiten ausartzen direnek —Malón de Chaide-k bezalaxe— erabaki historikoa hartzearen kontzientzia edukitzea: “*I, por salirme ya desto, digo que espero (...) que (...) ave-mos de ver mui presto todas las cosas curiosas i graves escritas en nuestro vulgar*

(...) *I, hasta que llegue ese venturoso tiempo, que ya se va acercando, avremos de tener paciencia con los murmuradores los que somos los primeros en el dar la mano a nuestro lenguaje prostrado.*” “Eta, honekin bukatzeko diot, espero dudala (...) oso laster ikusiko ditugula gauza kurioso eta larriak gure hizkuntza arruntean idatzita (...) Eta, sasoi zoriontsu hori heltzen den bitartean, hurbiltzen ari delarik, pazientzia izan behar dugula, marmarkariekin geure hizkuntza eroriari eskua ematen lehenak garenok.

Egia da katalanak baduela, gure gizartearen hainbat sektore sozial eta geografikotan, bere erabileraren hedapena oztopatzen duten hainbat konnotazio eta lotura. Eta honek esan nahi du, katalanaren erabilera esparru jakin batzuetan normala bilaka dadin, “izotza hausten” hasi beharko dugula —eta honek ekintza intentzionala eskatzen du—. Argi dago katalana bere egungo esparru konbentzionaletatik kanpo erabiltzeak interpretazio desegokiak eta kontrako erreakzioak sor ditzakeela —egoera behartzeko saio orori atxikitutako arriskua, beste alde batetik—. Taktikak eta tentuak erresistentzia horiek saihesten edo gainditzen (kasuen arabera) lagundu behar digute. Agian “nova cançó” aipatu beharko da berriro, ikasgai praktikoa ugari eskaintzen dituen gertakaria baita. Hasteko, ez ditugu erresistentziak ahaztu behar. Katalanak egun dituen konnotazio konbentzionalak ezagutzen eta antzematen baditugu, gauzak aldatzen saia gaitezke. Gure intentzioak arras eraginkorrak izan daitezke, estrategikoki bideratzen baditugu. Gogora dezagun jeinua baliabide bat *dela* —gizakion berezkoena, izan ere—. Azken finean, gure esfortzuak eta gure jeinuak lortu egin dezakete katalanak kontrako konnotazio zaharrak galdu eta, aldi berean, aldeko konnotazio berriak eskuratzea, beti ere dituen erabilera-esparruen arabera.

Erabilera intentzionalak, bestalde, erabilera konbentzionala ulertzen lagutzen digu. Erabilera-arauak, maiz (ia) jarkiezinako moduan inposatzen den *contrainte* sozialak aldarrikatu eta indartzen ditu. Horrela, arau horiek inpersonal, objektibo bilakatzen dira; eta konbentzio hutsak diren arren, behar “naturala” direla ematen du. Jendeak bete eta betearazten ditu, zergatik jakin gabe, eta hori egiten duela konturatu ere egin gabe. Baina ilusio hutsa da hori. Arauak, benetan, gizakion lana dira: giza elkarrekintzaren barruan sortzen dira (eta horrek sortuak dira). Esan nahi baita, indar-joko baten ondorioa direla, nolabaiteko doitze- edo egokitze-formulak. Labur esanda: ia beti dilemak diren arazo praktikokoetako erantzunak (eta irtenbideak) dira arauak. Beraz, *aukeratu* egin behar da alternatiba desberdinen artean. Automatismoaren eraginez, formula jakin bat onartzen dugu har litekeen bakarra bailitzan, hasiera batean posibleak diren beste batzuk ahazten ditugun bitartean. Eta horrexegatik behar da gogoeta kritikoa eta imajinazio-esfortzua, bazter utzitako alternatibak deskubritu eta aukera-askatasuna berreskuratzeko. Ez genuke sekula begien bistatik galdu behar, lehen esan den bezala, anitza eta aldakorra dela hizkuntz erabilera.

1.6. Erabilera eta egituraren arteko korrelazio funtzionala.

Orain arte hizkuntz erabilera eta hizkuntz egitura kontrajarri ditugu, baita iradoki ere lehendabizikoa bigarrena baztertuz azter daitekeela, hizkuntzalaritza hertsia egitura erabilera baztertuz aztertzeko joera duen modu berean. Alabaina, erabilera eta egitura, benetan, ez dira guztiz independenteak. Erabilerak, egitura nolabait itxuratu edo moldatzen dituen exigentziak inposatzen ditu —pentsa dezagun, esaterako, “estiloetan” eta “mintzaira berezietan”—. Horrela, bada, erabilera-aniztasunaren eta egitura-aniztasunaren arteko korrelazioa formula dezakegu. Korrelazio hau, jakina, elkarbizitza eta elkarreraginekoa da; edo, nahiago baduzue, egokitzapeneko, eta ez isomorfismo hutsekoa. Eta honek esan nahi du, enfoke egokia soziolinguistikoa dela, eta ez hizkuntz egiturak gainerako egitura soziokulturalak “islatzen” dituela dioen tesia.

Korrelazio hori definitzeak, erabileraren zein baldintzak egituraren zein alorri eragiten dion antzemanaz, orain artean inork (nik dakidala) sistematikoki garatu ez duen enfoke funtzionala hartzera behartuko gintuzke. Nolanahi ere, 1918-1953 epealdian alor hau aztertu egin zen, eta ez bakarrik Pragako Zirkulua deitutakoan. Geroago Basil Bernstein-ek baieztatu du, ezen “*elaborated*” eta “*restructured codes*”-en arteko kontrastea —bere teoria ezagunaren muina— harreman sozial modu desberdinek sortua dela, eta hauek ezaugarri sintaktiko eta lexikal jakinak behar dituztela. Eta abar. Teorien arteko bat aukeratzen ez dugun arren, argi dago nolabaiteko korrelazioak egon *behar* duela erabilera eta egituraren artean.

Biologoek espezie desberdinetako organoak parekatzen dituztenean homologi harremanak (amankomuneko jatorriari egotz dakiokkeen barne-egitura baten antzekoa inplikatzeko dutenak) eta analogi harremanak (inguruneko antzeko baldintzei egokitzeagatik korrespondentzia funtzionala inplikatzeko dutenak) bereizi ohi dituzte. Eta dudarik ez dago, *mutatis mutandis*, hizkuntz aldaeren sailkapen funtzionala egin daitekeela, analogiaren arabera, hitzaren zentzu biologikoan. Sailkapen hori, izatez, badago zirriborraturik; horren adibide ezagunak ditugu eguneroko *estandarra*, argota, eta antzeko kategoriak. Beraz, oso probablea da aldaera funtzional analogoek amankomuneko ezaugarri egiturazkoen bat izatea. Adibidez, eguneroko ingelesa eta eguneroko katalana bat etorriko dira, seguru, egiturazko hainbat puntutan, horixetan bereiziz, beste alde batetik, bai ingeles *estandarretik*, bai katalan *estandarretik*. Hipotesi honetatik abiatuz eta kasu oso desberdinetan zorrozki egiaztatzen saiatuz hasiko gara deskubritzen erabilera-baldintzen eta egiturazko formen arteko korrelazioak.

Aski nabarmenak dira honen guztiaren inplikazio diakronikoak (historikoak). Ordezkapen- eta normalizazio-prozesuek, besteak beste —geroago mintzatuko gara horietaz—, erabilera- eta egitura-aldaketa korrelatiboak inplikatzeko dituzte, dudarik gabe. Eta are garrantzitsuagoa dena: ebidentzia historikoari men eginez, hizkuntz egitura, azken buruan, menpeko aldagaia dela onartu behar dugu.

Itzal handiko dotrina baten esanetan (gramatika aginduemaile zaharrarekin eta filologia erromantikoarekin lotua), hizkuntzak nolabait aurredestinatzen dituzte “berezkoak” dituzten gorentasun edo gabeziek. Nabarmenki maltzurra den dotrina hau, zorionez, barregarri utzi eta abandonatu egin du hizkuntzalaritza modernoak, zeinek, neutraltasun baieztapenetik abiatu, uko egiten dion hizkuntzak hierarkikoki sailkatzeari. Hizkuntzalaritza modernoa, printzipioz, berdinzalea da. Eta jarra honen agerpen kategorikoa aurkitzen dugu Unescoren *The use of vernacular languages in education* txosten ospetsuan (1953): “*Hizkuntza bat berak ere ez dauka zibilizazio modernoaren transmisio-bide izatea eragozten dion oztoporik bere egituran*”. Baieztapen berdinzalea ezezko forman azaldu izan ohi da gehienetan; eta horrek ilundu egiten ditu bere inplikazio positiboak, benetan garrantzitsuak direnak.

Azpmarratu behar da, hizkuntz berdinzaletasunak (berdintasunak oro har bezalaxe) ez duela egungo berdintasuna postulatu —desberdintasun sozialen ebidentzia lazarriak ukatua—, berdintasun *potentziala* baizik. Hizkuntza eta hizkuntz aldaeren kasuan, *moldagarritasuna* dute gaitasuna, eta hau, azken finean, erabile-raren menpekota da, ez egiturari dagokiona. Hau ikusi nahi ez dutenek edo ukatzen dutenek eta egungo egoera behin-betikoa dela baieztatzen dutenek, ideologia hutsa egiten dute, hitzaren zentzurik txarreanean. Inongo hizkuntza ez da jatorriz beste edozein baino “zientifikoagoa” edo “poetikoagoa”, ez eta kontrakoa, hori da egia. Hizkuntza poetikoa eta hizkuntza zientifikoa, jarduera poetikoak eta jarduera zientifikoak *sortuak* dira.

Hara non soziolingüistikak arrazoa ematen dion puntu honetan Horazioren esakerari: “*si volet usus*”. Behin eta berriro birdeskubritu da oinarrizko egia hau. William D. Whitney hizkuntzalari yankiak argitasun miresgarri adierazi zuen *The life and growth of language*-n (1875): “*Oro har, hizkuntza jakin baten balioa neurtzeko modurik onena eta fidagarriena agian hauxe da: zer eginarazi dioten bere hitzunik (...) Hizkuntza, azken finean, erabiltzaileek harekin egiten dutena da; bere eginkizuna haren gaitasunei dagokiena da (...)*”.

1.7. Kausazioa eta historia

Esparru kontzeptuak, nahitaezkoa izanik ere, ez du soziolingüistika agortzen. Hitzaurrea baino ez dela esan genezake.

Hizkuntza ez da bakarrik esparru jakin bat(zu)en *barruan* agertzen. Benetan garrantzitsua dena, esparru horiek ekoiztua edo sortua izatea da. Hizkuntzaren eta sistema soziokulturalaren gainerakoaren artean ez dago ustegabeko harreman lausorik —edalonziaren eta edalonzi hori utzi duguneko mahaiaren artekoa bezalakorik—. Sistema soziokulturalak benetan “sortu” egiten du hizkuntza. Ordezkapena eta normalizazioa bezalako fenomeno historikoek, oso modu bizian agertzen dute horrela hizkuntz erabileraren indar “sortzailea”. Are gehiago, dudarik ez dago

“lengoaiaren jatorrien” arazo zaharrari heldu behar diogula. Gizartea (gizakiena edo aurrekoa) hizkuntzaren *aurrekoa* da. Bururatu ezinekoa da kontrako hipotesia.

Ikusi dugunez, hizkuntzaren eta sistema soziokulturalaren gainerakoaren arteko harremana, funtsean, *dinamiko* da —gogoratu ekologiak egin dudana aipamena—. Azken batean, funtzionatzen duen neurrian bizi eta bizirauten du hizkuntzak —eta ez du berez funtzionatzen “bizitza” edo “berezko arima” bailuan—. Hizkuntzak zerbitzarazten edo baliarazten denean (eta horregatik) funtzionatzen du. Horrek esan nahi du hizkuntz egitura “makina” baldin bada, “motorea” dela esparru soziokulturala. Eta, horren arabera, enbragearen parekoa da hizkuntz erabilera: mugimendua motoretik makinara transmititzen duen konexioa.

Aitortuko dut traketsedia, sinpleegia dela konparaketa mekanikoa. Hala ere, erabili egiten dut, hizkuntzak *bere birtute eta botere propioak* bizi eta bizirauten duelako nozioa baino onargariagoa iruditzen zaidalako. Nozio hori —filologia erromantikoaren ezaugarria den bitalismo organizistaren muina— metafisikoa eta mitologikoa da, zentzurik txarrean. *Belle Époque*-ko bururik argienek (William D. Whitney, Ferdinand de Saussure, etab.) krudelki erridikulizatu zuten. Izan ere, guztiz *antisoziolinguistikoa* den mentalitate baten nozio nagusi eta nahastezina da. Bada honetan arazo kezagarri (eta sumingarri) bat, alegia, munduaren bazter honetan, azken ehun edo ehun eta berrogeita hamar urteotan loratze antisoziolinguistikoko oparoa egon dela, metafora erretoriko-poetiko, ia beti bio-ilogikoen oso bilduma mugatua aztertu duena. Seguru nago, literatura antisoziolinguistikoko ugaria ezagunagoa izango zaizuela, azken boladan munduaren bazter honetan sortutako literatura soziolinguistikoko urria baino. Eta honek esan nahi du, erreferentzi puntu negatibo on bat behintzat badugula.

1.8. Zentzu komunaren ahotsa

Nirekin bat etorriko zarete, seguruen, enfoke soziolinguistikoa bereziki traketza edo ezkutukoa ez dela esatean. Izatekotan, prosaikoa eta arrunta ematen du gehiago.

“Hizkuntzaren arazoak” hitz egiten eta hizketan entzuten dugunean, ez dugu, esaterako, hasiera batean aditz irregularren jokoan pentsatzen. Denok dakigu arazo hori, gehien bat, *erabilerari* dagokiola —eta nozio hau zentzu komunik oinarrikoenenari dagokio—. Katalana irakasten duten pertsonak (batez ere katalanez irakasten badute) ederto dakite zailtasunik kezagarrienak ez direla gramatikazkoak. Zoritxarrez, alabaina, handiki eta erudituek erabat ahazten dituzte hezkuntzaren zailtasun soziolinguistikoa. Baina hori beste kontu bat da.

Ez dakit konturatu ote zareten, baina hizkuntz izen ia *guztiek* erabilerari egiten diote erreferentzia, eta ez dute ezertxo ere esaten beren egiturez. Adibidez, “txinera” izenak berehala lotzen du hizkuntza Txinarekin, txinatarrekin, kultura

txinatarrekin, etab. Dударik gabe, zerbait *dio* esan, nahiz eta askok, hizkuntza hori entzunez gero, ez luketen ez errekonozitu ez suhailitik bereizten jakingo. Izen-dapen generikoei ere aplika dakieke hau, “dialekto” izendapenari adibidez. Badira, oraindik ere, “dialekto” hitzaren esanahi “arrunta” (herrikoaia edo profanoa) hizkuntz egiturarekin zerikusirik *ez* duela eta erabilerari dagokiola deskubritu ez duten hizkuntzalari traketsak —gauza bera gertatzen da zoritxarrez ospetsua den *patois* hitz frantsesarekin.

Dirudienez, erabilerak hizkuntz egiturak baino askoz *garrantzi handiagoa* du zentzu komunarentzat (herrikoaia edo arrunta). Esan genezake kaleko jendea (kon-turatu gabe) soziolinguista dela; eta horretan behintzat, jakintsu *anti*-soziolinguistikoa baino buru-osasun hobea dutela adierazten dute, azken hauek, antza denez, ez baitira gauza ezta *vulgusak* hain garbi esaten duena ulertzeko ere. Puntu honetan azpimarratu behar da, edozein hizkuntzari edo hizkuntz aldaerari buruzko jarrera eta nozioak, ia beti, *erabilerari* dagozkiola, batez ere. Zuzenean egiturari egoztea, astakeria edo/eta amarrua da.

Bukaezina litzateke eguneroko adibideen zerrenda. Hala ere, Herri Valentziarrean maiz errepikatzen den anekdota bat azaltzen utzi behar didazue. Badira hainbat valentziar berehala “hori katalana da!” esaten dutenak *valentziera* (bere egiturazko zeinu berezienekin) entzuten dutelarik, arrazoiren batengatik egokia edo “normala” iruditzen ez zaien testuinguru batean. Kontuan hartu behar da beraientzat “katalanak” *ez*-valentziera esan nahi duela, hain zuzen ere. Zehazkiago, bartzelonera esan nahi du, “Katalunia” Bartzelona hiriaren seudonimoa dela inuzenteki uste duen jendea baita. Bitxia, kuriosoa dena zera da, “hori katalana da!” (bartzelonera) esaten dutela, ezaugarri dialektal guztiak nabarmenki valentziarrak eta bartzelonakoekin nahastu ezinekoak *diren arren*. Antza denez, jende honentzat hizkuntz egiturazko kontrasteak soberako txikikeriak baino ez dira. “Hori katalana da!” (beti ere bartzelonera zentzuan) diotenean, erabileraz ari dira, argi eta garbi, ez egituraz. Beraientzat, “valentziarra” egoera batzuetan gaztelaniaz hitz egitea da. Testuinguru horietan valentzieraz mintzatzea, automatikoki, “*ez*-valentziarra” da. Jakina, paradoxala da oso, valentzieraz *ez* hitz egitea izatea “valentziarra”, eta valentzieraz hitz egitea (hain zuzen ere, inongo belarri normalak bartzelonerekin nahastuko ez lukeen valentziera) “katalana” izatea, “*ez*-valentziarra” esakeraren esangura negatiboaz. Sarkastikoa da, dударik gabe. Nolanahi ere, “hori katalana da!” dioen jendeak oso ondo *daki* zer esan nahi duen. Eta ez dugu jende horri ulertzeari uko eginez gure intelijentzia frogatuko.

Zentzu komunak duen beste kalitate eder bat da, oso joera txikia duela fantasia eta eldarnio antisoziolinguistikoa seriotan hartzeko, aplikaezinak baitira bizitza praktikoaren egoeretan.

1.9. Erresistentziak

Enfoke soziolinguistikoa hizkuntzalaritza hertsiaena bezain zilegia (eta nahitaezkoa) da. Interes intelektual hutsaren aldetik ere, izatekotan, askoz handiagoa da, hain zuzen ere, susmatu ere egiten ez duten “intelektual” asko dagoelako. Hizkuntzalaritza, gramatika zaharraren ondorengo zuzena, onartua izaten da, oro har (nahiz beti harrera onik egin ez), instituzio akademikoetan. Soziolinguistikari, ostera, izateko eskubidea eztabaidatzen zaio eta borrokaz irabazi behar du. Abiapuntutik hasita, desabantaila handiak ditu, jende askok nahiago baitu, printzipioz, *lo malo conocido a lo bueno por conocer*, alegia, ezagun txarra ezagutzeko ona baino nahiago. Biziki gomendatzen dizuet Mariano J. de Larraren *Vuelva usted mañana* artikulua (1833).

“— *Azpikeria, monsieur Sans-délai? Ez dago azpikeria bi orduz segitzeko kapaz den gizonik. Alferkeria da benetako azpikeria; zin dagizut hori besterik ez dela; horixe da ezkutuko kausa nagusia: errazagoa da gauzak ukatzea horien berri izatea baino.*”

Izan ere, erresistentzia parrokiak indartsuenak ez dira axolagabeak. Soziolinguistikak gure artean eskuratu behar duen espazioa, tradizio *anti*-soziolinguistikoaren oinordekoek okupatu eta monopolizatzen dute gaur egun, eta hura da soziolinguistikaren etsairik handiena. Orain gutxirarte hizkuntzalaritza modernoaren harrera oztopatu duten filologia erromantikoko diszipuluez ari naiz, eta seguruen ez dute amore emango soziolinguistikaren aurrean, hura baino berrikuntza iraultzaileagoa izaki. Zoritxarrez, gure egoerara ere aplikatu daitezke Larraren oharrak. Hauxe da soziolinguistikaren kontrako erabateko argumentua:

“— *Kaltegarria izan daiteke, jaun atzerritar horrek nahi duen berbera orain arte beste modu batera egin dutenentzat.*

— Beste modura, hau da, gaizkiago egin dutenentzat?

— Bai, baina egin egin dute.

— Lastima litzateke gauzak gaizki egiteko modua bukatzea.”

Don Timoteo o el literato artikulua ere gomendatzen dizuet:

— *“Noiz arte, bada, ebatsitako ospeekiko gurketa ergel hori? Gure herria literato atzeratu horiek baino arinago ibili da. Gogora ditzagun zurrunbiloa atera zuten beren izenak, gu, ezjakinagoak, txaloa jotzeko lehenak ginenean. Eta papagaiak bezala errepikatzen segitzen dugu: “Jakintsua da Don Timoteo.” Noiz arte?”*

Bada gauza argi bat: katalanaren etorkizuna ez da oso loriosoa izango eta gure hezkuntz sistemak ez du aurrerapen handirik egingo, gutxiengo baten erresistentziak gure gizartearen presazko beharrei nagusitzen zaizkien bitartean.

1.10. *Hizkuntza eta heziketa*

Mundu guztiak (baita hezitzaileek ere, jakina) hizkuntzaren erabilerako arau jakin batzuk praktikatu eta praktikaarazten ditu etengabe, baina ia guztietan automatikoki egiten dute, gogoeta kritikorik gabe.

Gurea bezalako gizarte batean, non bi hizkuntza batera bizi diren (katalana eta frantsesa iparraldeko eskualdeetan, katalana eta gaztelania gainerakoan), ukipena hain da eguneroko fenomeno, ahaztu egiten dugula sarritan. Ez dugu erabat ahazten, nola edo hala konpondu beharreko dilema eta arazoak sortzen dizkigulako etengabe. Hortaz, badirudi dilema eta arazo hauek bereziki larriak izan beharko luketela hezkuntzaren alorrean. Izan ere, hezkuntza, halabeharrez, etorkizunari begira dagoen jarduera da eta nahikoa zuzenki baldintzatzen du (onerako ala txarrerako) gizartearen etorkizuna. Horrek esan nahi du, hezkuntzak garai jakin batean hartutako irtenbideek, nahitaez, hedadura eta garrantzi handiko ondorio historikoak izango dituztela. Beraz, oso gogoeta eta eztabaida serioen erdigunea izan beharko zukeen katalanaren hezkuntz *statusa*. Errealitatean baina, arrapaladako dekretu kategoriko batez konpondu du arazo larri hau hezkuntz sistema “formalak” (frantsesa iparraldean eta espainola gainerakoan): katalana “ez dago”; edo, nahiago baduzue, ez du bizitzeko eskubiderik. Eta hezitzaileek —agian otzantasunagatik, agian alperkeriagatik— oso gutxitan ausartu dira dekretu argi eta itzel hori zalantzan jartzen. Azken finean, irakastea eta inposatzea zen beren zeregina; eta ez aztertzea, ikastea, ulertzea eta eztabaidatzea. Izandako salbuespenek —salbuespenak zirelako estima doblea merezi dutenak— zaila zuten arau orokorra aldatzea.

Begi-bistakoa da, katalana hezkuntza “formalaren” esparruan onartzeko (edo ez onartzeko) erabakiak zerikusi gutxi duela hizkuntzaren egiturarekin. Lehen aipatu dudan presazko dekretu murrizta, dudarik gabe, katalana esparru jakin bat(zueta)etik salbuesten duen araua da, hezkuntza “formalarena(k)” zehatz esanda. Eta hauxe esan nahi du horrek, alegia, *erabilera-arau* bat dela. Baina, bitxia bada ere, dekretua inpugnatu eta katalana hezkuntz esparruaren barruan onartua eta erabilia izan dadin nahi dutenak *ez* dira argi konturatzen, beraiek nahi dutena egun gure artean indarrean dauden hizkuntzaren erabilera-arauak aldatzea dela.

Arrazoiren bat dela medio, gure hezitzaileak, oro har, ez dira ohartzen hizkuntzaren erabilera-arauez, ez eta horien inplikazio eta ondorioez ere. Batzuek uste omen dute, katalana eta katalanez irakasteko (ala ez irakasteko) erabakia “hizkuntzalaritzakoa” edo “gramatikala” dela —bada jendea edozein gauza sinesteko gauza dena, gogoeta ez egitearen ondorioz bereziki—. Orduan, bada, alde bietatik da badaezpadakoa katalanaren hezkuntz *statusa*; eta horren menpekoea da, epe luzera, hizkuntzaren biziraupena bera. Batetik, abiapuntua bera desabantailatsuegia da. Gauzak egun dauden bezala, katalana hezkuntzaren barruan onartu eta erabili beharra eztabaidatu eta justifikatu behar da —ez du,

ordea (eta ez du sekula), horren debekua eztabaidatu eta justifikarazten—. Horrek esan nahi du, katalanaren defendatzaileek *onus probandi* hartu behar dutela beren gain; eta etsaiek, ostera, berek burututako ekintza izatea nahiko luketen egoerari eustea baino ez dute egin behar. Bestalde, triste da onartu behar izatea, ohiko argudio justifikatzaileak ez direla oso argiak, ez eta oso indartsuak ere. Antza denez, katalanaren onarpena eta erabilera bultzatzen duten hezitzaile askok ez dakite beren tesia modu sinesgarrian arrazoitzen. Oso gutxi dira jada *zer* nahi duten dakitenak; eta are gutxiago, zergatik nahi duten esaten dakitenak. Irain eta eskeetako metodoa (gaizki kontseilatua) ez da eraginkorra, eta imajinazio-antzutasun latza islatzen du. Katalanaren defendatzaileek onartu egin dituzte, berek desarmatuz galtzera behartzen zituzten mugapenak (betoak). Baina, puntu honek hemen abiatuko ez dugun eztabaida eskatzen du.

Kontua da, gure egungo baldintzetan, katalana hezkuntza “formalaren” barruan onartu eta erabiltzea, *egun indarrean dauden hizkuntzaren erabilera-arauen aldaketa iraultzailea dela*, guk horren kontzientzia izan edo ez. Argi dago, aldaketa erradikal hau ez duela aldaketak berak justifikatzen, dituen inplikazio eta ondorio sozial zabalek baizik. Izatez, katalana onartzea eta hezkuntzan erabiltzea defendatzen duten hezitzaileek jakin *badakite* (modu intuitibo eta lausoan bada ere), berek proposatzen duten erabakia interes publikokoa dela, hain zuzen ere, hezkuntzari bakarrik eragiten ez diolako. Gizarte eraldaketa zabalago eta sakonago baterako bitarteko gisa kezkatu eta interesatzen zaizkie hezkuntz aldaketak. Bultzatzen dutena, argi eta garbi, erabaki historiko nagusi bat da —ez erreforma tekniko hutsa—. Eta arrazoa dute. Katalanaren eta katalanezko irakaskuntzak eragin zuzena izango du gure herriko talde eta jarduera-alor guztietan. Edo, uste al duzue katalana baztertzeko erabakiak ez duela orain arte ondorio izugarriak sortu?

Sekula ez diogu gaiari seriooki ekingo, ikuspegi historiko global baten barruan egiten ez badugu, hau da, tendentzia eta prozesu terminoetan. Argi dagoenez, gure egoera soziolinguistikoa ez da egonkorra ez eta behin-betikoa ere. Norabideren batean eraldatzen den koiuntura iragankorra da. Izan ere, aldi berean *kontrako bi* norabi-detan eraldatzen dela ematen du, eta hortik dator gatazka eta dilema. Zein aukera nagusituko ote da?

1.11. Ordezkapen-prozesua

Gogo handiz baliatu nintzen “Oriflama” aldizkariak 1968an egin zidan elkarrizketaren aukeraz, 1960ko abuztuaz geroztik nire azterketa eta gogoeten erdigunea zen gaia azpimarratzeko: “Gutxi gora-behera, duela ehun urtetik hona gero eta handiagoa den hizkuntz aldaketa, historia valentziar garaikidearen gertaerarik berezi eta kezagarriena iruditzen zait. Kontuz: ez naiz gertaeraz “beraz” ari, beste gauza askorekin dituen harremanez baizik. Gure artean, ia inork ez dio bere buruari galdetu zer esan nahi duen benetan gizarte batek bere hizkuntza uztea (...) Katuek eta zakurrek badakite. Baina gure patriota metafisikoez ez dute

oraindik deskubritu, “Hizkuntzaz” mintzo baitira jario kosmikoa bailitzan. Nik, katuek eta zakurrek bezala, ez dut metafisikak mozkor nazan uzten”. Honi erantsiko diot hizkuntz ordezkapena (*language shift* ingelesez) izan zela 1973ko abuztuaren bukaera aldera Prada de Conflent-en (Europako Ekonomi Elkartea) eman nuen ikastaroaren gaia. Gaia oso zabala eta nahasia denez, zentzu komuneko ohar batzuk baino ez ditut aipatuko hemen, gure kasuari *ere* aplikagarriak baitzaizkio.

Hizkuntz ordezkapenak bi hizkuntza (edo hizkuntz aldaera) elkarbizitzen eta ukipenean daudela aurreuposatzen du; eta prozesu horretan batek “eremua irabazten” du, “galdu” egiten duen bestearen kontura. Aipatu eremu hori, lehenago ikusi dugun bezala koka eta muga ditzakegun erabilera-esparruek osatzen dute. Ordezkapena, orduan, hizkuntz esparru jakin batzuen hedaketa eta murrizketa korrelatiboa da, hizkuntzalaritzakoak ez diren irizpideen arabera mugaturiko esparru soziokultural jakin bat(zu)en barruan. Ukipena, uztarketa, interpenetrazio eta elkargune izenez adierazi dugunaren sinonimoa (edo pseudonimoa) da.

Arrazoi desberdinengatik, egokia iruditzen zait, “nagusia” deitzea “aurrera” egiten duen hizkuntz aldaerari, eta “atzeranzkoa”, “gibelera” egiten duenari. Nagusitzea eta atzeratzea banaezinak eta korrelatiboak dira, eta analogia garrantzitsuak agertzen dituzte, genetikak izen horiekin izendatzen dituen mekanismoekin. Esan beharrik ez dago, ordezkapena atzeranzko aldaeraren ikuspuntutik beha dezakegula. Hori bai, gertaerak berberak izan arren, arras desberdina izango da gure jarrera. Chauvinismo frantses eta gaztelauaren ideologoek, “hedaketa loriosoa” hitzak erabiltzen dituzte prozesua deskribatzeko, gure Atlantikoaren parte honetaz hitz egiten dutenean. Baina —eta bitxia da hau— kontrako ikuspegia (defentsiboa) hartzen dute beren jatorrizko mintzairek Hemisferioan ingelesaren aurrean izan duten atze-rakadaz ari direlarik. Bikoiztasun hori irrigarria eta lotsagarria da oso. *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l’Europe nouvelle* artikuluan (oraindik argitaratu gabea) 1965ean ohartarazi nuenez. Azterketa zientifikoak prozesuaren mekanismo objektiboak ikertu behar ditu, fraseologia maltzurrez (eraso-triunfalistikak edo defentsibo-ekorrak) baliatu *gabe*.

Ordezkapena erabatekoa da, amaiera atzeranzko aldaeraren iraungipena (alias, “ahanzdura”) denean. Hala ere, puntu horretara heldu baino askoz lehenago, prozesuaren tendentzia nagusia antzeman dezakegu eta (estrapolazioz) etorkizunak baieztatu ala gezurtatuko dituen aurrikuspen kondizionalak egin. Predikzio hauek, izan ere, lanerako hipotesi apalak baino ez dira —eta ez apoteosi orgiastikoak, zeinetara guztiz emanak agertzen baitira zenbait mentalitate inozo—. Adierazi behar da hizkuntz ordezkapenak bi alor agertzen dituela, paraleloki: *zenbatasunezkoa* (hiztun kopuruen eta erabilera maiztasunen terminoetan), eta *nolakotasunezkoa* (hiztun sektore berezi eta jarduera-ingurune edo funtzio desberdinduen terminoetan). Hasiera batean korrelaziorik badagoen arren, *ez* dira termino trukagarriak.

Nolanahi ere, ordezkapena prozesu bat *da*; eta prozesu oro da neurri batean edo bestean graduala: ez da une bateko dizdira. Izatez, hizkuntz ordezkapena iraupen *luzeko* prozesu historikoa izan ohi da ia beti, gutxienik hiru belaunalditan zehar (mende bat, batez beste) garatzen dena. Prozesu orotan bezalaxe, kateaketa bat dago: egoera bat beste bat bilakatzen da. Izan ere, etapak (gutxi gora-behera egonkorrak) eta trantsizioak (neurri batean edo bestean akzidentatuak) uztarturik daude. Nola? Hara bada: Vicent Soler-ek, “Gorg”ek 1970ean argitaraturiko gutun batean, ordezkapen-mekanismoen adibide bat deskribatu zuen “Idioma i festeig” izenburupean: “Bikote batek elkar ezagutzen du (agian biak katalan hiztunak) eta, beti ere, arau sozialaren arabera, gaztelaniaz hitz egiten dute (...). Ondoren, ospakizuna etorri ohi da (...) eta gaztelania erabiltzen segitzen dute beren artean. Argi dagoenez, ezkontzak ez du ezer aldatzen eta kanpoko hizkuntza famili hizkuntza izatera pasatu da. (...) Umeak, logikoa denez, gaztelaniaturik jaiotzen dira. (...) Burutua da gertaera”. Vicent Solerrek deskribaturiko sekuentzia, aipatu dudana kateaketa horren adibide bat baino ez da, oso ondo aukeratua eta argigarria. Vicente Solerren meriturik handiena izan da, ordezkapenak trantsizioa inplikatzeko duela (“Eta kanpoko hizkuntza, famili hizkuntza izatera pasa da”) eta “arau sozialek” horretan zeregin erabakiorra jokatzeko dutela ohartaraztea. Kateaketak paradoxazko alor bat agertzen du: ezer aldatu gabe, (ustez aldaezinak diren) arauen ondorioa, arauen aldaketa da. Uztarketak azaltzen du paradoxa hori.

Agian, *Levante*-k 1974ko otsailaren 9an eta “Propuestas a Lo Rat Penat” izenburupean argitaratu zuen J. G.ren gutuna aipatu beharko nuke hemen. Onartzen dut gutun hark oharkizun “praktikoak” egiten zituela gehien bat, arbitristen estilo inozo eta xelebrean. Gogoan dut, alabaina, ondoren aipatzen dudanaren antzeko ohar zorrotzak ere egiten zituelako: “*Gure arazorik funtsezkoena hauxe dela uste dut: hizkuntza gurasoengandik seme-alabengana pasatzea. (...) Zergatik aldatzen dugu hizkuntza, valentzieraz hitz egiten dugularik, andre bat agertzen bada, bera ere valentziarra? ez al dira egungo neskak biharko amak? (...) Ez da nahikoa “parlem valencià” esatea; askok uste baitute kunplitu egiten dutela tabernara joanez eta musean edo “chameloan” “parlant en valencià” ibiliz, baina ez dute emaztea eta seme-alabekin erabiltzen (...)*” Are gehiago, munduko arrazoi guztia zuen J. G.k, interesguneak “*gure hizkuntzaren erabilera soziala*” izan behar zuela agertzen zuten. Eta honek baieztatu egiten du hizkuntz erabileraren nozioa, soziolinguistikaren zimentarria, zentzu komunari dagokiola eta ezkutuko ezer ez duela, lehenago esan dizuedanez. Hori ahazten duten *anti*-soziolinguistak, zentzu komunetik aldentzen dira setakeriaz, eta fantasia eta eldarnio barkaezinetan erortzen dira.

Berriz ere diot, hizkuntz erabilera *ez* dela sekula guztiz ustegabekoa edo arbitrarioa; hitz batean, ez da kaotikoa. Erregularra *den* neurrian deskriba eta azal dezakegu. Eta, neurri horretan, *arau* batzuk —edo “ohiturak”, nahiago baduzue— betetzen dituela onartu behar da. Hara bada, Vicent Soler eta J. G.ren oharrek, erabilera-arauek “sinkroniaren” eta “diakroniaren” arteko bereizketa gatazkatsua gainditzen dutela gogorarazten digute. Izan ere, arau baten egungo funtzionamen-

duak garrantzi handiko eragin historikoak izaten ditu maiz. Azken finean, hizkuntzaren biziraupena (eta edozein hizkuntz edo aldaera jakinena), oro har, hizkuntzaren irakaskuntza eta ikasketaren menpe dago, eta horiek arau jakin batzuen menpeko erabileraren araberrakoak dira (horixe bera dira). Duela mende bat esan zuen Whitney-ek argi eta garbi *The life and growth of language*-n: “Horrela mantentzen dira bizirik hizkuntza guztiak; tradizio-prozesu hau, irakatsiz eta ikasiz, munduko edozein hizkuntzaren kasuan eten egingo balitz, hizkuntza hori berehala desagertuko litzateke.” Horrek esan nahi du erabilerak erabilera *iraunarazten* (eta batzuetan zabaltzen) duela, gidari dituen arauen funtzioan. Arrazoi horrexegatik, erabilera-arau murriztaileek, pixkanaka, *ez-erabilera* ekarriko dute eta, epe luzera, erabateko iraungipena sortuko. Labur esanda, era honetako arauen terminoetan agertu eta aztertu behar dira nagusitze/atzeratzearen mekanismoak, eta berehala ulertuko duzue guztiz oinarritzko bi argibideren argitan.

Imajina dezagun, garai jakin batean talde batek kanpotarren aurrean —etorkinen aurrean, esaterako— “jatorrizko mintzaira” ez erabiltzeko araua duela. Erabilera murriztaile horren ondorioz, “jatorrizko mintzairak” senitartekotasun eta konfidantza konnotazioak hartuko ditu dudarik gabe, eta horren eraginez, agian, samurki maitagarria bilakatuko da. Horren ondorio nabarmena, alabaina, guztiz negatiboa izango da: jatorrizko mintzaira kanpotarrei sistematikoki ezkututzen zaien neurri berean, kanpotarrek ez dute eskuratzeko biderik izango eta ezingo dute materialki ikasi —telepatiaz ez bada, (eta beren burua “futuurologotzat” hartzen duten batzuen barkamenaz, ez dut horretan sinesten)—. Kontzienteki edo ez, bertakoen joerak modurik eraginkorrenean eragotziko die etorkinei bertako hizketa ikastea. Eta etorkinek arrazoi osoz argudiatu ahal izango dute, beren borondate onaren eta beren esfortzu guztien gainera, bertakoen jarrera “esklusibozaleak” eragotzen diela hizkuntz integrazioa. Erantsi behar da inmigrazioa handia izanez gero eta, *gainera*, hizkuntzez homogenea, laster bilakatuko dela publiko eta orokorra etorkinen hizkuntza: hasiera batean *beti* erabiliko da, egoera jakin batzuetan *izan ezik*. Aldi berean, bertakoen hizkuntza atzeratu egingo da korrelatiboki: egoera berezi horietan *bakarrik* erabiliko da. Labur esanda, erabilera murriztailearen ondorioz, lehenago araua zena, salbuespen bilakatuko da.

Azaldu dudan adibideak, irudikatua izan arren, gure artean arras ohikoak diren egoerak gogorarazten ditu, eta paradoxazkoak direla deskubritzen dugunean harritu egiten gaituzte. Badirudi, nolana ere, gutxiegi direla hori idatziz jaso ahal eta nahi izan duten katalanak —ia guztietan, *gainera*, berezitasun mina baillitza—. Orain ulertuko duzue zergatik sentitzen naizen moralki behartuta, Pere Gabarrók 1933an jaso eta duela gutxi Francesc Vallverdú berreskuratutako oso pasadizo tipikoa hemen aipatzen: “(...) egia esan, pena, atsekabea, mina eta dena ematen du orain egun gutxi ikusi nuenaren antzeko eszenak ikusi beharrak. Lau mediku zeuden bildurik, laurak katalanak eta kultura onekoak, eta, jakina, katalanez ari ziren. Halako batean atea ireki eta beste lankide bat agertu zen, beraiek bezain katalana, baina bere hizkuntzaz hitz egiteari beti uko egin diona; eta malguki batek

mugituta baileuden, katalanari utzi zioten elkarrizketa-biderako eta gaztelania erabiltzeari ekin zioten”. Bat etorriko zarete Vallverdurekin eta nirekin, eszena hori benetan oso tipikoa dela onartzerakoan. Izan ere, J. G.k aipatutakoaren berdina da funtsean: “*Zergatik aldatzen dugu hizkuntza, valentzieraz hiz egiten dugularik, andre bat agertzen bada, bera ere valentziarra?*” Azpimarratu behar da, horrelako kasuetan egote hutsarekin sortarazten duela aldaketa, zirkulutik “kanpoko” partaide edo ingurukoak, proportzio koantitatibo guztietatik *aparte*. Eta paradoxa honek baieztatu egiten du, besterik gabe, funtsean *arau* koalitatiboa dela.

Hala ere, iruditzen zait Vallverduk oker sailkatzen dituela egoera hauek “diglosia epifenomenoak” izenburuaren barruan, termino hori zuhurtziaz komatxo artean jartzen badu ere. Nire iritziz, horren ondorio nabarmen eta zabalak dituen arau bat ezin da benetan “epifenomenoen” hondar-kategoriara murriztu. Epifenomenoak *dira*, seguruen, *ad hoc* sortutako argudio zuritzaileak —aldebakarreko “kortesiarrena” dugu horietan betierekoena—. Nolanahi ere, begi-bistakoa da defentsa-argumentu hauek *ondorioa* direla, eta ez fenomenoaren kausa. Fenomenoa bera, bere noizbehinkako justifikazioen aurretikoa (eta horietatik apartekoa) da. Ondorioz, lehenik eta behin konturatu behar dugu, konbikzio handirik gabe azaldutako justifikazio horietatik aparte, fenomenoak, benetan, erabilera-arau baten araberakoa dela, eta ez kapritxo pertsonal xelebreen araberakoa. Bigarrenez, gogoratu behar dugu, edozein hizkuntz aldaeraren erabilera (izatearen beraren sinonimoa) era honetako arauen *menpekota* dela halabeharrez. Aipatu araua, dudarik gabe, kausa jakin batzuen ondorioa da —zehazkiago, indar-joko baten ondorioa da—. Beste alde batetik, alabaina, araua bera ondorioak sortzen dituen *kausa* ere bada. Mekanismoak arauaren *bitartez* funtzionatzen du. Eta horrexegatik da erabakiorra, estrategikoa, bere jarrera.

Bigarren adibideak are argiago ikusten lagunduko digu. Lehenago aitortu dudanez, ez dut telepatian sinesten —mintzaira egoteak berak egiaztatzen du zentzumenez gaineko oharpenak ez duela giza komunikazioa bermatzen—. Izatez, mintzaira, oro har, modu abstraktuan eta zehazgabean existitu ordez, hizkuntza zehatzen modura agertzen da beti, eta hizkuntza horiek *kultura* dira (konbentzio tradizionalak), eta ez *natura*. Esaten dutenez, Pascal gazteak geometriaren oinarriko teorema bakar-bakarrik birdeskubritu zituen —eta hori anekdota sinesgarria da—. Ez dut sinesten, ostera, inork txinera “igarriko” duenik, adibide bat jartzearen. Jendearen arteko ukipen eta elkarrekintzaren ondorioz bizi eta bizirauten du mintzairak hizkuntzen modura; ez heredentzia genetikoz (“odolaz” mintzo direnek sinestarazi nahiko luketen modura), ez eta zorioneko errebelazioz ere. Eta horrexegatik dute funtsezko garrantzia erabilera-arauek mintzairarentzat. Har dezagun gogoan beste adibide hipotetiko bat: demagun talde batek, edozein arrazoi dela medio, garai jakin batez hizkuntz aldaera bat umeekin ez erabiltzeko araua betetzen duela; ez eta umeen aurrean ere, gauza argiagoa izan dadin. Azken finean, umeak ere etorri berriak dira definizioz; eta, zentzu honetan, etorkinak baino are “arrotzagoak” dira. Hara bada: hizkuntz aldaera baten erabilera helduen

arteko harremanetara murrizteak, epe luzera, aldaera hori belaunaldi berrira ez transmititzea ekarri du; eta, beraz, iraungipena denbora kontu hutsa izango da.

Zuen gogoetarako aurkeztu ditudan bi adibide hauek, oso argigarriak dira, berariaz eskematikoak direlako. Nolanahi ere, ondo ezagutzen ditugun kasu eta egoeretatik gutxi aldentzen direla susmatzen dut. Abstrakzio eta sinplifikazioetako eskematismoak, neurri batean karikaturetako gehiegikeriak bezala, gertaeren konplexutasunak berak ezkuta liezaigukeen *errealitatearen* alor *funtsezkoen* bat azpimarratzeko balio du, hain zuzen ere. Gogora datorkit orain, *El Garrell* (1963) okzitanierako nobelaren “Katalanezko itzultzailearen hitzaurreko” (Joan Sales) ohar bat: “Gogorarazi behar da, hala ere, (okzitaniera) ez dagoela hirietan katalanok uste izaten dugun bezain iraungia. Horietako askotan Valentzia hirian gertatzen denaren antzeko fenomenoak gertatzen da, modu exajeratuagoan bada ere: okzitaniera gizarte-mailarik popularrenetan gordetzen da mintzaira kriptiko modura; hau da, kanpoko inor ez dagoenean bakarrik hitz egiten da; kanpotar bakar baten presentziak, jatorrizko mintzairaren nolabaiteko ezkutaketa automatikoa dakar. Valentzia hirian bezalaxe, hiri okzitanoetan ere, gizonezko helduen mintzaira bilakatzeko joera du, emakumezkoak eta umeak baztertuz. Joan Fuster-en “La llengua (i més coses) dels valencians” artikulua (1962an “Serra d’Or”-en argitaratua) Joan Salesen oharra baieztatzen zituen, Herri Valentziarreko hainbat eskualderi zegokienean. Nolanahi ere, Joan Salesen oharra orokorrean aplikatzeko modukoak dira. Izan ere, nagusitze/atzeratzearen mekanismoek, maiz, antzeranzko aldaeraren “nolabaiteko ezkutaketa automatikoa” sortarazten dute, eta aldaera hori, horrela, “kriptiko” bilakatzen da. Eta honek behatzaile inozoa (kanpotarra nahiz bertakoa) desorientatu, eta inkesten ondorioak erabat faltsu bihur lezakeen nolabaiteko distorsio edo ilusio optikoa sortzen du. *Language* liburuko (1933) azken kapituluan, Leonard Bloomfield-ek ohartu egiten zituen lankideak, edozein arrazoiengatik kanpotarren aurrean erabiltzen ez den hizkuntz aldaera bat aztertzean harrapa zitzaketan amarruen kontra: “*Izan ere, norberaren eguneroko hizkuntzarekiko lotsa ia-ia ezaugarri unibertsala da. Behatzaile batek hizkuntza arrotza edota leku jakin bateko dialektoa aztertu nahi duenean, maiz hiztunek ez diote normalean bezala hitz egiten, oso desberdin baizik. Hiztunei iruditzen zaie eguneroko hizketan erabiltzen dituzten formak maila baxukoak direla, eta lotsa ematen die behatzaileari horrela hitz egitea. Beraz, behatzaileak jasotzen duenak agian ez du zerikusi handirik izango bera bilatzen ari denarekin.*” Ulergarria da, Bloomfield hizkuntzalariak horren aurrean jarrera ezkorra agertzea, hots, bertan saihestu beharreko amarrua baino ez ikustea. Gure jarrerak, oster, baikorra izan behar du. Ezkutaketa bera interesatzen zaigu, azterketa bereziak eskatzen duen gertaera *soziolinguistikoa* den neurrian.

Nolanahi ere, gogo onez onartzen dut, kasu eta egoera horiek toki batzuetan eta inguru zehatzetan tipikoak izan arren, ez direla gure artean ezkorrek sinestarazi nahi diguten bezain orokorrak. Honek esan nahi du, egin dugun sinplifikazio hipotetikoak ez digula baimenik ematen presazko orokortzeak egiteko. Hala ere,

zenbait sintoma kezkarri ahazteko eskubiderik ere ez dugu. Gure herriko toki batzuetan eta zenbait jenderen artean katalana modu murritzean erabiltzeko joera egoteak berak (bertakoen artean bakarrik, gutxi gora-behera senitarteko tratua duten helduen artean bakarrik, edo/eta gizonezkoen artean bakarrik, kategoria osagarrietako inortxo ere *ez* dagoelarik aurrean), hizkuntzaren uzkurtzea agertarazten du arras modu dramatikoan, eta hizkuntzaren iraupenerako auguriorik txarrena da. Erabilera-arau murriztaile horiek bereziki larriak dira, etorkizuna baldintzatzen dutelako. Gauzen egungo egoerak baino gehiago, joerak edo tendentziak du garrantzia: aldaketaren bultzada eta norabidea.

Berriz ere diot, hizkuntz ordezkapena prozesu bat *dela*. Eta prozesu oro da *décalage* (desfase, asinkronismo) multzoa. Gauzen egungo egoera, beraz, *ez* da uniformea. Lehen begiradan kontraste nabariak antzematen ditugu, gure gizartea osotzen duten zatien (eskualdeak, zirkuluak, mailak, etab.) artean. Aniztasun sinkroniko hau momentuko irudia da nolabait, eta nahikoa argi antzeman ditzakegu bertan tendentzia diakronikoak. Mundu guztiak daki gure komunitatea ez dela guztiz uniformea hizkuntzaren ikuspuntutik —haxe da, esaterako, geografia dialektaleko azterketen interesaren arrazoia—. Baina ulertu behar dugu, gure herriaren barne-aniztasun soziokulturala, seguruen, hizkuntz aniztasuna baino handiagoa dela. Ondorioz, aniztasun *soziolinguistiko* katalana fenomeno esplikagarria da guztiz, eta inork ez luke horrekin harritu behar. Hara bada: aniztasun honen eskualde, klase, eta abarren bidezko deskribaketa estatiko orok, aniztasunaren inplikazio dinamikoak galduko lituzke bistatik. Batetik, egungo aniztasuna aurreko aldaketen ondorioa da. Bestalde, aldaketa berriak ere sortzen ditu etengabe. Katalanaren kasuak, beraz, oinarritzko egia orokor bat baieztatzen du: hizkuntz erabileraren aniztasuna (sinkronikoa) bere aldagarritasunetik (diakronikoa) bereiztezina dela. Hizkuntz ordezkapen eta normalizazio-prozesuetan deskubritzen ditugun *décalageak*, gertatzen direneko matrize soziokulturalaren konplexutasunaren halabeharrezko ondorioak dira. Honek esan nahi du —eta haxe da ondoriorik garrantzitsuena—, ez dugula gure herriko elkartasun soziolinguistikoa deskubrituko, homogeneitatearekin nahasten tematzen garen bitartean. Geure aniztasun *soziolinguistiko* zintzoki onartu eta zehazki deskribatu behar dugu, geure batasunaren giltza den ikuspegi historiko globalaren barruan kokatuz. Estatikoki begiratzuz gero independienteak diruditen gauzen arteko lotura intimoak deskubritzen ditu historiak.

Gure ordezkapen-prozesu luzearen joera nagusia arras argia da. Katalanak bizirautea nahi baldin badugu, dudarik gabe, laster eta erradikaltasunez aldatu beharko ditugu geure hizkuntzaren erabilera-arauak. Eta argi dago, lehenengo eta behin burua ezkutatzeko tentaldi fatalistak gainditu beharko ditugula, gehienetan ezintasun-sentsazio garrantzarekin batera agertu eta ezjakintasun hutsarekin lotura handia dutenak. Sekula ezin ahal izango ditugu katalanaren atzerapena sortzen duten mekanismoak aldatu, hasteko ahaztu egiten baditugu. Mekanismo horien kontzientzia hartzen badugu, ostera, horiek detektatu ahal izango ditugu seguruen,

aztertu, eta egun asmatu ere ezin ahal izango genituzkeen estrategiak saiatu. Denok uste dugu (arrazoiz) ekintza norabide batean bideratu behar dela, ikuspegi historiko baten barruan. Antolaketa eta orientazioa, ekintza kolektibo eraginkorraren bi alor banaezin dira. Abiapuntu desabantailatsua dugun arren, badira erabil ditzakegun eta erabili behar ditugun indar eta baliabide guztiz errealak. Ezkorrak ez dira konturatzen operazio-basea izan *badugula* (potentzialki, behintzat); erabiltzen ez badakigu, jakina, ezertarako balioko ez duena.

Katalanok geure koiuntura soziolinguistikoa eraldatzeari modu koordinatuan serioski ekiten badiogu, konturatuko gara ezin dugula teoria soziolinguistikoa bazterrean utzi, horren erdigunea hizkuntz erabilera izanik. Nahiz eta nozio hau —berriz ere diot— halabeharrez ulergaitza ez izan, badirudi erresistentzia handia dagoela, sektore batzuegan hori aztertu eta dituen eragin teoriko *eta* praktikokoak onartzeko. *Anti*-soziolinguisten rapsodia metafisikoez laguntza handia eman dute, dudarik gabe, gu desorientatu, desarmatu eta desmoralizatzeko. Gure artean motibazio patriotikoengatik katalana nahikoa ondo irakurtzen eta idazten ikasi duen jende heldua eta adinekoa dagoen arren, J. G. ren gutunak gogoratzen digu tipikoa bilakatu dela, zoritxarrez, “*emaztearekin eta seme-alabekin*” gaztelaniaz mintzo den “valentzianista” inkontsekuentearen kasua —eta oso pareko zerbait gertatzen da gure iparraldeneko eskualdeetan, non frantsesa den hizkuntza “nagusia”—. Pertsona horien (borondate onekoak, seguruen) inkontsekuentzia nabariak frogatu egiten digu “printzipio gramatikal onak” “printzipio patriotiko onekin” konbinatzea *ez* dela nahikoa, hirugarren osagaia falta denean: kontzientzia soziolinguistikoa, alegia. Elementu hau ez da inolaz ere soberakoa, erabakiorra baizik, teoria eta praktika estuki lotzera behartzen gaituelako. Izatez, eskola zaharreko “patriotak”, eruditu parrokiak banatutako sapa metafisikoez kutsaturik, mesede txikia egiten diote katalanari gure “arimaren” edo “nortasunaren” —*anti*-soziolinguistek oraindik ere inolako lotsarik gabe erabiltzen dituzten terminoak— adierazbidera murrizten dutenean. Sinboloen magiak, agian, edertasun erretoriko-poetikoak izango ditu. Baina kontua da, inolako arazo praktikorik ez duela konpontzen. Are okerrago, bitalismo animista —ezaguna dugun fraseologia botaniko obsesiboaz apaindua— sintoma txarra da nabarmenki, gure baldintzetan. Badirudi apropos sortua dela —Machado aipatuko dut, berriz ere— “*para que no acertara la mano con la herida*”. Aspaldian azpimarratu nuen: hizkuntzaren esentzia goraiatzeko dutenek, hizkuntzaren bizitza sakrifikagarria dela uste dutela esan liteke.

Ordezkapenaren nolakotasunezko alorra agertu dut (hiztun-sektore berezituaren eta jarduera edo funtzio desberdinduaren alorren terminoetan). Eta adierazi behar da, atzeranzko hizkuntz aldaerari dagokionean ordezkapenak galera funtzionala ekartzen duela, gutxi gora-behera zenbakizko atzerapenaren paraleloa (hiztun-kopuruaren eta erabilera-maiztasunaren terminoetan). Joan Salesekin bat egin behar dugu esaterakoan, “azpi-gizarte baten hizkuntza (...) azpi-hizkuntza dela, dialekto nahiz patois deitu; ez baitu izenak izana sortuko. (...) Modu bakarra dago

azpi-hizkuntza egoeran ez jausteko (...): gizarte oso baten hizkuntza guztiz *ohikoa* (...) bilakatzea.” “Hizkuntza”, “dialekto” eta “patois” hitzen esanahi “egokiaren” gaine-ko eztabaidak bizantinoak dira, hasteko, gaiaren alor *soziolinguistikoko* irekierak paregabea agertzen dutelako; eta horixe da benetan garrantzitsua. Ez dugu aurrerapausorik egingo —berriz ere diot— katalana “zer” den eztabaidatu eta puntu mingarria saihesten badugu: zer *egiten dugun* (*eta egingo dugun*) katalanarekin. Filologoek eztabaidek ezin dute ezkutatu katalana *ez* dela gizarte oso baten hizkuntza guztiz ohikoa. Eta horrexegatik du gure hizkuntzak, inguru batzuetan gutxienik, “markatu” egiten duten lotura edo konnotazioak.

Aurreiritziak alde batera utzirik, onartu egin behar da, nahikoa erabiltzen ez den hizkuntza oro, definizioz, hizkuntza ez-nahikoa izango dela; hau da, ez da nahikoa izango, baliatzen *ez* den erabiletarako. Horretan ez du ez enigma ez ustegabekorik egon behar. Gogora ditzagun erabileraren eta egituraren arteko korrelazio funtzionalaz —arrautzaren eta oiloaren kontu zahar haren parekoa— egin ditudan oharra. Uzkurtzen den (edo uzkuritu den) hizkuntza, *bide batez* estrukturaliki pobretzen den (edo pobretu den) hizkuntza da. Argi dago honetan aniztasun funtzionalaz ari naizela —estiloak, erregistroak, generoak etab.—, eta ez aniztasun dialektalaz. Azken finean, funtzionaliki egokitzeko modua da pobretze hori guztia —baina atzeranzkoa edo erregresiboa—. Hara bada: dena erabileraren menpekota denez, egokitzapen positiboa *ere* guztiz posiblea da; hau da, hizkuntza bati azaltzen zaizkion (edo azaldu behar zaizkion) erabilera berrietarako egokiak diren egituren garapena posiblea da. Izatez, hasiera batean atzeranzkoa zen hizkuntzak, *ezin ahal izango du* “eremurik” berreskuratu, bere egitura “eremu” horretan nolabait garatzen eta egokitzen ez baldin bada.

Horrela bada, hizkuntz normalizazioa ordezkapenaren erantzun eta alternatiba da; gutxienik hori izan ohi da. Gizarte batek normalizazioaren alde egiten du, bi irtenbide maltzur eta gorrotagarriren artean hautatzeari uko egiten dionean: 1) jatorrizko hizkuntza gorde, egun hizkuntza horrek betetzen ez dituen funtzioei uko egitearen truke, eta 2) funtzio hauek gorde eta garatu, hizkuntza sakrifikatzearen truke. Horrek esan nahi du, normalizazioan, gizarte baten eta bere hizkuntzaren bultzada, bateraezinak izan ordez, paraleloak direla. Azaldu beharrik ez dago, ordezkapena bezalaxe, hizkuntz normalizazioa ere prozesu historikoa dela; neurri handi edo txikiagoan luzea eta konplexua, hots, kateaketa bat. Egia honek zentzurik gabeko sugarrak gaitzesten ditu, arrazoizko esperantza sortarazten duen aldi berean. Normalizazioa, argi dagoenez, *ez* da momentuko miraria. Beste alde batetik, alabaina, egungo egoera *ez* da aldaezina. Orain eta hemen hizkuntza edo hizkuntz aldaera jakin bat funtzio zenbaitetarako nahikoa ez izateak *ez* du inolaz ere esan nahi, horrela izan behar duenik behin-betiko. Historia aldaketa *dela* gogoan harturik, egungo gauzek ez digute inoiz galeraziko guztiz posibleak diren aldaketak burutu eta saiatzea, gu geu burutzen eta saiatzen hasten bagara.

Jakina denez, aldaketa objektiboez ari naiz, esfortzuz lortutakoez. “Jarrerak” eta “aurreiritziak” bakarrik ikusten dituztenek, moduren batean konpondu beharreko arazo praktikoak ahazteko joera dute, autosugestioaren bitartez konjuratu ordez. Horrek esan nahi du, psikoterapia katartikoa ez dela inolaz ere nahikoa. Aurreiritzien kontra borrokatzea nahitaezkoa eta halabeharrezkoa da, dudarik gabe, geure egoera soziolinguistikoa aldatu nahi badugu. Baina aurreiritziak arazoaren *parte* bat baino ez dira. “Maita dezagun geure hizkuntza” dio *esloganak*, eta hori betetzen badugu ere, gauza mordoa *egin* beharko dugu, maitatzeaz aparte.

1.12. Erabilera-arau berriak saiatu

Ikusi dugu jada, hezkuntza “formalaren” esparruan katalana erabiltzeko (ala ez erabiltzeko) erabakia, ezarritako botereak onetsi eta onartutakoa, hizkuntzaren erabilera-arau bat *dela*, beste edozeinen parekoa —beste asko baino *garrantzitsua*—goa—. Historiak diosku, katalana esparru horietan *ez* onartu eta ez erabiltzeko erabakia “goitik” hartua izan dela eta bortxaz ezarria, jendaurreko eztabaida sortuko luketen arrazoiak aipatu ere egin gabe. Izan ere, taxuzkoa izan ohi da gehienetan erabakia, balizko eztabaida oro zapuzteko —*hobe da aurreikustea sendatzea baino*—. Hara bada: aipatu erabakiak, halabeharrez, hezkuntz esparru hertsia gaintitu dituzten ondorioak izan ditu; eta honek argi uzten du, esparru hauek beste askorekin duten uztarketa. Jakin denok dakigu, hezkuntza “formala” gero eta handiago eta konplexuago bilakatu den engranaje soziokulturalaren funtsezko elementua dela. Hezkuntza “formala” bera —gutxienez, oinarritzakoa deitzen dena— aski arin hedatu da, eta gaur egun gure populazio ia osoari eragiten dio. Beste alde batetik, gero eta beharrezkoago bilakatu da, prestaketa berezia eskatzen duten funtzioak burutuko dituen pertsonala hezi eta kreditatzeko modua den neurrian.

Hau guztia, batzuek “garapena” eta/edo “modernizazioa” izenez adierazi nahi duten gertaera handitzar horretako *part and parcel* da —izendapenek ez dute muina sortzen, ez eta ezabatzen—. Gaiari buruzko literatura ia guztia aspertzearainoko hutsala bada ere, hezkuntzari, hizkuntza eta nazionalitateekiko loturan, arreta berezia eskaini dioten zenbait egile aipatu behar dut. Buruan ditut, bereziki, Karl W. Deutsch (*Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*, 1953), Daniel Lerner (*The passing of traditional society*, 1958) eta Ernest Gellner (*Thought and change*, 1964); eta horiei, dudarik gabe, Joshua A. Fishman erantsi beharko litzaieke. Morris M. Lewis (*Language in society: The linguistic revolution and social change*, 1947) ikerketa hauetako aintzindari azpimarragarria izan zen, gaur egun injustuki ahazturik egon arren. Lewisen ikuspegia zenbait egile berriagoena baino zabalagoa, eta ideologiaz ez hain zamatua, iruditzen zait. Azkenik, Carlo M. Cipolla-ren *Literacy and development in the West* (1969) liburua, nagusiki informatiboa dena, gomendatzen dut. Irakurleak berak luza dezake zerrenda, jakina, sekula ez baita exhaustiboa izango.

Begi-bistakoa da ezarritako botereak hertsiki kontrolaturiko hezkuntza “formalaren” esparruak gainerako esparru “formal” guztiak edo ia guztiak menperatzen (edo baldintzatzen, nahi baduzue) dituela. Gertaera erabakiorrena, agian, hezkuntz sistemak idazkeraren erabileraren eskuraketa kontrolatzea izango da; hau da, ingelesek *literacy* deitzen duten eta guk inola izendatzen ez dugun horren eskuraketa. Idatzizko komunikazioaren hedaketa, dudarik gabe, gure garaiko fenomenorik ikusgarrienetakoa da. Horrela, *literacy* deitutakoa hain orokorra bilakatu da, non normaltzat hartzeaz gain “naturaltzat” ere hartzen baita; eta agian horrexegatik gordetzen dugu guk “analfabetismoa” termino negatiboa bakarrik, hitz horren konnotazioek argi uzten dutelarik ezabatu beharreko zerbait anormal ikusten dugula bertan. *Literacy*ren hedaketa, nola ez, irakaskuntzaren hedaketarekin batera etorri da; eta gure artean, hizkuntza “garai” ez-katalanaren erabileraren hedaketa horiekin *pari passu* joan da. Fenomeno hau ez dugu sekula ulertuko, bere kausekin eta bere ondorioekin lotzen ez baldin badugu. Eta zirkunstantzia hauetan katalan-hiztunek katalanez zergatik ez duten kasik idazten ez eta irakurtzen galdetzen dutenek, injenuitate —ala fede txar— gehiegi erakusten dute. Kausak ahazten tematzen direnek, ez dute eskubiderik eraginez iritzirik emateko. Jende horrek suposatzen du, katalanak nahitaezko baldintzarik *gabe* funtzionatzeko gauza den aparteko hizkuntza mirarizkoa izan beharko lukeela, hizkuntza “garai” ez-katalana bultzatzen dutenek baldintza horiei uko egin ezin dietelarik. Nabarmenegia da amarru ideologikoa, orain urte asko azpimarratu nuenez. Eta arras etsigarria da, jauntxo parrokiak askotxok horrelako amarru sinplea irenstea.

Berriro esango dut katalana hezkuntza “formalaren” esparrutik kategorikoki baztertzeak, esparru hori hainbat norabidetan gainditu duten ondorioak (zuzenekoak edo zeharkakoak) izan dituela. Aipatu ditut, jada, idazketa eta esparru “formalak”. Batzuetan, alabaina, esparru “*formal*” pribatuetaraino heldu da eragina. Lehenik eta behin etxea/familiaren esparrua. Esparru honen barruko erabileraren funtzioan da (edo bilakatzen da) “ama-hizkuntzaren” aldaera bat. Normalean, etxean eta gurasoekiko harreman eta elkarrekintzan ikasten dute umeez hizketan. Umeez, dudarik gabe, oso zeregin aktiboa dute lehen ikasketa honetan, eta bai gainerako beste edozein ikasketatan ere. Alabaina, ezin izango dute agertzen zaiena ez den beste hizkuntza bat ikasi. Gurasoek, bat baino gehiago baldin badakite, aukeratu egin *dezakete*, beren esperientzian oinarritutako gogoeten arabera, zein hizkuntza transmititu beren umeei; eta hauek *ez* dute ez ahotsik ez botorik, hain barrutik eragiten dien erabaki horretan. Esan nahi baita, epe luzera, “ama-hizkuntza” *ez* dela erreferentzi puntu finko eta absolutua. Formula “naturala” inuzenteki bultzatzen dutenek —hau da, ama-hizkuntza, eskolako irakaskuntza-hizkuntza gisa erabili *behar* dela— ahaztu egiten dute maiz, bi termino hauen arteko harremana (oso estua, izatez) itzulgarria dela (zorionez ala zoritxarrez). Mahoma eta mendiaren kontuan (lotsagabekoa) bezala, distantzia txikitzea da kontua, eta hasiera batean bi modu dago hori egiteko. Hori bai: bietako irtenbide bat *a priori* baztertzen denean, bestea aukeratuko dela pentsatu behar da. Irakaskuntzak ama-hizkuntza onartzen ez badu, gurasoek berez irakaskuntza-hizkuntza onartu eta

ama-hizkuntza gisa transmititzeko arriskua egongo da. Eta honek —berriz ere diot— baieztatu baino ez du egiten, oso harreman estua dagoela bi terminoen artean; eta bien arteko tentsioa nekosoia denez, ahal den bezala gutxitzeko joera dago.

Ondorengo hau idatzi nuen orain gutxi, argitaratuko ote den ez dakidan artikuluan: *“Arau orokorra ezeztatu ezin duten salbuespenak aparte utzita, hezitzaile valentziar gehien-gehienek erreserba eta kezkarik gabe onartu dituzte sistema zaharreko zuzendaritzak, eta aktiboki lagundu dute, arau ofizialak heda ezin zitezkeen mugetaraino aplikatzen. Presio instituzionalen menpe batetik, eta populazioarekiko harreman estuan bestetik, hezitzaileek uko egin behar izan diote neutraltasunaren luxuari. Beren eguneroko lanak hizkuntz aukera bat aurreuposatzen zuen, eta sistemak erabakita, errekurritzeko aukerarik gabe, ematen zien. Besterik gabe, kontsigna bat betetzeko agintzen zitzairen. Eta ulergarria da ia denek arrisku txikieneko bidea aukeratzea, erresistentzia gutxieneko bideari segituz. Sistema zurruna eta erasozina zenez, populazioa egokitu behar zitzaion. Sistemak ezarritako hizkuntzaren eta gure populazioaren gehiengoak hitz egiten duen hizkuntzaren arteko gatazka agerikoa, halabeharrez, unilateralki erabaki “behar” zen: lehenaren alde. Beraz, irakaskuntzak ezarritako hizkuntzak, populazioaren hizkuntza bilakatu behar zuen, “gauzak errazteko”. Oinarri horretatik abiatuz, hezitzaile askok seme-alabei etxean gaztelaniaz hitz egiteko “gomentatzen” zieten guraso valentziarrei, seme-alaben bultzada sozialaren mesedetan; beste alde batetik, guraso valentziar asko ondorio praktikoa horretara helduko ziren, beste aukera baztertua zegoela ikusirik. Dударik ez dago, hezitzaileen eragin horrek, hainbat belaunalditan zehar gorde eta areagotua, lagundu egin duela neurri handi batean irakaskuntzako hizkuntza ofiziala valentziar askoren ama-hizkuntza bilakatzen, zeintzuen gurasoek “hoberena” nahi baitzuten beren seme-alabentzat. Eta horrek baieztatu baino ez du egiten, irakaskuntzako hizkuntzaren eta eguneroko bizitzakoaren arteko tentsioa hain zela bizia ezen, halabeharrez, alde batera zein bestera erabaki behar zela. Baina askok hartutako irtenbidea, alternatiba oro baztertzeko koakzio-sistemak ezarritakoa izan da, besterik gabe; eta desleiala litzateke, beraz, hausnartutako erabaki libre baten ondorio gisa agertzea. (...) Hizkuntzaren gaia alde bakarretik dogmatismoz eta indarkeriaz aurre-epaitu izan ez balitz, dudarik ez dago, guztiz bestelakoa litzatekeela gure egungo egoera soziolinguistikoa. Orain arte, alabaina, eragotzi egin da aukera ez hain injustu hori. Eta hezitzaileek izan dute erruaren parte bat horretan guztian. Bada garaia, beraz, atzera begirako kontzientzi azterketa egin dezaten, eta etorkizunean segitu beharreko bideari aplikatzeko moduko ondorioak atera ditzaten.”*

Gertaera hauen argitan ulertuko duzue, zergatik baieztatzen dudana katalana hezkuntz esparru “formalean” erabil dadin onartzea, egun indarrean dauden hizkuntz erabilerarako arauen aldaketa iraultzailea dela. Argi dago, aldaketa honek hezkuntzaren alorrari berari eragiten diola lehenik eta behin; eta orain arte izan den gauza berbera izaten segitu behar du: aldaketa historiko baten *fer de lance* (*spearhead*), baina beste norabide batean. Horrek esan nahi du, hezitzaileek berek

ohikoetatik oso desberdinak diren hizkuntzaren erabilera-arauak onartu eta bete dituztela. Beraz, hezitzaileek ekimena hartu behar dute eta adibideaz predikatu. Punturik funtsezkoena da, hezkuntza *ez* dela —eta ezin du— hizkuntzaren egitura-arauak sartzera mugatu. Esfortzu hori lotsagabeki alferrekoa izango da, horrez gain *hizkuntz erabilerako arau berriak* sartzen ez baditu. Argi esanda: katalana irakastea ez da nahikoa. Horrez gain, katalanez irakatsi behar da —eta horrek aldaketa arras garrantzitsua dakar—. Baina aldaketa hori historiaren logikak eskatzen du. Ikusi dugunez, gaur egungo bideak hizkuntzaren iraungipenera darama zuzenean. Bukaera hori *a priori* onartzen badugu, oso zaila izango da, desagertzea kondenatuzat jotzen dugun hizkuntza baten aldeko edozein esfortzu justifikatzea. Katalanak iraun behar badu, ostera, argi dago horren erabilera-arauek *ezin ahal izango* dutela oraingoan berdinak izan.

Logikoa da, beraz, ume eta gazteek katalana *nola* hitz egin (eta irakurri eta idatzi) behar duten ikasteaz gain, gainerako guztia ere ikastea: norekin, zein egoeratan, zein gaitaz, zein intenziorekin, etab. “Eremua” irabaziz —hau da: erabilera-esparru berriak— lortuko du katalanak patois folkloriko baten mailara ez murriztea. Denok dakigu katalanak “eremua” etengabe galdu eta galtzen ari dela, hizkuntza “garai” ez-katalana (frantsesa iparraldean eta gaztelania gainerakoan) egunero irabazi eta irabazten ari den neurrian. Badakigu, halaber, erabilera-esparruek osotzen dutela “eremua”; eta horiek hiztun, hartzaile, gai, egoera, intentzio, eta abarren terminotan defini daitezke. Honek ez du inolako misteriorik. Gure gazte-jendeak hori jakiteko eskubidea du; eta hezitzaileek haiei irakasteko obligazioa dute.

Belaunaldi berriak aurrekoak baino kontzienteagoak, erantzuleagoak eta kontsekuenteagoak izango dira, orain arte tabua izan den puntu baten gainean gogoeta egiten irakasten badiegu. Argi ikusiko dute, arazoak ez direla konpontzen ostruken antzera burua ezkutatzen. Arazoak arrazionalki uler *ditzakegula* deskubrituko dute —eta ulertzea da konpontzeko lehen urratsa—. Arazoak ulertu gabe —aireratu eta eztabaidatu ere egin gabe— konpontzen saiatzea, irrazionalismo hutsa da. Eta, derradan bide batez, antidemokratikoa ere bada, modu lotsagabe eta asaldagarrian. Gure jendeak ahotsa eta botoa izan arren, horrek ez die ezertarako ere balioko, hezkuntzak gaia ezagutuz erabakitzeko behar den ilustrazioa eman ez badie.

1.13. Normalizazio-prozesua

Oso maiz erabili da (eta erabiltzen da) “normalizazio” hitza hizkuntzarekin loturik. Batez beste horren pareko diren izendapenekin alderatuz gero (*language planning* da horietan ezagunena), dudarik ez dago, globalagoa eta orokorragoa izateko abantaila duela. Gainera, etimologikoki oso egokia ematen du, *arauekin* zerikusia duen prozesua izendatzen baitu, prozesu horren xedea normaltasun-egoera delarik, beti konparatiboki definituta.

Normalizazioa pentsamendu soziolinguistiko europarraren interesgune nagusietako bat izan da. Otto Jespersen-ek *Menneskehed, Nasjon og Individ i Sproget* (1925; katalanezko itzulpena dago, 1969an argitaratuta) bere liburuko 3-6 kapituluak eskaini zizkion. Hala ere, Pragako Hizkuntzalaritza Zirkulua izenaz ezaguna dena izan zen gai horri buruzko literatura garaikide ia guztiaren abiapuntua. Nolanahi ere, azpimarratu behar dut, fenomeno eta nozioa ez direla gaizki informaturiko lankide batzuek uste duten bezain berriak. Hemen Berpizkunde garaiaz arduratu ezin garen arren, ahazteko eskubiderik ere ez dugu. Garai hartako hainbat egile gure garaikide asko baino askoz “modernoagoak” iruditzen zaizkit.

Gaur egun onartu ohi diren definizioak estuegiak direnez, barkatuko didazue “Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l’Europe nouvelle” (1965) izenburuko nire artikulua aipatzea: “(...) *hizkuntz normalizazioa* (...), *gizarteko hizkuntz funtzioak berrantolatzean datza, hizkuntzaren funtzio sozialak aldatzen diren “kanpo”-baldintzetara berregokitzeko moduan. (...) Ondorioz, benetako normalizazioak ezingo luke hizkuntz arazo “garbietara” murriztu. (...) Hainbatek uste duenaren kontra, hizkuntz sistemaren “barne”-egokitzapena ez da normalizazioaren xedea.*” Hasiera batean behintzat, neurri batean uztarturik agertzen diren elkarren segidako bi etapa bereiz ditzakegu prozesuan. Lehendabizikoan behar praktikoa berriak sentitu eta azaltzen dira; alternatiba edo norabide posibleak asmatu, proposatu eta kontrastatzen dira (lerro nagusitan); eta, horrela, helburu ideiala definitzen da, labur esanda, arazoaren terminoak ezartzen dira. Bigarrenean, hartutako irizpideen arabera hizkuntz egitura aldatzen duen minoria espezializatu batek, *in vitro*ko konponbide bat lantzen du. Hirugarren etapan, azkenik, “teknikariak” “laborategian” landutako formak onartu eta praktikan jartzen dira dagozkien erabilera-esparruetan.

Bigarren etapa, dudarik gabe, prozesuaren parte osagarria (eta funtsezkoa) da. Erreforma “gramatikalari” maiz *standardization* esaten zaio, eta noizean behin, “kodaketa”. Francesc Vallverduk “arauketa” terminoa nahiago du. Nolanahi ere, aipatu erreformak sekula linguistiko hutsak ez diren exijentzia eta eskaera historikoei erantzuten die. Azken finean, sistema soziokulturalaren funtzionamendu globala da normaldu nahi dena, hizkuntz *erabileraren* arabera den neurrian. Egiturazko aldaketak termino funtzionaletan azaldu eta justifikatzen dira; esan nahi baita, behar eta nahiei dagokienez. Eta, halaber, erabileraren bitartez bilakatzen da beti normalizazioa eraginkorra, aldaketak benetan aplikatzen diren neurrian. Funtsezkoa da arauketaren eta horren aplikazioaren (onarpena, betetzea, hedaketa) artean bereizketa egitea, azken hau halabeharrez *soziolinguistikoa* baita. Finean, “indar” batek betearazten dituenetan dira arauak arau. “Indar” hori gabe, espekulazio-ariketa hutsa izango da arauketa, ondorio praktikorik gabekoa. Azpimarratzen dudana bereizketa hau funtsezkoa da, ez baitu merezi hizkuntz egitura erabilera berrietara egokitzea, benetan erabilera horietan aplikatuko ez bada.

Ikuspuntu honetatik, Berpizkunde garaitik honanzko gure hizkuntz normalizazioaren prozesu malkartsu eta nekosoak, kontraste argia agertzen du *language planning*-eko teorikoek “tipikotzat” aurkeztu nahi diguten ereduarekiko. Gure normalizazioa Printzerrian eta oso bi epealdi laburretan (Mancomunitat eta Generalitat) bakarrik bultzatu du gutxieneko gobernu antolamendu batek. Horietatik aparte inolako euskarri estatalik *gabe* egin du (eta egiten du) aurrera; azken finean, baita politika ofizialen *kontra* ere. Hau ez da inolako sekretua. Erraz azal daiteke, arauketaren “indarra” orain arte hain urria izatea. Baina errealitatean prozesua ez da geldirik egon. Soziolinguista katalanok gure arauketaren egungo “indarra” zein (eta zeren menpekoa) den aztertu behar dugu, eta bai bere hedadura zein den ere (dudarik *gabe*, aski mugatua). Badakigu “literatura” deitzen dugun horren pisu *erlatiboa* oso garrantzitsua izan dela orain arte; agian, gehiegizkoa. Oso esanguratsua da katalan *estandarrari* normalean “literatur hizkuntza” deitzea. Heziketa “formalak” bete duen zeregina, ostera, ez da behar zen mailakoa izan. Eta hori —gutziz esplikagarria izan arren— oso larria da.

Begi-bistakoa da katalana heziketa “formalaren” esparruetan onartu eta erabiltzeak, gutziz halamoduzko egoera hau aldaraz dezakeela (eta aldarazi behar duela), arauak “indartuz” eta hedadura gure komunitateko azken mugetaraino (ez bakarrik lurraldekoak) zabalduz. Hezkuntzak kokapen pribilegiatua du arauak zirkularazteko eta, garrantzitsuagoa dena, belaunaldi berriei pasarazteko. Argi dago arauketa gutziz gauzatu dadin, horrez gain, *mass mediek*, oro har, katalan arautuaren bitartekari aktibo bilakatu behar dutela. Hala ere, funtsezkoagoa iruditzen zait hezkuntzaren funtzioa, bera baita jendea modu egokian presta dezakeen bakarra.

Hezitzaileek beren erantzukizun profesional eta historikoaren kontzientzia izan behar dute. Punturik delikatuena da, beren buruak ere (ber)hezi behar izatea —gogoratu *Tesis sobre Feuerbach*-etako hirugarrena—. Irakasleko gaitua prestatzea, hezkuntz arazo globalaren parte bat da. Argi dago, prestaketa hori ez dela entrenamendu mekanikora murriztu behar. Hezitzaileek ezin izango diete ikasleei ezer azaldu, lehenik eta behin berek gauzak ulertzen ez badituzte. Horrek esan nahi du beren prestaketak ikuspegi *soziolinguistikoa* hartu behar duela barruan (eta horretan oinarritu), arbolek ez diezaieten basoa ikustea galeraz. Beren buruak orientatzeko eta besteak orientatu ahal izateko, ulertu egin behar dute ikuspegi *soziolinguistikoa*, esaterako, normalizazio-prozesuaren logika aurretikoekin, egungo egoe-rarekin eta lortu beharreko xedearekin loturik. Agian, atzera begirako informazio historikoa baino funtsezkoagoak dira kontzeptu *soziolinguistikoa*koak. Azken finean, ortzemuga teorikoaren baitan hartzen dute zentzua iraganak, orainak eta etorkizunak.

Ez da gomendagarria, hezitzaileak gramatika arauemailea ikastera (eta irakastera) mugatzea. Izatez, ezin dute sinestu, “gramatikak” erantzunik emango dienik hezkuntz praktikak sortzen dituen arazorik larrienei. Arau gramatikalak, baldintza *soziolinguistikoen* funtzioan dira onargarri eta aplikagarriak. Horietatik bereizirik, alferrekoak bezain arbitrarioak dira. Labur esanda, gramatika arau-

mailearen parterrik garrantzitsuena bere izateko arrazoa da —eta hori ez da “gramatikala”—.

Hezitzaileek ez dute sekula jakingo ez beren buruak, ez besteak orientatzen, arauketaren norabide *bien* berri argirik ez badute. Denok dakigu arauketak hizkuntzaren *barne*-aniztasuna aldatzen duela. Zoritxarrez, baina, askok ahaztu egiten du aldaketa norabide bitan gertatzen dela, biak ere elkarren osagarriak, kontrakoak diren neurrian. Batetik, finkatze-prozesua dago, non “soberakoa” irizitako aniztasuna (funtsean, dialektala) sakrifikatu egiten den koherentzia eta erregulartasunaren mesedetan; eta horren ondorioz, aurretiko aldaera bat berarekin ere guztiz bat ez datorren *estandar* bat bihurtuz gorpuzten da. Harmonia eta batasunaren ideial estetikoak, hala ere, eskaera praktikoei erantzuten die —esplizitoki aipatu zituen, esaterako, William Caxton inpresoreak, *Eneidaren* bere bertzio ingeleserako hitzaurrean (1490)—. Esan dudanez, finkaketak aldaera komun edo orokor bat ezartzen du, zentzu honetan dialektoz-*gainekoa* dena. Kontsiderazio estetikoak bazter utzita, *estandarraren* uniformetasunak eta egonkortasunak segurtasun-eza gutxitzen dute. Edozein arau nahiago, kaosa baino. Ikuspuntu honetatik, dudarik gabe, barne-aniztasun estrukturala *gutxitzen* duen bateratze- eta batasun-prozesua da arauketa. Baina, beste alde batetik, arauketa hizkuntz egitura garatzen duen hedaketa- eta aberaste-prozesua ere bada, eta, zentzu honetan, funtzionaltzat jotzen den barne-aniztasuna *handitzen* du halabeharrez. Beste norabide honi *cultivation* izena eman zion Jiri V. Neustupnyk (*Basic types of treatment of language problems*, 1968). Baina Neustupnyk ahaztu egiten du, finkaketaren eta fintzearen arteko bereizketa Berpizkunde garaian egin eta onartu zela. Finkatzeak eta fintzeak, jakina, ez diote homogeneousoki eragiten hizkuntz egiturari. Finkaketak ortografia, morfologia, oinarrizko hiztegi eta funtsezko sintaxiari eragiten die bereziki. Fintzeak, ostera, lexiko bereziak eta sintaxi konplexuagoa aberastu eta lantzen ditu. Gauzak sinplifikatuz, finkatzea “sobera” dagoenari aplikatzen zaiola esan genezake, eta fintzea, “falta” denari.

Finkatzea eta fintzea osagarriak dira, kontrakoak *direlako*, hain zuzen ere. Ulergarria da, beraz, interes eta mentalitate desberdinetako sektore sozialek bultzatzen dituztenean, bien arteko gatazkak piztea. Eztabaida sortzen da, finkaketaren defendatzaileek hizkuntz sistema malguagoa eta irekiagoa egiteko saio oro “suntsitzailetzat” jotzen dutenean, fintzearen defendatzaileek ordenazio saio oro “zurrun” eta “itxitzat” jotzen dutelarik. Tentsioa puntu horretara heltzen denean, alde bietako gaizki-ulertua dago. Alexis C. de Tocqueville-ren *riposte* hartan enxenplifikatuta dago egoera hori (*De la démocratie en Amérique*, 1840): “*Nahiagoko nuke hizkuntza hitz txinatar, tartaro edo huroniarrez betetzea, hitz frantsesen zentzua zalantzazko bilakatzea baino. Harmonia eta homogeneitatea hizkuntzaren bigarren mailako edertasunak baino ez dira. Konbentzio ugari dago era honetako gauzetan, eta sakonean bazterrean utz daitezke. Baina ez dago hizkuntza onik, hitz argirik gabe.*” Gramatikariak (autoritarioak, gutxi edo asko) eta idazle berritzaileen (lizentziosoak, gutxi edo asko) arteko eztabaidak ez dira batere berriak.

Argi dago batzuek normalizazioaren kontrako jarrera hartzen dutela, horren nozio guztiz negatiboa dutelako. Uste izaten dute, arazo guztia, gutxi edo asko estimagarriak diren forma (egitura) batzuei uko egitea dela. Egia esateko, arauketak alor *positibo* bat ere badu, erabilera desberdindu baten eskakizun praktikoei egokituriko formak (egiturak) “sortzen” eta sartzen baititu. Norabide positibo honetan du “literaturak” —eta hitz honek, niretzat, Germaine Necker-entzat bezala (*De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, 1800) zera esan nahi du, “*pentsatzeko eta adierazko artearen hobekuntza*”— funtsezko zeregin bat betetzen. Hizkuntz egiturako baliabideak proban jarritz garatzen ditu “literaturak”, aldi berean, aberastuz eta landuz. Argi dago “literatura” ez dela gainerako sistema soziokulturaletik guztiz aparteko faktorea. Izango duen eragina, beraz, literaturaz kanpoko baldintza da neurri handi batean; eta gurea bezalako kasu batean; zailtasun handiak sor ditzake. Arrazoia zuen Joan Sales-ek 1963an azpimarratzen zuelarik “*handienak ez ditu hizkuntzak berak sortzen, guztiz gauza baita* —berez— (...): *hizkuntza horretan mintzo den edo, hobeto esanda, mintzatu beharko litzatekeen gizarreak sortzen ditu.*”

Finkaketarekin batera jardunez, fintzeak posible egiten du hizkuntza batek erabilia ez den (eta erabilia izan dadin nahi den) “eremu” batzuk irabaztea (edo berreskuratzea). Berriro esango dut, hemen “eremua” ez dela bakarrik zenbatasunezkoa, horrez gain eta bereziki *nolakotasunezkoa* baita. Funtzio-sorta handiago bati egokitze desberdindu behar da korrelatiboki hizkuntz egitura bera, aldaera-funtzio desberdinei egokituriko sorta batean (“estiloak”, “erregistroak”, “generoak” edo deitu nahi den bezala), hau da, egon eta funtzionatu behar duten erabilera esparruetako baldintzei egokitutakoak. Ikusi dugunez, desberdintze funtzional hau barne-aniztasunaren *handitzea* suposatzen duen hizkuntz egituraren garapena da. Laburbilduz eta argiago azaltzeko, garai jakin batean *n* eguneroko aldaera egonik eta *estandar* bat bera ere ez, *estandar* bat sartzeak, halabeharrez, dauden aldaeren kopurua *n*-tik (*n*+1)-era *handituko* duela esan dezakegu. Ohartu behar da, *estandarra* bera aldaera funtzional bat dela; “estilo” bat, nahi baduzue. Arauketa bateratze-eta uniformatze-prozesu bat besterik ez dela uste dutenek —hau da: barne-egituraren aniztasunaren *gutxitzea*—, begi-bistatik galtzen dute, funtsezkoa den kontrako prozesu osagarria. Ondorio gisa, arauketa prozesu bikoitza dela esan behar da: zentzu batean *bateratzea* (bereziki dialektoei dagokienean), eta beste zentzu batean *desberdintzea* (“estilo” deritzegunei dagokienean). Lehen begirada batean paradoxala eman dezake honek. Ondo begiratuz gero, ostera, guztiz logikoa da.

Finkaketa, *estandarrari* aplikatzen zaio lehendabizi; estandarra horixe da, izatez. Ikusi dugunez, hizkuntz egitura maiz “egokitasun”-irizpide jakin batzuen arabera araztea (zuzentzea edo orraztea) ekartzen duen hautaketa-prozesu bat da finkaketa. Komenigarria da irizpide horiek agerikoak izatea eta beren aplikazio-esparruak zehaztea. Zehaztu behar da, esaterako, *zein* arau edo erregela aplikatu behar zaizkion zuzenean jendearen eguneroko hizkerari. Jendearen eguneroko

hizkera berrituratzea, askok uste duena baino gaitzagoa da. Eta, ondo begiratuta, aldaketa handirik ere ezin da sartu. Nire iritziz, oro har, *zeharka* aldatu behar ditu arazketak eguneroko hizkerak: *estandardarren* bitartez. Azken finean, amankomunean gauza asko dituzten hizkuntza bereko aldaerak hermetikoki banatzea, ez da ez desiragarria ez eta bideragarria ere. Beren burua tronpatzen ari dira katalana erradikalki eta bat-batean araztu nahiko luketenak. Honetan ere ez dugu ez momentuko miraririk ez eta mirarizko momenturik itxaron behar. Ezinezkoa den zerbait presaka lortu nahi badugu, geure presak berak galaraziko digu morala; eta mugatuak diren benetako aldaketa-aukerak zapuztuko ditu. Gure ingurumaritik banatutako perfekzio osoaren ideiala. Katalanaren arazketa pixkanaka helduko da, eta ez da sekula batzuek nahi duten bezain erabatekoa izango. Dekretuz eta behin-betiko lortu nahi izatea, gramatika arauemailea formula magikoa bailitzan, astakeria galanta da.

Ez da erantsi behar, “egokitasuna” eta “desegokitasuna” termino (ko)erlatiboak direla. Arautik alden du ahal izateko, arauak egon egon behar du; eta, gainera, kasu horretarako aplikagarria izan. Ez gaitezen sekula sekta druidiko gaztelauaren nabarmenkerietara erori, “kultismoa”, “arruntkeria”, “arkaismoa”, “neologismoa”, “dialekalismoa”, “erdarakada” eta antzerako hitzei haiek bezala esanahi absolutua eman. Fenomeno hauen sailkapena bera, arbitrarioa eta maltzurra da oso. Ikuspegi jakin batetik desbideraketak izateak, ez ditu halabeharrez deskalifikatzen “akatsak”, “gehiegikeriak”, “bizioak” edo “ustelkeriak” bailiran. Erabilera “onera-ko” arauak erreferentzi guneak dira bereziki, bai eta desbideratzen garenerako gai orientagarriak ere.

Nolanahi dela, William Labov-en aipamena aplikatu behar diogu gure gizarteari (*The reflection of social proceses in linguistic structures*, 1968): “*Mintzo-komunitatea definitzen duena, ez da batik bat hizkuntzaren elementuen erabilerari buruzko adostasuna, arau komun batzuk izatea baizik...*” Katalanok ados jarri behar dugu ea zeri irizten diogun “egoki(ago)” edo “zuzen(ago)”. Horrelakorik gabe, oso problematikoa izango da gure komunitatearen batasun *soziolinguistikoa*.

Laburbilduko dut. Gure hizkuntz normalizazioa, aurrerapenak egin dituen eta egiten ari den arren, burutu gabeko prozesua da. Horrexegatik ez dute ia batere ezagutzen gure hainbat herrikidek, eta beste askok ez dute osotara ulertzen eta (neurri batean behintzat), gainera, modu desegokian ulertzen dute. Izatez, badirudi joera makinala dagoela normalizazioa arauketara mugatzeko, eta azken hau finkaketara. Horrela jokatzeko dugun bitartean, begi-bistatik galduko dugu osotasuna eta, ondorioz, aldean izateko arrazoia. Normalizazio kontzeptu orokor eta globalak lagundu egiten digu ez bakarrik lortu duguna antzematen, baizik eta, bereziki, oraindik falta dugun eta *geure* esfortzu propioaz lortu behar duguna antzematen. Testuinguru honetan, ene iritziz, beste edozein talde profesionalena baino handiagoak dira hezitzaileen erantzukizuna eta ekintza-ahalmena. Francesc Valverdúri idatzitako gutun batean, honela nioen (1971eko abuztuaren 6an): “Ezin dugu “osotzat” jo, oraindik gehien bat sinbolikoa den normalizazioa”. Atzegoar-

dian finkatutako jauntxo eta erudituek gramatika arauemailea iraganari dagokion prozesu baten azken puntu loriosoa dela uste dute. Hezitzaileek, ostera, etorkizunera proiektaturik egon behar duen prozesu baten hasiera apala ikusi behar dute horretan. Bi orientazio hauen arteko kontrastea (atzera begirakoa eta aurrera begirakoa), interesgune oso desberdinen arteko kontrasteari dagokio. Aurrera begirako orientazioak *soziolinguistikoa* izan behar du funtsean, horrela bakarrik ekin ahal izango diegulako modu arrazional eta eraginkorrez, oraindik konpondu gabeko arazoei. Uste dut ondo ulertu zuela, Alacanten ondorengoa proposatu zuenak: soziolinguistikari buruzko hitzaldi bat barnean hartzen duten gramatika-ikastaroak antolatu ordeztuz, gramatikari buruzko hitzaldia barnean hartuko duten soziolinguistika-ikastaroak antolatzea. Mereziko du, agian, herri honetako bazterren batean esperimendu iraultzaile hori egitea.

1.14. Katalan estandarren erabilera

Hizkuntzaren barne-egituraren aniztasunaren (ez bakarrik dialektoetakoa) gaiari normalizazioaren ikuspegiaren barruan ekin behar zaio. *Estandar* komuna egokia eta nahitaezkoa da esparru jakin batean (batzuetan); esan nahi baita, *ez* ditu eta ezin ditu gainerako aldaera guztiak ordezkatu eta ezabatu. Izan ere, *ez* dago modu bakar batean erabiltzen den hizkuntza ohikorik. Gizarte-komplexutasuna eta aniztasun kulturala bateraezinak dira erabateko hizkuntz uniformitatearekin. Naturala izateaz gain, desiragarria da katalanaren modu desberdinak legezkatat onartzea. Esan dezakegu honetan ere hau dela formula ideala: toki bat gauza bakoitzerako, eta gauza bakoitza bere tokian. Justifikaezinak eta inpolitikoak dira gogo-zurruntasuna eta estutasuna, gramatikariek eta hezitzaile askok oso tipikoa dutena. Arazoa erabilera-esparruak mugatzea da. Katalan *estandarrek* ezin du egoera guztietarako egokia izan, eguneroko hizkerak egoera guztietarako egokiak ez diren modu berean, esaterako. Guztiz oinarritzkoa da hori. Hitz egiteko modu *bakar* bat inposatzeko joerak gaizki-ulertuak eta gatazkak sortzen ditu, inorentzako onurarik gabe. Kataluniako hezitzaileek ez dute hezitzaile espainol eta frantsesen eredia segitu behar, *estandarrekin* batera egon daitezkeen (eta ene ustez, egon behar duten) aldaerak izan badirela, temaz eta lasaitasun osoz ahantziz. Azken finean, elkarbizitza horren arabera aberasten du *estandarrek* hizkuntz egitura, pobretu ordeztuz.

Gure herrikide gehienek katalanaren oso erabilera murriztua egiten dute —murrizketa *koalitatiboetan* pentsatzen dut, ez koantitatiboetan—. Arau murriztzaileek galeratzen dute katalana esparru-sorta zabalean erabiltzea; eta galerazi egiten dute, halaber, hizkuntzaren egitura esparru horietara egokitzea. Baldintza hauetatik abiatuz, argi dago, hizkuntzaren erabilera zabalagoak, erabilera anitzagoa izan behar duela halabeharrez. Beraz, hezkuntz sistemak gure herrikideak lagundu eta prestatu behar ditu (lituzke) katalan malgua hitz egiten eta idazten, berdinak ez diren egoera- eta funtzio-sorta zabal batera egokituz. Ingeles batek esango luke katalanak “aldakorra” izan behar duela —adjektibo honek ingelesez *ñabardura*

positiboak ditu—. Aniztasun estrukturala ez da berez kaotikoa. Erabilera-arauen menpekoak dira, azken finean, desordena eta ordena.

“Bilduma” da nire lankideen artean orain modan dagoen kontzeptua, hau da, hizkuntzakoak ez diren irizpideen arabera definituriko esparru soziokultural jakin batean dagoen hizkuntz aniztasuna. Komunitate, talde edo gizabanako bakoitzak bere bilduma du. Kontzeptu hau ukaezineko gertaera unibertsal batean oinarritzen da: komunitateak, taldeak eta gizabanakoak *ez* dira beti modu berean mintzatzten. “Elebitasunaz” hitz egiten dugunean, adibidez, bilduma baten egituraz ari gara. Funtzionalki espezializaturiko bilduma bateko hizkuntz aldaerei, “estilo”, “erregistro” edo/eta “genero” esaten zaie. “Estilo” hitza da, dudarik gabe, horietan ezagunena eta tradizionalena, eta gainera zabala izateko abantaila du. Berriz ere diot, hasiera batean, onartu eta deskribatu behar dugun *gertaera* baino ez dela bildumen aniztasuna.

Gutziz zilegia eta naturala da —izatez, nahitaezkoa—, katalanaren erabilera hedatzeak norbanakoen mailan *ere* estilo aniztasun handiagoa ekartzea. Ondo begiratu gero, hau ez da inolaz ere aparteko konplikazioa. Abiapuntuko egoeran katalanen gehiengoa elebiduna da *de facto*. Nahikoa desberdinak diren bi hizkuntza txandaka erabiltzeko gauza badira, dudarik ez dago *a fortiori*, beren hizkuntz estiloaren aldaerak erabiltzeko gauza ere izango direla. Hezitzaileek hau ulertu eta praktikan aplikatuko balute, orain diruditena baino maneigarriagoak lirarteke arazo eta zailtasunak. Hizkuntza baten erabilera hedatu eta bereizteko prozesu historikoak, nahitaez, norbanakoen bildumak hizkuntza *horretan* hedatzea eta bereiztea dakar. Azken finean, esparru jakin batean (batzuetan) erabiltzen da hizkuntza, esparru horretan (horietan) benetan erabiltzen duen jendea dagoenean. Hezitzaileek, jende jakina prestatuz eta orientatuz, laguntza paregabea eman dezakete katalanok geure hizkuntzaz egiten dugun erabilera *koalitatiboki* hedatzeko.

Egia esateko, gramatikari eta hezitzaileek, Pompeu Fabrari segituz, eguneroko praktika orokorrean sartu nahi dituzten hizkuntz egituraren aldaketak, katalanari aurkezten zaizkion *erabilera berrien* funtzioan bakarrik justifika daitezke —barkatuko didazue berriz ere esaldi ingelesa hitzez hitz kalkatzea—. Mundu guztiak ulertu behar du, finkatzeak sortutako katalan *estandarraren* gorpuztea *ez* dela begiratu beharreko antolamendu estetiko hutsa, hizkuntzaren erabilera edo aplikazio berrien multzo baterako *egokitze* funtzional eta operatiboa baizik. Argi eta garbi esan dezagun: orain hizkuntza “garai” ez-katalanak monopolizatzen dituen esparru horiek (berr)eskuratu ahal izatea da, hain zuzen ere, oinarritzko helburua. Abentura anbizioso da, ez didazue ukatuko; izan ere, ausartegia irizten diote batzuek. Utz iezaidazue errepikatzen: katalan *estandarraren* berezko esparruak, hizkuntza “garai” ez-katalanak betetzen dituen horiexek dira, zeintzuetatik gure hizkuntza (ia) guztiz bazterturik dagoen. Argi dago: katalanak esparru horietatik betiko bazterturik egon behar badu, galdutako denbora eta esfortzua izango da bere normalizazio malkartsua. Hizkuntz aldaera bat egotea

erabilera jakin batzuen funtzioan landua eta, aldi berean, erabilera horietan praktikan ezin erabiltzea, honako hau da: “funtziorik gabeko organoa; soberakoa eta, beraz, atrofiatuzera kondenatua”, 1968an Escalanteren hitzaurrean idatzi nuenez. Gure hizkuntzari esparru “formalak” behin-betiko ukatzen bazazkio, arima penatua izango da katalan *estandarra*. Edukiko badugu ere, ez digu ezertarako balioko, horrentzako erabilera eta tokia aurkitzen ez ditugun bitartean.

Kontu sinplea da: inork erabiltzeko aukerarik eta benetako behar praktikorik izango ez duen hizkuntz aldaera bat erakustek ez du inolako zentzurik. Kongoko biztanleei poloetako hartzen ehizan nola aritu irakastea bezalaxe izango litzateke. Hezitzaile askok zentzugabekeria honen esperientzia mingarria badute jada. Alfabetatzaileak, esaterako, desesperatu eta zapuztu egiten dira ikusten dutenean, esfortzu handiz hainbat jenderi irakurtzen eta idazten irakatsi arren, “askatutako” asko analfabetasunera itzultzen direla oso arrazoi sinple batengatik, alegia, beren inguru sozialak ez dielako aukerarik ematen (eta are gutxiago ezartzen die horren beharra) eskolan ikasitakoa praktikatzeko. Uste dut, adituek “berrerorketako analfabetismoa” (edo agian atzerantzkoa) esaten diotela horri. Jendearen bizi-baldintzek heziketa ideal eta esfortzu orok baino indar handiagoa dute; hauxe da hezitzaileek ikasten duten ikasgai mingotsa. Baina, zer lotura du horrek katalan *estandarrenekin*? Barkatuko didazue, baina Pompeu Fabraren garaikidea izan zen euskal ideologo baten gomendioak aipatuko ditut: “*Egin ezazue euskara beharrezkoa bere aberrian eta orduan, dudarik ez izan, herriko seme-alaba batek ere ez du ahaztuko. Egin ezazue baliagarria ikasteko, aurrera egiteko, bizitzeko, ilustratzeko; eta orduan, euskara duenari arrazoizkoa irudituko zaio gordetzea, eta hitz egiten ez duenak ikasteko saioa egin ahal izango du. Euskarak gora egin eta bizirik iraun dezan, bi gauza dira beharrezkoak, batera: bizitzeko beharrezko bilakatzea... bere lurtean bertan, eta gai bilakatzea behar horiexei erantzuteko.*” Normalizazioari esker, behar askori erantzuteko gauza den katalan *estandarren* jabe gara. Arazo arantzatsua, ostera, hauxe da, ea zein punturaino den beharrezkoa (bai eta posiblea, azken finean) aldaera horren erabilera gure egoeran.

Estandarra esparru egokietan benetan erabiltzeko zailtasunak (ezintasunak ez esateagatik), oso ohikoak diren aberrazio xelebreak argitzen ditu. *Estandarra* behar den (beharko litzatekeen) tokian eta garaian erabili ezin dutelako tematzen dira gure hainbat herrikide, tokiz eta lekuz kanpo erabiltzen. “Kultista” edota “garbizaletzat” jotzen dituztenek, bistatik kentzen dute funtsezko arazoa. Ustez “egokia” den katalana beti eta nonahi erabiltzeko joera inozoa, erreazio- eta konpentsazio-joera da, argi eta garbi. Gure normalizazioaren gabeziek azal ditza-keten desorientazio eta segurtasun-ezaren sintoma ere bada. *Estandarra* dagozkion esparru “formaletan” sarritan eta normaltasunez erabiliko balitz, dudarik ez dago indar handia galduko luketela tentazio “kultista” edota “garbizaleek”.

Lehenago ere mintzatu naiz arauketa- eta aplikazio-etapetaz. Lehendabizikoan, hainbat hizkuntz forma lantzen da, erabilera edo funtzio *batzuetarako*. Xede

praktiko horretatik aparte, forma horiek ez dute “berezko” gorentasunik. Eta horregatik, prozesua ondorengo etapa batean burutzen da, non erabilerak eta aplikazioak bilatu behar zaizkien —hau da: toki egokia— hizkuntz forma *horiei*. Azken finean, alferrekoa izango da hizkuntz egitura oro, edozein arrazoirengatik horrentzako aplikazio praktikorik aurkitu ezin badugu.

Labur esanda, arauketaren arazo nagusiak “hizkuntzakoak” eta “kulturalak” dira. Aplikazioarenak, “sozialak” eta “politikoak” dira. Katalanaren eta katalanezko irakaskuntzak, ergelak eta alferrak inoiz kide izango ez dituen zeregin historiko baten parte izan *behar* du (behar hitzaren esanahi guztietan).

1.15. *Dialektoen arazoa*

Dialektoen aniztasuna toki guztietan agertzen den gertaera da eta inor ez litzateke horregatik harritu beharko. Gertaera honen aurreko jarrera, hala ere, aldatu egiten da, tradizioz iraunarazitako eta antolamendu sozialaren mota berezietara loturiko ideologiaren arabera. Dirudenez, garrantzitsuena, azken finean, ez da egituren aniztasuna, horren erabilera (edo abusu) soziala baizik. Jarrerak erabileraren alor bat (agian nabarmenena eta sintomatikoena) dira. Hara bada: alemaniarrek eta italiarrek dialektoak dituztela onartzen duten bitartean, frantsesek eta gaztelaeuek horien existentzia minimizatu edo ezkutatzeko joera dute. Kontraste honek oso azalpen historiko interesgarria du. Nolanahi ere, historia jakin baten argitan jarrera negatibo hori oso azalgarria izateak ez du esan nahi, berez gomen-dagarria edo denontzako eredugarria denik. Zehazkiago esanda, nik baieztatu egiten dut, eredu frantses eta gaztelaua guztiz aplikaezina dela gure kasuan, arrazoi askorengatik. Batetik, badago gertaera nabarmen bat (eta historikoki azalgarria), hau da, katalana *estandarren* erabilera, orain eta hemen, frantsesa eta gaztele-rarena baino kilikolokoago dagoena. Geure buruak tronpatuko genituzke, ebidentziaren kontra, gure *estandarra* katalanek oro har erabili edo, gutxienez, ezagutzen dutela auresuposatuko bagenu. Hauxe da onartu behar dugun abiapuntua. Beste alde batetik, ezerk ez du adierazten eredu frantses eta gaztelaua denik epe luzerako planteatu behar dugun helburu ideala. Aniztasun dialektalaren aurreko jarrera negatiboa, keinu anormala da, arrazionalki justifikaezina eta sozialki kaltegarria.

Lehenago esan dudana bezala, katalan *estandarrek* hizkuntzaren gainerako aldaera guztiak ordezkatu eta ezabatu ordeztu, horiekin batera bizi behar du. Eta argi dago, elkarbizitzarako formula bideragarria *soziolinguistikaren* arabera definitu beharko dela. Labur esanda, hezkuntz esparruen barruan eta horietatik kanpo agertzen den hizkuntz erabileraren arazo bat da dialektoen arazoa. Hezitzaileek ez dute saiatu behar, arazoa eskola barruan bakarrik konpontzen, gure gizartearen osotasuna begien bistatik galduz. Izan ere, hezkuntz sistemaren kokapen estrategikoak posible egiten du bere bitartez gure egitura soziolinguistikoko globala aldatzea. Itzelezko garrantzia izango du, hezkuntzak dialektoen gaiari heltzeko modua (*estandar* komunarekin loturik).

Zorionez ala zoritxarrez, alabaina, hezkuntzaren barruan dagoen dialekto(ar)en eta *estandarren* arazoa, lehen begiradan eman dezakeena baino askoz nahasiagoa da. Bada oro har onartutako (hasiera batean behintzat) formula bat, niri ere onargarria (hasiera batean, baita ere) iruditzen zaidana. Horretaz jardun nuen *L'ensenyament bilingüe als Estats Units: Mite i dilema* (1971) artikuluan, eta diagrama batez ilustra dezakegu:

ETAPA EDO MAILA	HIZKUNTZ ALDAERA	ERABILERA
oinarrizkoa (hasierakoa)	jatorrizkoa (lokala)	bitarteko orokorra
goi mailakoa (aurreratua)	<i>estandarra</i> (komuna)	ikasgaia (berezia)

Banaketa honen logika ukaezina da, aurkaketa eta korrelazio objektiboetan oinarritzen den neurrian. Nolanahi ere, goimailakoa/*estandarra*/ikasgaia korrelazioa ez da bestea (oinarrizkoa/jatorrizkoa/bitartekoa) bezain estua. Guztiz gauza naturala dirudi, hasiera batean ikasleen jatorrizko mintzaira (ama-hizkuntza, edo gutxienez, egunerokoa) hezkuntzaren bitarteko orokor gisa erabiltzea. Izatez, ikasleen eta hezkuntz sistemaren arteko lotura ezarri eta bermatzea da xedea, eta lotura hori aurrebaldintza bat da. Etapa aurreratuetan, ostera, ez da beharrezkoa *estandar* komuna ikasgai berezi gisa *bakarrik* erabiltzea. Errealitatean, ohikoa izaten da, maila horretan irakaskuntzako bitarteko orokor gisa *ere* erabiltzea. Eta guztiz posiblea da, jatorrizko mintzaira lokala, aldi berean, ikasgai berezia izatea. Logikoa denez, goiko mailak oinarritzkoak baino aukera gehiago onartzen ditu. Kontuan hartu behar da, hiru aurkaketak (oinarrizkoa/goi mailakoa, jatorrizkoa/*estandarra* eta bitartekoa/ikasgaia) ez direla guztiz paraleloak. “Oinarritzkoa” eta “goi mailakoa” terminoek prozesu etengabe baten barruko ondoz ondoko uneak aipatzen dituzten bitartean, bitartekoa/ikasgaia aurkaketa diskretua da (latza). Eta jatorrizkoa/*estandarra* aurkaketa, gutxi gora-behera, beste bien artean kokatzen da. Aurkaketa hau diskretua izango da, jatorritzkoak eta *estandarrek* elkar baztertzen duten neurrian; eta ez da horrelakoa izango, tarteko graduazioak dauden neurrian —horren adibide onak dira “estilo mailak” deitutakoak—. Lehen kasuan jatorrizkotik *estandarrena* bat-batean egingo da “jauzia” —ingelesez *switching* esaten diote pasatze horri—. Bigarren kasuan, ostera, trantsizio gradualak egongo dira, eta jatorritzkoa eta *estandarra continuum* baten muturrak baino ez dira izango.

Dena den, sailkaketa edo intergradazioa bildumen antolaketari dagozkio eta, aldi berean, erabilera- eta egitura-arazoak dira. “Formala/informala” dikotomia egon ordez, esaterako, “formaltasun”-maila mugagabea badago, zaila izango da seguruen (ezinezkoa ez esateagatik), jatorrizkoaren eta *estandarren* egituren

arteko muga argirik ezartzea. Oro har, bilduma eleaniztunak sailkatuak izan ohi dira eta elebakarrak, berriz, “jariakorrak” edo “malguak”. Bereizketa hau gure kasuan ere aplika daiteke. Denok dakigu, gure artean ez dela inolako hizkuntz aldaerarik gorpuztu katalanaren eta hizkuntza “garai” ez-katalanaren artean. Gaztelanismoak eta galizismoak (batetik), eta katalanismoak (bestetik) egon arren, berehala antzematen dugu zer den “katalana” eta zer den “gaztelania” edo “frantsesa”. Interferentziek ez dute hizkuntzen arteko kontraste *globala* ezabatu. Eta horrexegatik egin behar dugu (eta egiten dugu) katalanok aukera *globala*, gure hizkuntza ala bestea. *Tertium non datur*. Katalanaren *barruko* egitura-aniztasunak, ostera, “tinte”- edo “tonu”-gama zabala onartzen du, hasiera batean behintzat, eta arazoak sortzen ditu horrek, aldaeren arteko bereizketa egitean.

Argi dago, oinarrizko irizpide batzuen arabera proposatu eta onartu behar ditugula teknika didaktikoak, irizpide horiek gabe arazoa aztertzen ere ez baidenuke jakingo. Horrek esan nahi du, lehenengo eta behin, heziketaren orientazio *orokorra* adostu behar dugula, dialektoen aniztasunari dagokionean. Berriro ere diot, nire iritziz, hezkuntz sistemak hizkuntzaren aniztasun dialektala esplizitoki onartzea onuragarria dela. Oso onuragarria da, halaber, kasu bakoitzean jatorrizko katalan lokaletik *abiatzea*. Hori bai, puntu batetik abiatzeak ez du esan nahi behinbetiko bertan gelditzea. Izan ere, asimilatu gabeko inmigratuen kasua salbuetsiz, hezkuntza jatorrizko mintzaira lokala *erabiltzera* muga daiteke —ez da irakatsi behar, ikasleek lehenagotik baitakite—. Hala ere, irakaskuntza nahitaezkoa *da* ikasleak *estandarra* ikasi eta erabiltzen ohitu daitezen. Oro har, formularik egokiena hasiera batean jatorrizko mintzaira lokala aztertzea dela esan genezake, *estandarra* ikasgai gisa ikasteko bitarteko modura; eta gero, *estandarra* pixkanaka bitarteko gisa erabiltzea, ikasten den neurrian. Baina jatorrizko mintzaira lokal bakoitzaren eta *estandar* komunaren arteko harreman bikoitzak (egiturazkoak eta erabilerakoak), izatez, arazoaren alde bat baino ez dira. Begien bistatik sekula kendu behar ez dugun beste aldea, dialektoek elkarren artean dituzten *aldeaskotako* harremanena da. Nire ustez, hezkuntzak familiarizatu behar(ko) ditu (lituzke) katalanak, lokala ez den beste dialektoren bat(zuk)ekin, ikasleek hizkuntza forma desberdinetan ezagutu eta ulertzeko ohitura har dezaten. *Estandarra* ikasi beharraz gain (osagarri gisa), katalanaren benetako aniztasuna deskriptiboki ezagutu behar dugu, lerro nagusietan, gutxienik. Dударik gabe, ez da posible (imajinatu ere ezin da egin) katalan guztiak jatorrizko mintzaira lokal guztiak zehatz-mehatz ezagutzea. Dialektologiako profesionalak berek ere ez dute hizkera guztiak guztiz deskribatzeko anbizioirik. Hezitzaileei dagokienean, argi dago, eskura dezaketan eta ikasleei eskain diezaieketen informazio dialektologikoa nahikoa mugatua dela. Beste alde batetik, ez litzateke onuragarria izango, puntu honi denbora eta esfortzu gehiegi eskaintzea, beste batzuren kaltetan. Helburu ideala ez da ahal den gehiena lortzea, hainbat kontsiderazio praktikoren arabera optimoa bermatzea baizik. Alegia, lehenengo eta behin, hezitzaileek hizkuntzaren irakaskuntzaren dimentsio honen izateko arazoia zein den jakin behar dute.

Nire ustez, hezkuntzak, funtsean, dialektoen *arteko* komunikazioa erraztu eta bultzatu behar du, eta hau hainbat faktoreren menpe dago. Dударik ez dago, horietako garrantzitsuenetakoa ulergarritasuna dela. Argi dago, halaber, potentzialki gutxienez, ulergarritasuna hizkuntz egituraren menpe dagoela neurri handi batean. Gure kasuan, hiru mailatako aniztasun dialektala bereizi behar dugu, hau da: 1) fonologikoa; 2) morfoloikoa —izatez, aditzen jokaera bakarrik—, eta 3) lexikala. Lehen eta bigarren puntuei dagokienez, uste dut, edozein bi dialekto katalanen artean badirela egiturazko korrespondentzia nahikoa sistematikoak, eta horien gakoak metodikoki irakats eta ikas daitekeela esfortzu handirik gabe. Hizkuntzalaritza hertsia, erudizio dialektologiko zaharraren xehetasun pintoreskoa gaindituz, deskripzio konparatibo eskematikoak eskaini behar ditu, irakaskuntzan gutxi gora-behera zuzenki aplikatzeko modukoak. Argi dago, beste alde batetik, hori guztia modu inkontzientean ere ikas daitekeela. (Elkar)ulermena ohitura-kontua izaten da ia beti; azken finean, hizkuntza bat “jakitea” bera ere den bezalaxe. Egiturazko korrespondentzia sistematikoak dauden neurrian, dialektoen *arteko* komunikazioaren ohiturak operazioak automatizatzen ditu, halako punturaino non hiztunak berak ez diren ia kontrasteetaz konturatzen. Berehala ulertzen dute besteak *dioena*, eta ez diote erreparatzen haren *hitz egiteko* moduari. Aniztasun lexikalak, ostera, arreta berezia eskatzen du, logikoa denez, oinarritzko hiztegian zentratuz. Ez dezagun ahantz, aniztasun dialektalaren maila honek oso inplikazio semantiko interesgarriak dituela. Triste da katalanok hainbesteko denbora eman izatea Peter M. Roget maisuaren *Thesaurus of English words and phrases*-eko eredu imitatzeke, lanerako tresna paregabea baita. Jakina denez, irakaskuntza-maila desberdinetara egokitu beharko da eredu, eta ekipamendu didaktikoari erantsi.

Hori bai: hizkuntz egituraren oinarritzen den ulertzeko aukera objektiboa hutseginaraz dezakete, ohitura automatikoen itxura har dezaketen jarrera *soziolinguistiko* negatiboek. Zorionez ala zoritxarrez, hizkuntz egiturara murrizten ez diren eta horri atxiki ezin dakizkiokkeen aurrekontzepzioen menpe ere badago, neurri handi batean, ulermena. Jendeak oso ondo auresuposa dezake, *ez* duela inolaz ere ulertu “behar” —azken finean, “ezin” duela—, “arrotza” egiten zaion hizkuntz aldaera bat. Ez ulertzeko ohitura dagoenean, izugarritzko eraginkortasun disuasiboa du egitura desberdintasunik txikiak. Uko egiten zaio automatikoki, “arrotza” ematen duen moduan hitz egiten duena ulertzeari, inolako esfortzurik egin gabe egon daitezkeen egiturazko korrespondentzien gakoak deskubritzeko. Esaera zaharraren adibidea da hau: entzun nahi ez duena baino gor txarragorik ez dago. Izan ere, *profezia auto-betetzailen* antzeko zirkulu ustean sartzen gara: uko egiten zaio ulertzeari lehendabizikoan ulertzen ez denean, eta sekula ez da ulertzea lortuko, aldez aurretik horri uko eginez gero.

Dialektoen *arteko* jarrerak oso aztergai interesgarriak dira, eta duela gutxi Joshua A. Fishmanek eta Rebecca Agheyisi-k (*Language attitude studies: A brief survey of methodological approaches*, 1970) landu duten aztergai zabalagoaren parte dira. Begi-bistakoa da, hizkuntz aldaera jakin batetik jarrera *ez* dela bakarrik

bere egituraren araberakoa, ezta beraren eta beste edozein aldaeraren artean egon daitezkeen egiturazko batetortze edo desberdintasunen baitakoa ere. Batzuetan azaleko xehetasun batek —neurri batean deigarria—, sortarazten ditu (kontra-ko)/aldeko erreakzioak, neurriz gaineko garrantzia ematen zaiolako konbentzional-ki —horrelaxe gertatzen da maiz talde sozialen arteko estereotipoen kasuan—. Dialektoen arteko jarrerak, hala ere, alde bakarrekoak izaten dira maiz, hau da, ez-elkarrekikoak. Zenbaitetan nolabaiteko transposizio proiektiboa antzematen da; adibidez, berek *cerrado* deitzen duten andaluzera *a priori* ulertezintzat jotzen duten gaztelauiek, *cerrados* berak direla adierazten dute, buruari dagokienean. Praktikan modu batera edo bestera konpondu beharreko arazoa (tazittoa, gehienetan) planteatzen du hemen dialektoen arteko aniztasunak —*onus probandi* edo Mahoma eta mendiaren kasuan bezalaxe—. Kontua da, ea *nork* egin behar duen bestea ulertzeko saioa. Zaila izango da honetan berdintasuna egotea, parte interesatuen artean desberdintasun nabarmenak badaude. Labur esanda, *ceteris paribus*, “goikoak” ez du “menpekkoa” ulertzeko saioa egin nahiko.

Hizkuntz aniztasunak —horren adibidea izanik dialektoen aniztasuna— komunikazioaren mesedetan nola edo hala konpondu beharreko arazo praktikoa azalarazten du. Hartuko den irtenbidea, zenbait faktoreren menpekkoa da, eta horien arabera forma desberdinak hartu ahal izango ditu. Hemen ez zaigu interesatzen interpretari- edo itzultzaile-lana egingo duen hirugarren pertsona batez baliatzea proposatzen duen irtenbidea. Lehenago beste formula bat aipatu dugu: *aldebakarreko* elebitasuna (edo dialektobitasuna), maiz desberdintasun sozialekin loturikoa. Hori baino konponbide zuzenagoa da, *aldebitakoa* den neurrian, “elebitasun pasiboa” deitutakoa, non alde bakoitzak bere jatorrizko aldaera (edo gehien maite duena) aukera baitezake, biek ala biek bestea ere ulertzen *dutelako*. Azkenik, alde bietako bildumek amankomunean duten hirugarren aldaera baten bidez (bitartekoa edo bitartekaria) burutu daiteke komunikazioa. Hirugarren aldaera honi *lingua franca*, *interlingua*, *link-language*, etab. esaten zaio, guztiak ere, egituraz gainera erabilerari erreferentzia egiten dioten izendapen *soziolinguistikoak*. *Interlingua* beste hizkuntza bat izan daiteke (parte interesatuen jatorrizko aldaerak desberdinak diren hizkuntzei dagokienean), edo alde biek erabiltzen duten hizkuntzaren aldaera bat —*estandarra*, gehienetan— (parte bien jatorrizko aldaerak hizkuntza berekoak direnean. Begi-bistakoa da, aldebakarreko dialektobitasuna, dialektobitasun “pasiboa” eta *estandarraren* erabilera direla, hasiera batean, dialektoen arteko komunikazioak har ditzakeen hiru moduak. Eta aukera ere, hasiera batean, horien artean egin beharko da, bakoitzak dituen abantailak eta eragozpenak konparatuz.

Gure gizartearen kasuan, hala ere, badago hizkuntza “garai” ez-katalana erabiltzeko irtenbide abila, dialektoen arteko *katalanezko* komunikazioaren arazoa saihestuz, aurre egin eta behar den bezala konpontzen saiatu ordez. Izatez, zirriki-tuetakoa da katalanak galdu eta hizkuntza “garai” ez-katalanak irabazi duen “eremuaren” parte oso garrantzitsua. Honek esan nahi du hizkuntza “garaia” “arrotzen”

arteko komunikazio-bide gisa onartu eta hedatzen dela, “arrotz” horiek herrikideak izan arren. Horrekin batera, ikusi dugunez, katalana uzkurto egiten da, eta joera dago, nahikoa gertutik elkar ezagutzen duten auzokideen arteko harremanetara murrizteko. Kezkagarriena da, hizkuntza “garai” ez-katalanaren sarkeriak gero eta gehiago zatikatzen duela gure hizkuntz komunitatea eta *patois* erabat lokalen artxipielagora murrizteko mehatxua dakarrela. Izatez, ez dago datuak bortxatu beharrik, joera hau André Martinet-ek laburki deskribaturiko atzeranzko prozesuarekin bat datorrela egiaztatzeko (*Éléments de linguistique générale*, (1960): “(...) *hiztunek aukera galtzen dute, beren hizkuntza bernakularrak elkarri aurkezteko, eta hizkuntza horien arteko desberdintasunak, zeintzuetara ohitzeko modua bailegokeen eta azkenean ezabatu egingo liratekeenak, komunikaziorako oztopo handi bilakatzen dira. Azkenean, patois-aren erabilera murriztu egiten da herri bereko edo herri mugakideetako jendearen arteko harremanetara. (...) Patois-ez mintzo direnak (...) konbentzitu egiten dira orduan (beren patois lokalak) ez duela inolako balio praktikorik (...)” Zirkulu ustel honek hizkuntzaren iraungipena dakar epe luzera: “(...) horrela bada, patois-ak, definizioz, esan liteke desagertzerara beharturik daudela.” Ez dut esaten, gure egungo egoera bat datorrenik Martinetek deskribaturiko prozesuaren azken etapekin. Nik diodan bakarra da, gure egoera kolokan dagoela guztiz, eta norabide horretan ari dela aldatzen.*

Nahikoa argi dago, katalanaren biziraupena gure komunitatearen kohesio soziolinguistikoaren menpekoa dela; eta *interlingua* funtzioak bereganatzen dituzten hizkuntza “garai” ez-katalanen sarrerak, kohesio hori mehatxatu egiten du, *katalanen artean katalanez* komunikatzea oztopatuz edo eragotziz. Dialektoen arteko komunikazioa, dudarik gabe, katalanak gehiago galdu behar ez duen eremua da; bai eta berreskuratu beharrekoa ere, galdua duen neurrian. Kontuan hartu ditugun hiru formuletatik (aldebakarreko dialektobitasuna, dialektobitasun pasiboa eta *estandarren* erabilera), *gerta litekeen txarrena* iruditzen zait lehendabizikoa, agian onargarria zenbait kasutan, baina, oro har, batere gomendarria ez dena. Beste bi irtenbideak osagarriak dira, batak *ez* baitu bestea salbuesten. Amankomuneko *estandarrek*, jakina, dialekto aski desberdinez mintzo diren katalanen arteko komunikabidea izan behar du; funtzio hau da, hain zuzen ere, *estandarren* izateko arrazoietako bat. Baina guztiz posiblea da, halaber, dialektoen arteko zuzeneko ulermena handitzea, *estandarra* erabili behar izan gabe. Izatez, kasu askotan lehenagotik dagoen ohitura (eta ondo funtzionatzen duena) da dialektobitasun pasiboa. Beraz, ohitura hori hedatu beharko da, begi-bistatik galdu gabe, dialektoen arteko komunikazioa, neurri batean, hizkuntz egituraren arauen kontua dela, eta neurri batean baita ere, erabilera-arauen kontua. Dialektoek zuzeneko harremana izango dute, horietako hiztunek beste dialektoetako hiztunekin naturaltasunez erabiltzeko araua onartzen *baldin* badute. Argi dago, puntu honetara heltzeko, hasierako zailtasuna gainditu beharko dutela, hau da, harridura sentsazioa, esperimntua egiten ere ausartzen ez direnek ia beti neurriz gaintetik azpimarratua dena. Berriz ere diot, heziketak gauzak erraztuko dituela, jendea beste dialektoekin familiarizatzen badu, eta oztopoak neurri handi batean irudikatuak direlako usteaz

konbentzitzen badu. Beren sormen-ahalmena azaltzeko, esparru zabala dute hemen hezitzaileek. Nahikoa nabarmenak diren printzipioetatik abiatuturik, kasu berezietara egokituriko teknika didaktikoak bururatu eta saiatu behar dituzte. Funtsezkoa da, halaber, beren esfortzuak koordinatzea, norabide berean orientatzeko.

Dialekto anitz dagoen neurrian, naturala da horien arteko harremanak *aldeanizdunak* izatea. Gainera, dialektologia eta hizkuntz geografiako datuek arazoari modu honetan —hau da, globalki— ekitea gomendatzen digute. Nolanahi ere, ukazina da zenbait harreman bikoitzek oso interes eta garrantzi berezia dutela *soziolinguistikaren* ikuspegitik. Mugakidetasun geografikoa, zalantzarik gabe, kontuan hartu beharreko faktorea da. Bartzelonaldearen zentraltasuna ere (problematikoa, neurri batean) kontuan hartu beharrekoa da, hala nola gure herrian duen pisu erlatiboa (ez bakarrik demografikoa) ere. Nire ustez, valentziarren eta bartzelonatarren arteko komunikazio interdialektala, besterik ez bada ere, oso gai interesgarria da. “Katalanari” (Bartzelonakoa) kontra-jartzen zaion ustezko “hizkuntza valentziarraren” espektroak modu dramatikoan argitzen du, aurreste ideologikoez gai honetan guztian izan duten —eta zoritxarrez, gaur egun ere baduten— paper erabakiorra. Eta abar.

Dialektoen arazoak —esan nahi dut, dialektoen arteko eta gainetiko komunikazioarena— *globalki* eragiten dio gure komunitateari; eta komunitate horren kohesioa galdu eta birrindu egingo da, arazoari aurrez aurre helden ez badio. Interes orokorreko eginbeharra da, osotasunerako irtenbide praktikoa koordinatuak aurkitzea. Honek esan nahi du, arazoa ez dela “periferikoa” (Roselló, Valentzia, Mallorca, etabarretakoa), eta bere buruari “zentrala” esaten dion zonaldeko biztanleek ezin dutela axolagabeak izan. Zorionez ala zoritxarrez, bazter pribilegiaturik ez dago ikuspuntu honetatik. Arazoa termino maltzur horietan planteatzeak, frantses eta gaztelaniatik kopiatuak, inkontzientzia eta erantzukizun eza barkaezina agertuko luke gure kasuan. Argi esanda, dialektoen arazoa —hizkuntzaren arazoa bera bezala, horren parte baita— arazo katalana da. Mesede txikia egingo diogu hizkuntzari, hasteko, bere izena geografikoki mugaturiko esanahiaz erabiltzen badugu. Bide batez aipatu nahi dut, askotan, katalanek bere beste dialektoekiko agertzen dituzten kontrako joerek bultzatu eta errazten dutela hizkuntza “garai” ez-katalanaren sarrera. Benetan, era-bateko harrokeria barregarria da, guk bezala hitz egiten ez dutenei trufa egitea. Eta nahikoa basatia da, gainerako hizkera guztiek, justu gurea izan ezik, “basatiak” diruditela uste izatea. Gure kasuan tamalgarriak diren basakeria hauek uxatzen saiatu behar dira gure hezitzaileak.

Zenbaitek ahaztu edo saihesten duen beste puntu bat azpimarratu nahi dut. Katalan *estandarra* —benetan onartua eta ezagutua den neurrian— ia bakarrik idatzi eta irakurtzen den aldaera da. Hori iradokitzen du “literatur hizkuntza” esae-rak berak. Eta horrexegatik uste izaten du jende askok, fede onez, ortografiaren hastapenez jabetzera mugatzen dela katalan “zuzena” ikastea. Egoera hau gure

historiaren argitan azal daitekeen *gertaera* bat da. Gogora dezagun, esaterako, iritzi hedatuenaren arabera katalan modernoaren arauketa-prozesuaren gailurra Institutuak Pompeu Fabrak prestatuturiko *Normes ortogràfiques* hilezkorrak aldarrikatu zituenean (1913an) gertatu zela. Hara bada, kontua da, arrazoiren bategatik, modu egokian nola “ahoskatu” behar dugun esaten digun arau ortofonikorik ez dagoela. Nire iritziz arazo hau oraindik erabakitzeke dago, izatez, ez delako izan ortografiakoa bezain presazkoa. Hala ere, neure buruari galdetzen diot, ea gutxi gora-behera arau ortografikoen pareko arau ortofonikorik gabe egon gaitzkeen betiko. Arazoak, hasiera batean, bi konponbide ditu. Errazena da hainbat ahoskera dialektal desberdin zuzentzat hartzea —horien kopuruak, nolana ere, murriztua izan beharko du—. Beste aukera, nekosoagoa, ahoskera “zuzen” *bakar bat* hautatzea da, arrazoiren bategatik onargarriagozat jotzen den dialektoren batekoan oinarriturik. Orduan agertzen den zailtasunik handiena da, taxuzko arrazoi ugari dagoela eta denak *ez* datozela bat. Ahoskera desberdin ugari egoteak, oster, ez du inolako arazo berezirik sortzen —*baldin eta* irakaskuntzak katalan guztiak familiarizatzen baditu ikasleak ahoskera horiekin guztiekin—.

Konturatuta nago eta onartu egiten dut, nire ohar hauek oso eskematikoak direla, eta inondik inora ez behin-betikoak. Horiekin ez dut inor asebeste nahi. Lortu nahiko nukeen gauza bakarra, eztabaida konpondu beharreko arazo praktikoetara bideratzea da, eta argi dago *ezingo* diogula horri heldu, punturik oinarritzekoenez gaizki jabetzen bagara. Oso garrantzitsua da hezitzaileek dialektoen arazoa, lehenengo eta behin, arazo *soziolinguistikoa* dela ulertzea. Izatez, arazoek lotura handiagoa dute erabilerarekin egiturarekin baino. Beste alde batetik, arazo praktikoak egoteak berak behartzen ditu hezitzaileak dialektoak *aurrera begira* aztertzea, eta ez hainbeste iraganarekin loturik.

Honek guztiak, zalantzarik gabe, enfokearenaz gain, mentalitate-aldaketa ere eskatzen du.

1.16. Ikasgai nagusia

Finean, hizkuntz erabilera ulertu egin behar dugu, erabilera hori modu arrazoitu eta eraginkorrez eraldatu ahal izateko. Argi dago, hizkuntz erabilera eraldatzeak jendeak mintzairaren gainean dituen nozio eta jarrerak eraldatzea dakarrela, hizkuntza eta hizkuntz aldaera jakinetan agertzen baita mintzaira. Gure kasuak ez du batere berezitasun azalezinik. Gainerako Gizateriarengandik isolatuko gintuen *ad hoc* erako logika bat asmatu ordez, ohitu egin behar dugu gure arazo berezietan, hizkuntz erabilera orokorraren parekoa den egitura ikusten. Aurkikuntza apal hau zentzu komunaren garaipen handia da. Ondorioz, heziketak ez du —eta ezin du— jendea mekanikoki prestatzera murriztu behar, ustez “zuzena” den modu jakin batez joka dezan. Horrez gain, jokaera horren arrazoa *ere* irakatsi behar die, berehalako ikusmira gainditzen duen perspektibarekin. Katalana eta katalanez irakasteaz gain, erabakiak esperientzia *eta* logika unibertsalaren argitan hartzeko ohitura hartu eta harrarazi behar dute gure hezitzaileek.

Irakaskuntzan katalana onartu eta erabiltzea guztiz justifikaturik egongo da, eta eraginkorra izango da, *baldin eta* abiapuntu gisa gure hizkuntzaren etorkizuna gure gizartearen eta gure ekintzen menpe dagoela hartzen badugu; eta beraz, gureak izango dira merezimendu eta erru guztiak —eta ez “Hizkuntzarenak”—. Enfoke soziolinguistikoaren giltzarria oinarritzko egia orokor hau da, eta gure kasuari ere aplikatu dakioke. Duela gutxi beste artikulua batean egin ditudan oharrak ez dagozkio bakarrik Herri Valentziarrari: “(...) *begi-bistakoa eztabaidatu (edo besterik gabe, ahaztu) ordez, aurre egin beharko zaie, azkenik, horren ondorio zehatz eta praktikoei, gure gora-beheretara eta gure nahietara egokituz. (...) Irtenbideak, jakina, abiatzen gareneko printzipioen arabera izango dira. Presazkoa dugu, beraz, zehaztasun eta zintzotasun osoz horiek argitzea. (...) Efusio sentiberek ezin izan dute ez ezkutatu ez konpentsatu hausnarketa, imajinazio eta eraikitze-bultzadaren gabezia nabarmena. Jarrera defentsiboari itxi-itxian atxikiz, bestelako aukerarik ez bailegoan, valentziar askok portaera patetikoa agertu dute, galdutako kausa baten alde borrokatzen zutela agertaraziz, baliabide praktikoen alorrean zuten asmatzeko gaitasuna ia ezereza baitzen. Gure hizkuntza sutzuki goratuz, mesede txikia egiten zioten. Izatez, hainbat argumentuk ukitu fatalista eta masokista negargarria izan dute, iraingarria gure herriarentzat. Ezerk ez du frogatzen valentziarrok gure hizkuntza erabili behar dugula, geurez “ezgauza” garelako beste bat ikasteko. Historiak guztiz kontrakoa frogatzen du. Gure “egokitze”-gaitasuna nabarmena izan da; eta horrek baieztatu egiten du egia orokor bat: edozein gizartek alda dezake hizkuntzaz. Garrantzia duena, ea zein baldintzatan eta zein arrazoiengatik jakitea da —inork ahantzi ezin dituen bi galdera zail—. Edozein gizartek bere hizkuntza utzi ahal izateak, ez du esan nahi halabeharrez egin “behar” duenik, guztiz kontrakoa baizik, alegia, zilegia duela bat ere ez egitea. Valentziarrok, dudarik gabe, gure hizkuntzari eutsi, eta hori bultzatzea eta gara dezakegu, seriotan eta arrazoi garrantzitsuengatik egitea erabakitzen baldin badugu. Argi dago ez dugula horrelakorik egingo, sistema-aldaketa bat eskatzen duten arrazoi eta motibo positiboak azpimarratu ordez, jarauntsitako sistemaren bizioak kritikatzeko eta negatiboki gaitzesten segitzen badugu. (...) Zenbait valentziarrek badute bizio bat, alegia, ahaztu egiten dute jokoan dagoena ez dela gure hizkuntzaren iragana —zeinaren “gorentasunak” bai batzuek, bai besteek onartzen dituzten—, horren etorkizuna baizik, eta gure etorkizunaren parte badela, eta hau bezala gure irudimenaren eta gure esfortzuaren menpe dagoela. (...) Gure hizkuntza bultzatzea, beraz, geure buruak bultzatzea da. Eta esfortzu hori ezin oinarritu daiteke beste hizkuntza bat ikasteko gure balizko “ezintasunean”, geurea duintzeko eta garatzeko gaitasun positiboan baizik, geure bizitza kolektiboa berrantolatzen eta hobetzen dugun neurrian. Geure hizkuntzan fede izatea, geure buruengan fede izatea da, eta horri ere, duintasuna izanez gero, ezin diogu uko egin.”*

Soziolinguistikak lotura handia du gure kasuarekin, horretan ez dago dudarik. Harremana, alabaina, elkarrekikoa da. Esan nahi dut, bestalde, gure arazoek bultzatu eta behartzen gaituztela soziolinguistikaren giltzarria diren eta zentzu komu-

narekin erabat lotzen duten oinarrizko egia orokor horiek (ber)deskubritzera. *Cours de linguistique générale*-ren barruan (1916) bada oso pasarte argigarri eta gogoangarria: “*Zein da, finean, hizkuntzalaritzaren erabilgarritasuna? Oso jende gutxik du horri buruzko asmo garbirik. (...) Are nabarmenagoa da oraindik, kultura orokorrerako duen garrantzia. (...) Onartezina litzateke, hori ikastea aditu gutxiren kontua izaten segitzea; izatez, mundu guztia arduratzen da horretaz neurriren batean; baina —horri ematen zaion garrantziaren paradoxazko ondorioa— honek bezainbeste asmo absurdu, aurreiritzi, amets eta fikziorik sortu duen esparrurik ez dago.*” Ferdinand de Saussurek ez zituen bere diszipuluak asmo “arrunten” kontra prestatzen. Filologia erromantikoaren arrarokeriei zegozkien bere oharrak, eta horren legezko segitzaileak dira nik *anti*-soziolinguista izenaz deitzen ditudan gure eruditu metafisikoak. Izan ere, “hizkuntzaren bizitza” zeritzona izan zen filologia zaharraren eta hizkuntzalaritza berriaren arteko borrokagunea *Belle Époque*en.

Hara nondik Norbert Wiener matematikariak zeharkako aipamen bat egin zion filologia erromantikoari, bere aita zen Leo Wiener filologoaren omenezko liburu batean (*The human use of human beings: Cybernetics and society*, 1950): “*Horrela, hizkuntz eboluzionismoak aurea hartu zion Darwinen eboluzionismo biologiko birfinduari. (...) laster asko hasi zen eboluzionismo biologikoa gaintzitzen, azken hori aplika ezin zitekeen lekuetan. Horren arabera, hizkuntzak entitate independenteak ziren, ia-ia biologikoak, eta beren garapenak erabat aldatzen ziren barneko indarren eta premien eraginez. Izan ere, gizakion arteko harremanen epifenomeno dira, eta harreman horietako ereduari gertatzen diren aldaketek menpe daude.*” Hain zuzen ere, bizitasun organizistaren metaforak eboluzionismo biologikoa baino askoz zaharragoak dira eta, gainera, horrekin bateraezinak, eboluzionismoa funtsean teoria *ekologikoa* den neurrian. Filologoek ezjakintasunak, alabaina, gaizki ulertua irautarazi du. Nolanahi ere, uste dut Norbert Wienerrek inoiz ez zuela susmatu, transkribatu dudan pasarte horrek beste testu baten parafasia dirudiela, hain zuzen ere, lau mende lehenago idatzi eta Joachim de Ballayk maiz plagiatu duen *Dialogo delle lingue* liburuan (1542) Sperone Speroniren iritziairen parafasia: “*Dunque non nascono le lingue per se medesme, à guisa di alberi ò d’herbe, quale debole & inferma nella sua specie, quale sana & robusta, & atta meglio à portar la soma di nostri humani concetti: ma ogni logro vertu nasce al mondo dal voler de mortali.*” Agian erantsi beharko da Speroni-ren *Dialogo* honetan agertzen dela lehenetako aldiz progresuaren teoriaren aldeko jarrera, Joseph de Maistrekin eta tradizionalistekin (René Guénon eta abarren diszipuluetaraino) absurduraino eramandako “endekatzearen” dotrina ezkor zaharrari militantzia kontrajarria.

Speroni baino hiru mende beranduago, enfoketuz soziolinguistikoren eta aurrerapenaren teoriaren arteko lotura berraurkitzen dugu Auguste Comte paregabearen pentsamenduan. Susmoa daukat, nire lankideetako batek ere ez duela sekula irakurri *Système del politique positive*ko bigarren liburukiko (1852) esaldi zorrotz hau: “*Hizkuntzaren benetako teoria, funtsean, soziologikoa da (...)*”. Horrekin

gutziz bat etorritz, Comtek hizkuntza “*la plus sociale de toutes les institutions humaines*” dela uste zuen; eta “*la providence collective qui construit et maintient le langage humain*” deitzen zuenari justizia eginez, salatu egin zituen hizkuntzarekiko jarrera bizkarkoia zutenen inkontzientzia eta erantzukizun-eza, horien nahia “*jouir sans produire*” baita.

Azkenik, Comte baino mende bat beranduago, puntu berbera azpimarratu zuen garbiago Karel Horàlek txekiarrak (*La fonction de la “structure des fonctions” dans la langue*, 1948): “*Kultur baloreen sorrerarekiko hizkuntz kolektiboaren jarrera kontzienteagoa den heinean, orduan eta biziago sentitzen da hizkuntzaren bizitzarekiko erantzukizuna, garapen kulturalaren oinarritzat joz. Hizkuntza etengabe sortu behar baldin bada, hizkuntza ez da agertzen, zaintzeko eman diguten ondorengotza baten gisara, xede gisara baizik, hau da, benetako sorketa modura. Hizkuntza funtzio berriak betetzen dituenean sortzen da, hitzaren benetako zentzuan, eta ezin du iraganetik bakarrik bizi.*”

Baieztaatu egiten dut, guztiz funtsezko egia hau dela, soziolinguistikak Gizateriari oro har irakatsi beharreko ikasgaia: aditu eta profanoei, hezitzaile eta ikasleei, katalan eta malgatxeei. Soziolinguistikak, izan ere, jarrera guztiz giza-tiarra harrarazten digu mintzairaren aurrean, oro har; eta, jakina, baita hizkuntza eta aldaera jakinen aurrean ere. Hizkuntzalaritza hertsia ezin digu hizkuntza benetan ulertzen eta estimatzen lagundu, egiturara murriztu eta begi-bistatik kentzen baitu erabilera, hots, giza jardun sozialarekin estu eta sendo uztartzen duen lotura. Tronpaturik daude, epe luzera soziolinguistika hizkuntzalaritza hertsia “teknika lagungarri” gisa erantsiko zaiola uste dutenak. Guztiz kontrakoa gertatuko da, alegia, bilakaera aurrerapenaren norabidean garatzen bada, hizkuntzalaritza hertsia erantsiko zaio soziolinguistikari, eta horrela, Comtek *sociologie* deitutakoaren barruan dagokion tokira itzuliko da. Zoritxarrez, baina, oso gutxi dira oraingoz prozesuaren zentzu globala antzemateko gauza diren lankideak. Eta horregatik aipatu behar dut hemen Dell H. Hymes-en iritzia (*Language in culture and society: A reader in linguistics and anthropology*, 1964): “*Hizkuntza eta kultura aztertzen dutenek aztergaiaren zati gisa har dezakete beren lana. Epe luzeko ikuspuntutik begiratu gero, disziplina berezien sorkuntza —esate baterako, hizkuntzalaritza eta antropologia— estadio berri baterako aurrerapauso gisa har daiteke, hizkuntzaren eta kulturaren arteko harremanetan ematen den aurrerapauso gisa, alegia. Estadio edo aldi horretan kulturaren osagai gisa ikusten da hizkuntza, eta eskakizun maila handiagoa dago hizkuntzaren eta lanaren inguruan, irizpide eta froga egokiagoak eskatzen baitira. Horrek ondorio praktikoak ditu, neurri batean definitu egiten dituztenak. Bereziki azken garapen-mota horri buruz idatzi zuen Bloomfield-ek: “zientzia linguistikoa urrats bat da gizakiaren autoerrealizazioan”. (...) Eboluzioaren ikuspegi zabal batetik ikusita, hizkuntzaren izaeraren eta erabileren kontzepzioak eta kontzientziak aurrera egin dutela esan daiteke.*”

Horrek esan nahi du, zorionez ala zoritxarrez, iraultzailea dela enfoke soziolinguistikoa, mentalitate-aldaketa eskatzen duen neurrian. Horrela bada,

hizkuntzalaritza hertsia berrienarena baino zabalagoak eta berritzaileagoak izango dira soziolinguistikaren inplikazio teorikoak eta ondorio praktikoak. Bereziki nabarmena da soziolinguistikaren ahalmen iraultzailea gure kasuan, hain zuzen ere, berrikuntza serioetarako gure “giroa” batere onuragarria ez delako. Antisoziolinguistena da hemen ideologia nagusia; beraz, neutraltasuna ezinezkoa da, eta militantzia nahitaezkoa. Hori bai: hasteko, gurean dagoen *anti*-soziolinguistikaren moda paradoxa basatia dela konturatu behar dugu. Ideologia hori, logikaren argitan erabat onartezina dena, oso bat dator gurearen antitesia diren jarrera pribilegiatuekin. *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l’Europe nouvelle* (1965) testuan ondoko hau salatu nuen esplizitoki: “hizkuntza jakin baten atzeratzea —baita iraungipena ere— bere “gutxiegitasunari” atxikitze joera gaitzesgarria, gutxiegitasun hori modu misterioitsu bezain halabeharrezkoan eraso eta kondentzen duten “berezko akatsetatik” eratorria izaki. Aldi berean, hizkuntza “goren” edo “garaileak” ere egongo lirateke, eskema hierarkikoa osatzeko. Dударик ez dago, itxurazko “azalpen” hauek gurpil ero nabarmenak baino ez direla izan, oinarritzko hitz-joko batez lotsagabeki baliatu direnak. Azken finean, hizkuntzen “heriotza”, beren “bizitasun” gabeziaren ondorioa litzateke. Mistifikazio hauek, argi dagoenez, baliagarriak izan dira ideologikoki “azaltzeko” (irakur bedi zurrizteko), adibidez, frantsesaren “garaipena” bretoieraren gainetik edo espainolarena (irakur bedi gaztelania) katalanaren gainetik. Baina chauvinismo horietako hizkuntzalari-ideologoei zerbait nekagarria gertatu zaie, beren irakurle fidelei ingelesak frantsesaren kontura (Kanadan) eta gaztelaniaren kontura (Puerto Rico) lortutako arrakasta azaltzea. Nola egotzi ingelesari azpijokoaren salaketa, aldi berean beren hizkuntzen “garaipenen” legezketasunaz zalantza larriak sortu gabe Atlantikoaren alde honetan? Hortaz, “naturaren legeak” unibertsalak baldin badira, Quebec eta Puerto Rico-ko kasuak kontaketa horretara bildu beharko lirateke, eta horrek dilema arriskutsu batera behartzen zituen hizkuntzalari-ideologoak, beren dotrina hierarkikoak barrengarri utziz.” Izan ere, asaldagarri bilakatzen da filologo-ideologoen fede txarra, beren bikoiztasun taktikoa egiaztatzen dugunean. Adibide bakarra emango dut. Bilbon 1921ean emandako hitzaldi batean (*Introducción al estudio de la lingüística vasca*), Ramón Menéndez-ek euskaldunen normalizazio-saioak eraso zituen, haiek “hizkuntza artifiziala” asmatu eta inposatu nahi zutelatzat salatuz; eta hizkuntza hori, bere ustez, hauxe zen: “produktu berri bat, interes arkeologikorik gabekoa”. Hurrengo hau zen berak euskarari zegokionean zuen tesia: “Abiapuntutzat hartu behar da, hizkuntza, gainerako guztiaren gainetik, (...) fenomeno naturala dela (...) Utz ezazue bizitza eta heriotza Naturaren aritze misterioetsuan gauzatu daitezzen”. Madrilen 1944an emandako beste hitzaldi batean, ostera (*La unidad del idioma*), beste tesi hau defendatu zuen gaztelaniari zegokionean: “Ondorioz, borondate zuzentzaileak nahi duena lortzen du hizkuntzaren gainean, eta ez bakarrik idatzizko hizkuntzaren gainean eta hezitako klaseengan, komunitate osoaren gainean baizik; eta borondate horrek, hizkuntza komuna hitzezko hizkuntzatik bereizten duen desberdintasuna hazten utzi ordez, gero eta indartsuagoa da, beheko lerroa, tokiko hizkuntza, goiko lerrorantz erakarritik, hizkuntza komuna. (...) Gainera, gaur egun hizkuntz arauak hedatzeko dauden

bitartekoak lehengoak baino askoz eragingarriagoak dira, eta horrek borondate zuzentzailearenganako gure konfidantza indartzen du. Komunikazioaren eta kulturaren aurrerapenak direla medio, ezaugarri berriak bereganatzen ditu hizkuntzaren finkapena deitutakoak. (...) Norbanakoak eta kolektibitateak hizkuntzaren gainean duten eragina gero eta kontzienteagoa da.”

Erabilera linguistikoaz jabetzen bagara, jakinminez eta begirunez behatuko diogu errealitateari. Nolakoa den deskubrituko dugu, eta horrelakoa *dela* onartuko. Egiaztapen objektibo honek, hala ere, ez du ezertan murriztuko gure kritikarako, imajinaziorako eta ekintzarako gaitasuna; guztiz alderantziz, neurri berean dira trakets eta irrespontsableak batzuen koldarkeria fatalista eta beste batzuen gorespen euforikoa. Biek ala biek, kontrako norabideetan izan arren, errealitatearen gaineko ezjakintasun lotsagarria agertzen dute. Berriz ere diot, soziolinguistikak Horaziori ematen diola arrazoiak: aldaketak posibleak *dira* “*si volet usus*”. Tarsoko Paulok Korintiarrei egindako bigarren Epistola parafraseatuz, esango dut, ezin dugula ezer egin erabileraren kontra, erabileraren *bitartez* ez bada. Dudarik ez dago, ezinezkoa izango dela aldaketa deliberatu oro, gure jakinmina eta imajinazioa alde aurretik eragozten baditugu. Mentalitate errealistago batek, ostera, gure ekimena oztopatu ordez, piztu egingo du, bai eta deskubriarazi ezinezkoak iruditzen zitzaizkigun hainbat gauza posibleak *direla*, eta, beste alde batetik, “beha-rrezkotzat” jotzen genituen hainbat gauza soberakoak eta arbitrarioak zirela iku-siko dugu. Mentalitate-aldaketak gure baliabideak mobilizatzeko aukera emango digu.

Fantasia iheszaleak ez bezala, zientzia ezin daiteke ekintza eraginkorretik bereiz. Eta horregatik hain zuzen ere, fantasia anarkikoa eta kaotikoa izan daitekeen arren, zientzia ordena eta disziplina da. Hobeto azalduko dut hau konparaketa mekaniko baten bidez. Makina batek funtzionatu behar ez duenean, guztiz berdindio bertako piezen engranajeari. Oso garrantzitsua da, ostera, mekanismoa ordenean egotea, makinak behar bezala funtzionatu behar badu. Enfoke soziolinguistikoak errealitatearen egiturari berari dagozkion metodo- eta sistema-izpiritua inposatzen ditu, erudizio metafisikoaren rapsodia erretoriko-poetiko lizentziosoen kontrakoak direnak.

1.17. Eginbehar historikoa

Ez dut inoiz esan lana erraza denik. Alderantziz, eginbeharra itzela eta oso konplexua denez, guztiz ezinbestekoak dira esfortzu askoren koordinazioa eta informazioaren komunikazioa. Ene iritziz, enfoke soziolinguistikoak sartutako ordenak nolabaiteko antolamendu soziala eskatzen du (*ez* halabeharrez instituzionala), gure egitura soziolinguistikoa norabide jakin batean aktiboki aldatu nahi dugun guztion arteko kooperazioa bideratu ahal izateko. Arrazoi horregatik, herrikide-talde batek 1973an Grup Catalá de Sociolingüística (GCS) sortzea erabaki genuen. GCSko xedeak zientifikoak dira funtsean. Argi dago gure

hizkuntzaren egitura erabilera baino askoz gehiago (intentsitatez eta hedaduraz) aztertu dela. Beraz, zeregin arras interesgarria da, gure komunitatearen historia soziolinguistikoa eta bere egungo egitura soziolinguistikoa aztertzea. Ikerketa hauek, nola ez, joerak eta tendentziak antzemango dituzte eta gure egungo egoera hau behin-betikoa ez dela demostratuko dute. Egia esanda, oso kilikolokoa da, Francesc Vallverdú *El fet lingüístic com a fet social* (1973) liburuko “Ondorioan” azaltzen zuenez. Izan ere, aurreko guztiak baino egoera kritikoagoa da, azken bi aukeren artean hautarazten digulako: katalanaren erabateko iraungipena ala normalizazio osoa. Ukaezina da, azken urteotan normalizazio-eskaerek hedadura eta indarra irabazi dutela, irakaskuntzan bereziki. Azkenik, maila desberdinetako eztabaiden berotasunak eta maiztasunak “la llengua” deritzogun hori gai bizi bilakatu dela baieztatzen dute. Onartu egiten da —nahiz gogoz kontra izan— benetan interes publikoko gaia *dela*. Aldaketek berek eta kontrako joeren arteko tentsioak gero eta presazkoagoa egiten dute orientazio beharra. Inkesta soziolinguistikoak oso berrikuntza sintomatikoak dira. Dударik ez dago, ingurua sondeatzeko beharra adierazten dutela (eta horri erantzuten diote). Ikasgai ugari atera ditzakegu Antoni M. Badiaren lan ezagunetik (*La llengua dels barcelonins*, 1969) eta geroagoko beste hainbatenetatik. Oraindik argitaratu gabe dagoen Joaquim Torres-en *Les enquêtes sociolinguistiques catalanes* artikuluak balore handiko kritika eta oharkizunak egiten ditu; eta aplikatu egin beharko ditugu, egokiak izateaz gain, fidagarriak diren datuak lortzeko. Argi dago, inkesta-metodoak fintzeak, aldi berean, teoria fintzea eskatzen duela. Lanerako eredu eta hipotesiak eraikitzen ez badakigu, ezin izango dugu geure egungo egoera aztertu. Beste zentzu honetan ere, presazkoa da orientazio beharra, eta hori gure imajinazio soziolinguistikoaren menpe dago. Are gehiago: nahitaezkoa da imajinazioa, baita aukera estrategikoak deskubritu eta saiatzeko ere. Gure kasuan behintzat, oso argia eta estua da galdera intelektualen eta arazo sozial praktikoen arteko lotura. Utzidazue berriro errepikatzen, soziolinguista katalanok, “bertakoak” garen neurrian, ezin dugula neurritz gainera zabaldu gu geuron eta geure ikasketen xedearen arteko distantzia. Eta ez da berriro esan beharko, teoria eta praktika (ia) banaezinak direneko esparru garrantzitsu eta interesgarrienetako bat irakaskuntza dela. Azkenik, Antoni M. Badiaren *Autour de la sociolinguistique catalane: Précédents, difficultés, contenu, objectifs* argitaratu gabeko *surveyak*, dokumentuz eta arrazoiz frogatzen du, soziolinguistika katalanaren alorra hainbatek onartu nahi duena baino zabalagoa eta finkoagoa dela.

GCSko kideek jakin badakigu, praktikan gure egoera aldatu nahi dituzten —teoriaren alorreko motibazioekin edo gabe— herrikide askorekin batera lan egitera behartzen gaituela gure bokazioak berak. Gure esperientzia, kezka, joera eta jardueren aniztasunak, batzuk besteengandik banandu ordez, komunikazio eta elkarlanerako pizgarri izan behar du. Argi dago, hezitzaileen partaidetza ez dela garrantzi gutxienekoa izango. Ferdinand de Saussureren hitzak —“*Onartezina litzateke hori ikastea aditu gutxiren kontua izaten segitzea; izatez, mundu guztia arduratzen da horretaz neurriren batean (...)*”— aplikagarriagoak zaizkio

soziolinguistikari hizkuntzalaritza hertsuari baino. Ulertuko duzue, beraz, *Francesc Vallverdú i la sociolingüística catalana* (1973) nire artikuluko azken oharrek hauexek izatea: “Funtsezkoa da, gainera, irakurle katalanek gertutik segitzea, beren arreta eta kritiken bitartez, soziolinguística katalanaren bilakaera. (...) Presazko arazo larria da argitzea, ea soziolinguística katalanak inoiz forma eta indarra hartu ahal izango ote duen, bere autonomia babestuko duen gutxieneko instituzionalizazio-mailarik gabe (dudarik gabe, *ez* ofiziala). Gaur egun, soziolinguistikaren posizio marjinalak irakurleriaren garrantzia eta erantzukizuna areagotzen du, eta gure lanetako hartzaileaz gain, eta batez ere, halabeharrezko kolaboratzaile *aktiboa* izan behar du.” Horrek esan nahi du GCSko kideek ez dugula aparteko ilusiorik gure botere edo/eta prestigio parrokiaraz. Murrizta izango da oso gure eragina, baliabideak kontrolatu eta erabaki garrantzitsuenak hartzen dituzten taldeek gu ahazten tematzen badira —*et pour cause!*—. Orduan, ezerk ez digu galaraziko, Espriuren hitzak maiz gogoraraztea:

“Direm la veritat sense repòs,
per l’honor de servir sota els peus de tots.”⁵

---

5. Etengabe esango dugu egia, denon oinpean zerbitzeko ohoreagatik.

2. Egoera minoritarioaz Sobre la situación minoritaria

2.1. Elkarlotura: aniztasuna, aldakuntza eta aldaketa historikoa

Gizateria, Hiztun-Komunitate Global bakarra, ez da *sekula* elebakarra izan; gutxienik, Babelez geroztik. Zabalik utzi beharreko galdera interesgarria da, ea epe luzera inoiz elebakar *bilakatuko* ote den.

Espekulazio futurologikoak alde batera utzirik, argi dagoena da, multzo global honen *barruan* izan direla —eta badirela— han hemenka, gutxi gora-behera elebakarrak diren (azpi)multzo sozialak. Elebidunak ere izan dira; eta badira. Elebitasuna, eleaniztasun-motarik sinpleena da, bia baita zenbaki pluraletan txikiena. Badirudi, halaber, eleaniztasun-motarik ohikoena dela. Nolanahi ere, bera da, dudarik gabe, argigarriena eta didaktikoena, nahiko deskripzio eskematiko errazak onartzen baititu —gutxienik, ez oso ilunak—. Definizio orokor nahiko zehatzak ere onartzen ditu; esaterako, hau: *hizkuntza biren banaketa aldakuntza* modura, non hizkuntza biek jende berberaren bizitzan tartekatu eta jende horren bilduma osotzen duten.

Argi dago, bi hizkuntz *komunitate uztartzen* dituen neurrian, elebitasunak funtzio kohesiboa betetzen duela. Gizateriaren azpimultzo sozial guztiak elebakarrak balira, multzo osoak ez luke kohesio handirik izango; seguruen, halako tribu-artxipiela goa osotuko lukete, arrotzak elkarrekiko, eta giza harreman-tzat ia hartu ezin ahal izango liriatekeen azaleko eta behin-behineko harremanekin. Agian, besterik gabe, ez legoke Gizateriarik.

Maila txikiago eta gugandik gertuagoko batean, ez dut saio handirik egingo frogatzeko ezen, gure Zibilizazioa izan bada, funtzionatu badu eta era guztietako gauzak sortu baditu (gutxi gora-behera 600. urtetik hona), uztarketak izan diren *integrazio* soziolinguistikorako formula edo eskemei esker izan dela.

Esan nahi dudana honako hau da, alegia, elebitasuna bereziki —eta eleaniztasuna, oro har— egitura soziolinguistikoko oso funtsezkoen oinarriko osagaia dela. Hainbat historialari profesionalak zoritxarrez, ez dute oraindik horrelakorik susmatu edo, gutxienik, ez dute oso seriotan hartu.

Eta badut arrazoirik historialariak aipatzeko. Hain zuzen ere, historiak behin eta berriro agertzen du, integrazio soziolinguistikorako funtsezko eskema horiek *ez*

direla inolaz ere aldaezinak. Horixe da interesgarriena, *eraldatu* egiten direla. Eta ez da zertan jeginu filosofiko izan edo entrenamendu tekniko handirik behar ikusteko ezen, edozein elebitasunen egonkortasuna, esaterako, erlatibo eta problematikoa dela beti. Labur esanda: *hala ere, mugitu egiten da!*

Hasteko, elebitasuna bera modu desberdinez banatzen da kasu bakoitzean sektore eta talde sozialen artean. Beraz, beti daude desberdintasun esanguratsuak jende-(azpi)multzo desberdinen artean. Hauxe dugu hizkuntzen banaketaren funtsezko beste alor bat. Aldakuntza —eta elebitasuna horren mota bat da— *aniztasunaren* baitan gertatzen dela esan genezake. Badago hizkuntza jakin batez mintzaten den jendea, bestelako batez hitz egiten duena, biak erabiltzen dituen, bietako bat ere hitz egiten ez duena, etab. Gutxienik horrelakoak egon *daitezke* —beti hartu behar da kontuan, une batean edo bestean hutsik egon daite(z)keela azpimultzoen bat(zuk)—.

Konbinazio-aukeren nolabaiteko jokoa sortu behar da nahitaez, funtsezko beste hirugarren banaketa-mota bat argi deskribatzeko: *aldaketa historikoa*, diakronia izenez ere ezaguna dena. Argi dago birbanaketak eta desplazamenduak direla hemen gakoa, eta kontuan hartu behar dela populazioaren berriztatze “metabolikoa”: belaunaldien segida.

2.2. Egoera “*minoritaria*”: *kasuak eta teoria*

Era guztietako egoera eta prozesu soziolinguistikoak koherentziaz deskribatzeko termino orokorrak zirriboratu ditut. *Ez* dira inolako teknika aplikatua: teoria *aplikagarri* bat osotzen dute. Eta oraingoz ez dut hoberik ezagutzen duen inor aurkitu —kontrako norabidean dago oparotasun itzela—. Hara bada: zirriboratu —edo iradoki— ditudan terminoak guztiz aplikagarriak zaizkio, *hoberik ezean*, egoera *minoritaria* deritzodan horri. Izatez, trantsizioek lotu eta banandutako etapek osatzen duten prozesua da. Abstrakzioa da, dudarik gabe: prozesu *tipo* (orokor) bat. Hori bai, kasu historiko oso zehatzetan zuzenki oinarriturik dago. Europako kasuak dira —laponiera eta sardinierarena, galego eta frisierarena, gaeliko eta euskararena, katalan eta galesarena— eta mundu guztiak amankomunean funtsezko zerbait dutela suposatzen arren, dirudienez *inork* ez ditu *sistematikoki* aztertu. Hostotza erretorikoa ez da inolaz ere ikasketa-modu bat; datu arsenalala baino ez da, beste funtsezkoago batzuekin konbinatu beharrekoa. Erudizio filologikoa anabasa da, eta ironikoki esan genezake, era guztietako elementuak daudela bertan, ikerketa sozolingüistikorako esanguratsu eta oinarritzen direnak *salbu*. Hara bada: lehen inpresioa kaotikoa da; eta bigarrena, harridurakoa.

Oso gutxi izan dira oraintsu arte, alor honetako ikerketa benetan funtsezkoak eta guztiz argigarriak; beraz, nire aurkikuntzarik baliotsuenen artean kokatzen ditut. Zorionez ala zoritxarrez, gaur egun egoera *minoritaria* nolabaiteko orientazio

teorikoaz aztertzen dugunok, nahiko jatorri akademiko desberdinetatik etorritako taldetxo multinazionala osatzen dugu; bada gutxienik demografo bat, esaterako.⁶

Argi dago, beste bat dela tropel jendetsua, eta interesgarririk ezer gutxi esan daiteke horretaz. Beste tropel horretako kideek azken boladan egin dituzten inkestatxo bakanak, inkestagileen bultzada instituzionalerako merezimendu gertatuko zirela suposatzen dut; agian, bestelako esanahi aipagarririk badutela esan *nahiko luke* horrek.

Diagramak eta formulak oso literarioak ez direnez —eta matematika “moderno” deitutakoa oraingoz munduko zonalde honetan oso zabaldurik ez dagoenez—, ez dut hemen aurkeztuko Euler-Venn eta Carroll-Karnaughen diagramen, *flow-charts*en, Booleren zirkuituen, Mårkoven kateen, matrizeen, funtzio exponentzialen eta abarren elkarketa den eraiketa. Liluragarriak dira tresneria matematiko hauen guztien koherentzia eta garatzeko gaitasuna —ogiarene salneurriko serie kronologikoei aplikaturiko oinarrizko estatistika baino askoz liluragarriagoak—. Alabaina, ez dirudi batere erraza denik —agian ezinezkoa da— *esprit de géométrie* delakoa prosan azaltzea. Nolanahi ere, arrazionamenduaren disziplina, berez, edozein buru normalek uler ditzakeen funtsezko nozio intuitiboetatik abiatzen da beti. Egoera minoritarioaren kasuan, nire ustez aldebakarreko elebitasuna da funtsezko nozioetako bat, gauza asko erakarri eta prozesuaren dinamika ulertzeko aukera ematen baitu. Kontura zaitezte ezen, elebitasunaren erretorikak *ez* duela sekula aldebakartasunaren zehaztasun txiki, argigarri, tipiko eta nahitaezkoa azpimarratzen. Arrasto *honi* heldzen badiozue, norabide desberdinetan garatu ahal izango duzue ikerketa, eta oso ondorio interesgarriak erdietsi.

Esprit de géométrie-ren mekanika —lanabesa esan nahi du hitz greko honek— guztiz ezinbestekoa den eskeleto edo iruzkina bada ere, bestelako enfokea eskatzen duen *beste* alor bat ere bada. Egoera minoritarioa, beren bizitzen baitan *zentzuak* eraikitzen dituzten pertsonen *bizitako* historia da. Gaiaren alor hau gogoan hartu eta ulertzeko, dudarik gabe, *esprit de finesse*-ren baliabide guztiak behar dira, kasu honetan soziologia fenomenologikoarenak. Arazoa hemen ez da matematika egitea, besterik gabe *esatea* baizik; eta, seguruen, oso arazo delikatu eta neketsua da hau. “Ulermena” deritzogun giza sentsibilitatea, disziplina matematikoa baino zailagoa da bai irakatsi, bai eta ikasteko ere.

---

6. Neure ibilbidea bera ere luzea eta nahasia izan denez, orain gutxiko kontu bat baino ez dut aipatuko: First International Conference on Minority Languages-en aurkeztu nuen *A quantitative approach to language shift in the light of decennial censuses in Wales* komunikazioa (Glasgow, 1980ko iraila). Gales izan da nire arretaren jopuntu nagusia —arrazoiak, dokumentazio objektiboa eta joera subjektiboa—. Nire eskema teorikoa Europako *beste* toki batzuetan aurkeztu dudanean —bai eta Eivissan, sinesgaitza bada ere—, jendeak oso egoki eta argigarri irizten ziola konturatu naiz. Garrantzitsuena ez da nire burua ulertaraztea lortu dudala jakitea, baizik eta beste europar batzuei —lankideak eta profanoak— beren esperientziak ulertzen, eta gertakari lokal desberdinek historia europar *baten* argumentua osotzen dutela deskubritzen lagundu izana.

2.3. *Ikuspegi historikoa*

Egoera minoritarioari buruzko nire azterketaren zati bi aurkeztuko ditut hemen. Biak ere interesgarriak direla uste dut; eta, bestetik, ia batere tresneria matematikorik gabe aurkez ditzaket. Berriz ere diot, *ez* direla loturarik gabeko bi monografia, gai *beraren* alde bi baizik; eta gaia, azken finean, *historia* bat da. Beraz, aurretikoez eta testuinguruaz mintzatuko naiz laburki.

Gauza nabarmena iruditzen zait, ezinbestean egoera minoritaria deritzodan hori —aipatzen hasi naizen erreserba guztiekin—, oro har, “modernizazio” izena hartzen duen prozesu zabalaren atala dela. Mundu guztiak onartzen du prozesu historiko hau oso zabala eta konplexua dela. Jende guztiaren eguneroko bizitzari eta amankomuneko zentzuari eragiten dioten eraldaketa *sakon* eta erabatekoek osatzen dutela, ostera, ez da agian horren begi-bistakoa. Lehenago salbuespene-koak —edo entzungabeak— ziren hainbat gauza, eguneroko, ohiko eta arrunt bilakatu dira. Ez naiz orain zehaztasunetan hasiko. Bakarrik esango dut, industrializazioak eraldaketa hauen alor bat (eta ez hauen “kausa”) ematen duela —jakina, “industrializazio” hitzaren esanahia *asko* zabaltzen ez badugu—. Aldaketa politikoak bigarren mailako “epifenomeno”⁷ hutsak direla ere, ez da begi-bistako kontua. Hain zuzen ere, “modernizazioa” deritzon itxuraldaketa soziala, *globala* izan delako gertatu da horren erradikala; eta ondorioz, problematikoa (edo nahierarakoa) da erabakitzea, zein aldaketa izan diren “kausak” eta zein “ondorioak”. Alexis C. de Tocquevillek Estatu Batuetako gizarteaz egindako deskripzioa, *beraz*, *ez* dirudi Karl Marxek industrializazio kapitalistaz egindako azterketa baino argitasun edo balio gutxiagokoa denik.

Honetan gehien dagokigun gertaera hau da, alegia, “modernizazio”aren guztiz alor garrantzitsu diren aldaketa *soziolinguistikoko* handiak badaudela. Nire ustez, aldaketa *hauexek* sortu dute, hain zuzen ere, egoera minoritaria, zenbait hizkuntz komunitate aldebakarreko elebitasunera behartu baitituzte. Eta hau da nire gaia. Ez dut historia modernoaren mataza izugarria osotara askatzeko asmorik. Historia horretako hari bat baino ez dut aztertuko. Izan ere, anitza da haria —soka edo txorikorda moduko bat—. Argi eta garbi esanda, nahikoa gai konplexua da. Ederto ulertzen dut “modernizazioa”ren gaiari orokorki heldu dioten historialariek nik gai batetarako erabili dudana metodo zorrotzaz gabe egin izana —eta nire gaia, izan ere, beraiek bazter utzitako ugarietako bat da—. Alderantziz proportzionalak izaten dira maiz gaiaren zabaltasuna eta metodoaren zorrotzetasuna.

Hara bada: gai mugatu batek tratamendu zorrotza onartzen duela frogatu ondoren, gai globala pareko zorrotzaz aztertzen saiatu beharra dago. Koherentzi eskakizunak bultzada erabakiorra eman diezaioke ikerketari ondorengo fase honetan. Horixe da, gutxienik, somatzen hasi naizen aukera bat. Espero dut egunen batean historialari profesionalen bat horretaz pentsatu eta konturatu egingo

7. Azaleko kontua, eragin zuzenik gabeko gertaera (*argitalpen-arduradunaren oharra*).

dela ezen soziolinguistika, demografia edo ekonomia bezain baliagarria gerta dakiokela *bere* lanbidean. Bitartean, *neure* lanbidera mugatuko naiz, hau da, soziolinguistikara.

TARTEKETA

1. Gaia eta tipoa

Egoera minoritarioaren oso alor tipikoa da tarteketa edo bitartekotza deritzodana, hots, x hizkuntzako hizkuntz komunitatearen eta gainerako Gizateriaren arteko harreman (ia) guztiak y hizkuntzatik pasatzea. Fenomenoa bera oso esanguratsua eta garrantzitsua denez, argi kontzeptualizatzea eta konstatazio empirikoen sorta txiki batez ilustratzea merezi du.

Jarraian, 1977ko maiatzean Valentzian zirriborraturiko artikulua bat laburbilduko dut. Artikulua bi iturri bikainetan oinarritzen da: a) Thomas S. Eliot poetak Irla Britainiarrei buruz bidenabar zirriborraturiko “kultura satelitearen” nozioa, eta b) Joseph L. Dillard lankideak Puerto Ricon *extranjero*-aren nozio herrikoiaz egindako behaketa zorrotzak (“Standard average foreign in Puerto Rico Spanish”).

Antologia de la poesia valenciana (1956) liburuko pasarte bat izan nuen abiapuntu; bertan Joan Fusterrek “kultura satelite”aren nozioa hartzen zion Elioti maileguan. Seguruen oso irakurle gutxik hartuko zuten jatorrizkoa kontsultatzeko ardura. Egitea merezi arren. “Unity and diversity: the region” (*Notes towards the definition of culture*, 1984, 3. kap.) saioan T. S. Eliot ondokoaz ohartu zen: “Ez diogu arreta nahikorik eman kulturen ekologiari”⁸. “Irla Britainiarretan dagoen kultur konstelazio berezia” azpimarratzen zuen bereziki, eta baieztatzen zuen gaiaren funtsa *ez* dela hizkuntz desberdintasuna. Hizkuntzen *banaketaren* esparruan —eta hizkuntz *komunitate* desberdinen arteko harremanetakoetan— honako hau azpimarratzen zuen:

Orduan bada: nahitaezinezko kultura satelitea da, bere hizkuntza gorde arren beste kultura batekin hain loturik eta hain menpe dagoena, non populazio-maila guztiak (eta ez batzuek bakarrik) elebidunak izan behar duten. Ez da nazio txiki independentearen kultura bezalakoa, zeren nazio txiki independentean gizarte-maila batzuek baino ez baitute beste hizkuntzarik jakin

8. “Ekologia” hitzaren hedapena antzeman dut 1950 *aldera*. Esaterako: 1955ean, U.S. National Academy of Sciences-eko Biological Council-ek antolatutako jardunaldi batzuetan (Ralph W. Gerard, *Concepts of biology*, 1958), Paul Weiss-ek “ekologia molekular” terminoa erabiltzen zuela zioen. Hainbat arrastok adierazten dutenez, enfoko ekologikoaren hedaketa, oso bide epistemologiko garrantzitsua da, hain zuzen ere, hizkuntza gizartearen *barruan* -hau da: osotasunaren *parte* gisa- nahi duen soziolinguistika modernoa finkatzen ari zelarik irekitako bidea. Honek jada topologiak baliatu beharreko enfoko situazionala eskatzen zuen. Poz handia dut benetan, abangoardiako ikerketa askorekin lotzen den ikerbide honetan lan eginagatik. Gaur egun horren susmorik ere ez dutenek, soziolinguistikaren nozio koherenterik ere ez dute disziplina gisa -eta harrotasunez erabakitzen dute beraiek bururatu ezin dutenak ezin duela egon.

behar, eta kanpoko hizkuntza jakin behar dutenek, gehienetan, bi edo hiru ezagutu behar baitituzte; eta, beraz, kanpoko kultura batekiko grabitazioa, beste batekiko erakarpenak orekatuko du gutxienik (...) benetako kultura satelitea da, geo-grafia edo bestelako arrazoiengatik, beste kultura *batekiko* harreman etenga-bea duena (...) Irlanda, Eskozia eta Gales Ingalaterratik guztiz banatuko balira, Europatik eta mundutik banatuko lirateke (...).

Oso argi antzeman zuen Eliotek egoera minoritarioaren funtsezko egitura tipikoa, zeinaren osagaia baita tarteketa. Horren garrantzi historikoaz ere ederki jabetu zen. Ideologo kontserbatzaile haren talentuaren frogarik hoberena, bere nahi pertsonal, nazional eta klasekoetatik *independentea* den deskripzioaren objektibotasuna da. Kontua da, *lehendabizi* egoera *ulertu* nahi zuela, hura faltsutzen eta ordezkatzan hasi (eta *du même coup* bukatu) ordezkari. Argi dago, halaber, munduko beste edozein tokitako antzeko egoerari zuzenean aplikatu dakizkiokeen termino egoki eta orokorrez deskribatzen *jakin* zuela. *Ad hoc* erako erretratu bat egin ordezkari, ideia sortu zuen. Transkribatu dudana pasarte, beraz, tipifikazio-adibide ederra da. Hasierako enuntziatutik abiatuz, argi dago “Irlandar Britainiarretan dagoen kultur konstelazio berezia” aldaera desberdinak onartzen dituen *tipo* bat dela.

Pasadizu sakabanatuetatik abiatuz, Dillard-ek —beharzaile zorrotz eta zolia— oso koadro mamitsua albaitzen jakin zuen. Panorama hartako gako oso gutxi erreparatzen dioten gaia zen: Estatu Batuetako munduak Puerto Rico halako moduz inguratzen du, non bertakoek, makinalki, segurtzat ematen duten *extranjero* oro nahitaez *americano*-a dela. Nik neuk ere baieztatu ditzaket Dillardaren argumentuak, New School for Social Research-ean (*officea* nuen tokitik, 55 Fifth Avenuetik, ondo-ondoan) *Spanglish* ikastaroan egon nintzen garaiko pasarte errepikakorren bat kontatuz. Harrigarria bada ere, nire eraikin bereko beste *floor* batean lan egiten zuen Dillard-ek, ez zuen Eliot-aren testua ezagutzen, nik 1970aren bukaera aldera horretaz hitz egin nion arte.

Nire saioa eraiketa teorikoa ikerketa enpirikoarekin lotzea izan denez, Eliot-aren ekarpena eta Dillard-aren guztiz osagarriak zirela ikusi nuen. Testuinguru britainiarrean sortutako ideien eta Antilletako hainbat gertaeraren bildumaren arteko koherentzia bera, argigarria zen oso. Izan ere, Eliot-ek zirriborraturiko tarteketaren tipifikazioa, Dillard-ek hasitako tematizazioaren *aurretikoa* zen kronologian. Dillard-ek bildutakoen antzeko hainbat esperientzia zehatzetan oinarritu zuen Eliot-ek dudarik gabe; eta Dillard-ek somatua zuen Eliot-ek azaldutakoaren tankerako koherentzia logikoa. Era honetako deskubrimendu bikoitzei esker, gero eta konbentzituago nago, behin eta berriro ekin eta utzi zaiola egoera minoritarioaren argitzeari. Gaiari buruzko bibliografiak testuen bidez baieztatzen du, alor honetako diskurtsoa ez dela ez oso sistematikoa ez eta etengabea izan. Argi dago, ezin izan duela garapen metakor handirik egon, komunikazio askorik egon ez delarik. Arrazoiak du Chaim Rabin nire lagun ospetsuak, multi-diskurtso hau sakabanaketa eta deskonexioaren adibide patetikoa —eta batzuetan irriargia— dela dioenean. Argi dago, diotenez, “irekia” den mundu

modernoan, paradoxikoa eta eskandalugarria dela “minorien” isolamendua. Zoritarrez baina, oso erraz azal daiteke hori; eta zerikusi handia du, hain zuzen ere, tarteketarekin.

Nire ekarpena bera ere, era guztietako informazioetan oinarrituta dagoena, tarteketa behin-betiko tipifikatzera mugatzen da, azpiko egitura jakin baten eta egoera enpirikoen sorta oso zabal baten arteko loturak zirriborratuz; “sintomatologia” bat nahi baduzue. Kontzeptu batek, argi dagoenez, termino bat eskatzen du; ete terminoaren esanahia, azken finean, formalizazio sinboliko baten arabera da, fisikariek aspalditxo deskubritu zuten bezala. “Tarteketa” hitza egokia iruditu zait, besterik gabe, kontrako agindurik ez dagoen bitartean. Nolanahi ere, hauxe da kontua, alegia, tarteketaren tipifikazioa egoera minoritarioaren tipifikazio globalaren barruan integratzea; eta onartu behar dut egoera minoritarioaren izenburua ez zaidala batere gustatzen⁹. Are gehiago: zatiaren eta osotasunaren arteko funtsezko koherentziak aurkitzen ditugunez, tarteketa alor argigarria dela esan dezakegu, egoera minoritaria “agertzen” duelako, lagin baten modura. Kontura zaitezte, halaber, arazorik gabe koordina dezakegula ikerketa, eragiketa-mota berbera (tipi-fikazioa) egin behar baita bi maila desberdinetan. Edozein egoera soziolinguistiko tipifikatzea, “barrutik” *aztertu* eta “kanpotik” *konparatzea* da. Egoera bat tipifikatzeko, egoera horretan zentratu *eta* beste batzuekin harremanetan jarri behar dugu. Zenbat eta sakonkiago ulertu, hainbat eta argiago ikusten dugu *aukera bat* dela, zeren mekanismoak berak alternatibak iradokitzen baititu; eta alderantziz, alternatibek mekanismoa argitzen dute. Egoera jakin bati estuki aplikaturiko *ad hoc* erako diskurtso baten ordeztu, tipifikazioak hastapen teoriko *aplikagarria* eskaini eta diskurtso *orokor* bati ekiten dio. Oso hastapen egokia izango da, baldin eta norabide desberdinetan koherentziaz garatzeko gauza agertzen bada. Bide berriak *irekitzen* dituen ikerketa-fasea da tipifikazioa.

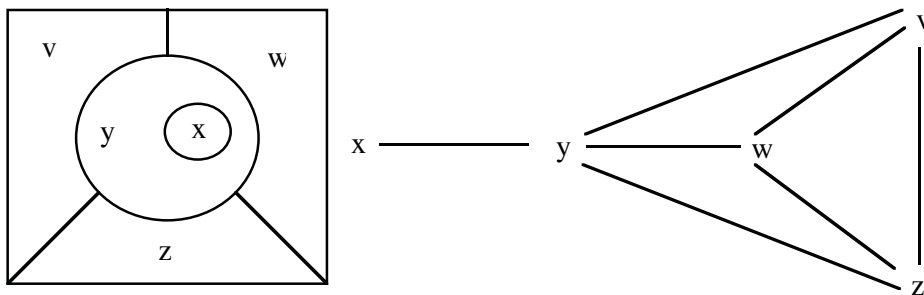
2. Egitura eta gertakariak

Hasteko, nolabaiteko formalizazio sinbolikoa —zorionez, ez oso iluna— eskatzen duen abstrakzioari ekingo diogu. Tarteketa, funtsean, moldaketa tipologiko bat da (*koalitatiboa*), eta guztiz parekideak diren diagrama zatikatzaile

9. Begi-bistakoegia da “hizkuntza minoria” eta “hizkuntza minoritaria” izenburuak nik landu nahi ditudan funtsezko galderak *baztertzeko* erabili ohi den fraseologia eufemistiko edo/eta maltzurri dagozkiola. Hasteko, “minoría” eta “minoritario” hitzak berak nahikoak desegokiak dira, modu koantitatiboan adierazten baitituzte funtsean *koalitatiboak* diren harreman-jokoak. Hiztun-proportzioak eta erabilera-maiztasunak ez datoz beti bat. Izan ere, oso erraza da azaltzea arau- eta erregela-sistema baten aplikazioak “sortuak” direla. Argi dago, hasierako edozein banaketa koantitatibotik abiatu arau eta erregela horietara makurtuta dagoen hizkuntza, literalki minoritario *bilakatuko* dela; eta, azken muga, guztiz desagertuko da. Eta hauxe da bigarren erreparoa: tituluak titulu, argi dago, *prozesu* bat martxan dagoela esaterako Eliotek aipatzen zuena, kultura satellite batek hizkuntza propioa “gorde” egiten duela esaten zuenean. Baina arrazoiren bat dela medio, ez zaio prozesu horri heltzen, ez eta prozesu gisa onartzen. Suposatzen da, besterik gabe, “jada” edo “oraindik” esaten denean. Beraz, askok suposatzen duten hori adieraz genezake eta esan, egoera minoritaria dagoela, *jada* desagertzera kondnaturik dirudien hizkuntza bat *oraindik* erabiltzen denean. Nolanahi ere, bigarren mailako kontua dira izenburuak. Erretorika eta ikerketa, diskurtsoaren orientazio eta estilo *globalak* dira. Beraz, gaizki-ulertzkerik ez dela egongo espero dut.

batez eta diagrama bateratzaile batez irudika dezakegu (1. irudia). Lehendabizikoa, multzoen teorian oso ohikoa, Euler-Vennen diagramaren tankera berekoa da. Eta bigarrena graf bat da, sare bat, nahi baduzue.

1. Irudia

Bi diagrama hauek gauza *bera* adierazten digute bi modu desberdinez; eta horietako bakoitzak duen abantaila da, egoeraren arlo garrantzitsu bat azpimarratzen duela. Diagrama zatikatzaileak adierazten digu, x hizkuntzaren esparrua y-arenak inguratzen duela. Eta v, w, y eta z-ren esparruak elkarrekiko harreman zuzenean dauden bitartean, x-renak y-arenarekin bakarrik du harreman zuzena. Diagrama bateratzaileak adierazten duenez, v, w, y eta z-ren esparruen arteko lotura zuzenak dauden bitartean, x-renak lotura zuzen *bakarra* du (y-renarekin); azken hau txortea edo istmo moduko bat da, eta *horren* bitartez lotzen da, zeharka, beste esparruekin. Beraz, x-ren esparrua y-arenaren eranskina dela esan dezakegu.

Zeri dagokio errealitatean, bi diagrama hauek agertzen duten moldaketa topologikoa? Dagozkien hizkuntzen *banaketari* —erabilera-esparru modura—, jakina. Kontura zaitezte, banaketa hau *ez dela* askorik aldatuko, diagramak desitxuratu arren, kontua ez baita gehiago ala gutxiago, bai ala ez baizik. Orduan, zertan datza benetan banaketa hau? Esan daiteke bi alor korrelatibo dituela, fisikoki bana daitezkeen objektu bi ez badira ere. Batetik, gizakien portaeraren azpiko *gogo*-egiturari dagokio banaketa. Beste alde batetik, egitura *soziokulturala* ere bada; eta, ondorioz, konfigurazio *historikoa*. Gogo-egitura gizakien baitan dagoen bitartean, gizakiak egitura soziokulturalaren baitan daude. Bi alor hauek, beraz, nahi baduzue, errealitate beraren bi ikuspegi edo zehar-sekzioak dira. Guztiz berdinak izan ez arren —gizakia gizarte ez delako, ez eta gizartea gizaki—, oso lotura estuak eta funtsezko korrespondentziak daude bien artean.

Azpimarratu behar da, gizakiaren portaera eta gizartearen historia, bi-biak, errealak direla; zehatzago esanda, abstrakzioak dira, biak ere zilegiak eta argigarriak, nahasten ez ditugun bitartean. Agian berriz ere aipatu behar da, gogo-egituraren nozioa egitura soziokulturalarena bezain abstraktua dela. Esperientzia zehatza, aldi berean indibidualak eta sozialak diren gertaerek osatzen dute.

Horiek banatu eta lotzeko modua kontu teorikoa da; eta psikologia bezain teorikoa da soziologia. Ez ditzagun, nolana ere, abstrakzioa eta teoria irrealitatearekin nahas, eta behin-betiko onar dezagun, oro har, zientziak, eoriak eraikitzen dituelako sortu eta erabiltzen dituela abstrakzioak. Tarteketa kontzeptuak auzi asko lotzeko aukera eman eta inplikazio interesgarri ugari argituko dizkigu, baldin eta ulertzen *badakigu*; eta guztiz azalekoa eta antzua izango da, bereizi behar diren errealitate soziolinguistikoaren bi alorrak nahasten baditugu. Zoritxarrez, oso ugariak dira hemen gaizki-ulertze maltzurak; besteak beste, erredukzionismo psikologistikoa, psikologiaz soziologia ordezkatu nahi duen epistemologia kamutsa edo/eta erretorika tendentziosoa. Hauxe da kontua, hasteko arlo biak bereizten ez badakigu, sekula ez dugu jakingo bien arteko harremanak aztertzen. Chomskyz gerotzik konduktismoa behin-betiko “gainditu” dutenek, alabaina, ez dute oraindik ikuspegi psikologikoa eta soziologikoa integratzea onartzen (ez eta toleratzen ere), eta konduktistena bezain arbitrarioa den erredukzionismoari eusten diote. Aurretik beti suposatzen dute —eta beraz, ez dute sekula aitortzen— norbanakoaren gogo unibertso itxi eta autarkikoa dela, eta egitura soziokulturalak azalpenerako soberan dauden kointzidentzia hutsak. Jende-multzo bat hizkuntza berberaz mintzatzea, esaterako, gertaera bitxia baino ez zaie iruditzen. Normala da, beraz, tarteketa bezalako fenomeno ere, besterik gabe bitxia iruditzea; eta, izan ere, nahiko bitxia gertatuko da, soziologikoki eta historikoki azaltzeari uko egiten badiogu.

Ea ulertzen dugun: tarteketa gertatzen bada eta funtzionatzen badu, norbanako honen edo haren portaeraren baitan antzeman eta “arau” gisa deskriba dezakegun nolabaiteko gogo-logika duelako gertatzen da —*aldakuntza*-arauak, hain zuzen ere. Arrazoi osoz adierazi zuen Eliotek ingelesa ere badakitelako eta erabiltzen dutelako direla elebidunak gaeliko eta gales hiztun (ia) guztiak. Paregabeko eremua da elebitasun hau, inkestak eta azterketa estatistikokoak egiteko. Orduan, nolatan *ez* da egia, Irla Britainiarretako ingeles-hiztunak ere elebidunak direla? Hauxe da *aniztasunaren* auzia, psikologia ororen mugak guztiz gainditzen dituena. Eta horrez gain, *aldaketa historikoaren* auzia ere badago. Eliotek ederki zekien, Irla Britainiarretako hizkuntz komunitate ez-ingelesak prozesu historiko baten bitartez *bilakatu* zirela ingelesezkoaren satellite. Orduan, bada, *edozein kasutan* ekidin beharreko amarruak dira hertsikeria eta azalkeria. Edozein errealitate soziokultural eta historiko aukeren eta portaeren bitartez agertzen bada ere, errealitate hori osotara hartuko duen edo irudikatuko duen azpimultzo indibidualik *ezin da* egon, hura beti zabalagoa eta konplexuagoa baita. Ikerketa soziolinguistikoaren arazo nagusia ez da modu egokian portaera hau edo bestea nola deskribatu, jarrera multzo oso zabal baten koherentzia dinamikoaz nola jabetu baizik. Arreta egungo gaeliko eta gales elebidunengan zentratu ordez, kasu klinikoak bailiran, ingeles-hiztun elebakarrak ere aztertu behar dira, eta ikusi ezen hizkuntzen arteko harremanek badutela loturarik azpimultzo *sozialen* arteko harremanekin eta, hauek bezala eta hauekin batera, aldatu egiten direla historian zehar.

Tarteketa kontzeptua aplikatzen jakiteko eta horretatik ahalik eta etekinik hoberena ateratzeko kontuan hartu behar da hau guztia. Izan ere, heteroenoak eta loturagabeak diruditen modu desberdin askotan azaltzen da moldaketa topologikoa; *erregulartasun* karakteristikoak somatzen dugun arte. Orduan, tarteketak sindrome multiformea ematen du, eta hor hemenka detektatzen hasten gara, Dillardek Puerto Ricon egin zuen bezalaxe. Argi dagoenez, iragandako garaietan ere antzeman dezakegu, dokumentazio egokia baldin badugu, noski. Edozein kasutan ere, seguru egon beharko dugu *erregulartasun soziokulturala* dela, eta ez berezitasun pertsonala. Froga erabakiorra “normaltzat” hartua izatea izango da; eta, are gehiago, ez-tarteketa “anormaltzat” hartua izatea. Espero dut, adibide ezagun zenbaitek arazoa argituko dutela.

Tipikoa da mailegu lexikalak, oro har (eta bereziki izen propioak), x-tik beste hizkuntzetara —eta alderantziz— y-ren bitartez pasatzea, y-n duten aztarna foniko edo/eta grafikoak hartuz. Ipar eta Hegoaldeko katalanek, esaterako, anglizismoak frantses edo gaztelaniaren erara ahozkatuko dituzte; eta ingelesek, esaterako, *huerta* forma erabiliko dute, Entziklopedia Greko Nagusian Χορχε δε Σχυ Χορχε aurkitzen duten arrazoi berberetatik. Mailegu lexikalak eta izen propioak noizean behin gertatzen direnez, argi dago, korpus bat bildu beharko litzatekeela kasu bakoitzean, lehen arrasto detektibeskoetatik abiatuta. Ikerketa-mota honetako ondorio errepikakorrenak, seguruena, adierazgarrienak ere izango dira begirale zolarentzat, tarteketa benetan “normala” dela frogatuko baitute. Biltzaile eruditua, oster, bitxikeria xebleen anabasarekin konformatuko da agian. Beste hainbatetan bezala, basoaren eta zuhaitzen kontu hori gertatuko da.

Tarteketaren beste adierazbide tipikoa itzulpenena da, *oro har* —bai eta momentuan asmatutakoak—, zeharkakoak izaten baitira: y-ren *bitartezkoak*. Pasadizu biltzailea banintz, burututa izango nuke honezkero liburua era honetako milaka adibiderek. Orain gutxiko bat datorkit burura. Eivissan hitz egiten ari nintzela “Si la peur était musique, quel concert l’Espagne!” esaldia aipatu nuenean, baten batek ahopeka honako hau esaten zuela aditu nuen: “Si el miedo fuera música...”. Balentria berbera burutzen dute *Le monde* gaztelaniaz irakurtzen duten Hegoaldeko katalanek —eta bereziki azpimarratzekoa da balentria hori normalean “por”, “taula”, “finestra”, “menjar”, etab. esaten duen jendearengan, antza denez “peur”, “table”, “fenêtre” edo “manger” ulertzeko nahitaez “miedo”, “mesa”, “ventana” eta “comer” ahozkatu *behar baitute*. Mutur-muturreko kasua da, benetan.

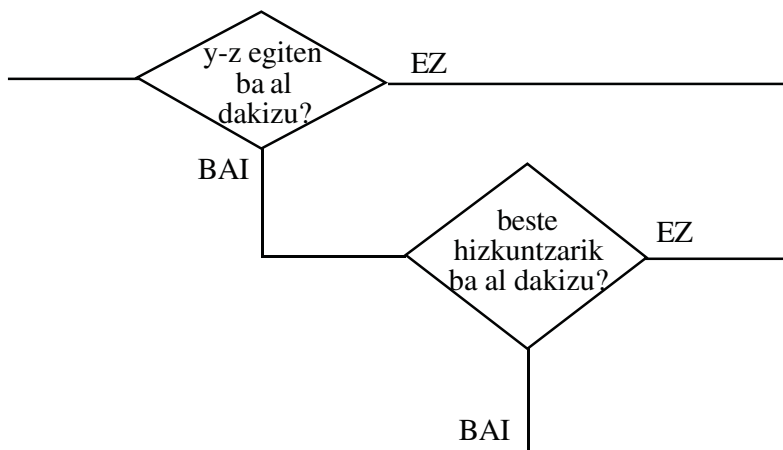
Adierazpideen zerrenda honi beste bat erantsi behar zaio, alegia, “kanpotar” guztiei y-z hitz egiteko joera “naturala” —itxuraz baztertezina kasu askotan—, bai eta x erabiltzea nahiago dutela behin eta berriro adierazten dutenei ere. Kasu honetan badirudi x-ko hiztunek arrotzen kategoria generikora biltzen dituztela “kanpotarrak”; eta makinalki horiei y-z hitz egiten diete, *ez* baitute uste ezezagun bat x-z hitz egiteko gauza izango denik. Jende horrekin y-z hitz egiteko temak —*nahiz eta* x-z hitz egiten jakin eta horrela egin nahi— agian adieraz dezake, x-ko

hiztunek hizkuntza hori gertu-gertukoentzat gordetzen dutela, eta “tokiz kanpoko familiartasuna” irizten diotela arrotzekiko harremanetan. Alabaina, era honetako interpretazioak nahiko erakargarriak badira ere —eta kasu askotan guztiz baliagarriak izan daitezke—, kasu-mota jakin batera mugaturik daude. Ikuspegi zabalago baten barruan, ostera, beste kasu askorekin bat datoz, eta *ez* dirudi interpretazio horiek beste kasu hauetarako oso aplikagarriak direnik. Hobe dugu, beraz, azalpen orokor bati ekitea eta, hasteko, tarteketa egoeraren funtsezko alor bat dela onartzea.

Oso gauza arrunt eta ezagunez mintzatu naiz laburki —hain arruntak eta ezagunak ezen azpimarratzeko modukoak ere ez dutela ematen—. Katalanek ondoegi dakizkigun gauzak dira, nahiz eta, agian, dakizkigula jakin ez. Horretan pentsatzen hasiz gero, azaletik aipatu ditudan adierazpen-mota guztiak sistematikoki “sortzen” dituen egitura (edo azpiegitura) soziokultural bat egon badagoela konturatuko gara. Bestelako agerpen-mota batzuk ere egon daitezke, funtsean antzekoak direnak. Kontua ez da, gertakariak beraiek amankomunean gauza handirik dutela jakitea. Beste maila batekoa da, bat egiten dituen lotura. Gertakariak barne-sartze harreman bat *inplikatz*en dute, zeinaren arabera “beste” hizkuntza batzuk dakizkiten gizarteko partaide (ia) guztiak *y*-ren azpimultzoa diren. *Y* hizkuntza aipatu gizartean orokorra eta amankomuna bilakatu denean, barne-sartze honek kategorikoa ematen du —”normala” izateaz gain—, eta mundu guztiak aurreuposatzen du denek dakitela *y-z* hitz egiten. Nolanahi ere, salbuespenak hain dira bereziak —bereziak, koalitatiboki bitxiak diren neurrian, eta ez urritasunaren zentzu koantitatiboan— ezen oso arrazoi onak ditugula bazterrera uzteko, eta ondorio gisa barne-sartzea *erregulartasun koalitatiboa* dela esateko, amankomuneko zentzura eta eguneroko bizitzara bildua, halako moduz non horri esker dakien jendeak askotan nola jokatu. *Flowchart* (2. irudia) baten modura ager dezakegu eta bertan azaltzen da “beste hizkuntzarik ba al dakizu?” galdera “*y-z* ba al dakizu?” galderaren *ondorengoa* dela.¹⁰

Erregulartasun honek egoera minoritaria bezain zaharra dirudi. Agian zehatzagoa da esatea, egoera minoritaria erregulartasun hau indarrean sartzen denean hasten dela. Nolanahi ere, antza denez, egoera ezarrita dago, *x*-ko hiztunek *y* ikasteko beste edozein hizkuntza ikasteko baino aukera eta behar handiagoa duten momentutik. Aldebakarreko elebitasunak —egoera honen ezaugarri

10. Geroago, *y-z* egiten mundu guztiak dakiela suposatzen duenean, alferreko bilakatzen da lehen galdera, eta bazter uzten da. Orduan, *x* —populazioaren *parte* batek bakarrik erabilia— ezagut *daitezkeen* (edo ez) beste hizkuntza “horietako” bat bilakatzen da. *Y* guztiz lehenetsuneko bilakatzen delarik, bigarren mailako bilakatzen da *x* neurri berean; eta honek funtsezko epealdi bat markatzen du *x*-ren arrotze-prozesuan, *y*-ren natibizazioarekin batera. Izan ere, tipikoa da *x* orduan hizkuntza “arrotz” gisa onartua izatea —erantsia eta berezia beti ere— hezkuntza-esparruetan, oro har, *y*-ri eskainiak eta nolanahi ere normalean *y-z* burutuko direnak. Egoera minoritarioaren ironietako bat da —Atlantikoko alde bateko nahiz besteko behatzaile argiek antzemandakoa— *x* ere azkenean instituzionalki onartzen dela, baina *y*-ren lehenetsunezko kokapena burutu, eztabaidaezin eta atzeraezintzat jotzen denean soilik.

2. Irudia

funtsezkoa— y inposatu eta exijitzen dituzten *premia* batzuei erantzuten die. Gizarteko partaide “normalen” eguneroko bizitzan y nahitaezko eta ezinbesteko bilakatzen denean, mundu guztiak du aukera eta behar handiagoa y erabiltzeko x erabiltzeko baino, azken hau aldi berean baztergarri eta utzigarri bilakatu baita. Izan ere, erregulartasun hau *instituzionala* da. Tarteketa “normala” da, besterik gabe, instituzioek erraztu egin dutelako y-tik beste hizkuntzetarako sarbidea; eta ez x-tiko sarbide zuzena. Beraz, beste hizkuntzetarako sarbidearena da, y-k monopolizatzen dituen funtzioetako bat. Eta normalean beste hizkuntzak y-ren bitartez eta horrekiko loturan ikasten direnez, horien esparruak y-ren esparruaren luzapen edo hedapena direla ematen du. Nahitaez, y —eta ez x— lotzen da beste hizkuntzekin, eta alderantziz.

Beste alde batetik, tipikoa da baita ere x ezagutzen duten kanpotar gutxiak, y ezagutzen dutenen azpimultzoa izatea; seguruen, y lehenago ikasi dutelako eta horren bitartez ezagutu eta ikasi dutelako ondoren x.¹¹

3. Historia

Behin tarteketa tematizatu eta tipifikatu ondoren, ikerketa koordina daiteke. Dударik gabe, egoera minoritarioaren *ezarketa* historikoa da aztertu beharreko bide garrantzitsuenetariko bat. Eginak ditut jada historiaren aipamen batzuk, eta geroago historia soziolinguistiko katalanaren zenbait puntu garrantzitsu aipatuko

11. Iradoki beharko al da hemen, esaterako, katalanofilo (ia) guztiak hispanofiloen azpimultzoa direla? Agian honek azal dezake zergatik diren horietako asko katalanofoboan azpimultzoa —txarto gogoratzen ez badut, Joan Fusterrek inoiz susmatu zuenez—. Are nabarmenagoa da, eruditu euskaltzaleak ideologo baskofoboan azpimultzoa izatea. Zorionez ala zoritxarrez, alabaina, barne-sartzearen beste alde hau ere tipikoa da egoera minoritario guztietan; eta ez da egoera gales edo laponiarren ezaugarri berezia.

ditut. Orain, atzera begirako ikerketaren garrantzia azpimarratu nahi dut zeren, edozein egoera ekintza burutu bilakatzen denean, oroitezin bilakatzen baita —eta ez da atzeraezineko prozesu gisa agertzen; besterik gabe, egoera “natural” intenporal gisa agertzen da—. Esaterako, segurutzat jotzen da gaeliko-hiztun oro nahitaez ingeles-hiztuna dela; baina hori aurreiritzi guztiz fantasiazkoa eta erridikulua da, oraingoaren aurreko garaiei dagokienean. Gaia ederto ezagutu beharko luketen hainbat lankidek era honetako aurreiritziak onartzeko joera baztertezina dute, eta horrela ilundu egiten dituzte, ikerketa historiko serioa behar duten gaiak. Badira zenbait galdera —esaterako, noiztik diren gaeliko-hiztun (ia) guztiak ingeles-hiztunak, gaelikozko gaitasunak ingelesezko gaitasuna inplikatzerraino—, galdera kronologiko hutsak ez direnak. Zinemagintza edo motozikletaren historia kronologikoki zatikatu nahi badugu, adibidez, lehendabizi zinemagintzaren edo motozikletaren nolabaiteko nozioa izan beharko dugu. Tipifikazioak duen abantailetakoa bat, hipotesiak kontzeptu batetik abiatu frogatan jarri aurretik eraiki ahal izatea da; izan ere, hipotesiek bide honetatik edo hartatik bideratzen dute ikerketa. Hipotesiak bururatzeko ezintasuna bera —kontzeptu ezak sortua— izan da, orain arte, historiografia soziolinguistikoaren *handicap*-ik larriena. Argi eta garbi esanda: hasierako batere ideiarik ez badugu, ez dugu sekula arrasto interesgarriak aurkituko. Pentsa ezazue zer litzatekeen historiografia ekonomikoa teoria ekonomikorik batere ez balego. Puntu hau oso delikatua dela onartzen dut, zeren historialari profesional askotxo inolako teoriarik gabe moldatzen baitira, eta gehienetan txarrean hartzen baitituzte ideiak, ergelkeriak bailiran.

Argi dago, ezer ulertzeko beharrik ikusten ez duten historialariek ez dutela ikusten oraingo esperientziaren eta iraganaren azterketaren arteko harremanen arazo korapilotsua. Alde batera utziko dut iraganaren politika (“historia” deitutakoa) eta orainaren historiaren (“politika” deitutakoa) arteko desberdintasun neketsua. Gaia seriotan hartzen badugu, ez gaituzte amarru erretorikoek beldurtuko. Elkarrekiko azalpena dei dezakegun harreman epistemologikoari ordea, garrantzi handia emango diogu. Umeez oso ondo dakite, historia bat aztertu edo kontatzen dugun guztietan, iraganak oraina argituko duela suposatzen dugula. Agian baina, ez gara horren argi eta horren maiz konturatzen, orainaldiak ere iragana argitzen duela. Iraganak oraina norabide bakarrean azaldu nahi izatea, *obscurum per obscurius* amarru ezaguna da, filologo zenbait bereziki lilurutzen omen dituen okultismo-mota bat dena. Izatez, iraganaren berreraiketa sinesgarri oro orainaldiaren esperientzietan oinarritzen da, nola edo hala. Hemen esan nahi dudana hau da: tarteketa geure esperientzia gertu eta egunerokoan *ikusten* ez baldin badakigu, horren iraganeko historia marrazten ere ez dugu jakingo. Tarteketaren gaiak ondo jabetzea, historia baten argumentua azaltzen hastea dela erantsiko dut soilik; egoera erreal orok historia erreala baitu, eta orainaldiaren panoramak hori antzematen uzten digu, neurri batean.

Txarrena, hala ere, perspektiba historiko eza, normalean, orainaldiari behatzeko zorrotasun analitiko ezarekin bat etortzen dela ikustea da. Lehenago

adierazi dudanez, badirudi sakabanaketa eta inkoherentzia direla gai honi guztiari buruzko diskurtsoaren ezaugarri nahiko finkoak. Sinestezineko miopiez gain, badira erabateko itsutasunak ere. Tarteketaren kasuan tipikoa da zuhaitz anekdotikoek baso itxia ezkutatzea, eta erregulartasun oso koherentez loturarik gabeko salbuespenak bailiran hitz egitea. Berriz diot, beraz, tarteketa kontzeptuak gauza asko lotzeko aukera ematen digula, bai eta nahasketa eta aberrazio handiak baztertzekoa ere. Zintzoki onartzen dut, halaber, agian ez duela izango batzuen ustez balio “zientifikoaren” irizpide erabakiorra eta gorena den berehalako ustiagarritasun komertzialik (ez eta karrerakorik). Era honetako gizarteak onartzen duen ikerketa-mota bakarra jendea sistema instituzionalera egokitu nahi duena da, eta ez, erreformatzeko aitzakiaz sistema iraultzeko mehatxua agertzen duena. Eta tarteketa ezarritako ordena honen alor oso managaitza eta oinarrizkoa denez, zenbait ikerlarik uko egiten diote instintiboki hori aztertu eta ikertzeari —finean horretaz hitz egin eta pentsatzeari—. Azken batean, Naturaren gertaera nagusiak ez dagozkie zientzia sozialei. Eta abar.

4. Nahasketak

Malkartsua da tarteketaren gaia zeren, beste alde batetik, “konpontzeko asmotan” “arazoa” sinplifikatu eta murrizteko tentazioak, agian, ez baitigu argitzen utziko. Nolanahi ere, lehendabiziko inpresioak “ondorio” gisa hartzen direnean, alferrekoa da diskurtsoa, ezer berririk ez du eskaintzen eta. Esan nahi dut, beraz, Elioten adibide onari segitu behar diogula, alegia, egoera baten elkarloturaz jabetu, hura epaitu eta iritzia eman aurretik. Beste alde batetik, seguruen, aurretik epaitzea baino interesgarriagoa da aztertzea, bai eta zorrotzagoa ere.

Hala ere, ez dut hemen tarteketaren eragin eta inplikazio *sozialez* ia jardungo —eta ez garrantzitsuak iruditzen ez zaizkidalako!—. Alderantziz, nire ustez, 1965ean hasi (*Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle*) eta 1973-74ean berrartu nuen (*Mankind as the inclusive speech community: the social (mis)uses of language diversity in the perspective of World History*) tankerako azterketa merezi dute. Argi kontura zaitezte horretan ez dagoela inolako alternatibarik, ez eta inolako lehentasun edo epaiketa-aukerarik ere. Tarteketa aukera *bat* dela ulertzeak *besteren bat* imajinatzea dakar, Eliotek “kultura satelitearen” eta “nazio txiki independentearen” arteko kontrastea azpimarratzean egin zuen modura. Beste alde batetik, abantaila eta eragozpenen banaketak ez du zertan “guztiz Ona” eta “guztiz Txarra”ren arteko aurkaketa absolutuaren antz handirik izan. Inori onik egiten ez dion haizea, oso gaiztoa (eta oso urria) dela esan genezake. Tarteketa kontzeptuak berak ez du, hasiera batean, ez onik ez txarrik inplikatzeko.

Itzul gaitezen, nolatan ere, errealitate historikora. Ikusi dugu y-k nahitaezko bitartekari-funtzioa betetzen duela, x eta gainerako hizkuntzen arteko sarbidea bereganatzen duelako, norabide bietan. Agian funtzio honetantxe bilakatu da y

beharrezkoago eta nahitaezkoago. Hortaz, balio bikoitzekoa da tarteketa, horrelakoa baita bitarteko hizkuntzaren beraren funtzioa: transmititu eta oztopatu egiten du, erakutsi eta ezkatatu, ireki eta itxi; lotzen duen zubia da, bai eta banatzen duen hesia ere. Eta balio-bikoitzasun honexegatik da, berez, auzipeko gaia. Are gehiago, esanezina dirudi, aldeko nahiz kontrako epai oro eztabaidagarria da-eta.

Y hizkuntzaren goraiamenak maltzurak dira, seguruen. Inperialismoaren autozuriketarik tipiko eta maitatuena da zeregin salbatzaile eta *zibilizatzailearen* erretorika osoa; eta agian horixe du alderik *onartezin* eta nekosoena. Y hizkuntzak x-z mintzo ziren basati gaixoak “birsortu”, “eraberritu” edo “liberatu” dituela esatea, gehiegikeria asaldagarria da beti ere; eta askotan, kritikarik ere merezi ez duen faltsukeria lotsagabea. Gaiaren alor honetaz gehiagorik ez dela esan behar iruditzen zait.¹²

Badago, hala ere, beste aldea. Erretorikak utzita, y hizkuntzak azkenean gizartearentzat *garrantzitsua* den funtzioa betetzen duela onartu behar da (berarentzat bakarrik hartzeko punturaino). Tarteketa, *modus vivendi* bat da. Orduan, y nahitaezkoa eta ezinbestekoa dela onartzea, konstatazio objektiboa da. Ordezkaezintzat hartzea, ostera, nahikeria tendentziosoa da. Egia hutsala da, y-k beharrezko izaten segituko duela, ordezkatuko *ez* den bitartean; eta egia da, halaber, sekula ez dela bat-batean ordezkatuko. Eliotek Irlanda, Eskozia eta Galesen isolatze-arriskuari buruz esandakoa egia borobila da, baldin eta Ingalaterratik gainerako Europarekin eta munduarekin lotzeko batere ardurarik hartu *gabe* bananduko liratekeela suposatzen badugu. Gogoan hartzeko modukoa da Eliotek aurreikusten zuen hipotesia. Ez da ostera oso probablea, ez eta egiantzekoa ere. Zuzeneko testigantza gisa gutxienik, Eliotek seguruen inoiz jakin ez zuen gauza bat esango dut, alegia, gainerako Europarekiko eta munduarekiko komunikazioa dela, hain zuzen ere, irlandar, eskoziar eta gales batzuren lehentasuneko kezka.

Argi dago bere komunitatea beste hizkuntzekiko lotura zuzenean jartzen *ez* duen x-ren edozein goraldi sozial *impasse* bat izango dela, belarrietatik tiratuz luzatu nahi zuen haren antzeko saioa. Argi esanda: y-k bereganatzen duen funtzio garrantzitsua x-k nolabait hartzen *ez* duen bitartean, ez da nahikoa izango bere komunitatearentzat; eta arrazoia izango dute, hiztunak hizkuntzaren idoloaren alde sakrifikatu nahi ez dituztenek. Dena batera fantasia iheszalea bada ere, autoisola-

---

12. Hala ere, ez dizuet adibide ordainezin hau ezkatutako. Honelaxe esan zuen gaztelaniaz James C. Casey yankiak:

Valentziarrek beren ertaroko antzinako zibilizazioa horrela uzten bazuten, hala zen, lehendabizi, gaztelaniak gehiago hurbiltzen zituelako zibilizazio europarrera. (“La nobleza culta en la evolución de la sociedad valenciana del siglo XVII”, III Congreso Nacional de Historia de la Medicina, Valentzia, 1971)

Horixe da, hain zuzen ere, yanki batek gaztelaniaz esan beharreko gauza tipikoa. Hizkuntz bitartekoa eta ikuspegi historikoa guztiz koherenteak dira hemen, eta galdetu egin beharko litzaioke Casey jaunari ea bera gaztelaniaren bidez hurbildu den gehien zibilizazio europarrera. Horrela dela ematen du. Eta oso ondo ulertzen dut —orain arte kultura islamikoarekin izan dudan harreman pertsonal zuzenena turkoaren bidez izan da—. Dirudienez, Casey jaunak ez daki kristauz nik mairuez dakidana baino gehiago. Diferentzia sotilik bada, hala ere, niri ez baitzait bururatzen mairuei mairutasunaren historia azaltzea.

mendua edo automutilazioa ere fantasia da —eta x-ren isolamendua “islatzen” duen sintoma—. Tarteketarekiko guztiz koherentea da joera hau, eta horren egokitzapen hobezina ematen du; eta barne-lokarria kanpokoarekin batera doala esan liteke¹³.

Arrazoa ere badute, beraz, x hizkuntzako zale gogotsuenengan joera lokalista eta isolamendukoa antzematen dutenek, zenbaitzutan guztiz atzerakoa eta, definizioz, beti estruzista. X hizkuntza “Naturaranzko itzulera”rekin lotzea nolana ere, Historiari bizkarra ematea da; eta norberaren hizkuntz komunitatearen eta gainerakoen arteko harremanez axolagabe inhibitzea, jarrera marginal eta menpekoari otzan amore ematea da. Gizarte guztiek, gutxi ala gehiago, “tribua”, “kanpandorra”, jatorri mitikoak goraiatu, eta jendea eta Gizateria beraiek bakarrik direla pentsatzeko joera badute ere (Claude Lévi Strauss, *Race et histoire*, 1952), *badirudi* chauvinismoak bereziki erridikuluak direla minorien kasuan. Gainera, chauvinismo hau agian alferrekoagoa, patetikoagoa eta inofentsiboagoa dela esan behar da; bai eta ulergarriagoa ere, konpentsazio- edo defentsa-erreakzio gisa. Ironia tipikoa izaten da, chauvinismo honek, tarteketa salatu eta gainditu ordez, horretara egokitu eta etsi egitea, beharra bertute bilakatuz. Hemen, autarkia-nahiak *dependentzia*-aitorpenen parekoak dira.

Ikusten dugunez, egoera minoritarioak berez polemikak sortzen baditu ere, tarteketa polemisten zorrotzasunari ihes egiten omen dion alor “latentea” da —agian, horren begi-bistakoa izanik, mundu guztiak “natural” eta eztabaidaezintzat jotzen duelako hain zuzen ere—. Ostera, kontua ostera hauxe da, bitarteko hizkuntza ez dela bakarrik “behikularra”. Hori baino gehiago, *ber*-transmitzen duen *relais*-a da; eta, are gehiago, *irudikatu* eta *interpretatzen* duen bitartekaria. Ohiko *traduttore traditore*-aren antzera, komunikazioaren *edukiak* moztu, berregin, ezkutatu edo/eta ordezkatu egin *ditzake*. Nolanahi ere, y-ren kokapena bera ere funtsezkoa da, erabakiorra. Tartekaturiko hizkuntzak x-ko komunitatearen eta gainerako munduaren arteko harremanak nolabait *kontrolatzen* duen balbula selektibo gisa funtzionatzen du beti. Sarbidea norabide bietan monopolizatzeak distortsio-eraginak izan ditzake; esaterako, filtraketa kulturala, jarreraren baldintzaketa eta lehendabizi, urrunketa bera.¹⁴

13. Oso ondo gogoratzen dut Kultura Katalanaren Kongresuko Hizkuntza Sailean (1975-77) baieztatu nuela, hizkuntz komunitate katalanaren eta gainerakoen arteko harremanena eztabaidatu beharreko auzi funtsezkoenetakoa zela. Arrazoren bat medio, ostera, baztertua izan zen gaia; eta azkenean, nire saio guztien kontra, Hizkuntza Saileko gai bakarra katalana zela argudiatu zuen sutsuki baten batek. Bat zetorren argudio hori Real Academia Española de la Lenguaen dotrinarekin.

14. Oso tipikoak dira egoera “minoritarioetan” klaustrofobiaren eta agorafobiaren (edo klaustrofilia) adierazpen simbolikoak. Ulergarriak izan daitezke bai itxitasunarekiko abertsioa (etsigarria) eta bai irekitasunarekikoa (mehatxugarria) ere, guztiz kontrakoak direnak, dilema maltzur batek bi alternatiba anbigualentzen artean aukeratzeko beharrezko gaituelarik; kasu honetan, babeste errepresibo eta emantzipazio menturatua. Ulergarria da, halaber, benetako ordua heldurik, sarritan isolamendu defentsiboaren segurtasuna aukeratzea, literatura katalan modernoari buruzko saio batean adierazi dudanez. Azken batean, hizkuntz komunitate “minoritarioaren” ainguraketa intimoa beste komunitatearen *barruko* gordelekua da, eta komunitate horretako hizkuntza *ez* zaio oso

Ohar zaitetze, moldaketa topologikoa den tarteketak nolabaiteko bidea inposatzen duela, eta hori hainbat *eragiketatan* gauzatzen dela. Zein da azken finean geratzen den “bertsioa”? Esaterako, nola agertzen dira munduaren aurrera katalanak (egungoak eta iraganekoak) gaztelaniaren bitartez?¹⁵

Eta nola agertzen da egungo eta iraganeko mundua Puerto Ricoko jendearen aurrean *americano-z*? Denak adierazten digu, tarteketak errealitatearen zentzuari berari eragiten diola sakonean. Izan ere, badira Kafkaren amesgaiztoak eta George Orwellek 1984an deskribaturiko mundua bezain zoribeltzekoak diren aukerak.

Sarritan eztabaidatzen da era honetako auziaz, zentsurak *new agencie* eta *mass media* direlakoak eguneroko informazioaren gainean duten eragina dela eta. Askoz gutxiago hitz egin da, ordea, eskola-instituzioek jendearen hezkuntzaren gainean duten botereaz.

Oso zeharka aipatu dut, hemen ager genezakeen auzi bat: nola *bizi da* interposizioa? 1. irudiko bi diagramek iradokitzen dituzten bi irudikapenak, kontzienteki edo ez hain kontzienteki adieraz daitezke, eta Gaston Bachelardenaren tankerako azterketa fenomenologikoa (*La poétique de l'espace*, 1957) merezi dute. Batetik, x hizkuntzaren esparrua, y-koak inguratua, orban bat da, irla bat. Egia da definizoz esparru oro dela hesitokia, eta barruan/kanpoan kontrastea inplikatzeko duela beti. Alabaina, kasu honetan, x hizkuntzaren esparruaren berehalako auzokidetasuna beste hizkuntza batena da, justu barruko hemen eta kanpoko han horien *tartean* kokaturik. Y hizkuntza, beraz, ez da guztiz kanpokoia edo arrotza: ez da “atzerritarra”. Kategoria anbiguo oso bat da, partaide bakarrekoa eta oso esanahi berezia duena.¹⁶

Y-ren jarrera tronpagarriak badu beste alor korrelatibo garrantzitsuago bat: x-ko *hiztunen* kolokako jarrera intsegurua, batez ere y eskuratuz —eta horren komunitatera bilduz— elebidun bilakatzen diren momentutik. Orduan segurtasun-eza

---

arrotza egiten. “Minoria”ren bete gabeko nahiak, horrela, barne-arazo dira, eta ez dute ia inoiz hizkuntz komunitate inguratzailearen muga gainditzen. Eta argi dago, horri egiten zaizkion noizbehinkako protesta eta eskariak, lehenago ere esan dudanez, dependentzia-aitorpenak direla. Izan ere, historia politikoak, analogiaz, egoera soziolinguistikoko baten alor hau azaltzen du. Independentzia-aitorpenak, nahitaez (1776ko uztailaren 4ko Estatu Batuetakoarenaz gero), *zuzenean* munduari zuzendu behar zaizkio oro har, bitartekariaren gainetik pasatuz. Konturatu, halaber, “kanpo”-arazoak deitutakoen gestioa, subiranotasuna osotzen duen ahalmenetako bat dela.

15. Ustegabeen aurkitu ditudan arrasto zenbaezinen artean, badira oso onak. Gogora datorkit orain, *Webster's biographical dictionary* ospetsuak Vicent Ferrer (Saindua)ri buruzko artikuluan “Vicente (ve.than'ta)” forma grafiko eta fonikoa jasotzen duela. Zer esan nahi du *ez* katalana *ez* eta ingelesa —*ez eta* latinoa— *ez* den izenaren forma honek? Sherlock Holmes batek berehala antzemango luke bertan bitartekariaren eskua —eta burua—. Burua da garrantzitsuena.

16. Y-ren kokapen hau nahikoa zehazki egokitzen zaio hurbilketa- eta eskuratze-prozesu historiko baten erdiko etapari. Y hizkuntza kolokial bilakatzen denetik, x-ko hiztunek bertakotu arteko tarteaz ari naiz, eta ordurako x-ko hiztunak aldebakarreko elebidun bilakatu dira y eskuratzean. Etapa honetan, azkenean oinarritzko bilakatzen den hizkuntza osagarria da y beren bilduman; x, ostera, azkenean osagarria bilakatuko den oinarritzko hizkuntza da. Bertakotu ondoren berezkoa bilakatuko da y, eta x arrotz. Bien bitartean badago *oraindik* guztiz propioa eta *dagoeneko* guztiz arrotza ez den etapa. Dena batera, era honetako txertaketek osatzen duten kateaketa da.

harridura, gaizki-ulertze eta inkontsekuentzien bidez azalduko da. X-ko hiztunak y-ko hiztun gisa agertuko dira “kanpotarren” aurrean; eta beren buruak ere horrela aurkeztuko dituzte. Beste alde batetik, y-ko hiztun gisa agertuko dira sarritan “atzerritarak” ere, haien aurrean. “Nortasunak” jendeak elkar hartzeko duen moduz zerikusi handia duenez, errealitatearen zentzuari eragiten diote era honetako nahasketek —ez dira azaleko gora-behera hutsak—.

Y-ko hizkuntz komunitateak x-koa benetan inguratzeak, batzuetan setio-sentzazioa sor dezakeela ere ulertzen dugu —eta setioa da “obsesio” hitzaren zentzu etimologikoa—. Bereziki sufritzen dute hori x-ko puristek; eta arrazoiz, gainera, inguraketa *jada* zurgapenaren hasiera baita. Purismo oro defentsiboa da, dudarik gabe. Purismo minoritarioak, gainera, monomaniakoa ematen du, Ronald D. Laing psikiatra eskoziarrak (*The divided self*, 1960, 3. kap.) “segurtasun-ezaren ontologikoa” izenez deskribatu duen, “inplosio” horren antzeko mehatxu omnipresentetik defendatzen baita larriki. X-ko puristen erreferentzi puntu etengabea (agerikoa nahiz implizitua) y hizkuntza dela antzematen du behatzaileak. Eta dependentzia negatibo hori erraz azaltzeko modukoa dela onartu behar da.

Argi dago, halaber, tarteketak y-ren eranskinera murrizten duela x-ko esparrua, aldebakarreko elebitasunak x-ko komunitatea y-koaren azpimultzora murrizten duen bezalaxe. 1. irudiko diagrama bateratzaileari begiratzen badiogu, x hizkuntza munduaren azken muturra den irteerarik gabeko kalera zokoraturik dagoela ikusiko dugu. Sarbidearen arazoen ondorioz, x-ko kokagunea nahikoa baztertua, urrundua eta ezkutukoa da. Eta kokapen hori urrun eta ezkutu samarra den neurrian, erraz azal daiteke x-ren izatea bera ere nahikoa ezezaguna gertatzea; edo, gutxienik, erraz ahanzteko modukoa. Hemen tarteketak blokaketa edo bahiketa gisa funtzionatzen du: x ezkututzen du, “atzekaldera” zokoratuz eta baztertuz. X-ren ezkutaketa hau —seguruen, behin-betiko desagertze posiblearen oso aurretikoa— tarteketaren alor tipiko eta garrantzitsuenetakoa da. Kontua da, era honetara x desagertu egiten dela zentzu batean, beste zentzuan desagertu baino nahiko *lehenago*.¹⁷ Eta honek errealitatearen zentzuari ere eragiten dio. Hizkuntza bat oso noizean behin eta iheskor agertzen denean, oso zaila da *onartua* izatea; eta onartu gabeko existentzia *ez* da guztiz “erreal”.

Tarteketak normalean *de factoko* gertaera hutsa ematen du. Hala ere, noizean behin esperientziak ezarritako ordena *arautzailearen* parte dela adierazten du; zigor larriago edo arinagoek babestutako ordena, izan ere. X bere hiztunen topaketa eta harremanetatik kanpo azaltzea (edo isurtzea), transgresio “aberrante”tzat jo daiteke eta irain eskandalugarria bailitzan zigortu. Joan M. Serratek nahi gabe sortu zuen ekaitz espainola, katalana Eurovisioko Kantalditik indarrez kanporarazi zuena, gertaera gogoangarri eta adierazgarria da. Zenbait kasutan —egungo

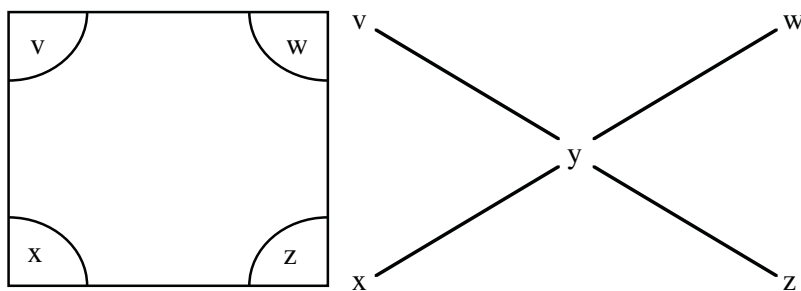
17. Gainera, badakigu y-k egoera publikoak benetan monopolizatzen ditunean, aldi berean x hizkuntza pribatu huts bilakatzen dela —azken mugan, kriptikoa eta klandestino— bere hizkuntz komunitatearen bizitzaren baitan. Geroago mintzatuko naiz barne-tarteketa edo intrusioa dei dezakegun fenomeno honetaz.

katalana esaterako— tarteketa, seguruenik, ordena publikoaren funtsezko alorra da. Gai hutsala zela pentsatu duzue ala? Pentsa ezazue berriro.

5. Interlingua

Tarteketaren aldeko eta kontrako argudio asko batere erabakiorrak ez direla onartu behar da; eztabaidagarriak direlako, besterik gabe. Izan ere, tarteketaren anbibalentzia tipikoak daude, zeren, ikusi dugunez, bitarteko hizkuntzak batu eta bereizten baitu. Egia esan, nahikoa lausoa eta antzua izango da eztabaida hau, alternatiba parekagarriak sistematikoki bururatzen eta puntuz puntu konparatzen ez baldin baditugu. Itzul gaitezen, beraz, 1. irudira. Hizkuntz esparru guztien arteko harreman zuzenak zeuden; salbuespen bakarra, x-rena zen, y-koarekin bakarrik lotzen baitzen, barrendegi edo eranskin baten modura. Banaketa-mota hartan, tarteketa x-ren kokapen bereziarekin lotzen genuen, kasu diskordantea izaki. Eskema hura, beraz, oso sinplea eta oso argia zen, salbuespena azpimarratzen baitzuen.

Badira, hala ere, bestelako moldaketa topologiko posible batzuk, konbinatoriaren jokoan elementuak sartu ahala ugalduko direnak. Izan ere, bost hizkuntza horiexekin, esaterako, beste moldaketa alternatibo hau osa dezakegu (ikus 3. irudia):

3. Irudia

Hemen ere tarteketaz hitz egin ote dezakegu? Begi-bistako kontrastea, hemen y-k gainerako hizkuntza guztiekiko duen kokapen bereziarena da. Hemen, y hizkuntza interlingua da (edo ardatz-hizkuntza), bere esparrua nolabaiteko *plaka birakorra* baita. Zentzu batean, banaketa hau aurrekoaren kontrakoa da. Lehengo hartan, kokapen periferikoa zen berezia (itxuraz kaltegarria); oraingoan, kokapen zentrala da (itxuraz onuragarria). Beste zentzu batean, ostera, funtsezko zerbait dute banaketa biek amankomunean, kontrastea bera: desberdintasuna.¹⁸

18. "Interlingua" hitza erabiltzen dut sistematikoki, laburrena eta zehatzena delako. Nahiago dut hori, ezagutzen ditudan (gutxi gora-beherako) ordezko guztiak baino gehiago. Hego Amerikan esaterako, *lingua general* / *lingua geral* aipatu dute gaztelaniaz eta portugesez. Ingeles hiztunek *lingua franca* erabili izan dute

Interlingua bat mundu-mailan zabaltzeak —gure garaian ingelesa, esaterako— 2. irudikoaren tankerako banaketa sortzeko *joera du*. Kontura zaitzte ingelesaren hedaketa garrantzitsuenak —munduko interlingua gisa *koalitatiboki* bereizten duena— hizkuntzaren *kokapenarekin* dagoela loturik, eta ez horren bolumen demografikoarekin. Argi eta garbi esanda, *ez* da hedaketa trinko eta masiboa, tartekoa eta adartsua baizik: ingelesa gero eta gehiago hedatzen da beste hizkuntza batzuetako hiztunen *artean*. Beraz, badirudi hemen ere tarteketaz mintza gaitezkeela. Orduan, munduko gainerako hizkuntza guztien “minorizazioa” suposatzen ote du honek, ingelesa —edo beste edozein hizkuntza— besteen artean gero eta gehiago tartekatzen den neurrian? Prozesua hasita baldin badago, antzeman ote dezakegu sintomaren bat? *Francophonie*-ren chauvinisten eta haien kide gaztelauen alarmismoa, esaterako, diagnostiko objektibo gisa oso argigarria ez bada ere, horietako sintoma adierazgarri bat izan daiteke. Dударик gabe, badira sindrome paranoide oso tipikoak, non pertsekuzio-eldarnioak *eta grandeur*-ekoak korrelatiboak diren. Hala ere, erreakzio bat neurritz gainekoa izateak *ez* du frogatzen guztiz doakoa denik. Gutxiarik, hipersentikortasuna sentikortasun-mota bat dela onartu behar da, eta oso posiblea da, justu hizkuntza nagusi bat atzerantz *hasten* denean areagotzea. Gogora dezagun, baita ere, oso ohikoa dela, joera bat egiaztatua izan *baino lehen* “usnatua” izatea.

Agian badago hemen, hizkuntz utopistek gehienetan saihestu ohi duten auzi guztiz erreal bat. Esperantistek esaterako, hizkuntza laguntzaile mundial batek mundu guztiaren hizkuntza osagarri gisa mugarik gabe segi *dezakeela* pentsatu izan dute, inoiz oinarritzko hizkuntza (eta, epe luzera, propioa) bilakatu *gabe*. Beste alde batetik, Stalinekin *Pravdan* (1950) egindako aitortpen sonatuen gradualismo lasaia, dirudienez, aztertu eta azaldu ordez, historia amesteko modu ona da. Intenzio onak alde batera utziz, ikuspegi lasaitzaile haiek auzitan jartzeko arrazoi soziolinguistikoa honako hau da, alegia, edozein interlingua mundialen erabilera, nahitaez, orain arte funtzionatu duten eskualdeko interlinguen antzerakoa izango dela koalitatiboki; eta historiak diosku, kasu askotan, erabilera hori zabaltzailea izan dela nabarmenki, beste hizkuntza batzuen kaltetan. Azken finean, ingelesa Britainiako interlingua da (eta Estatu Batuetakoa) —frantsesa Frantziakoa eta gaztelania Espainiakoa diren bezalaxe—; eta aurretiko erreal hauek ez dirudite oso lasaigarriak.

(zentzu generikoan) eta, berriki *link language* eta *language of wider communication*. Alemanezko *Verkehrssprache* hitzak merkatal interlingua esan nahi du zehazki. Frantsesez oraindik ere *langue véhiculaire* esakunea errepikatzen dute —erabat desegokia, hizkuntza oro definizioz behikularra baita—. Argi dago inoiz erabili izan diren *langue de civilisation* eta *langue de communication* esaerek ez dutela kritikarik merezi. Ez dakit zein arrazoiengatik, baina sendaezina ematen du, frantsesak fraseologia maltzurrik (bir)sortzeko duen joera —*patois* esakunea dugu adibiderik argiena—, terminologia garbi eta zehatza landu ordez. Hau guztia bat dator erretorikari, eta *ez* iker-kuntzari, dagokion diskurtso-mota nagusiarekin. *Francophonie*-ren nahasketa ideologikoak ondorio suntsitzaile eta ezintzailea izan du, eta agian horrek azal dezake zergatik ez dagoen soziolinguistika frantses *onargarririk*. Kontua da, egungo *soziolinguistika* frantses (ia) osoak amesgaiztoaren itxura handiagoa duela, disziplina zientifikoarena baino.

Honela planteatu dezakegu auzia: posiblea al da minoritario izena ematen zaion egoera koalitatiboa —eta gehienetan horrelakoa da, izan ere, maila lokalean— epe luzera koalitatiboki maioritario bilakatzea Gizateria osoaren mailan. Mario Peik begirunea merezi duten gogo eta argitasunez ekin zion gaiari (*One language for the world*, 1958, 29. kap.). Peiren hipotesia —deabruaren abokatuarena, nahi baduzue— hauxe da, hots, interlingua mundialak nahitaez gainerako hizkuntza guztiak baztertu eta epe luzera ezabatu egingo dituela. Honen arabera, interlingua mundialaren —eta ez ingelesa, halaber— dinamika zabaltzailea, hizkuntzen ordezkapen-prozesu atzeraezin baten hastapena da *dagoeneko*, funtsean minoritarioa deitutako egoeraren parekoa. Ideia da, hedapen horrek nahitaez, gainerako hizkuntzen erabilera gero eta gehiago murriztuko duten nagusitze-atzeratze mekanismoak sortarazten dituela. Argiago esanda: kasu problematiko edo anbiguo guztietan interlingua nagusitzen bada eta beste hizkuntzek amore ematen badute, interlinguak gero eta esparru handiagoa eskuratuko du; eta beste hizkuntzek etengabe galduko dute. Eztabaidagarria ematen du Peiren hipotesiak eta, agian, merezi du zorrotasunez eztabaidatzea. Serioski kontuan hartu beharreko aukera dela baino ez dut esango. Kontura zaitezte, tamainak tamaina, v, w, x eta z hizkuntzetako esparruak “baztertuta” agertzen direla 3. irudiko diagrama zatikatzailean. Diagrama bateratzaileak sare erradial bat erakusten du —nolabaiteko borla bat—, eta horren kohesioa y-ren esparruaren menpe dago erabat, gainerako guztiak honen eranskin edo zintzilikarioak baitira. Argi dago, beste alde batetik, tipo ideal bat dela 3. irudiko eskema, agian oso errealista ez den gehiegizko sinplifikazioa.

Azpimarratu baino ez dut egingo, tarteketaren inplikazio eta ondorio *sozialena* dela, azterketa eta eztabaida merezi duen gai konplexu eta nahasia. Esango dut, halaber, kontzeptu hori minoritario deitutako egungo egoeretara murrizteko tentazioak, gaia arinegi garbitzera eramanez gaitzakeela. Eta erantsiko dut, eztabaida zabal eta argia hainbat ikerketa “tekniko” mota handioso eta maltzur baino objektiboagoa eta argigarriagoa dela —*zientifikoagoa*, hitzaren zentzurik bidezkoen— *Edozein World Order* motatako osagai garrantzitsua da Gizateriaren integrazio soziolinguistikoa Hitzun Komunitate Global gisa. Eta esan beharrik ez dago, noren eta zeren zerbitzuan aritzen den teknokrazia. Argi dago, beste alde batetik, iritzi publiko lokalak ez direla asko arduratzen arazo supralokalez eta ez dutela horietan eragin handirik. Herri-mailan nagusitzen da nonahi epistemologia isolatzailea, gero eta zaharkituagoa, gero eta desegokiagoa. “Minoriez” hitz egin beharko genuke hemen, hitzaren *beste* esanahiaz. Ez dut baina horrelakorik egingo, soziologia politikoaren gai nagusietako bat baita oligarkia, nahiz eta gehienetan gaiaren alor epistemologikoa bazter uzteko joera duen. Seguruena, esan *beharra* dago, errealtate soziala harremanetakoa denez, *barne*-harremanak direla “kanpo”-harreman garrantzitsu guztiak. Ironikoa da oso, XX. mendean, Alfred N. Whitehead filosofoak oinarritzeko egia hau soziologo gehienek baino argiago azaldu izana.

6. Intrusioa

Tarteketaren gakoaz ondo jabetzen bagara, forma desberdinetan eta testu-inguru anitzetan antzematen jakingo dugu. Hasierako abiapuntu beretik abiatuko gara orain, baina beste norabide batean. Ikusi dugunez, hizkuntz komunitate baten (x-ekoa) eta gainerakoen *artean* ezartzen da hasiera batean tarteketa. Lehen etapa honetan hizkuntz komunitate hori beste batek (y-koak) inguratzen du, baina x-koaren mugak bakarrik ukitzen ditu, eta beraz, ez dio barru-barrutik eragiten. Geroagoko etapa batean, ostera, bustitzen hasten da, blai eginez.

Argi dago, hemen ere etapa- eta trantsizio-kateaketa bat dagoela. Trantsizio funtsezkoena y-k esparru publikoak inbaditzen dituenan gertatzen da, instituzioetako sare zentralizatu eta hierarkizatuak eta *mass media*-k monopolizatzen uzten baitizkiote. Honelatan, bada, behin nahitaezko hizkuntza publiko gisa ezarririk (bereziki egoera “formaletan”), arrotzen artean erabiltzen has daiteke y hizkuntza, bai eta egoera “informaletan” ere. Hasiera batean nagusitze-atzeratzearen arauak harreman mistoetan eragiten dute —hau da: x eta y-ko hiztunen arteko topaketa eta harremanetan—, zalantzazko kasu guztiak sistematikoki y-ren alde erabakiz. Bada hau guztia lasterragotzen duen aldaketa, alegia, y nahitaez eta halabeharrez ikasi beharra, instituzio publikoek horrela inposatu eta galdatzen baitute, bai eta lortu ere y hizkuntza x-ko hizkuntz komunitatea barnean hartzen duen giza multzo baten hizkuntza komun eta orokorra izatea. Hori x-ko hiztun (ia) guztiak y-ko hizkuntz komunitatera biltzen dituen aldebakarreko elebiduntzea da. Ondorioz, epe luzera x-ko hiztun elebakarraren multzoa praktikan hutsa izango da; eta y-ko hiztun elebakarren multzoa, bitartean, handitu egiten da.

Egoera berri honetan, guztiz ulergarria da elebidun bilakatu diren x-ko hiztunek, elebakar izaten segitzen duten y-ko hiztunekiko topaketa eta harremanetan, normalean beste hizkuntza aukeratzea. Berehala, y-ren aldeko aurreuste implizitu eta kategorikoa ezartzen da zalantzazko kasu guztietan, zeren, *in dubio*, x-ko hiztunek nahiago baitute norabide seguruenean huts egitea. Orduan auresuposatzen du mundu guztiak, denek dakitela y-z hitz egiten, eta inork *ez* du auresuposatzen ezezagun batek x-z hitz egiten jakingo duenik.

X-ko hiztun elebidunek gero eta gehiago jotzen dute y-ra hizkuntz “neutral” gisa, hau da, askorik aurreikusten ez duen eta batere konprometitzen ez duen hizkuntzara. Y-ra jotzea, beraz, zero-hipotesi tipikoa da, hasiera batean oro har baliagarria, eta bitartean frogatu beharrik ez duena. Argi esanda: azkenerako y *ohiko hizkuntza* bilakatzen da x-ko hiztunen bizitzan, lehen instantzian eta bestelako agindurik ez dagoen bitartean erabiltzen delako. Izan ere, x-ko hiztunek y erabiliko dute beti eta denetarako, x-ko beste hiztunekiko harreman zuzen eta pribatuenetan *izan ezik*. Aldi berean, x salbuespenekoa bilakatuko da, harreman horietan *bakarrik* erabiliko den neurrian. Azken mugan, x-ren erabilera —noizbehinkakoa—, egoera azpimarratzekoa izango da. Pertsona hau edo bestea x-z mintzo dela azpimarratuko da; eta *ez* da kontrako kasua azpimarratuko.

Mailakako atzeratze honetan x-ren esparrua pitzatu eta sakabanatu egiten da txikitzen den neurrian, eta azken mugan birrindu egingo da, irla nimiñoen artxipielagora murriztuz. Bitartean, y hizkuntzaren (nagusia) esparrua hedatu eta tarteka zabaldu egingo da, sare gero eta itxiagoaren antzera, x-ren hizkuntz komunitateko zati sakabanatuak lotuz. Kontua da, hemen y-k funtzio kohesiboa beteko duela, x-ko hizkuntz komunitatearen sakabanaketaren korrelatiboa dena, hain zuzen ere, osagarria. Eta y-ren funtzio honek tarteketaren antibalentzia paradoxal eta maltzur tipiko guztiak agertzen ditu —bai eta oso modu gehiegizkoan agertu ere—, barne-intrusioari kanpo-inguraketa gehitzen baitzaio.

Jada x-ko hiztunen bizitzan y ohiko bilakatzea, aurreko elebitartzearen kontrako elebakartze prozesuari dagokio. Y eskuratu ondoren —beti ere *atzerapen* nabarmenarekin—, utzi egingo da x. Beraz, alde bakarreko tarteko elebitasuna benetan *desfase* bat dela esan dezakegu: hasiera batean x-ko hiztun elebakarra den populazioa, azkenean y-ko hiztun elebakarra bilaka dezakeen uztarketa. X-ko hiztun elebidunen multzoa hutsa denean —lehenago hiztun elebakarrez hustu zen bezalaxe—, mundu guztia y hizkuntzaz mintzatzen da mundu guztiarekin, eta x-ren desagertze korrelatiboak prozesuaren burutzapena markatzen du. Kontuz! Guztiz posiblea da, bukaera honen *aurretik*, *beste* prozesu bat hasia izatea. Mexiko iparraldean esaterako, hainbat herrik gaztelania bertakotu zuten yankien konkista baino oso gutxi lehenago —edo ondoren, zoritxarrez!—. Guztiz posiblea da, komunitate batek oso suerte txarra izatea eta azkenean inora ez doan trena hartzea.

Zirriboratu dudan kateaketa teoriko argigarri hau *ez* da ez halabehar historiko nahitaezkoa, ez eta norberaren gustuko fantasia ere. Besterik gabe, historia-tipo *posible* bat da —eta egon badaude horrelako kasu enpirikoak, nahiko ugari—. Espero dut, onartuko duzuela aukera ulergarria dela esatea —eta kontuan hartu beharrekoa, nahiz eta lehen begirada batean kasu jakin honetan edo bestean oso posiblea iruditu ez—. Espero dut, era berean, hipotesiaren eta apoteosiaren arteko bereizketa egiten jakingo duzuela —zenbaitek *ez* daki ez eta urrundik ere—. Hori guztia diskurtso-generoen kontua da, bai eta gaitasun diskurtsiboarena ere. Kontua, beraz, hauxe da, ea hipotesiak multzo sozial jakin baten bildumako parte diren generoa ote diren. Galdera oso delikatua eta ezerosoa da hainbat kasutan. Ez dut gehiagorik esango.

7. Atzera begirako azterketa

Kataluniako historiografia (sozio)linguistikoa, salbuespenak salbuespen, ideia ezaz —eta ondorioz, hipotesiak eraikitzeke ezintasunaz— esan dudanaren adibide paregabea da. Agian zehatzagoa da esatea, hemen hizkuntzaren histori mota jakin bat egin duten filologoen, eskema aurrezarriak eta desegokiak aplikatu dituztela makinalki. Aipatzen ari garen alor honetan, setaz ekin diete jarreraren adierazpideei, eta horietarako badirudi egokia dela eskema dualista sinpleena ere. “Apologiak”, “Bikaintasunak”, “Defentsa” eta antzeko izenburuak nahikoak argigarriak dira. Kontura zaitzete, hala ere, eskema dualista hori intenporala dela eta historia

errepikakor hutsaren irudia ematen duela, azpimarratzeko prozesu edo trantsizio garrantzitsurik *gabe*. Azken finean, “onak” eta “gaiztoak”, “lagunak” eta “etsaiak”, etab. beti egongo direla esaten duen amankomuneko zentzua da. Agian arrazoia du —*mais ce n'est pas la guerre!*—. Gizateriaren historia deskribapen eskaseko fluktuazio begetatibotara murriztea, onartu ezineko basakeria da. Eta txarrena, oposizio dualisten eskema auresortua (benetako aldaketa historikorik *gabekoa*) ezin hobea gertatzea da; eta ikerketak berak ere oso ondo egokitzen zaizkio, aipatzen dituzten testuak bezain apologetikoak baitira —horren froga dugu, askoz gehiago kezkatzen direla horiek argumentatzen eta pilatzen, bereizten eta azaltzen baino—. Are gehiago, hainbat kasutan badirudi egungo erudituek, inozo-inozo, beren kezka apologetikoak egozten dizkietela antzinako egileei. Honek guztiak oso erretorika ulergarria dirudi; bai eta historiografia onartezina ere. Historiografia monotono eta monotematikoak *faltsutu* egiten du historia erreala, aztarna guztien arabera *ez* baita batere monotematikoa ez eta monotonoa. Horretan txarrena da interesgarria ez den historiografiak, okerretara, historia *errealak* oso interes gutxi duela sinestaraz diezaigukeela.

Egoera honetan, hasteko, galderak zabaldu eta historiografia erudituen tematika urria gaintzen duten ikerketa-bideak zirriboratu behar dira. *Programa* koherente bat albaindu ahal izateko norabidea markatuko duen inspirazioa behar da, eta, dirudenez, aipatu historiografiak ez du orain artean horrelakorik aurkitu —ez eta behar ere—. Ohikoa baino modu zabalago eta sakonagoan sortu behar da historia soziolinguistiko katalana. “Jarreren” ideia finkoak historia erreala pobretu eta hutsaldu du, historian zehar hainbat jendek hizkuntza hau edo bestea noizean behin goratu edo laidotu baino askoz gehiago egin baitu. Hasteko, hizkuntza honetan edo/eta hartan *bizi* izan dira. Badago, beraz, erudituen arreta bildu duten noizean behingo efusio eta goraipatze horiek baino intimoagoak eta iraunkorrakoak diren *harremanen* kalamukia. Orain orain artean ia aztertu gabea izan den maila hau, garrantzitsua da, besterik gabe, oinarritzkoa delako. Eta hain zuzen ere, *hemen* gertatu dira tendentzia nagusienak eta aldaketa erabakiorrenak. Argi dago enfoke honek dokumentazioaren arazoa planteatzen duela: nola aurkitu datu egokiak? Alabaina, oso arazo tipikoa da hau, eta historialariaren ideiak funtsezko faktorea direla onartu behar da. *Zer bilatzen* dugun baldin badakigu, askoz errazagoa izango zaigu aurkitzea.

Tarteketa kontzeptuak —eta egun tarteketa badagoela egiaztatzeak—, ikerketa historikoak profitatzen jakin behar duen arrastoa eskaintzen du. Tarteketa gaur egun gertaera frogagarria baldin bada, historia aztergarri bat baduela suposatu behar da. Oso galdera nabarmena eta funtsezkoa da tarteketaren ezarketarena. Galdera, jakina, edozein erantzunen aurrekoa da. Nolanahi ere, nahikoa erabilgarria da, hor hemenka aztarna esanguratsuak antzematen ditugun neurrian, hipotesiak iradokitzen baititu. Historiografia soziolinguistiko katalanaren kasuan, susmatzen hasten gara, agian badakigula zerbait interesgarririk —nahiz eta, seguruen, dakigula jakin ez—. Nire hipotesia da, funtsezko mugari historiko bat gutxienik ezar dezakegula; eta hori guztiz elementu garrantzitsua da, gure historiaren alor hau berreraikitzeke.

Historiografia-erudituek aipatu izan ohi dituen bi pertsonaiez ari naiz bereziki: Baldiri Rexach (1703-1781) eta Antoni de Capmany (1742-1813), elkarren ondorengo belaunaldikoak. Erudituek aipatu (errepikatu) dituzten horien testuak —eta bazter utzi dituzten beste batzuk—, oso argigarriak dira tarteketari dagokionean. Izan ere, tarteketa kontzeptua agiri horiek ulertu eta estimatu ahal izateko gakoa izan daiteke, beti ere orain gutxiko erudituen azalpen estereotipatuak baino askoz ere irakasbide handiagokoak. Erraz uler daitekeenez, Rexach eta Capmanyk ez dute hitz egiten, ez eta pentsatzen, XIX. mendeko Renaiñençak finkatutako terminoetan. “Hizkuntzaren” *mystique* hori, beraz, ez da inondik inora agertzen. Izatez, ez dugu inon aurkitzen interesgune erabateko hori —ez eta fraseologia tipikoa ere—. Beraz, lehen galdera da, ea bestelako zein terminotan arrazonatzen duten Rexachek eta Capmanyk. Horrek denak, hemen laburbildu ezin dudana azterketa merezi du.

Bakarrik esango dut oso, kontraste bizi eta egokia antzematen dugula Rexach eta Capmanyren diskurtsoen artean. Izan ere, kontrastea *anitza* da. Hasteko, hizkuntza desberdinez idazten dute —Rexachek katalanez eta Capmanyk gaztelaniaz—. Bakoitzaren diskurtsoaren unibertsoa koherentea da gertaera horrekin. Katalanari buruzko funtsezko desberdintasuna ez da jarrera-kontua, harreman-kontua baizik. Rexachek “hizkuntza propioa” esaten dio katalanari; eta nahikoa argi dago, Capmanyk bere aldetik (sarritan, behintzat), hizkuntza arrotz gisa ikusten duela. Zer lotura du horrek tarteketarekin? Bada, Rexachek antzeman eta inpugnatu egiten du oso modu argian *Instruccions per a l'ensenyança de minyons* (1749) testuaren barruan, “Hizkuntzen zientziak” lantzen dituen atalean. Egiten dituen aipamenek adierazten dutenez, oso ideia argia du tarteketaren funtsezko egituraz eta horren eragin sozialez. Koherentzia osoz baieztatzen du, katalanek katalanarekiko harreman *zuzenean* lortu dutela “hizkuntzen inteligentzia”, “Gizateriaren bertute eta bizioez profitatzeko” aukera emango diena. Capmanyk, ostera, burututako gertaeratzat jotzen du tarteketa, eta horren ondorio gisa dio —koherentzia osoz, baita ere— katalan espainolek, gainerako munduarekin komunikatzeko erabiltzen duten hizkuntza bakarra hartu behar dutela propiotzat —frantsesa ikasteko erabiltzen dutena, esaterako—. Capmanyren ibilbide biografikoak —eta bere belaunaldiko partaide garrantzitsu ia guztienak— argi eta garbi adierazten du harreman-sistema jakin baten logika, non katalan espainolak *extranjero*-aren kontrako gaztelaniazko kulturaren zaindari kixotesko gisa nabarmentzen diren *Ancien régime*-ko krisi handian.

Dudarik gabe, merezi du gure historiaren hari hau aztertzeak, guztiz gurea ere baden historia europarraren testuingurua bistatik kendu gabe. Utz diezaiegun erudituei “Dekadentzia” (literarioa)z hitz egiten, Renaiñençaren diskurtsoaren barruan. Baina baten batek ekin behar dio Europako hainbat hizkuntz komunitate —Katalunia eta Galesekua, esaterako— beste batzuren azpimultzo bilakarazi dituen prozesu historikoa aztertzeari. Erudizio *belles-llétristaren* topikoak baino askoz zabalagoa eta konplexuagoa den gai hau, argiagoa eta ulergarriagoa ere bada. Zeuek erabaki garrantzitsuagoa den ala ez.

3. Elebitasuna mitoa bailitzan¹⁹

El bilingüisme com a mite

Batere orijinaltasunik ez du gu, valentziarrok, “elebidunak” garelako esateak. Gure izaera bifidoaren nozioa izango da, seguruen, gure erretorika parrokiaren klitxerik laztanduena, erabiliena. Behin eta berriro agertzen da, *ez* eguneroko hizketa arruntan, ospe gehiagoko bestelako formetan baizik —horren serioak ez badira ere— (gomutazko diskurtsoetan, hitzaldi patriotikoetan, egunkari eta aldizkarietako artikuluetan, eta bestelako sasi-kulturbideetan), gehienetan argumentu “geografiko” eta “historiko” ugariz hornitua, horren euskarri izateko agertuak.

Testuinguru honetan, ezin dugu Menendez y Pelayo eruditua gaztelaua ahaztu, gure (itxuraz funtsezko) elebitasunaren teoria bat utzi baitzigun, katalanak ez bezala gu “arraza puroa” ez garelakoan, “nahasketa zoragarri” gisa deskribatu gaituen sasi-idazle faxistari bidea irekiz. Parentesi artean: gure egungo elebitasuna gure legendazko “jatorriei” omen darien hibridismoarekin lotzeko saioek, asko gogoratzten dute nahaste-ontzi amerikarra. Eta adibide amerikarrak, nahaste-ontzi delakoaren dotrina nabardurarik eta konpromezurik gabeko politika *elebakarrari* estuki —eta agian banatuezinako moduan— loturik dagoela gogorarazten digu.

Nolanahi ere, adierazpen horietan argi dagoena da, desio sahiestezina dagoela valentziarrek, naturaz ala patuaz, “elebidunak” garelako baieztatzeko —eta ez frogatzeko—.

3.1. Ideologiaren karga

Elebitasun valentziarra fenomeno erreala denez —eta gainera, oso nahasia— deskribatu eta bere garapenaren ibilbidea aztertu beharko litzateke. Hala ere, horixe da, hain zuzen ere, gure handikiek sekula nahi ez dutena. Zeren, haien zat, elebitasuna batez ere topiko erretorikoa baita eta, beraz, ez dago inolako beharrik ez aukerarik eztabaida errealean sartzeko.

Gainera, “elebitasunaren” alegatu/argudio eta aldarrikapenak hain fraseologia sutsu eta erritualizatuaz sortzen dira, ezen ezinezkoa dela baieztapen objetibotzat jo. Elebitasun valentziarra sakratua dela pentsa liteke. Gutxienik, nahikoa lan egin beharko genuke, horretan elebitasuna goraiatu eta defendatu beharreko baldintza zorionsua dela baieztatzen duen inplikazio garden eta leihatsua ez antzemateko.

---

19. 1966, jatorrizko testua ingelesez.

Azken finean, gure elebitasuna erreala nahiz kimerikoa izanda ere, ezin ukatu, hortik etekina ateratzeko erabakia hartua duela baten batek. Dudarik gabe, argudio erretorikoak faltsuak izan arren, horrek ez du esan nahi motibaziorik ez dutenik. Justifikaezinak eta defendaezinak izan daitezke, baina ez desinteresatuak. Eta estereotipatuak, erritualizatuak eta publikoki onartuak direnez, konturatu egin beharko ginatke, ezarritako jakintza-sistema sendoaren aurrean gaudela eta ez loturarik gabeko fantasia indibidualen aurrean. Soziologoari dagokio era horretako sistema bere egitura soziokulturalarekin modu ulergarrian lotzea.

3.2. Dilematik mitora eta berriz ere dilemara

Elebitasun errealaren azterketari ekin aurretik, arretaz hauteman beharko genituzke amarru ideologiko desberdinak. Eta, arazoa nahastu nahi ez badugu, hobe dugu hasieratik konturatzea, guk ustez omen dugun elebitasun horrek mitoaren itxura osoa duela.

Hasteko, azpimarratu nahi dut “mito” hitza, adiera levistraussiano *literalari* hertsiki loturik erabiliko dudala. Mitoek “bi kontzeptzio kontrajarri biltzeko arazoarentzako konponbide izan nahi dute, eta kontraesana gainditu nahi dute (guztiz ezinezkoa dena, kontraesana erreala baita)”. Jolas honetako mekanismoa ez da batere konplikatua: “tartekorik gabeko bi termino kontrajarri, bitarteko hirugarren bat onartzen duten bi termino baliokidek ordezkatu ohi dituzte gehienetan”, eta hirugarren honek “bikoiztasun horretako zerbait gorde behar du, hots, izaera anbiguo eta tronpagarria”.

Horregatik, mito bat errealtatearekin eta bere buruarekin bat ez datorrela deskubritzen dugun bakoitzean, antagonismo edo dilemaren aurrean kausitzen gara behin eta berriro. Mitoan funtsezkoak dira aurkakotasun estaliak, ageriko paradoxak eta zentzugabekeriak ustegabekoak diren bitartean. Arazo *errealak* xixkatuz, mitoak halabeharrez gertatzen dira kontraesankorrak. Eta arazo estaliak errealak direnez, mitoak beti dira esanguratsuak eta ulergarriak. Ez dago esanahirik gabeko mitorik.

Esan behar da, Levi-Straussek “eskualde guztiz desberdinetan bildutako mitoen arteko antzekotasun harrigarriaz” ohartarazi gaituela. Eta horren ondorioz, mitoa mito iruditzen zaio mundu zabaleko edozein irakurleri.

Espero dut, zenbait irakurle ez-valentziarrek melodia ezaguna antzemango dutela nire ohar zabar hauek begizatzerakoan. Eta horrek baieztatu egingo du, elebitasun mitikoa, gure jakintza parrokiarekin oso loturik egon arren, ez dela valentziarrek bakarrik duten pribilegioa edota haiei bakarrik dagokien zorigaitzoko gertaera. Kontu honen guztiaren bukaeran aterako dugun ondorio garrantzitsu bat, onerako ala txarrerako, parrokialismoa bezain gauza unibertsalik ez dagoela ulertzea izango da.

3.3. *Zalantza, adiskidantza, konbinaketa*

Has gaitezen hasieratik. Elebitasunarekiko tema erretorikoak neurri batean ezkutatu eta neurri batean agertarazi egiten du benetako gatazka-egoera, eta horren ebidentzia enpirikoa egon badago. Bi hizkuntza elkarrekiko etengabeko lehian ari diren eta bata bestea kanporatzen duen herri batean “elebitasuna” balore goren gisa jartzeak, egoerari darizkion tentsio eta ezbaiak neutraldu nahia (gutxienik fantasian) agertzen du, dudarik gabe. “Elebitasuna” konpromezua *da*, eta horren laudorioa egitea, bi jarrera kontrajarri bateragarriak egiteko modurik sinpleena da. Izan ere, elebitasunzale valentziarrek —azpimarratu behar da ez naizela elebidun arruntetaz ari— ez dute ez katalanera ez gaztelania erreibindikatzeko, “elebitasuna” baizik, hizkuntza bien anabasa liseriezina eta gaizki ordenatua dirudiena.

Gertuagotik begiratuta, mitoak dilema latza txikiagotzeko (edo mugatzeko) desio sakona duela konturatzen gara. Elebitasunzaleek hain ondo ezagutzen dituzte alternatiba bakoitzak dakartzan sakrifizio eta arriskua, ezen konpromezua saihesten saiatzen direla eta desesperatuki heltzen dietela alternatiba biei aldi berean.

Pentsa litekeenez, erabaki kritikoei aurre egin behar zaien toki eta aldi guztietan birsortzen da sindrome hau. Pierre Bourdieuk eta Abdelmalek Sayad-ek erreakzio berbera antzeman zuten Aljerian, errejimen kolonial frantsesaren garaian, bi kulturen artean atzerazinezko erabakia hartu nahi ez zuten bertakoengan. “Beren buruez eta egoeraz oso seguru egon ez, eta sistema bien abantailak konbinatu nahi izango bailuten jokatzeko zuten”. Eta zentzu osoz, zera eransten dute egileek: “ez hautatzea hautatzeko beren tema desesperatua ulertu beharko genuke”.

Elebitasunaren mitoak, izan ere, hautaketaz ordezkatu nahi du konbinaketa.

3.4. *Irrealitatea eta sinbolismoa*

Ez ditzagun geure buruak tronpa. Adiskidetze-saioak, oso ulergarria eta lasaigarria bada ere, praktikan ez darama inora. Konpromezu praktikoa bazterturik, mitoa gelditzen da eta honek, nolabaiteko hitzezko magiaren bitartez, barne-tentsioa lasaitu eta kolokako oreka subjektiboa ahalbideratzen du. Errealitatearen logika, alabaina, halabeharrez fantasiaren kapritxoekin bat etortzen ez denez, ezin dugu dilema saihestu sinboloak nahastuz. Zehatzago esateko: mitoa “adierazkorra” da bakar-bakarrik, ez “instrumentala”.

Mitoei konpromezu subjektiboa denez, ez da inolaz ere gatazkaren konponbide bideragarria, eta ez du horrelakorik eskaini nahi. Puntu honetan desesperatuki esanezinak, iheskorak eta aldakorak dira dotrina elebitasunzaleak. Elebitasunzalearen gogotik pasa ere ez da egiten, berak laudatzen duen elebitasuna zehazki zertan gauzatzen den —edo gauzatu beharko litzatekeen— azaltzea.

Mitoak seguruen katalana eta gaztelania bateragarriak *direla* inplikatzeko du (alde batetik); baina (beste alde batetik) ordea, ez da horrelakorik gertatzen eta sekula ez dira maila berean egongo. Hierarkikoa da horien adiskidantza. Berdinak ez *direlako dira osagarriak*. Erraturik ez banago, hauxe da arazoaren gakoa. Mitoaren arabera ukaezina da, gure elebitasuna harmoniotsua, egonkorra eta mugiezina dela. Argumentuen zentzua bera, hala ere, oreka, neultraltasun, inpartzialtasun, berdinaletasun edo justiziaren guztiz kontrakoa da. Segurtzat jotzen da, besterik gabe, katalanak gaztelaniakiko duen erabateko eta ustez “bereko” menpekotasuna. Eta agian horrexegatik, ez da inor saiatzeko elebitasun desberdina zehatz-mehatz definitzen, formula hierarkikoaren bidegarritasuna (ez oso gertagarria), sekula eztabaidatu ez eta benetan kontuan hartzen ez den bezalaxe.

Hara bada, elebidunzaleek esparru soziokulturalak zehazki nolakoak diren eta hizkuntza bien artean nola banatu beharko lirakekeen sekula azaltzera heltzen ez diren arren, beren fraseologiaren ñabarduretatik ateratzen da, katalana egokiagoa gertatzen dela menpeko kondar-funtzioetarako, halako moduz non, horren bizia bere ahigarria izan daitekeen. Aldarrikapen elebitasunzaleen izpiritu eta hitzei kasu eginez —ia denak gaztelaniaz eginak— edozeinek esango luke katalana benetan hitz egiten den hizkuntza baino, azalpen ugari eta errapsodikoetarako mintzagaia dela. Horren arabera suposatzen da, inolako duda izpirik gabe, katalanak Valentzian dituen funtzio eta perspektibak folkloreak direla. Gure hizkuntza giza jardueraren bitarteko konplexu eta malgua izan ordez, balore hilezkorak gorpuzten dituen sinbolo garbi eta estatikoa dela suposatzen da. Horrexegatik da metafisikoa fraseologia elebidunzalea. Gaztelania ez bezala, formagabeak eta aztertezinak, eta ondorioz edozein xedetarako trukagarriak diren ezkutuko entitateen multzoarekin parekatzen da obsesiboki katalana (“nortasuna”, “arima”, “izpiritua”, “muina”, “odola”, “sapa”, “lurra”, eta antzerakoak). Baina sintoma txarra dira metafora bitalistak. Bat nator Alfred G. Meyer-en ebazpenarekin: “Desagertzeko zorian dagoen zerbaiten errealtatea baieztatzen dute”.

Utzidazue, hala ere, atzera itzultzen. Nik esan nahi dudana honako hau da, alegia, oso gutxitan edo inoiz ere ez direla esplizituki onartzen rapsodia elebidunzaleetako²⁰ hipotesiak eta inplikazioak. Zehazgabetasunik nahastaileena nagusitzen da alor honetan guz-tian. “Elebitasuna” zorioneko esaldia, etiketa erakargarria edo lelo demagogikoa izan daiteke. Baina egia, sakonean, hauxe da: sekula ez dela izan, eta ez dirudi horrelakorik lortuko duenik, ekintza kolektiborako programa arautua.

3.5. *Paradoxa*

Dilemak —gatazkak— lehen bezalaxe segitzen du bizitza praktikoari dagokionean, elebitasunzaleek temaz maila ideologikoa ezabatzen saiatu arren. Eta hori

20. Elebiduna izatea Jaungoikoarengandikako dohaina balitz bezala errepikatzen dute batzuk elebitasunari buruzko erretolika, herrikideen epika ahantzizina balitz bezala (argitalpen-arduradunaren oharra).

baino kezkarriagoa dena, mitoak oso-osorik segitzen du linbo ideologikoan, aldaketa historikoen gainetik, konstantea baillitzan. Beraz, mitoak errealitatearekin duen (paradoxazko) harremana deskubritzea litzateke ondorengo pausoa.

Gure mito elebitasunzalea arras ongi egokitzen zaio, etnologoek “bertakoak” edo “etxeak” deitutako ereduen kategoriari. Levi-Straussek ohartu egin zituen bere lankideak, kontzientzia kolektiboaren eredu horiek beren balore nominalean inoiz onar ez zitzaten. Zentzu batean, azpiko egitura maiz ezkututzen duen pantailaren funtzioa betetzen dute. Nolanahi ere “pobre samarrak” dira definizioz, beren xedea ez baita fenomenoak azaltzea horiek irauraraztea baizik. Hori egia da gure mitoaren kasuan. *Status quo*-arekin bat egiten duenez, ezin du hori aldatu edo gaititu. Azken finean, diskurtso elebitasunzaleak dena ondo doala dio.

Nolanahi ere, “bertako ereduen” eta gertaeren arteko bat-etortze eta desadostasunen alorra handia da halabeharrez. Eredu batzuk guztiz errealitatearen kontra-koak dira (edo hura ukatzen dute) eta beste batzuek, ostera, argi adierazten dute oso zolia eta zehatzak direna. Nolanahi ere, kontuan hartu behar dira beti zeren, Levi-Straussek dionez, “ereduak injustuak eta akastunak izan arren, injustizia bera eta akats-mota aztertu beharreko gertaeren parte baitira, seguruenik esanguratsuenetakoak”.

Orain arteko gure ondorioak ezkorak dira beste ezer baino gehiago. Mito elebitasunzaleak *ez* du errealitatea modu zuzenean islatzen, eta, beraz, ez litzateke inolaz ere mapa fidagarritzat hartu beharko. Errealitatea deformatzen duela esatea ere negatiboa litzateke. Garrantzitsuena, nola egiten duen eta zein ondorio dituen jakitea da. Zorionez, mitoaren esangura nahasia baino ukigarriagoak eta argiagoak dira mitoaren erabilerak.

Egia baldin bada —nik baieztatzen dudanez— eredu tronpagarri baten esangura “pragmatikoa” dela semantikoa baino areago, hipotesi gisa esan beharko genuke, mito elebitasunzaleak benetako errealitatea deskribatu edo azaltzea ez den beste funtzio errealean bat betetzen duela. Iradokia dut dagoeneko, mitoaren izaera “adierazkorra” edo “sinbolikoa” dela, “instrumentala” baino gehiago. Gizartearen barruan nola eragiten duen behatzen ez dugun bitartean, ezin ahal izango dugu ulertu, nola izan daitekeen aldi berean *ez* instrumentala *eta* pragmatikoa. Beraz, duen eraginkortasun pertsuasiboa aztertu behar dugu orain.

3.6. Anbibalentzia, idealizazio konpentsatzailea eta auto-gorrotoa

Mitoak pentsamendu atseginago batez ordezkutzen du egia jasanezina. Bourdieu eta Sayad-en hitzak berriro aipatuz, “benetako egoera onartzeko errefusa agertzen du”. Eta hori ez da dena. Errealitatea apainduz eta sublimatuz saiatzen da

mitoa errealitate hori ezkutatzen. Loriarik gabeko egoera elebiduna²¹ elebitasun emankor eta dizdiratsua bilakatzea, beharra birtute bilakatzeko modu bat baino ez da.

Arazoa da idealizazio hori konpentsatzailea dela, ageriko anbibalentzia lehegarriz kargatua. Neure buruari galdetzen diot, ea giza izpirituak elebidunak “goragokoak” direla asma ote zezakeen, lehenago “menpekoak” direlako zurrumurrua izan ez balitz. Baina ez dago batere argi, ea “menpekoak” diren elebidunak direlako, ala alderantziz. Beste alde batetik, sistema osoa desigualitarioa denez, hizkuntzak berak hierarkikoki sailkatzen dira, eta horrek berriz ere planteatzen du galdera, ea hizkuntza bat “menpekoa” den “menpeko” jendeak erabiltzen duelako, ala alderantziz. Nolanahi ere, “menpeko” hizkuntzako jatorrizko hiztunak dira, elebiduntzat jo edo/eta elebidun izan daitezen bultzatuak direnak. Inork ez du elkarrekikotasuna azpimarratzen.

Azken finean, bada arrazoirik elebidun valentziar asko defentsiban egon daitezten. Mitoak nolabaiteko ordain moral edo indemnizazioa eskaintzen die gogotik, argudio-multzoaren erreserba, beren egoera negargarria izan ordez, inbidiatzeko modukoa dela azaltzeko. Pena da, hala ere, argudio horiek hain gutxitan erabiltzea; seguruen, hor aipatzen den jendea lanpetuegia dagoelako hizkuntza “garaiaz” jabetzen saiatzen eta beren seme-alabei irakasten.

Mitoak ahaztu egiten du, puntu erabakior honetan klase gorenek eta gure gizartearen gainerakoek guztiz helburu kontrajarriak dituztela. Gure jauntxoek elebitasuna katalanarekin lotzen duten bitartean, horien menpekoek gaztelaniatzearekin parekatzen dute. Halaberharrez izan behar dute elebidun, *oraindik ez* baitira jabetu estandar elebatar gaztelauaz, bai instituzio ofizial eta komunikabideek, *bai eta* bertako goi-klaseek ere ezarritakoa den horretaz. Basamortuan ari den ahotsa da sermoi elebitasunzaleena, gatazkaren ondorioak jasaten dituztenek ezin baitute ia samurtasun erretoriko eta poetikoetan ibili. Uler daitekeenez, interes handiagoa dute elebitasuna gaintitzen idealizatzen baino. Arras prosaikoak da auzia beraiantzat. Bada arazo praktikoa bat eta irtenbide praktikoa. Gainerakoa, kasurik hoberenean, alferreko berriketa izango da; eta kasurik txarrean, sarkasmo zitala. Tristeia da esatea, baina nahiko esker txarrekoak izaten dira hainbat elebidun, beren goikoek gidaturik izatea eskatzen zaielako, eta lotsagabeenek murmuriatu egiten baitute elebitasunak mundu guztiarentzat izan beharko lukeela ona, ala inorentzat ere ez.

Egia da katalanak eta gaztelaniak gure gizartean duten banaketak garaiz kanpo azpimarratzen dituela hainbat desberdintasun sozial —eta, argi dagoenez, orduantxe egiten du negar umeak—. Dударik ez dago, banaketa oso konplexua dela; gure gizartea bezain konplexua. Beldur naiz, hala ere, zehaztasun guztiek, oro har, ez ote duten ondorio berberera eramango: gaztelania “gainetik” dago eta

21. “Normalean” diglosikoa delako. Horrelako egoera elebiduna goraiatzeak gizandi eta erdi-jainkoen egitsari balitz bezala ez duelako ez graziarik ez loriarik. Graziarik ez horrelakoak aipatzen dituenarentzat, ezta ere loriarik elebidunentzat (argitalpen-arduradunaren oharra).

katalana “azpitik”. Elebidunak inor baino gehiago konturatzen dira honetaz. Eta elebidunek berek, argumentu konpentsatzaileak erabiliz, konpentsatu beharreko zerbait dagoela onartzen dute. Kasu honetan, alabaina, arazoak konpondu ezin dituen zoritxarreko politika da idealizazioa. Guztiz alderantziz, desberdintasun sozialen arazo arantzatsua maniatuz, laidoari iraina eransteko arriskua dago. Oso modu egokian landu zuen gai zail hau Lord Russell-ek “Zapalduen bertute gorena”ri buruzko *Assaigs impopulars* lanean.

Anbibalentziak ezinbestekoak dira, desberdintasunaren egitura berberaz eraikiak baitira. Eta gauzak zailagotzeko, bikoitzak dira. Autogorrotoa idealizazioaren ordaina da. Ez da harritzekoa, beraz, katalanaren kontrako irainik nabarmen eta sutsuenak, jatorrizko katalan-hiztunek eginak izatea. Katalana beren buruak iraintzeko puntu aszetikoraino lotsatzen dutenek, ez dute elebitasuna erreibindikatzeko joera handirik. Izan ere, berak dira, neurririk apalenei eraso eginez, dilema murriztezina *dagoela* indarrez gogoratzen digutenak. Auto-gorrotoa egotea bera, amets elebitasunzalearen *reductio ad absurdum* da.

3.7. Zentzurik eza zentzu bilakatzea

Esan liteke elebitasunaren laudatzaileek ezintasun logikoa lortu nahi dutela, guztiz arrazoirik gabekoa baita, egoera desorekatu batek betiko estatiko iraungo duela espero izatea. Desberdintasunaren injustizia bera da prozesu historikoaren joera. Roman Jakobsonek dioenez, “errakuntza handia litzateke sinkronia estatikara murriztea”... Mugimendua alor sinkronikoan ere antzematen da. Bestela esanda: banaketa sinkronikoak norabide diakronikoa adierazten du argiro. Eta hori horrela da, diotenez, desberdintasuna aldaketaren indar eragilea *delako*. Beraz, argi dago, elebitasunaren pilotak ezin duela iraun desberdintasun sozialaren aldan.

Horren ondorioak gaitzestea eta,aldi berean kausa (tazitoki) onestea, ilogikoa bezain alferrekoa da. Gainera, herriari dagokionez, bere xedea bera desegitea lortzen du idealizazioak. Zergatik jotzen da, orduan, behin eta berriro, horren amarru erabilira? Zer nolako funtzio sozialak bete ditzakete, horrelakorik badago, inor zapuzten ez duten gezurrek? Dirudiena bezain berriketa al da berriketa?

Begira diezaigun orain auziari beste aldetik. Valentziarrak, berek nahi ala ez, gaztelania erabiltzera behartzen dituzten presioak maskaratzeko modua ere bada konpentsazio-maniobra. Zerbait onuragarri gisa azaltzen da gaztelaniaren ezarketa: ordezkapena ez, aberastea baizik. Debeku-politika gurasokeriaz lausotzen da. Azken finean, beren onerako eskaintzen zaie, doan, beren hizkuntza baino “goragokoa” den beste bat, bertako ezjakinei.

Neurri gaztelaniatzaileek azken buruan katalana erauzi nahi badute ere, oraingoz nahikoa zaie gu “elebidun” bilakatzea, hau da, ustez omen garena baino “elebiduntxeagoak”.

Gure baimenik gabe abiatzen da eta egiten du aurrera prozesuak. Eta gero, aurreikus daitekeen ondiora eramaten baino ez digute uzten. Horrela, bada, beren erantzukizuna “elebitasunaren” abantaila laudatuak bazter uzten dituzten valentziarren kopurua handitzea da.

3.8. Terminoen nahasketa, maniaketa eta iraulketa edo:

leon, haiek irabazten dute - kastillo, guk galtzen dugu

Ez da, beraz, batere harrigarria jakintsu gaztelauek —nahikoa da Menéndez y Pelayo eta Unamuno aipatzea— elebitasun valentziar mitikoa laztandu, laudatu eta gurtu izana, neurri handi batean beren espekulazioen kumea baitzen. Unamunok bereziki —logika mesprezatzegatik nabarmendua izan dena, hala merezita—, bere marka hautsi eta fede txar lotsagabea agertu zuen puntu honetantxe. Gizon argia izaki, bazekien mito elebitasunzalea baino zerbait sendoagoa behar zela. Horrela, ez zuen inolako arazorik izan estatu espainolari katalanei gaztelania inposa ziezaien eskatzeko, bitarteko koertzitibo guztiak erabiliz, eta, arrazoi-ezan tematuz, seriooki baieztatu zuen ezen hizkuntza bat inposatzea, besteak bere kabuz gara zitezen utziz, joko liberal garbia zela eta horrek hizkuntza gaitueneren superbibentziara eraman behar zuela. Esan nahi dut, Unamunoren eldarnio bio-ilogikoek bazutela —eta egun ere badutela— entzute handi eta sutsua xenofobo gaztelauen artean.

Hogeita hamarreko hamarkadaren hasieran, Kataluniako Autonomi Estatutuaren gaia mahai konstituzionalaren gainean zegoelarik, gaztelaniak eta katalanak Katalunian izango zuten estatutu publikoari zegozkien atalak ziren tema eta su handienaz eztabaidatzen zirenak. Patriotero erradikalek sumindurik argudiatu zuten, hizkuntza bie tratamendu- eta aukera-berdintasuna bermatzean gaztelaniaren nagusitasun absolutuaren printzipio sakrosantua hautsiko zela, eta hori kaltegarria izango litzatekeela Espainiaren batasunerako. Estatuak desberdintasuna sendotu behar zuen, hizkuntza biak beren tokitan utziz. Ez zen, beraz, nahikoa katalanei gaztelania inposatzea. Katalanek aurreregi egiten bazuten, nahitaezkoa zen estatuak horien matxinadari eustea eta katalana garai folklorikora itzularaztea. Estatutuaz baliatuz, katalanek etorkin gaztelauak elebidun bilaka zitezen konbentzitzea baitzen chauvinismo gaztelaua gehien izutzen zuen posibilitatea. Asimilazionismo inperialista katalanaren azken muga litzateke hori, bai eta eskubide hiritar espainolen berehalako bortxa ere. Abertzale gaztelau zintzoez armadaren berehalako partehartzea eskatu zuten erasoari erantzuteko.

Baina, geure gaira itzuliz, kontua da, aho biko armak direla argudio elebitasunzale guztiak. Erraza zaie oso liskarraren beste aldean daudenei tokiz aldatzea, erasoari ekiteko. Azken finean, oposaturiko bi termino nahastea, horiek gainditu ahal izateko nahitaezko pausoa gertatzen da askotan. Argudioak irauli baino ez da egin behar. Eta horixe gertatu da benetan historia garaikidean. Honela aldarrikatu zuen ospe osoz “ABC” egunkariak —orduan eta orain, alde handiaz, egunkari gaztelau ospetsuena— 1931ko apirilaren 25eko editorialean: “gaztelaniaren zilegitasun *katalana* behin-betiko frogaturik dago... Eztabaida guztietatik kanpo

dago, aipatutako hizkuntza hori, geroago, berez sortu zela Kataluniako lurretan”. Artikulu gogoangarri haren xedea *onus probandi* saihestea zen, katalan setatsuak bazterrarazteko. Nahikoa modu sarkastikoan, beraz, beren hizkuntza besteen jatorrizko hizkuntza zela baieztatu beharra sentitzen zuten. Kontrakoa ezberrik gabe egiaztatzen ez zen bitartean, gaztelania izendatzen baitzen katalanen jatorrizko hizkuntza.

Gertaerek laster agertu zuten arazoa ez zela ahozko dialektikaren bitartez konponduko. Urte Inperialetan (1939-45) gure herria konkistatua izan zenean, propaganda ofizialak landu eta hobetu egin zuen “ABC”ren argudioa. Dogma ezarria zen, itxura tronpagarrien gainetik gaztelania zela betidanik katalanen berezko hizkuntza bakarra —katalanak espainolak baitziren eta gaztelania zen hizkuntza “espainola”—. Katalanari zegokionez, “espainolaren” (= gaztelania) berdin-berdina ez izateak berak behin-betiko frogatzen zuen, modu batean ala bestean, atzeritik kontrabandoan pasea zela —are gertaera nabarmenagoa frantsesarekin zituen antzekotasun nabarmenei esker—. Ondoko hau aitortzeraino heldu zen ideologo faxista bat: “Halabeharrez gorrotatu behar dut Karlomagno, bera izan baita separatismo katalanaren aita sortzailea”.

Negargarria da, dudarik gabe, horrelako gauzak inoiz esanak —edo besterik gabe amestuak— izatea. Baina are txarragoa da, horiek errepikatzea oraindik oso probablea izatea. Esan beharrik ez dago, horrelako proposamen probokagarriak azaltzen direnean, ura bezain argi geratzen dela elebitasun mitikoaren atzean ezkutatzen dena indar hutsa dela; eta ez arrazoaia. Sinplea da amarruaren logika. Gure elebitasuna baieztatzeak (zeharka, iradokiz edo setaz izan arren) halabeharrez dakar katalana badagoela onartzea. Ordutik aurrera, gure hizkuntza nekosoia eta gogaikarria bilakatzen den bakoitzean, indarrez galarazten digute elebidun izaten segitzea. Gertatzen dena da, gauzak zailtzen direnean, ez digutela ez aukeratzen ez gaiak hitz egiten uzten.

3.9. Justifikazio propioa: erantzukizun eza eta bikoiztasuna

Hori bai: mitoak ez du bakarrik egoera bat maskaratzen, aldi berean jokaera bat justifikatu eta kontzientzia txarra lasaitzen du.

Orain arte ez dut batere saiorik ezagutu, mito elebitasunzale valentziarraren iturri soziala bilatzeko. Nolanahi ere, ez dirudi oso sinesgarria denik, horren agerketak eskualde gaztelania-hiztun mugakideekin (*xurroak* deitutakoak, hitzaren zentzu batean) lotura zuzenik duela esatea, ez eta urrunagotik etorritako etorkin-multzoekin. *Xurroei* dagokienean, maila lokalean nolabaiteko *modus vivendi* batek arazorik gabe funtzionatu duela iradokitzen dute hizkuntz mugaren iraunkortasun eta garbitasunak. Gainera, ez dirudi ez *xurroek* ez eta etorkinek ez dutela sekula eragin nahikoa izan inolako mitorik sortzeko; eta are gutxiago hura ezarrazteko. Mitoak iraun badu, goi-klaseei eta bertako idazleei egotzi beharko zaie iraupenaren erantzukizuna. Alde honetatik, uste dut, *egon badagoela*

harreman zuzenik mito elebitasunzalearen modaren eta gizarte valentziarraren sektore garaianaren gaztelaniatze-prozesuaren artean.

Azken batean, ez *xurro* mugakideek ez eta etorkin asimilatu gabeek ez zuten inolako “elebitasunaren” beharrik berek jatorriz asaben gaztelania erabiltzen zutela justifikatzeko, gutxi gora-behera jatorrizko mintzaira katalanaren modu “natural” berean belaunaldiz belaunaldi transmititua. Ez luke batere zentzurik ezta ere, “elebitasun” problematikorik aipatzea, egungo ohitura elebakar nahiko sinpleak atzera begira legitimatzeko. Alde honetatik, doaneko zailtasun alferrekoa ematen du mitoak, absurdua ez esatearren.

Oso probablea da, ostera, gaztelaniatzen ari ziren arren beren jatorriari uko egin eta beren herrikide gehienengandik aldendu nahi ez zuten —eta ezin zuten— valentziarrek “elebitasuna” argudiatzea. Hauek *bai* izango zutela nolabaiteko “hibridismo”-sentsazioa, horrek dakarren segurtasun-ezaz eta ezinegonaz. Kasu honetan bakarrik ulertzen da guztiz mitoa. Beraz, uste dut dudarik ez dagoela esatean, katalana *utzi* dutenak direla aipatutako mitoa militantzia eta eraginkortasun handienaz zabaldu dutenak, arrazoi nahiko “pertsonalak” direla medio. Gogoratu behar da, sektore honetako aitzindari legitimoak oso goiz gaztelaniatu zirela beren gogoz. Harrezkero, bertako goi-klaseak prozesuaren abangoardian egon dira eta eredia sortu dute, beste jende batek beranduago segitu baino egin ez duena. Beraz, ez zen oso erraza pertsonaia nabarmen horiek “konpromezurik” ez hartzea, berek alderik seguruena hartua zuten egoera batean. Uler daitekeenez, berek protagonista papera zuteneko prozesu baten gora-beherek, kezkak eta beldurrak sortu dizkiete lehen eta orain. Eta beste alde batetik, jauntxo lokalek estatuak gaztelania indarrez inposatu eta galdetu *aurretik* gaztelaniatzeko ardura hartu zutenaz, katalanez mintzo zen gehiengoa setiatu eta jipoitu duten politika gaztelaniatzaileek, ez dute horiengan inolako eraginik izan. Anbibalentea izan da, beraz, beren jarrera pribilegiozkoa: eroso (erasozina zen aldetik) eta ezerosoa (ezin baitzuen lagundu beraiek jendearentzat begiko izaten). Horrexegatik dute hainbesteko interesa, beren aurka lausotu eta aldaketa erabatekoegiaren liskarrak leunduko dituzten argudio erabilgarri guztiak pilatzeko. Deskubritu egingo zuten, seguruen, “elebitasuna” gure “jatorri” oroitezinen gaineratik proiektatzea eta multzo sozialaren gaineratik indiskriminatuki zabaltzea (ihintzaketa errituala bailitzan), beren erantzukizun kezkagarria eta ospe nekagarria saihesteko modurik egokiena zela. Itxuraz betidanikoa eta kolektiboa zen “elebitasunak”, ederki maskaratzen zuen, hizkuntza arrotz bat bereganatua zuen minoria berezitasuna. Honi dagokionez, nahiko bitxia da berez, mito elebitasunzalea bereziki gaztelaniatzea justifikatzeko erabili izana; eta bitxia da, halaber, hori *estaliz* justifikatu izana.

Hizkuntz ordezkapena etapa-segida bat da, eta horietako bat —seguruen trebeena eta funtsezkoena— elebitasun iragankorra da. Izan ere, hainbat kasu valentziarretan hain arina izan da tramite hau, gutxitan heldu dela hurrengo belaunaldira. Hara bitxikeria bat: mitoak loratu eta mugarik gabe irauten du, gaztelaniatzea *jadanik* gertaera burutua eta elebitasun iragankorra apenas famili

oroimena denean, “jatorrietako” legendak historia erreala ordezkatzeko duen neurrian ezabatua denean. Gaztelaniaturiko familia batean sortua naizen honek —eta ondorioz, noizean behin “elebitasuna” aldarrikatzeke aparteko joerakoa— baieztatu egin dezaket, nahiko gaztelania onean finkaturik zeuden nire gurasoak ez zirela sekula kezkatu ni elebiduna izan nendin. Eta oso antzekoak dira ezagutzen ditudan gainerako kasu guztiak. Egia benetakoa esateko, gurasoak, izatekotan, arras liberalak izan zirela erantsi behar dut. Sekula ez zidaten debekatu katalana nire kontura ikasi eta erabiltzea. Jakin badakit, beste guraso valentziar batzuek arreta handiagoz zaintzen dituztela beren seme-alabak. Laburtuz: idazten ikasi aurretik, gaztelania ama-hizkuntza gisa jaso dugun valentziar askok, gure *cronache familiari*-etan oroimen ugari aurki ditzakegu frogatzeko gure asabek katalana erabiltzen zutela jatorriz eguneroko hizketan. Bitarte horretan gertaturiko hizkuntz aldaketa, ostera, onartzen *ez* den gertaera historikoa da.

Elebitasun valentziar mitikoa hitzeko maltzurkeria hutsa dela egiaztatzen dugu: alegia, egun *gaztelania-hiztun elebakar* diren talde *katalan-hiztun ohien* ihesbide, aitzakia edo alibia. Eta beraiek dira, halaber, *valencianoa* gurtzen dutenak *lantzean behin* erabiltzen dutenean —*normalean*, jarioz eta naturaltasunez hitz egiteko gehiegikerian erori gabe, hala ere—. Egia benetakoa da, ez dakitela —behin-betiko erabaki baitute ez dela beharrezkoa eta ez duela inporta—. Elebitasunzale hauen “elebitasuna”, beraz, beren katalana bezain sinboliko eta irreal da. Zergatik helden diote indarrez “elebitasunari” aspaldiko elebakar damugabe hauek? Dударik gabe, katalana erabili behar *ez* izateko aitzakia ezin hobea dutelako. Elebitasun valentziar mitikoa, beraz, *ez* da bi hizkuntzen konbinaketa. Hizkuntza *bakar baten* eta kontzientzia txarraren konbinaketa da —batzuegan fede txarretik oso gertukoa—. “Elebitasun” hau *bikoiztasun* baten ezizena da, izan ere.

3.10. *Ezgaitasun baten maltzurkeria, edo oparian emandako zaldiaren hortzak*

Aztarna guztien arabera, Valentzian “elebitasuna” predikatu egiten da praktikatzen baino gehiago. Honekin esan nahi dut, nik elebitasunzale deritzedan dotrinario espekulatuzaileak *elebakarrak* izan ohi direla, benetako elebidun arruntek inolako dotrina ideologikorik egiten ez duten bitartean. Ohar hauen gaia den mitoa hain da sendotasunik gabea ezen, praktikan, inbokatu eta aldarrikatzen dutenek ere ez dutela sinesten. Eta honek hainbat botikariren maltzurkeria komertziala gogorarazten digu, bezeroei berek inolaz ere hartzen ez dituzten bermerik gabeko drogak gomendatzen dizkietelarik. Ezinezkoa da diskurtso horrek inor limurtarazi edo konbentzitzea, mundu guztiak ikusten baitu, “elebitasuna” erretorikoki laudatzen duten horiek *ez* dutela elebitasuna benetan praktikatzen; eta, egiten dutenean —hain noizbehinka—, kilikoloka eta faltsuki egiten dute, itxura hutsa ematen duela. Zerbaiten eredu izatekotan, itxura oportunistarena da. Edo, agian, jendearen sinesgarritasunak dotrinaren sinestezintasuna orekatuko duela sinesten dute.

“Elebitasunaren” zaindarien ezintasun logiko bat burutu/bete nahi dutela dirudi, ez baita oso posiblea egoera desorekatu batek betiko horrela irautea.

Desberdintasun sozialen joera bera prozesu historiko baten norabidea da; kasu honetan, ordezkapena. Roman Jakobson-ek esan duenez, “Errakuntza handia litzateke sinkronia estatikara murriztea.... Mugimendua alor sinkronikoan ere antzematen dugu”. Hau da, banaketa sinkronikoak argi adierazten duela joera diakronikoa. Eta hori horrela da, denak iradokitzen duelako, desberdintasun sozialak direla prozesuaren indar eragilea. Argi esanda: oso zaila da elebitasunaren pilota desberdintasun sozialen aldaparen erdian oztopatzea.

Kausa (tazitoki) onesten den aldi berean ondorioak madarikatzea, ilogikoa bezain alferrekoa da. Gainera, hartzaileei dagokienez, kaltegarria da mito elebitasunzalea. Orduan, zergatik saiatzen dira batzuk hain amarru gaitzetsia erabiltzen? Zein funtzio sozial betetzen du, inor tronpatzen ez duen gezurrak? Dirudiena bezain alferrekoa al da hutsalkeria?

Begira diezaiogun orain beste aldetik. Valentziarrak, beren iritzi eta sentimenduak *bazter utzita*, gaztelania erabiltzera behartzen dituzten presioak maskaratzeko modua *ere* bada konpentsazio-maniobra. Gaztelania egotea eta hori ezartzea, orduan, zerbait onuragarri gisa azal daiteke: ez ordezkapen modura, aberasketa modura baizik. Gurasokeriaz tindatzen dira debeku-neurriak. Azken finean, bertako ezjakinen onerako oparitzen die baten batek, bertakoa baino “goragokoa” den hizkuntza bat. Ondo-rioz, eskuzabaltasunez eskainitako opari baliotsua onartu eta eskertu *behar* dute.

Neurri gaztelaniatzaileek epe luzera katalana iraungiarazi nahi badute ere, bitartean nahikoa zaie gu “elebidun” bilakatzea; hau da, pixka bat “elebidunagoak”, betidanik horrelakoak ginela auresuposatzen bada. Baten batek prozesua martxan jartzen du, jendearen iritzia eskatu *gabe*. Eta orduan, jendeari uzten dio, pentsa daitekeen modua bukaraz dezan. Azkenean gero eta valentziar gehiagok “elebitasunaren” abantailei uko egiten badiete —*katalana* baztertuz—, beraiek dira 1962an “azken konponbidea” deitu nuen erabaki horren erantzuleak.

3.11. Besteen justifikazioa:

terminoen nahasketak, maniaketak eta iraulketa, edo galtzera jolastea

Amaiera:

Gure elebitasuna baieztatzeak *katalana badagoela onartzea* dakar hala-beharrez (ez du axolarik zeharka eta gogoz kontra egitea). Baina, gutxienezkoa den horrek gehiegikeria arriskutsua eman dezake baldintza kritikoetan. Beraz, gure hizkuntza gogaikarri eta kaltegarri bilakatzen denean, elebidun izaten segitzean *debeketzen* digute premiaz. Egiaren orduan, ez dugu ez ahotsik ez botorik arazoan. Eta hori galtzera jolastea da. Kontua da, galtzeko aukera egiten dugula, jadanik geure arazoak azaldu eta konpon diezaguten uzten dugunean —beti ere, “gure onerako”—.

4. Hizkuntz ordezkapena²²

Substitució lingüística

Hizkuntz ordezkapena (= language shift)

Hizkuntz ordezkapena, esparru soziokultural baten hizkuntz bilduma osatzen duten aldaeren birbanaketa da. Ukipena dakar (= uztarketa) eta erabilera-esparruen arabera deskribatu behar da. Horren adibidea da katalanaren tu/vós/vostè tratamenduen historia (Joy Robinson). Prozedura historiko konplexu eta luzea da (hiru belaunaldi *gutxienez*), hizkuntz egituraren aldaketa ebolutiboak (= *language drift*) baino biziagoa. Ikerketa berezia merezi dute, beste aldaketa historikoekin dituen lotura estu eta bihurriek. Hizkuntzak hartzen baditugu, fenomeno soziolinguistikorik osoena da. Betiereko kasuan, hizkuntz aldaera batek (nagusiak) “eremua” jaten dio beste bati (atzerantzkoa), eta honen erabilera-erabateko iraungipena ekar liezaioke. Aldaera baten zabaltzeak eta beste baten urritzeak korrelatiboak direnez, elkarren osagarriak dira, eta maila berean legezkoak, nagusiaren eta atzerantzkoaren ikuspegiak, ikuspegi- eta jarrera-desberdintasun garrantzitsuak dituzten arren. Tokialdaketa zenbatasunezkoa da (hiztun-kopuruak eta erabilera-maiztasunak) eta/edo nolatasunezkoa (inguru desberdinak eta erabilera-arauak). Izan ere, prozesuaren mekanismoek azaltzen dute nola maiztasunek (zenbatasunezkoek) eta arauak (nolatasunezkoek) elkar sortzen duten. Ordezkapena beti da etapa (batezbeste egonkorrak) eta trantsizioen (aldakorrak) kateatze alternante bat, eta jakina, horiek uztartuta ageri dira. Jarraipenak eta aldaketa zakarrak erlatiboak eta bananduezinak dira. Hain zuzen, prozesuaren funtsa zenbait esparrutan tentsioa apaltzea da, bestetan handitzen den artean; eta tentsioen tokialdaketa hauxe da prozesuaren dinamikaren muina. Baiki, agertzen diren aldaeren konnotazio desberdintzaileak eta beraiekiko jarrerak, aldatu egiten dira desplazamenduen arabera. Ordezkapenaren egitura-aldaketa funtzionalki konkomitanteek argitu egiten dute, nola (ber)egokitzen zaion hizkuntz egitura erabilerari. Aldaera nagusiaren egitura aberastu egiten den artean, atzerantzkoarena ahuldu egiten da. Halaberean dira esanguratsuak egitura-interferentzien mota eta norabide nagusiak, oro har hauexek izaten baitira prozesuaren aztarna historiko iraunkorrenak. Ordezkapena pentsamendu soziolinguistikokoaren erdigune bat izan bada ere, oso bakan eta inoizka aztertu eta eztabaidatu da. Mentalitate-gatazka bat egon da horretan, oso bizia eta argigarria. *Cuius regio eius lingua* dotrinak —zeinaren eredurik argitsuena Bernardo Aldrete (1565-1645) humanista andaluziarra den— kategorikoki baieztatu du ordezkapena, botere politikoari loturik guztiz. Aitzitik, antisoziolinguistikak ez du

---

22. Lehen aldiz “Ictineu, Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans”en argitaratua (Bartzelona. Edicions 62, 1979).

onartu nahi izan posibilitate hori, “antinaturala” bailitzan. Joera honetakoak izan dira autoktonistak (Francesc Carreras i Candi bartzelonatarra eta Nicolau P. Gómez suediarra besteak beste), katalanaren jatorri iberikoaren defendatzaileak. Ordezkapenaren posibilitatea eta ordezkapenaren inplikazioak, filologia konparatibo erromantikoaren sorreran eztabaidatu ziren (1808. urtearen inguruan). Geroago, bitalismo organizistak “bizitasun” eta nagusigo/menpekotasun-terminoetan argitu nahi izan zuen (tautologikoki), erdal herrietan (Miguel de Unamuno) gloria handia hartuko zuen fraseologia sasi-darwinista baten edergailu erretorikoaz; eta oraindik ere indarrean dirau, mandarinek (Ramón Menéndez Pidal) anakronikoki baimenduta. Robert G. Latham ingelesak (1857) ordezkapenari egotziko zizkion hizkuntzen muga malkartsuak. *Belle Époque*-n (1868-1918) eta ondoko aroan (1918-1953), interferentziazko aldaketa estrukturalak medio, arduratuko ditu batez ere hizkuntzalariak ordezkapenak —*e. gr.* “substratuak” direla-eta, (Graziadio I. Ascoli, Hermann Hirt, etab.), “hizkuntza mistoak” direla-eta (Hugo Schuchardt, Ernst Windisch, etab.) eta *intimate borrowing* deitutakoagatik (Leonard Bloomfield)—. William D. Whitney yankia izan zen menturaz, ordezkapena funtsezko gertakaria zela antzeman zuen lehena; eta George Hempl-ek, yankia hau ere, kasu historikotan oinarrituriko tipologia bat abiatu zuen (1898). Gaia ezaguna egin zen (Europako eta Amerikako) “gutxiengoei” zegokienean. *Substitution* (Antoine Meillet) eta *shift* (L. Bloomfield) terminoen ezartzea eta hedatzea 1930. urtearen aldera hasi zen. Ekarpen ez-ideologiko modernoak, gehien bat, monografia deskriptiboak eta noizbehinkako saiakera teorikoak dira. Ordezkapena izan zen Karl W. Deutsch-en *Nationalism and social communication* (1953) liburuaren gai nagusia. Morris Swadesh-en *Sociologic notes on obsolescent languages* lanaren ondoren, “asimilazio” eta “akulturazio” nozio helezinak baino termino eta kontzeptu analitiko askoz ere baliagarriagoak landu eta hedatu dituzte Uriel Weinreich-ek (*Languages in contact*, 1953) eta Joshua A. Fishman-ek (*Language maintenance and language shift as a field of inquiry*, 1964; etab.). Oraindik ez dago, ordea, aplikazio unibertsaleko teoria global eta koherenterik. Lluís V. Aracilek eredu oraino ezezagunak landu ditu *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle* (1965) eta *Educació i sociolingüística* (1974)) lanetan. Gure herrian gutxienez bi ordezkapen-prozesu handi egon dira (latinizazioa eta arabizazioa), orain antzinakoak diruditenak eta sakon eta koherenteki jorratu gabeak. Bigarrenaz, ez dago ez eta berreraiketa hipotetikoren baten zirriborrorik (*Els parlars romànics de València i Mallorca anteriors a la Conquesta*, 1961). Aitzitik, gatzelaniatzea (1500. urtearen ingurutik hona) eta, ondoren, eskualde iparraldekoenen frantseseta izan dira —ulergarria da— pentsamendu soziolingüistiko katalanaren interesgune nagusiak. Prozesuaren koherentzia globala ukaezina bada ere, katalanaren atzerakada oso desberdina izan da kronologikoki, geografikoki eta “sozialki”, lurralde-mugak nabarmenki aldatu ez diren bitartean. Era guztietako desfase nagusiak (= *lags*, *décalages*) lehenagoko aldaketen ondorio dira, eta aldaketa berrien kausa. Dirudienez, motore nagusia bertako klase nagusien eta politika ofizialen arteko kolusioa izan da, eta dudarik ez dago, idazketaren zabaltze orokorrak, eta ondoren, irrati eta telebistarenak, kanpoko hizkuntza ofizialen alde

jokatu dutela. Agiri ugari eta anitzek agerian uzten dute katalanaren tokialdaketak erreakzio handiak ekarri dituela orain eta lehen gure herri osoan barrena (M. Sanchis Guarner, *Els valencians i la llengua autòctona durant el segle XVI-XVIII*, 1963; Antoni Comas, *Les excellències de la llengua catalana*, 1967). Renaixença, batez ere, katalanaren atzerakadaren aurkako erantzun eta alternatiba bat izan zen, hizkuntzaren desagertze goiz-berandukoa benetako posibilitate erreal aurreikusgarri bilakatu zenean hain zuzen. “Dekadentzia” nozioa, orduantxe sortua, oso lausoa da ordea, eta zirkulu literarioetara mugatua, behar ez bezala. Kanpoko hizkuntza ofizialen zabaltzeaz (bortxazkoa, oro har) eta katalanaren atzeratze korrelatiboaz, bada literatura sakabanatu bat (batez ere monografikoa eta saiakerazkoa), heterogeneoa, balio gora-behera handikoa, eta beti ere askieza, ugaria den arren. Valentzia izan da, noski, ugarien azterturiko eskualdea (Francesc Carreras i Candi, *El llenguaje valenciano*, in *Geografía general del Reino de Valencia, circa 1922*; Joan Fuster, *Antologia de la poesia valenciana*, 1956, eta *Nosaltres els valencians*, 1962; Lluís V. Aracil, *A Valencian dilemma* “Identity Magazine”-n, 1966, eta *Introducció a Escalante*, 1968). Aipagarria da, halaber, Ipar Kataluniari buruzko bibliografia. Bartzelonako inguruaz, baliagarria da Francesc Vallverduren sinopsia (*Dues llengües: dues funcions?*, 1970). Aitzitik, Rafael Ll. Ninyolesek (*Conflicte lingüístic valencià*, 1969; etab.) “diglosiaren” halamoduzko nozio bat (Charles A. Ferguson-ena, 1969, guztiz bestelakoa) ordezkapenarekin nahasten duen dotrina bat zirriboratu du, bere sotiltasun efektistagatik zirkulu eta eskualde gutxi garatuetan arrakasta izan duena. Josep Beneten *Catalunya sota el règim franquista*, 1973, liburua oso bilketa baliagarri eta eredugarria da, muga kronologiko eta geografiko nabarmena duen arren. Baina inork ez du oraino prozesuaren ikuspegi edo panorama orokorrik osatu. Ordezkapena gai nagusia da katalanaren historia sozialean, zeinerako Joan Fuster-ek materialik bildu duen; adibidez, “Catala: La història” artikulua (*Gran Enciclopèdia Catalana*). Inkesta berriek puntu hau landu duten arren, metodologia izugarri zehaztu beharko da, nahitaezko bihurtu den norabide teoriko baten arabera. Hizkuntz ordezkapena, ikertzaile katalanek soziolinguistikaren teoriari ekarririk baliozko eta berezkoenak egin ditzaketeneko alorra da. Zehaztu beharra dago, ordea, ordezkapena ez dela norabide bakarrean egin. Etorrinen bertakotzeak, garrantzi ukazina badu ere, lanketa gutxi merezi izan du. Azken urteotan, gainera, birkatalantzea ari da gertatzen, bereziki nabarmena dena eta indarra eta zabalkundea hartu duena Valentziako komunitatean eta Ipar Katalunian. Momentu larriak aldaketa koalitatiboak izan dira, batez ere katalana baztertuta egona zen alor publiko eta “formaletan” sortzea. Erabakiorra izan da horretan Nova Cançóren eragina. Llorenç Planes-en idazki labur eta sakonak izan ezik (*El petit llibre de Catalunya Nord*, 1974), oraino oso gutxi dago joera horretaz, Reinaxençaren birsortze bat den horretaz, noski. Ez nuke puztu nahi aldaketon garrantzia (sinbolikoa, besterik ez bada), arrazoi inportanteek zaila egiten dutelako katalana iraungitzea, zeinak derrigorra zirudien kontrajoera bortitzen bat sortu ezean. Sekula baino nahasigoa eta orekagaitzagoa da egun egoera. Katalanak fronte batzuetan eremu hartzen segitzen badu, beste batzuetan galtzen duen artean, birbanaketa funtsezko

bat gerta liteke, eskema zaharrak guztiz baliogabe utz ditzakeena. Seguruenik ere, ez da kasualitate hutsa, birkatalantzea egungo soziolinguistika katalana ere partaidea den mentalitate berri baten sorrerarekin bat etortzea (Ll. V. Aracil, *La revolució sociolingüística*, in “Presència”, 1975). Kontzientzia berri baten itzartzea, eskakizun eta inizatiba anbizioekin, esperantzagarria da beti ere. Gure gizartearen hizkuntz normalkuntzarako, ordezkapen-mekanismoen ulertze objektibo eta sakona nahitaezkoa denez, eta hizkuntzaren beraren iraupenerako ezinbestekoa, uste izatekoa da, gai honek gero eta gehiago bereganatuko dituela ardura publikoa eta zientifikoa.

5. Emakumezkoen esprinta L'esprint de les dones

5.1. Asinkronismoak eta desnibelak

Arauei buruz salbuespenak bailiran mintzo direnek, desfase edo asinkronismoak historiaren “anomaliak” direla uste dute xaloki. Hauxe da, baina, egia: prozesu historiko *oro* nahitanahiez desfasez *egina* dago, eta desfaseak, noraezko eta ustegabeko irregulartasunak izan ordez, edozein motatako prozesu historikoa osatu eta mugatzen duten erregulartasunak dira. Aldaketak toki guztietan batera gertatuko balira, momentu miragarrietara —edo momentuzko mirarietara— murriztuko litzateke historia. Ostera, prozesu errealak *kateaketak* direla ikusten dugu, eta horietan tartekatu eta gurutzatzen dira segidak eta etenak. Izurrite bat —edo bestelako edozein berri— errenkan heltzen da toki desberdinetara. Oso posiblea da, esaterako, prozesu bat toki batean *jadantik* bukaturik egotea, beste tokiren batean *oraindik* hasi gabe dagoen bitartean. Dudarik gabe, *denbora* historikoaren egituraren funtsezko arlo bat da hau; eta, dirudienez, denbora historia ororen alor garrantzitsua da. Beste alde batetik, argi dago, une oro uztarketak daudelako gertatzen direla elkarren errenkako desfaseak; esaterako, guztiz muga berdinak *ez* dituzten sektore eta talde sozialen ebakidura delako gizakia. Azterketa historikoak, izatekotan, soziologiak baino konplexuagoa behar du izan —kontuan hartu behar du, adibidez, geografia—.

Nolanahi ere, hainbat ekonomista eta soziologo teorikok —Albert O. Hirschman, Wilbert E. Moore eta Maurice Godelier, besteak beste— argiago onartu dituzte desfase eta uztarketan arteko korrespondentziak historiagile profesionalak baino. Nire eraiketa teorikoak berak —batez ere egoera minoritarioaren ereduak— argi gutxi zor dio ohiko historiografia (sozio)linguistikoa, nahikoa erudizio-mota irenstezina izaki.

Ez dut hemen ezer aipatuko desfase geografikoez —dagoeneko hasia da baten bat Geografia Berriko ereduak Galesko kasuan aplikatzen—. Ez naiz arduratuko, ezta ere, errenkako belaunaldien arteko desfaseaz edo une jakin bateko adin-maila desberdinen artekoaz, gai garrantzitsua eta nabarmena izan arren. Oinarrizko banaketa sozial bakar batez mintzatuko naiz: sexuaz. Nire ustez koherentea den hipotesi bat aurkeztuko dut. Gutxienik sinesgarria bada; izan ere, hainbat kasu errealetan oinarriturik dago-eta. Beste alde batetik, batere kontra-adibiderik aurkitu ez dudanez, antzeman dudana desfasea tipikoa eta *orokorra* dela baieztatzen du nire hipotesiak. Ez dut, hala ere, erregulartasun unibertsaltzat joko; argi ikusten dut,

desfase historiko hau kategorizazio sozialen menpe dagoela eta, bereziki, sexuen arteko harreman-motaren menpe. Beraz, suposatzen dut desfase hau tipikoa dela egitura sozialen mota batean; eta hori da, hain zuzen ere, gizarte “modernoetan” ohikoa den egitura soziala.

5.2. *Kateaketa*

Egoera minoritarioaren giltzarria aldebakarreko elebitasuna da; beraz, populazioaren multzo batera mugatua. Elebitasun hau bi trantsizioen arteko etapa da. Lehendabizikoa *elebiduntzea* da, non hizkuntza bateko (x letraz izendatuko dut) hiztunek beste bat (y letraz izendatuko dut) eskuratzen duten. Bigarrena *elebakartzea* da, non elebidunek x utzi eta y gordetzen duten. Etapa, beraz, eskuratze batekin hasten da (= ikasketa), eta uzte batekin bukatzen (= “ahantzura”). Dударik gabe, desfasetzat jo dezakegu —nolanahi ere, uztarketa bada²³. Galesko kasuan, 1891z gero hamar urtero egindako erroldei esker, bi trantsizioen kurba kuantitatiboak ezar ditzakegu, zifra estatistikoek zedarritutako epealdi kronologikoan (gaur egun 90 urtekoa). Estrapolazio hipotetikoak ere egin ditzakegu —atzerantz nahiz aurrera begira—, edo gutxienik prozesuaren profil globala antzeman, eta honek, seguruen, trantsizio demografikoa deritzonaren antza izango du. Izan ere, hasierako elebiduntzea eta ondorengo elebakartzea tendentzia demografikoak *dira*, hizkuntz komunitateak, definizioz, *populazioak* baitira. Galesko kasuan, elebaker galesei, elebidunei eta elebaker ingelesei dagozkien populazio globaleko proportzioak ematen dizkigute datuek. Hemen hauxe da garrantzitsuena, alegia, elebaker galesen gutxitzea ingeles-hiztunen handitzea dela, eta elebiduntzeari dagokiola; ingeles elebakerren handitzea, ostera, gales-hiztunen gutxitzea da, eta elebakartzeari dagokio.

Imajina dezagun orain eredu abstraktu eta orokor bat, *gutxi gora-behera* paraleloak diren eta errenkako bi trantsizioei dagozkien bi kurbekin. Eta imajina dezagun kurbak bikoiztu egiten ditugula, sexu bateko eta besteko populazioa bereiziz.

23. Horrelaxe da: hiztunen populazio osoan x-ko hiztun *elebakerren* proportzioa jaitea (elebiduntzearekin bat datorrena) eta x-ko *hiztunena gutxitzea* (elebakartzearekin bat datorrena), hilkortasunaren jaitzierari (lehendabizikoa) eta jaiotzen gutxitzeari (geroagokoa) dagozkie. Horrela bada, elebidunen proportzioa hazkunde demografiko “begetatito” edo “naturalei” dagokie —oinarriko bi baloreen arteko desberdintasuna delako—. Hirugarren kurba honek kanpai- edo gila-forma du. Oinarriko bi kurbek, batez beste sigmoideak —hazkunde-kurben eta antzekoen modura—, fisika-liburu askotan aurkituko dugunaren antzeko histeresi-zikloa osatzen dute. Honi dagokionez, terminologia fisikoak “histeresi” hitz grekoa erabiltzen du (= atzerapena), desfase esanahiaz. Gizarte-zientzietan erabili ohi diren terminoak, ingelesezko *lag* eta frantsesezko *décalage* dira. Izan ere, luzea da ordezkoen zerrenda. Terminoen ugaritasun horrek pentsarazten digu, orain artean ez dela sistematikoki aztertu desfaseena bezalako gai orokorra; seguruen, historiografia modernoak ez duelako kezka sistematiko handirik izan, ez eta gainerako disziplinak kezka historiko handirik. Honetan, bai zirriborro teoriko orokorra, bai inon agertzen ez den terminologia bateratua sor *lizake* soziolinguistikak. Arrazonamendu matematikoaren aipuek saio honetako gai berezia zerbait argituko dutela espero dut (edo gutxienik, ez dutela nahastuko), alegia, gizonezko eta emakumezkoen hizkuntz bildumen arteko kontraste esanguratsua. Garrantzitsuena da, azken finean, bi sexuen bizitza osoaren —“mundua” nahi baduzue— arteko kontrastea dela. Berriz ere diot, kontrasteak erlatiboak dira. “Gizentasunaren” eta “andretasunaren” estereotipo erretorikoak —berezko “esentzia” adieraztezin, absolutu eta murriztezinak bailiran— ikerkuntzaren *kontrako* metafisika-hautsa dira.

Kontua da ea desberdintasun esanguratsurik dagoen bi sexuen artean. Ez dezagun ahantz *konparaketa* bat dela, eta sexuaz aparteko guztia (adina, toki geografikoak, etab.) bazterrerara utzi behar dugula. Finean, jakin nahi duguna hauxe da, hots, ea gizonezkoek (edo emakumezkoek) aurrerapen (ala atzerapen) erlatiborik duten, eta *ceteris paribus*. Orduan bada, bi alor korrelatibo izango ditu desberdintasunak: demografikoa eta kronologikoa. Handiagoa da une jakin batean x - z mintzo diren gizonezkoen ala emakumezkoen portzentaia? Eta, gizonezkoak ala emakumezkoak dira x -ko hiztun-proporzio jakin bat lehenago/geroago lortzen dutenak? Jakina, galdera berberak egin daitezke y hizkuntzari dagokionez. Beraz, desberdintasunak proportziotan (eta desnibeletan) eta datutan (eta desfasamendutan) aurkez ditzakegu.

Ondo da. Hauxe da nire hipotesia, hain zuzen, emakumezkoen elebitasuna gizonezkoena baino *beranduago hasi eta lehenago bukatzen* dela. Orain arte aztertu ahal izan ditudan kasuetan, oro har, gizonezkoak lehenago bilakatzen dira elebidun eta denbora luzeagoz irauten dute elebidun; emakumezkoak, ostera, gizonezkoak baino beranduago bilakatzen dira elebidun, eta ondoren gizonezkoak baino lehenago bilakatzen dira elebakar (y - z). Beraz, desfase bikoitz (di)simetrikoa dago. Hasierako elebiduntzean gizonezkoak aurreratzen dira (ahaleginduko bailiran) eta emakumezkoak atzeratu (axolagabeak bailiran). Eta alderantziz, azken elebakartzean emakumezkoak aurreratzen dira (larrituko bailiran) eta gizonezkoak atzeratu (zabartuko bailiran). Oso gauza sinplea agertzen du horrek guztiak: etapa elebiduna *laburragoa* dela emakumezkoengan gizonezkoengan baino, beranduago sartu eta lehenago ateratzen baitira. Hauxe dugu gertaera esanguratsua: elebitasuna kasu guztietan iragankorra bada ere, gizonezkoengan egonkor edo iraunkor *samarra* da (kronikoa nahi baduzue), eta emakumezkoengan, ostera, ezegonkor edo iragankor *samarra* (larria nahi baduzue). Azken batean gizonezkoen elebitasuna nahiko segurua dela esan liteke (sendoa eta iraunkorra den aldetik), eta emakumezkoena, ostera, nahikoa intsegurua (behin-behinekoa eta iheskorra den aldetik).

Sinplea da hipotesia; ez baina, sinplista. Gutxienik, nahastu ohi ditugun bi gauza argi bereiztarazten dizkigu hipotesi honek: moteltasuna (abiadurari dagokionean) eta beran-dutza (tarte kronologikoei dagokienean). Horrela bada, dirudienez, emakumezkoak atzeratu ondoren (elebiduntzean), arinagoak dira (elebakartzean). Emakumezkoek, elebakartasunaren etapara gizonezkoak baino *beranduago* helduak, hauek baino *arinago* zeharkatzen dute seguruenik. Ondo azal daiteke *sprint* hau —edo tenkada nahiago baduzue—. Atzeratutakoek presakatu eta azkartu beharra dute aurreratutakoek pare jartzeko. Izan ere, badirudi emakumezkoek, elebiduntzean gizonezkoen mailara heldu ondoren, aurrea hartzen dietela elebakartzean. Beraz, esan genezake, denbora ematen dutela y hizkuntza ikasteko, eta ondoren presaka uzten dutela x .

Elebitasuna etapa bat dela suposatu dugu. Eta, oro har, horrelakoa da dudarik gabe. Zehaztasunetan sartuz gero, ostera, benetan aldaketa-segida bat dela ikusiko

dugu, y hizkuntzaren lehen eskurapenarekin hasi eta x hizkuntzaren erabateko lagapenarekin bukatzen dena. Lehendabiziko elebarkatasunetik azkenekora nahikoa bide luzea dago; eta, ondorioz, bitarteko (azpi)etapak. Lehendabizi y hizkuntza *eskuratu* behar da. Ondorengo aldaketa hizkuntza horren *kolokializazioa* da, erabilerara sarriagoa eta ohikoagoa bilakatzen den neurrian burutzen dena. Y kolokial bilakatu denean bilaka daiteke guztiz etxekoa, hau da, bertakoa eta ondorioz propioa eta primarioa. Izan ere, *bertakotzea* da hurrengo aldaketa, eta elkarren ondorengo belaunaldien *artean* gertatzen da, gurasoek beren bigarren hizkuntza lehen hizkuntza gisa transmititzen dietelarik seme-alabei. Transposizio hau da, izatez, prozesu luze horren punturik funtsezkoena. Eta bigarren erdialdea, gutxi gora-behera, lehenengoaren alderantzizko irudia da. X hizkuntza gero eta bereziagoa eta apartekoagoa bilakatzen da, utzi egiten den arte.

Gizonezkoen elebitasuna emakumezkoena baino iraunkorragoa dela egia baldin bada, horrek esan nahi du, gizonezkoek nahiko modu neurtu eta lasaian burutzen dutela aldaketa-segida hau; eta emakumezkoek, ostera, arrapaladan eta oldarka ibiltzen dute bide berbera. Laburketak berak adierazten du, gizonezkoekin parekatuz gero, emakumezkoek bide-zidorra hartu eta erre egiten dituztela etapak, aldaketa-segida hura arinagotuz eta teleskopatuz. Pixka bat exajeratuz, joera gradualaren eta bat-bateko bultzadaren arteko kontrastea da. Nolanahi ere, honi dagokionean, gizonezkoen elebitasuna kronikoa dela eta emakumezkoena larria dela esan dezakegu.

5.3. *Koherentziak*

Egiaztatu beharrean geratzen da nire hipotesia; nahiko gauza erraza, datu egokiak *baldin* badaude. Azken batean zifrak konparatzea da kontua, desnibelak eta atzerapenak antzemateko. Baina garrantzitsuena ez da hipotesia egokia dela agertzea, pronostikoa bailitzan. Hemen ez dugu inolako saririk irabazi behar. Kontua *ulertzea* denez, hipotesiak balioa izango du baldin eta ulergarria bada, eta, batez ere, errealitatearen gainerako alorrekin koherentea bada. Hipotesi baten esangura eta justifikazioa —*hipotesi gisa* duen balioa— azterketa enpirikoaren emaitzen *aurretikoak* dira. Hipotesi oro, berez, *teoria* batekin loturik dago, eta teoria hori ideia orokorrek osatzen dute —eta ez gertaera partikularrek—.

Antza denez, egoera minoritarioa gertatzen den gizarte “modernoetan” —eta horiek *ez* dira Gizateria osoa ez eta Historia Unibertsal osoa ere— desberdintasun soziolinguistikoko tipikoak daude sexu bien artean. Gutxienik, gero eta oparagoa da gaiari buruzko bibliografia. Dena den, egia esateko, esparru honetan ez dago oinarritzko gai zentral *bakar bat*. Ikertzaile zuhur eta zolienek (Barrie Thorne & Nancy Henley, *Language and sex; Difference and dominance*, 1975) ez dute inolaz ere arreta alor honetan edo hartan bakarrik jartzen, sexu bien artean desberdintasun soziolinguistikoko *asko* dagoela susmatzen baitute —arrazoi osoz, seguruen—.

Nolanahi ere, badirudi, gizonezkoen hizkuntz bildumak, oro har, emakumezkoenak baino *anitzagoak* direla. Psikologoek nolabaiteko “aldakuntzekiko intolerantzia” egotz diezaikete (edo liezaikete) emakumezkoiei, “anbiguitateekiko intolerantzia” (izaera neurotiko eta autoritarioek tipikoa ohi dutena) deritzonaren antzekoa, eta Mary Douglasen tabu-nozioa gogoraraziko lukeena (*Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*, 1966; bai eta Vladimir Jankélévitch, *Le pur et l'impur*, 1960). Arrazoiren bat dela medio, “garbitasuna”ren nozioa emakumezkoekin lotu eta horiei aplikatu ohi zaiela baieztatu eta onartu behar da. Soziologoarentzat *murrizketak* berak dira garrantzitsuak, eta ez emakumezkoen ezaugarri psikologikoak (errealak nahiz asmatuak). Enfoke soziologikoak, psikologikoak baino azalpen argiago eta eragingarriagoak aurki ditzake alor honetan.

Gizonezko eta emakumezkoen bildumak koherenteak dira batzuei nahiz besteei dagozkien “munduekin”. Eta ondotxo dakigu gizonezkoen bizitza, seguruena (bai esperientziaren aldetik bai ekintzaren aldetik), emakumezkoena baino “irekiagoa”, “zabalagoa” eta “aberatsagoa” dela —azken hauena, aldiz, “estua” eta “pobrea” da—. Argi dagoenez, kontraste hau beste edozein bezain *erlatiboa* da. Adierazten digun bakarra da, emakumezkoen bizitza eta dagokien ingurunea ez direla gizonezkoenak bezain zabal eta anitzak. Bildumei dagokienean, azken finean, konplexutasun aldakorraren (= moldagarria) eta sinpletasun finkoaren (edo “zurruna”) arteko kontrastea agertuko luke horrek. Gauzak, hala ere, ez dira asko puztu behar, ondo ezaguna den kontrasteaz jabetzeko. Askatasunari dagokionean, gizonezkoen bizitza zabalagoa eta mugikorragoa dela esango genuke; emakumezkoena, ostera, itxiagoa eta uzkuatuagoa. Nolanahi ere, badirudi gizonezkoen arauak nahikoak malguak direla, eta emakumezkoenak nahikoak murriztaileak —bat datoz dagozkien rol “aktibo” eta “pasibo”ekin—. Iragazkortasunari dagokionean ere adieraz dezakegu hau, eta gizonezkoen bizitza “irekiagoa” dela esan, eta emakumezkoena, ostera, “itxiagoa”. *Gertaera*, nolanahi ere, hauxe da, gizonezkoek zilegia dutela sarrera emakumezkoek baino aukera sorta zabalagoan; eta hartu ere, jarduera-aukera zabalagoan hartzen dutela parte. Gizonezkoen sozialitate tipikoa (Leonel Tiger, *Men in groups*, 1969) guztiz bat dator honekin.

Uste dut, horrek guztiak nahikoa azaltzen duela, zergatik bilakatzen diren gizonezkoak emakumezkoak baino *lehenago* elebidun, eta zergatik irauten duten *luzeagoan* elebidun. Enfoke soziologikoak —lekuz kanpoko psikologismoz libre— iradokitzen du, egoera minoritarioan agertzen den sexu bien arteko kontrastea, konkomitantea eta koherentea dela, *oinarrizko* aniztasuna den desberdintasun soziokulturalarekin. Ez da suposatu behar, desberdintasun hori unibertsa ez eta “naturala” denik. Alderantziz, pentsatu behar dugu, horren kontraste tipikoak ez direla agertuko, gizonezkoen bizitzak emakumezkoenak bezain “itxiak” edo “irekiak” direnean. Posiblea da, nekazal inguru “primitiboetan” eta megapolis “modernoetan” desberdintasun esanguratsu gutxi egotea sexuen artean; eta, ostera, “trantsizioan” dauden gizarteetan desberdintasunak gehienezkoak iza-

tea. Desberdintasunak seguruen, nabarmenak izango dira, gizonezkoak/emakumezkoak banaketa gutxi gora-behera beste funtsezko banaketekin bat datorren tokietan; esaterako, publiko/pribatua, ekoizpena/kontsumoa, klasea/heina, etab. Bizitza pribatura eta kontsumora murrizturik, emakumezkoak, ulergarria denez, heinaren sinboloekiko eta ospea/estigma polaritatearekiko sentiberak dira; eta bereziki aktiboak, bereizketa/imitazio prozesuetan. *Belle Epoque*-an gai honi buruzko liburu klasikoa idatzi zuen Thorstein B. Veblen-ek (*The theory of the leisure class*, 1899).

Honek guztiak lagundu egiten digu ulertzen, gatazkatsuagoa dela x eta y hizkuntzen elkarbizitza emakumezkoen bizitzan gizonezkoenean baino. Eskematikoki esan genezake, emakumezkoen bizitzan *bateraezinak* direla gizonezkoen bizitzan *bateragarriak* diren hainbat gauza; hau da, emakumezkoen bizitzaren logika bereziki disjuntiboa, eta gizonezkoena bereziki konjuntiboa bailiran. Oso sinplifikazio argigarria da Booleren logika. Hemen, alternatibean artean *hautatzearen* eta elementuak *konbinatzearen* arteko kontrastea da garrantzitsuena. Begi-bistakoa da, beste aldetik, mugapenak *direla* salbuespenak.

5.4. Argitzapenak

Emakumezkoen elebitasuna nahiko laburra izatea, nolana ere, errenkako eta *kontrako* norabideko bi desfaseren ondorioa da. Sexuen arteko desberdintasuna ez da bakarrik bata aurreratu eta bestea atzeratu egiten dela. Horren arin sinplifikatu eta generalizatu orde, aztertu egin beharko da, ea *noiz* eta *zertan* hartzen dion aurrea sexu batek besteari, azken hau atzeratzen delarik. Nire hipotesia da, egon badagoela nolabaiteko osagarritasuna; eta, beraz, *ezin* dugula esan ez sexu bat ez bestea beti eta denetan berritzailea eta buruzagia (ez eta kontserbatzailea eta jarraitzailea) denik. Kontura zaitezte, espezializazio osagarria dela (Gregory Bateson-ek eskismogenesis deitua), hain zuzen ere, sexu bien arteko harremanen modu *tipiko* orokorra. Egia da, osagarritasunak ez dakarrela nahitanahiez berdintasun perfektua. Baina egon, egon daitezke kontrapartidak eta alternantziak —eta uste dut sexuen kasuan egon badaudela, eta oso funtsezkoak gainera—. Erretorika *matxista* eta feministek ez dute apenas hortaz hitz egiten; ezer argitu nahi ez dutelako. Erretorika *matxistek* ordena ezarria “naturala” dela besterik ez dute esaten; eta feministek, “antinaturala” dela besterik ez. Clément Rosset irakurtzen baduzue (*L'anti-nature*, 1973), bi mota horietako nahi *guztiak* nahikeria eta ezerez hutsak direla ikusiko duzue. Soziologoarentzako galdera interesgarria da, ea nola *funtzionatzen* duten benetan sexuen arteko harremanek; eta *honetan* jabetu behar dugu, inolako erretorikak sekula argitu nahi izan ez duen logikaz.

Prozesuaren hastapenetan gizonezkoak aurreratu egiten direla esan dut, eta emakumezkoak beranduago biltzen direla horretara. Elebiduntzean aurreratzen dira gizonezkoak, eta atzeratzen emakumezkoak. Ekimena (batez ere abenturakoa bada) gizonezkoen gauza tipikoa den gizartean (eta etsipena emakumezkoen gauza

tipikoa), hasierako trantsizio honetan gizonezkoak aurreratu samarrak izango direla pentsa dezakegu (eta emakumezkoak korrelatiboki atzeratuak). Hasteko, seguruen, gizonezkoek aukera eta behar handiagoa izango dute y hizkuntza ikasteko. Bere barne-koherentziaz aparte, hipotesiaren alor honek, oso egokia den analogia baten euskarria ere badu. Dударik gabe, funtsezko paralelismoak eta nahiko lotura zuzenak daude y hizkuntzaren eskuraketa eta *literacy*-ren generalizazio modernoaren artean. Azkenean, x-ko elebakartasuna “analfabetismoa” bezain berezi (eta biziezin) bilakatu da. Carlo M. Cipollak (*Literacy and development in the West*, 1969) bildutako datu estatistikoek bidea ematen dute, sexu bien arteko desnibel eta atzerapenak neurtzeko eta horretatik ondorio matematikoak ateratzeko, *mutatis mutandis* elebiduntzeari aplikatzeko modukoak direnak. Hipotesiaren beste aldean ere —emakumezkoak elebakartzearen abangoardian daudela, x hizkuntza gizo-nezkoek baino lehenago uzten dutelako— nahiko koherentea da ditugun datuekin, nahiz eta honetan estatistika zorrotzik ez dagoen.

Emakumezkoek x uztea oso lotuta dago y-ren bertakotzearekin, emakumezkoek gizonezkoek baino eragin handiagoa dutelako etxea-familia inguruan; eta (normalean) hortxe ikasten dute gizakiek hizketan eta pertsona bilakatzen. Paradoxa tipiko bat azpimarratu zuen duela hogeitun urte Joan Fusterrek (“La llengua i més coses dels valencians”, *Serra d’or* 1962), alegia, kasu askotan x “aita”-hizkuntza dela, y ama-hizkuntza bilakatu delarik.

Llorenç Planesek (*El petit llibre de Catalunya Nord* 1978, * IV. h-k) zorrotasun handiz azaldu eta aztertutako gai batekin loturik dago hau. Elebakartasuna (y hizkuntzaz) emakume eta umeen zerbait tipiko bilakatu denean (eta elebitasuna korrelatiboki gizon helduen kontu tipikoa), “familiaren barneko hizkuntz mugak” eta oso tentsio bereziak sortzen dira. Hemen, aldebakarreko elebitasuna “goren”tzat hartutako kategoria sozialei dagokie (hauek dira independienteak, gaituak, helduak, erantzuleak, etab.), eta y-ko elebakarrak, ostera, “adin txikiko menpekoak” dira, botere patriarkalaren menpekoak. Orduan antzematen dira (elebidunek duten) x-ko gaitasunaren erabilgarritasun marginala edo osagarria eta y-ko elebakarren *handicap* korrelatiboa, eta oso erreakzio interesgarriak sortzen dituzte. X-ren eskuratzeak (bigarren hizkuntza gisa) “adin txikiko menpekoen” emantzipazioarekin loturiko zentzua hartzen du. Baina hau gertatzen delarik, y hizkuntza jada komun eta orokor bilakatu da; hau da, elebakartzea nahikoa aurreraturik dagoenean, y-ko elebakartasunarekiko kontrastean, x-k, esanguratsu eta erakargarri bilakatzen duten ezaugarri eta balioak har ditzan. Interesgarria da Llorenç Planesek agertutako fenomenoak, dituen eraginaren bolumen eta zabalera edozein delarik ere. Alor interesgarri hau hemen ez da prospektiboa, egoerako hutsa baizik: fenomenoak *noiz* eta *non* gertatzen den (edo gutxienik, gerta *daiteke*). Nire hipotesiak hori ulertzen laguntzen duela uste dut. Elebakartzean sexuen arteko desfase nabarmenik ez balego (eta hain zuzen ere, emakumezkoak ez balira aurrenak izango bide horretan), ulertezina litzateke fenomenoak; edo. besterik gabe, ezinezkoa.

5.5. *Ondorioak*

Egoera minoritarioan emakumezkoen elebitasuna nahikoa laburra delako hipotesia, oso ulergarria eta oso gertagarria da, bat datorrelako ideia orokorrekin eta mota desberdin nahikotako aztarna partikularrekin. Guztiz frogatu bitartean erabat alferrekoa izango dela esaten badidazue, adeitasun osoz gogoratu beharko dizuet, *inolako* giza zientziarik ez duela ezer guztiz frogatu. Aldez aurretik arrazoitzea da, hain zuzen ere, ezkutuko sekretua. Erudito *belles-letristek* zientziaren oso nozio fantastikoa dute; berak bezalakoak den nozioa, jakina. Kasu honetan, bat ez etortzeko askatasuna hartzen du apaltasun osoz ikerketa soziolinguistikoak. Ez du txalorik espero, ez eta nahi ere, ulertzen ez dutenengandik. *Ikerketak* ulertu nahi du. Eta presakako kezka erakargarria da hori. Badago labur eta zehatz esateko modu bat:

Joan doanak ez du izateko astirik.

6. Hiru bizitza elkartzut: Rivaroli, Cloots, Grécoire Tres vides perpendiculars

Pierre Achard-i.

parlant d'un dialecte très
septentrional d'une langue
dont je parle un dialecte
très meridional.

6.1. Topiko baten gora-beherak

“Hizkuntza frantsesaren unibertsaltasuna” Iraultzaren bezpera den Despotismo Ilustratuaren garaian bilakatu zen topiko. Klitxearen zoriak berak nahasketa iradokitzen du. Zeri deritzote “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasuna”, hori aipatzen dutenek? Galdera funtsezkoa da, zeren diskurtso desberdinek, beren “unibertsoak” baitituzte, eta ez datoz beti guztiz bat. Uztarketarik bada, dudarik gabe: amankomuneko esparrua —bestela harremanik ere ez legoke—. Hori bai, gutxieneko kointzidentzia, ukaezinezkoa, abiapuntua da; eta norabide *desberdinetan* abia daitezke bertatik diskurtsoak.

Lehendabiziko alor tronpagarria hedadura edo aplikazio eremuarena da: zertaz ari dira, zein dute mintzagaia? Nabarmenegia da hemen nahasketa. Ez dirudi hizkuntza jakin bat, *frantsesa* izenekoa, eta hizkuntza unibertsala guztiz gauza bera direnik. Oinarrizko puntua da hau, eta ohiko argumentazioek jauzi egiten dute gainetik —konpondutzat (edo konpongarrizat) jotzea, konpontzea bailitzan—.

Ezkatuko jauziak —izatez *quid por quo* bat dena— lotura historikoa egiteko aukera ematen du: “unibertsalizazio”-*prozesu* modura. Orduan, arazoa hau da, alegia, hedaketa *oro* “unibertsalizazio”aren hasiera dela; edo, bestela, ez dago batere arazorik, “unibertsaltasun” oro erlatiboa delako.

Bi mugen artean mugitzen dira diskurtsoak: ezinezko zentzugabekeriaren (frantsesa eta hizkuntza unibertsala gauza bera izatea) eta egia hutsalaren (frantsesa erabiltzen dela, baten batek frantsesa erabiltzen duen guztietan) artean. Tarte

zabala da oso; eta jokoa badago, ez bakarrik esparrua dagoelako, tendentziak eta tentsioak ere badaudelako baizik. Partikularraren eta unibertsalaren paradoxak erakarpen liluragarria du, beste edozein mirarizko balentriak bezalaxe. Oso erakar-
garria da, halaber, “berez mintzo den” gertaera ukigarri eta eztabaidaezinenaren segurtasuna.

Hala da bai: multiformea da “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasunaren” gaia. Gora-beheren artean baditu ametsezko idealak eta egiaztapen *lau* eta hutsalak, ondo antolaturiko ekintzak eta behin-betikotzat hartu nahi den (nahiko litzatekeen) ordena ezarri baten legeztatze erretorikoak. Badago, beraz, modalitatearen auzia ere (edo arlo perlokutiboarena): zer nahi dute azken finean gaiaz mintzo direnek, eta nola hartu behar da horiek esandakoa? Bultzatu egiten dute? Behatu? Makinatu? Zuritu?

Ez dugu hainbeste gauza susmatuko, izenburuari berari bakarrik begiratzen badiogu —eta funtsik gabeko nagusikeriarik handiena egiten badugu, alegia, ezbaigabekotzat jo—. Horixe da *Francophonie*-ren egungo apologetikak sistematikoki egiten duena —*et pour cause!*—, kosta ahala kosta irabazi eta arrazoia izan nahi baitu. Hala ere, kontua ez da, desberdindu behar den tokian nahasteko metodoa asmatu dutenik. “Fede on” ala “fede txarraren” kontua ere ez da, seguruenik. Fede kontu hutsa dela dirudi. Arrazoiren batengatik, metodo hura erabili *beharra* du —eta beharrak ez du legerik—.

Eman dezagun bazterrera utz ditzakegula gai horri buruzko diskurtso berriak. Nolabaiteko esfortzua eskatzen du honek, orain gutxiko testuek ematen baitute iraganeko historiako sarbiderik errazena; eta sarbide hau bera itxuragabetzailea izaten da maiz. Begi-bistakoegia da, esaterako, Renée Balibar eta Dominique Laporte-k (*Le français national: Politique et pratique de la langue nationale sous la Révolution*, 1974) ez dutela Dominique Julià eta Jacques Revel-ek (*Une politique de la langue: La Révolution française et les patois: L'enquête de Grégoire*, 1975) kontatzen duten historia berbera kontatzen. Egon bazeuden etorri-desberdintasun esanguratsuak Franck L. Schoell-en (*La langue française dans le monde*, 1936) eta Louis Réau-ren (*L'Europe française au siècle des lumières*, 1951) artean ere.

Egia benetakoa esateko, azalduko dut, zorionez ez dela gaia deskubritu behar. Hasteko, badago informazio iturri-klasiko bat: Ferdinand Brunot-en *Histoire de la langue française* handiaren liburuki egokiak (VIII: *Le français hors de France au XVIIIème siècle*, 1934; IX: *La Révolution et l'Empire*, 1937). Gainera, lehenago adie-razi dudanez, ekarpen eta interpretazio monografiko berrienak ez dira mundu guztiak onartutako estereotipo baten errepikapenak. Eredu hispanikoan ez bezala, frantsesez eta frantsesari buruz kontuan hartu beharreko oparotasun pozgarria dago, nahiz eta historia erreala komentarioak baino askoz gehiago interesatzen zaigun.

Zein da historia erreala? Agortezina denez, ez da gutxi izango ulertzen hastea. Hasierako arrastoa ur gaineko topiko hura izango da. Izenburuak zer esan nahi

duen zehaztu ordez, “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasun” hura nola *bizi den* aztertuko dugu —*baten bat* delako beti adierazten duena—. Alabaina, ez dirudi orain arte inork irtenbide honetan pentsatu duenik, inolako eskema aurrezarria *ez* izaki. Jakina, harrigarria da, baita ere, zenbaitzuk egun interpretazio marxistak egitea, Bossuet-ek probidentzialistak egiten zituen bezalaxe. Probidentzialismoaren parafasia ote da marxismoa? Ez da hori nire arazoa —eta niretzat gordeko dut iritzia—.

Hara bada, kontua da, egon badaudela gutxienik *hiru bititza erreal* oso desberdin, eta arrazoi ugari ditugu horiek aipatu *topiko*arekin lotzeko. Are gehiago, elkar azaltzen dute, multzo “borobila” osatuko bailuten. Azken finean triptiko alegorikoa ematen dute. Ez nuke jakingo esaten, hala ere, noiz lotu nituen lehen aldiz. Seguruen halako kristalizazio-prozesu bat izango zen, kimika organikoko Kekule-ren hexagonoarenaren antzekoa. Badirudi horrela liseritzen dugula esperientzia, horietaz jabetzeko gauza izango ez bagina, “ikusi” ezin ahal izango genituzkeen egiturak sortuz. Hemen aurkezten dudan egitura, gero eta nabariagoa iruditu zait, dokumentatuz joan naizen neurrian.

Beste gertaera bat: hiru pertsonaiok belaunaldi berekoak dira (XVIII. mendean erdialdera jaioak) eta Parisera jo eta bertan loratu ziren. Hala ere, hirurek ematen dute bereziak eta *méconnus*. Lehen begirada batean bakartia eta bitxia ematen du Cloots holandarrak; agian, martirioaz gain, hil ondoren ere suerte txarra izan eta utopisten katalogoileek ahaztu egin dutelako. Beste biak, Rivaroli eta Grégoire, gertakari *banarekin* lotzen dira; lehendabizikoa, frantsesaren gorespen klasikoenarekin, eta bigarrena *patois*-en kontrako gurutzadarekin. Bi hauek ere suerte txarra izan dute hil ondoren, irakurriak izan ordez, aipatuak (errezitatuak) izan baitira.

Cloots izan zen nire arreta erakarri zuen lehena, liburu katalan batean aipatuta ikusi nuelarik (Jorde Ventura, *Les cultures minoritaires européennes*, 1963). Grégoirez beranduago hasi nintzen arduratzen, bi harik berarengana neramatelarik: arrazionalismo oligarkikoarena bata eta Dotrina Andaluzarena bestea. Rivarolirengana beranduago heldu nintzen “nazioarteko hizkuntzen” historia aztertzen ari nintzela —pentsamendu soziolinguistiko europarraren antologian nahitanahiez sartu beharreko testua da frantsesari buruzko bere *Discours*—.

Oharrak bildu eta konparatu ondoren, nolabaiteko trilogia albaindu dezakedala uste dut, eta trilogia dramatikoa *da*, nolana ere.

6.2. *Le grand monde*

Antoine Rivaroli (1753-1801) jatorri italiarreko langedoktarra zen (Bagnols-ekoa, Nimesetik gertu) eta 1780. urtearen inguruan Parisa joanik, bertako aretoetan nabarmendu zen *belles-lettrista* azkar eta kaustiko gisa. Zituen nahi aristokratikoak (Rivaroleko kontea zela zihoen) onartu egiten zitzaizkion, agian *cum grano salis*.

Bere produkzio osoak azalekoa ematen du, hilezkor bilakatu duen testu bat salbu. Berlineko Zientzietako Erret Akademiak —Frederik I.a Prusiakoak 1700ean sortua, antolaketaz arduratu zen Leibniz-en ekimenez— saria eskaini zuen 1782an “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasunaren arrazoiei” buruzko azterketa hoberearentzat. Bereziki maitea zuen gaia Frederik II.a Handiak, Voltaire, Maupertius, Diderot eta d’Alembert-en babesle eta bera ere idazle frantses oparoa (30 liburuki) izan zena.

Despota ilustratuen garaia da eta bereziki nabarmendu ziren 1772an Polonia elkarren artean banatzen hasitako hirurak: Frederik II.a Handia, Prusiakoa; Katerina II.a Handia, Errusiakoa eta Josep Austriakoa (Maria Teresaren semea). Jatorri alemaniarrekoak ziren hirurak, eta nahiago zuten frantsesa beren *entourage* gertuenetan. Gainera, aspalditxotik Europako gorteen arteko eta diplomaziako hizkuntza bilakaturik zuten frantsesa, eta nazioez gaineko *Respublica litterarum* osatzen zuten eruditu eta filosofoen arteko komunikabidea ere bazen gero eta neurri handiagoan. Egoera soziolinguistiko horrek badu bere historia, eta aztertze esparru zabala da —*oraindik ere bada*—.

Bi egilek hartu zuten saria: Rivarolik eta Stutgarteko C. Schwab-ek (1743-1821). Schwaben lana, alemanez idatzia, 1785ean argitaratu zen, eta ez zuen sona handirik lortu. Beranduago (1803) frantsesez agertu zelarik, oso argigarria gertatu zen izenburua (*Dissertation sur les causes de l’universalité de la langue française et sur les chances de durée de cette vogue*). Azterketa neurtua da, Frantziak duen jarreraren garrantzia azpimarratzen du —Mendebaldeko Europaren etsaia—, eta galdetu egiten du, ea noiz arte iraungo duen frantsesaren boladak, munduaren parte honetako *élite* kosmopoliten artean.

Rivaroliren saioa (*Discours sur l’universalité de la langue française*, 1784an argitaratua) askoz handinahiagokoa da. Baten batek hizkera eta hizkuntzei buruzko Ilustrazioko pentsamenduaren bilduma osoa ikusi nahi izan du bertan. Egia da, Rivarolik korrante filologiko eta filosofiko nagusiak aipatzen dituela, baina baztertzeko eta gakora jotzeko. Hitzen eta hizkuntzen “jatorriei” buruzko azterketa filologikoak, oro har, ez zaizkio interesgarriak iruditzen, eta nahiko soberakotzat jotzen ditu. Horri buruzko ideiarik baduela frogatu nahi du, besterik gabe. Munduko hizkuntza baten nozio (eta nahi) filosofikoari dagokionez, frantsesaren hedapen eraginkorrak espekulazioaren koska erdibanatzen duela dio:

Leibniz cherchait une langue universelle, et nous l’établissons autour de lui.

Nortzuk dira “nous”? *Discours*-aren dibisa latinoak, herriak menperatzeko zeregina erromatarrei atxikitzen zien *locus classicus*-a kopiatzen du. Rivarolik Frantziari aplikatzen dio. Pentsatzekoa zen. Nebrija eta Aldrete latinista andaluzek aipatua zuten askoz lehenago Inperio erromatarra, bai eta konparatu ere gaztelanien eta latinaren hedapena. Rivarolik haiek baino *gehiago* egiten du. Bere testuan, iraganeko “monde romaine” aipatzen du hurrengo hau iragartzeko:

Dirudienez, sasoia heldua da *mundu frantsesa* esateko(...).

Nolanahi ere, frantsesaren hedapena lagunkorra dela zehazten du, eta sortzen duena dela

inperio uniforme eta lasaia (...).

Rivarolik, agian, goraipamen hori egiaztapena dela uste du. Hala ere, konturatzeko ez dela inondik inora azalpena, eta kausetaz hitz egin behar dela gogoratzen du. Batetik, Frantziaren jarrera onartzen du (Schwabek bezala), eta adierazten du frantsesa izan dela ingelesak Europa osora hedatzeko bitartekoa. Arrazoia du: frantsesez zabaldu eta bultzatzen da *anglomanie* delakoa. Gertaera historikoe-kin ere lotzen du frantsesaren hedapena; protestante frantsesen emigrazioak XVII. mende bukaeran, esaterako.

Dena dela, bat dator Schwabekin hipotesi nagusian, alegia, boladaren hipotesian. Frantsesaren hedapena, etengabe berriztatzen diren Parisko moden hedapenarekin parekatzen du. Argi dago moden esparrua gorte eta aretoen sarea dela, hierarkia mailarik altuena: *le grand monde*, eragin handiena duena. Izan ere: gustukoa du esatea, halaber, frantsesaren hedapena jende horren *goût* berezi baten *finesses*-ekin loturik dagoela:

nazio bateko alderdi langilea baldin bada sortzen duena, alderdi alferra da aukeratu eta gidatzen duena. Lana eta atsedaldia batentzat; atsedaldia eta plazerra bestearentzat. Gustu erdeinari, alferren herri baten asperrari sor dizkio arteak bere aurrerapen eta fintasunak.

Hori esanik, tautologia baten koherentzia osoa du argudio osagarriak. *Elite*-aren hizkuntzak definizioz, *élite*-ak estimatzen dituen perfekzio eta ontasun guztiak ditu. Horietako bat, orduan *clarté* deitutakoa da; eta nagusi den klaseak berea egin dezake hizkuntza eta, Rivarolik bezala esan,

argia ez dena, ez da frantsesa.

Onartu behar da, ez dela Rivaroli funtsezko hitz batzuen anbiguitateen sortzailea, kasu honetan *monde* hitzarena. Gizateria maltzurki *élite*-ra murrizten duen arrazionalismo oligarkikoa ere ez zuen berak sortu. Ibiltako bideari segitu baino ez zuen egin berak, eta horrek aukera ematen dio ondorio hau lasai asko agertzeko:

Segurua, soziala, arrazoizkoa, ez da jada hizkuntza frantsesa, gizateriaren hizkuntza baizik...

Bitxia da, hala ere, “*langue humaine*” hori, “*langue française*”a izatea. Eta he-mentxe lotzen da, estuki lotu ere, bere burua unibertsalistatzat aldarrikatzen duen kosmopolitismoa chauvinismo jakin batekin. Pentsatzekoa da, bere errotarantz eramango duela baten batek Rivaroliren *Discours*-eko ur unibertsalista. Izan ere,

Jean B. Viennois-ek laster goraiatu zuen *L'esprit de la langue française et la cause de l'universalité de cette langue* (1787). Beste hitz funtsezko bat: *esprit*. Viennoisen goraiapamena, jada, Rivaroliren hil ondorengo eta bere *opus maximum*-aren ospe monotonoaren hasiera da.

Gehitu beharko al da, Schwabek ez bezala, Rivarolik *ez* dituela *aukerak* aztertzen? Horren koherente eta asebetegarria den ordenak, “berez”, behin-betikoa ematen du. Frantsesaren “unibertsaltasunak” burututako ekintza ematen du, muga jotzen duelako, Rivaroliren diskurtsoaren unibertsoa den *monde* horren muga, ahin zuzen. Testu osoak iragarri eta ospatu egiten du burutzapen zoriontsua; mila modutan esanda, “jada, “azkenik”. Egileak ez du batere galdetzen, zeren *hasiera* izango den bukaera hori.

Parisen bertan eta 1784. urtean bertan, bada berrikuntza kezkaririk. Pierre A. C. de Beaumarchais-ek *La folle journée ou Le mariage de Figaro* bost ekitaldiko komedia aurkeztu zuen, ausarta izan arren, friboloa zelakoan zentsurak onartua izan zena. Ikuslego herrikoi eta sutsua bertaratu zen, eta txalotu eta komentatu egiten zuten ondorengo monologoa, non protagonistak hau esaten duen etsai aristokratiko baten gainean:

Zer egin duzue horrenbeste ondasun izateko? Jaiotzeko nekea hartu duzue.

Rivaroliren aberats alferrei beste ikuspuntu batetik begiratzeko modua da. Komediak arrakasta handia lortu zuen Parisen —boladen benetako bilgune nagusia—. Vienan, Wolfgang A. Mozartek *Le nozze de Figaro* opera aurkeztu zuen handik gutxira (1786).

Bitartean, Parisen deskantsua, plazerra eta asperdura bukatzen hasiak ziren. Frantziako historiaren aldirik mugituena eta ezagunena hasi zen erregeak, finantz arazo larriak medio, Handikien Biltzar bitarako deia egin zuenean (1787 eta 88an), biltzarrak oso eraginkorrak eta manu errazekoak izan ez baziren ere. Jacques Necker ministroak, miraririk egiten jakin ez eta Estatu Jeneralak deitzea proposatu zuen (1789); bertan ordezkaturik zegoen, kexu eta erreklamazio ugari egiteko zituen burgesia, eta matxinatu egin zen. Zenbait aristokrata eta elizgizon bildu zitzaizkienez, erregeak amore eman eta Biltzarre Nazionala sortu zuen. Honek aristokrata eta elizgizonen pribilegioak ezabatu, erregea atxilotu eta Konstituzioa ezarri zuen (1791ko iraila).

Gero eta aristokrata eta elizgizon gehiagok alde egin zuten —gero eta arrazoi handiagoaz—. Berlin eta Vienako erregeek bat egin zuten (91ko abuztua) Parisko kidea laguntzeko —1815eko Aliantza Sainduaren lehen itxuraketa—. Gerra lehertu egin zen eta jendaila asalatuak Parisko kaleak hartu eta eraso egin zuen. Mehatxua guztiz agerikoa zen 1792an, eta Rivarolik ere, zuhurtziaz, alde egitea erabaki zuen. Brusselan *Lettre à la noblesse française* idatzi zuen, baina, horren

hartzaileek kezka larriagoak zituzten. Berak ere berehala egin zuen ihes Londresera, Iraultzako armada Belgika inbaditzen hasia baitzen. Erbestean (Bruselatik Londresera, Londrestik Hamburgera eta Hamburgetik Berlina) idatzi zituen testuek adierazten dutenez, ez zen batere ondo egokitzen Parisko aretoetatik urrun; agian, *monde* hura ez zelako guztiz frantsesa eta ez zielako *émigré*-ei harrerarik hoberena egiten.

Patuaren ironia: hizkuntza frantsesa giza hizkuntzaren pare jartzeraino goraiatu zuenak, azkenean, Alemanian bilatu zuen babesa, Johann G. von Herder prusiarrak arrazionalismo oligarkikoaren kontra Gizateriaren hizkuntzak sutsuki erreibindikatzen zituen Alemania berean (*Briefen zur Beförderung der Humanität*, 1793-97). Are krudelagoa: *Discours* saritu zioten Berlinen bukatu zuen Rivarolik; baina orduan Berlin horretan arenga chauvinista alemanak zabaltzen zituen Johann G. Fichtek (*Reden an die deutsche Nation*, 1807-1808).

Nork ukatuko du Antoine Rivaroliren ibilbidea historiaren oso hari interesgarria dela? Beste bi ibilbideekiko kontrasteak, gainera, horren logika eta barne-ironiak azpimarratzen ditu. Rivarolik utzitako Paris ekaiztsuak “hizkuntza frantse-saren unibertsaltasuna”ren gaiaren bi bertsio sortu zituen, Rivarolik egindakotik oso desberdinak zirenak. Iraultza, lehen begirada batean hain nahasia, argigarria da, kontrasteak agertu eta areagotzen baititu.

6.3. *Le genre humain*

Frederik II.aren ondarrera bildutako Herbeheretako bazter batean (Kleef hirian) jaio zen Jan Baptist Cloots, munduaren erdigunean hainbat gauza deskubritu nahian 1776an egoitza Parisen ezarri zuen aristokrata holandarra. Laster izan zuen esatekorik.

Cloots librepensalari militantea zen, era guztietako sineskeria eta zapalketen etsai sutsua, eta apologetika kristauaren parodia argitaratu zuen goitizenez (*La certitude des preuves du mahométisme*, 1780). Klandestinitatera gonbidatu zuen jarrerak. Honetan guztian izan zuen gertuko eredurik segitzeko: beste baroi aleman batek, Holbacheko baroiak —1749an Parisen finkatua, *Encyclopédie*-ren kolaboratzailea eta Frederik II.ak gaitzetsia— testu ugari sortu zituen klandestinitatean, eta horietako batzuk erreketaren eritualetarako erabili zituzten ortodoxiaren zaintzaileek.

Paul H. Dietrich (1723-1789), Holbacheko baroiak, *philosophe* eklektiko eta azalekoa eman zezakeen. Hala ere, bere etxea (rue Royale Saint-Roch) garai horretako pentsamendu erradikalenaren bilgune eta hedagunea zen. Sineskeria zuen kezkarik nagusia eta nonahi antzematen zuen, ezjakintasunarekin eta biolentziarekin, beldurrarekin eta minarekin loturik. Harreman ugariko gizona, dinamikoa eta langilea, aristokrata aleman hau pixka bat originalegia eta ausartegia zen zentzu batean. Arrazionalista oligarkikoek ez bezala, errefusatu egi-

ten zituen anbibalentziak, bikoiztasunak eta inkontsekuentziak. Ez zen agnostiko ziniko hutsa. Sinesmen finkotako gizona zen eta Voltaire eta Frederik II.a asaldatu zituen esanez sineskeria ez dela ona *inorentzat* ere, eta delako modu horretan mantendu beharreko ordena soziala justifikaezintzat jo zuen.

Voltairek arrazionalista oligarkikoen argumentua laburbildu zuen:

Jainkoa izan ez balitz, inbentatu egin beharko litzateke.

hau da, lurreko ordena publikoaren babes zerutar gisa. Holbach baroiak, ostera, panfleto bat idazteko ausardia izan zuen (*Le christianisme dévoilé, ou examen des principes et des effets de la religion chrétienne*, 1767), eta hurrengoak salatu zituen bertan:

argirik ez bertuterik ez duten printzeek, esklabuen gainean agintzeko beharra dutela uste dutenek, horiek zigorrik gabe tiranizatzeke, bat egingo dute apaizarekin, zeinaren funtzioa zeruaren izenean engainatzea izan baita beti.

Aurrekoak laudoriorik gabe deskribatu zuen, Ilustrazioko arrazionalista oligarkikoek segurutzat ematen zuten aldare eta tronoaren arteko aliantza; eta Joseph M. de Maistre erreakzionario handiak, kilikoloka ikusi ondoren, behin eta berriro predikatu zuen Aliantza Sainduaren garaian. Arrazionalismo oligarkikoaren —bai eta horren bertsio berrindartua den oligarkismo irrazionalaren— argumenturik sakonena, hauxe zen: aliantza hori beharrezkoa zen, bera zelako ordena posible bakarra. Holbacheko baroiaren kontra-argumentuak *horixe* ukatzen zuen, hain zuzen ere:

Esan egingo dute, dudarik gabe, erlijioak moralaren kontra egin ordez, laguntza ematen diola eta sakratuago bilakatzen dituela bere eginbeharrak, Jainkotasunaren zigilua emanez. Nik erantzuten dut erlijio kristauak, morala lagundu ordez, kolokako eta zalantzazko bilakatzen duela (...) Nik diodana da, ezinezkoa dela arrazoizko moral baten aginduak betetzea, gogo, sugar, fanatizmorik birrintzailena merezimendu egiten duen erlijio baten inperioean.

Dударik gabe, *philosophe*-motarik bereziena da Cloutsek eredu hartzen duena: dibertitu ordez, irauli nahi du, eta gogor eusten dio ondorengo honi kontra egiteari

zenbait iruzurtik askatasunaren, zorionaren eta gizateriaren ongizatearen kontra osaturiko liga humanoa (*La contagion sacrée ou histoire naturelle de la superstition*, 1768).

Hauxe du mezu nagusia:

Gizakia pentsatzen ausartzen denean, birrindurik dago apaizaren inperioa (*La contagion*);

bai eta beste hau ere:

Erljio-alorrean pentsatzeko askatasuna, absurdua bezain alferrekoa den injustizia baten bitartez bakarrik ken dakieke gizakiei (*Système de la nature ou des lois du monde physique et du monde moral*, 1770).

Kontura zaitezte Holbacheko baroia izan dela pribilegiatuek —Rivarolik, besteak beste— egokitzat eta eztabaidaiezintzat jo duten ordena horren *oinarriak* agertarazi dituen. Gogoratu, berak aipatzen duen “monde” hori, “genre humain”a dela, Rivaroliren mundua baino nahikoa zabalagoa. Beraz, hementxe aurkitzen du Cloutsek beste ikuspuntu bat, *Mariage de Figaroko* monologoa baino askoz modu sendoagoan artikulatuta.

Esan beharrik al dago? Cloutsek ez zion ihes egin Iraultzari. Alderantziz, Historia Unibertsalaren burutzapena ikusten zuen horretan, eta buru belarri ekin zion, ameslaria eta mesianikoa *zen* bokazioaren barne-sentimentuarekin. Hala-beharrez, (kontra)iraultza batean akabaturiko iraultzaile-gaztearen adibide tipikoa izan zen²⁴.

Kidetasun ugarik eraman zuten Cloots Jakobinoen klubera. Eta kidetasunaz ari garela, oso esanguratsua da, Anne J. Terwagne, “Askatasunaren Amazona”, adoretu, dinamiko eta zoritxarrekoarekin izan zuen harremana.²⁵

Hiritar frantses bilakaturik, Oise (Beauvais) departamentuko diputatu aukeratu zuten, eta Konbentzioaren irekierak, haren bizitzaren unerik altuenaren hasiera markatu zuten. Hartua zuen ordurako, bere zeregina ederto sinbolizatzen duen izena: Anacharsis.²⁶

Are deigarriagoa da, bere burua aurkezteko erabiltzen zuen goitizena: “Orateur du genre humain”.

Zein testuingurutan? Inbasioa hasia zen ipar-ekialdetik, eta Valmy-raino helduak ziren indar prusiarrek atzera egin behar izan zuten, pixkanaka-pixkanaka

24. Iraultza frantsesak iraun zuen denborarik *gehienean*, kontra-iraultzailea zen jada korrante nagusia, argi eta garbi. Nolanahi ere, prozesuaren oso alde garrantzitsu bat purga-sorta izan zela ikusten dut —benetan “Izua” deitu denboraldia baino lehen hasi zena (eta ondoren luzatu)—. Konbentzioa izan zen depurazio-prozesuaren garai funtsezkoena (1792ko iraila-95eko urria). Orduan ezabaturiko iraultzaileen batezbesteko jaiotze-data Clootsenarekin bat dator, eta hil zituztenen batezbesteko adinak (40 urte) adierazten du Cloots, benetan, nahiko errepresentatiboa dela zentzu estatistiko honetan.

Beste alde batek, argi dago, purga-sorta hori Estatu-kolpe diktatorialen segida izan zela, eta horietatik sortu zen, epe luzera Bonapartek bereganatuko zuen botere exekutiboa —Bonaparte goiztiarra izan zen Robespierre—. Garrantzitsuena da jakitea, horrela osatu zela Estatu frantses berria Iraultzaren *baitan*.

25. Théroigne de Méricourt ezizenez. Luxenburgoko nekazari baten alaba, Londresen bizi izan zen eta hasiera-hasieratik bildu zen herri-ekintzaren abangoardiara. Austriarrek atxilotu zuten (1791eko otsaila-azaroa). Emakume jakobinoek erasotu zuten 93ko maiatzean Konbentzioaren lokalean (les Tuileries), eta Salpêtrièreko emakumezkoentzako ospitalean sartu. Bertan pasatu zituen hil arteko urteak eta Pinel eta Esquirol psikiatra langedoktarrek tratatu zuten. Lamartinek, Baudelairek eta Goncourt anaiek lagundu zuten, feminismoaren aitzindari adoretu honen hil ondorengo ospean.

Belgika osoa hartuko zuen armada iraultzailearen aurrean. Konbentzioak deia zabaldu zien herri guztiei (92ko azaroa) askatasunaren alde eta despoten kontra. Une hartako sentipenaren adierazbiderik biziena izan zen Claude J. Rouget de Lislek, gau batez konposatu zuen Estrasburgon *Chant de guerre pour l'Armée du Rhin* (geroago *la Marseillaise* deitua) —dakigunez, Europa osoan zabaldutako himno iraultzailea bilakatu zen—. Testuinguru zabal hau izan zen Clootsentzat garrantzitsuen. Inbasoreek aurrera eginez gero, ezin ahal izango zen inolako Iraultzaz hitz egin; eta armada iraultzaileak aurrera egiten bazuen, ez zen arrazoirik egongo ordurako inon ez zegoen Frantziako Erresumaren mugetan gelditzeko. Non zegoen, beraz, “muga”?²⁷

Are gehiago: Konbentzioan bertan, baziren zenbait diputatu nahita urrundik etorriak zirenak —esaterako, Thomas Paine ingelesa, Estatu Batuetako Independentzia gerrako beteranoa—. Mehatxatzen duen eta mehatxaturik dagoen Iraultzaren zentzua, dudarik gabe, ez da batere lokala.

Erabaki *gabe* zegoen, halaber, Iraultzaren hedadura “politikoa” bakarrik ote zen. Voltaire eta Frederik II.ak, Holbacheko baroiak bezain argi —eta geroago, Joseph de Maistre ikusiko zuen bezain garbi— ikusi zuten, fede erlijiosoa lurreko ordena ezarriaren *funtssezko* osagaia zela. Elizaren ondasunak konfiskatu ondoren, *La Constitution civile du clergé* izeneko arauak (90eko uztaila) erlijio-iritzien askatasuna aldarrikatu eta bermatzen zuen legezko ordena sekular batean bildu zituen apaizak. Hainbat apaizek, ondorio egokiak atera eta *apaizgoa utzi zuten* —Parisko gotzainak berak, Gobelek, horrela egin zuen—. Iraultzaile askoren ustez “deskristautzea” guztiz *démarche* logikoa izan zen. Hébert, Chabot eta Chaumetterekin batera, parte aktiboa hartu zuen Cloutsek Arrazoiaren gurraketa ezartzeko (93ko udazkena); beste batzuen artean bazen Sylvain Maréchal poeta, eta honela esan zuen auto-epitafioan:

Egiaren laguna Jainkoen etsaia izan zen.

Tenploak arbasoen erlijiotik desfektatzeari ekin zioten hebertista sutsuak ere izan ziren; alabaina, monastegiak eta elizak birrindu zituzten presbiteriano eskoziarren zorrotzasunik gabekoak. Nolanahi ere, sabotajetat jo zituzten jakobi-noek gehie-gikeria horiek; eta baten batek “bandalismoa” izen berri eta malgua eman zien. Lehendabizi, hala ere, agitazio subertsiboaren gainezketa kontrolaezinak kezkatzen zituen, alegia, Iraultzaren barruko iraultzak. Gainera, ez zuten horren haustura sakonik nahi iraganarekin. Argi eta garbi esan zuen Robespierrek:

26. Anacarsis, Kristo aurreko VI. mendeko bigarren erdialdeko pertsonaia erdi-historikoa da: printze eszita zen, Atenasa jo zuen, Soló legegile jakintsuaren laguna izan zen eta herrira itzuli eta hura erreformatu nahi izan zuenean, hil egin zuten. Izenaren lilura dudarik gabe, Jean J. Barthélemy eruditua nobela ezagun batetik dator: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1788), sarritan berrargitaratua eta hizkuntza desberdinetara itzulia.

27. Ez dakit inor konturatu ote den, Iraultza garaiko berrikuntza epistemologiko tipiko eta esanguratsuen *muga* nozioaren krisia dela —garai hartako poesia handiaren gai zentrala (Johann W. von Goethe, William Blake, William Wordsworth)—. Erabakiorra da hori, justu orduan agertzen hasia zen biologia zientifikoarentzat.

Ez, Konbentzioak ez du inolaz ere urrats ausarti hori eman. Konbentzioak ez du sekula emango.

Eta “l’athéisme est aristocratique” argudiatzen zuen, aristokratek inolaz ere beren interesen kontra predikatzen ez zutela ahaztuz.

Ondo: hauxe da Clootsen borroka-bideetako bat eta uste sendoz borrokatu zuen, Josep de Maistrek (*kontrako* norabidean) Tronoa eta Aldarea —are gehiago, patibuloa eta aldarea eta borrhoroa eta apaiza— banaezinezko loturaz bat egiteko zuen uste sendo *berberaz*. Joseph de Maistre izan da, alde handiarekin, erreakzio europarraren ideologorik handiena. Denak pentsarazten digu, korrelatiboki Cloots dela Iraultzaren utopista nagusia. Horretan ikusten dut nik era guztietako mugen kontrako bultzada baten hasiera; eta, beraz, era guztietako despota eta sineskerien kontrakoa. Iraultza martxan jarri duen Frantziako herriak, aurea hartu behar du eta gizateria askatu.

Utopistak proiektu bat aurkeztu zuen (*République universelle*, 1793), non asmatu eta proposatzen zuena argumentatzen zuen. Herri guztiak bat hartuko zituen gizarte berri bat eraikitzen hasi behar zen, *Germaines* izango ziren kide guztiak eta frantsesa izango zuten amankomuneko hizkuntza. Hiriburua Paris izango zen. Horrek guztiak badu logikarik, eta barre egin ordez pixka bat ulertzen saiatzen bagara, jabetuko gara horretaz. Hasteko, ez zen hizkuntza mundial baten proiektua, munduko *gizarte* baten proiektua baizik: Gizateriaren Errepublika zen eta, jakina, hizkuntza zen horren osagaietako bat. Beste alde batetik, Paris hainbeste azaleko moden zabaltzailea izan bazen, ideia nagusi bat ere zabaldu ahal izango zen seguru. Frantsesa bera, hainbeste *finesse*-ren igorlea izan zena, txinparta iraultzailea hedatzeko gauza ere izango zen eta, azken finean, mundu osoa sakonki lotu, *grand monde* azaletik lotu ordez. Horrek guztiak *badu* nolabaiteko logikarik. Zalantzarik gabe, Paris zen orduan, inoiz baino gehiago, denen arretaren erdigunea. Inguruko monarkiek, alabaina, zaintza, zentsura eta zapalketa neurriak areagotzen zituzten; eta adibide zehatzik nahi baduzue, eragin zuzena izan zuen horrek William Blakeren bizitzan. Denetan txarrena zen mezuaren hartzaile zuzen eta garrantzitsuenak, Rivarolik deskribaturiko zirkulukoak izango zirela —eta ez ziren oso bat etorriko ideiarekin—.

Clootsen ikuspuntuak buruz buru egin zuen topo Iraultza galgatzen zuten mugapen guztiekin —kanpokoak nahiz barrukoak, ezarriak edo nahi izandakoak—. Iraultza kontrolatu nahi zutelako desordena gorrotatzen zuten jakobinoek —edo agian, alderantziz— ordena behartzailea ezar zezaketen jada. Horrela, emakumezkoen elkarte politikoak legez kanpo utzi ondoren, Arrazoiaren gurraketa errefusatu zuten eta gero eta gehiago berenganatzen zuten ekimen- eta erabaki-ahalmena alor guztietan. Cordeliers taldekoek 94ko martxoaren hasieran “sainte insurrection” eskatu zuten; eta jakobinoek, horiek ezabatzea erabaki zuten. Erori zen lehen txanda, pentsa daitekeenez, estremistena izan zen (Ronsin, Cloots, Hébert, Chaumette,

etab.), martxoaren 24an gilotinatua. Clootsi dagokionez, 100.000 liberatako errenta zuen *sans culotte* hartaz mesfidatzeko aparteko arrazoia bazuela adierazi zuen Robespierrek. Apirilaren 5ean, amore eman zutelako akusaziopekoak erori ziren (Chabot, Danton, Hérault, Desmoulins, etab.); Marat ez zegoen taldean, aurreko udan asasinatu baitzuten pribatuan eta oso modu noblekoan.

Robespierre eta bere kideak ez ziren Cordeliers taldekoak baino askoz luzaragoan bizi. Hurrengo purga estabilizatzailea termidorianoa izan zen (1794ko uztailaren bukaera aldera), behin *besogne*-a bukatu ondoren akabatzaile finak akabatuko zituen. Cordeliers taldekoak erori ondoren, ordea, ez zegoen inolako gogorik ez eta hizpiderako Iraultzarik. Ondorengo purgak errutina zapaltzaile hutsa izan ziren. Agian erantsi behar da, Direktorioaren garaian (1797an) François E. Babeuf-ekin batera eroritako taldearenak Cordeliers haien berpiztea ematen zuela.

Clootsek ez zuen ikusi Kleef bere eskualdearen okupazioa eta anexioa (1794-1814), eta ez zen 94ko ekainaren 5eko Konbentzioan egon, Henri Grégoirek *patois*-ei buruzko bere *Rapport* hura aurkeztu zuenean. Sekula ez dugu jakiterik izango nola erantzungo zien gertaera berriei, hilabete batzuk gehiago gutxienik bizitzen utzi izan baliote. Dakiguna da, arrazoiren batengatik, ez duela hil ondorengo batere kondairarik sortu; ez dute ez eta utopiaren katalogogile eskolarrek ere aipatzen. Eta *Francophonie*-ren egungo apologetek deus ez dakite, ez eta jakin nahi ere.

Bizitza artega eta tragiko honek Rivarolirenaren antitesia ematen duela ikus dezakezue. Berlingo erbestean hil zen langedoktarra, eta bultzatuta heldu zen hara, ez erakarria. Parisen hildako “prusiarra”k, oster, bertan bizi eta borrokatu nahi izan zuen. Kontraste interesgarria ere antzeman dezakezue, *ustezko* aristokrata kontserbatzaile eta azaleko haren eta aristokrata iraultzaile eta ameslari honen artean.

Honek guztiak “frantsesaren unibertsaltasunaren” *bi* zentzuen arteko kontraste sakonaz ohartzen laguntzen gaitu. Rivarolik hizkuntza bikain eta pribilegiadunentzako berezi gisa goraiatu zuen frantsesa eta Clootsek amankomuneko hizkuntza unibertsal bilakatu nahi zuen, eraginkorra herri-mailan. Frantsesa gizateriaren ideial batekin lotzen du honek estuki, eta ez *goût* jakin baten *finesse*-ekin. Rivaroli eta Cloots, azken finean, figura marginal eta sinbolikoak baino ez dira; lehendabizikoa, ordena hierarkiko zaharkituaren laudatzaile hutsa, bigarrena utopia berdintzaile baten profeta. Begi-bistakoa da kontrastearen sinbolismoa. Zein da horren benetako garrantzia?

Sinbolismoak aparte utzita, *gertaera erreala* da, Rivarolik goraiapatutako hierarkia *uzkaili* zuen Iraultza berberak, Clootsek amestutako utopia *zapuztu* zuela. Beraz, Rivarolik eta Clootsek oso ondo adierazten dute giza gogoak bi munduren artean har ditzakeen bi bide *urrunkorrak*: mundu horietako batek ezin du bizirik

iraun, eta besteak ezin du jaio. Seguruen, bi ezintasun. Hori bai: kasu hauetan, bai eta beste batzuetan ere, benetan *bizitako* bi aukera direnez, presazkoa eta aukerazkoegia dirudi horiek “irrealak” bailiran baztertzea (NB. Fantasmagoria hutsak direla erabakiko bagenu, zer esango genuke gure egunetako *Francophonie*-z? Irrealtasunean askoz gehiago sartzen dela esan beharko genuke).

Kontuz, Rivaroliren eta Clootsen ibilbideek *azpi*-multzo bat osatzen dute. Onartu behar da, hala ere, bi horietatik aldentzen den *hirugarren* ibilbide bat ere badagoela, nahiz eta agian horiekin amankomuneko puntuak izan. Azpimarratu beharreko kontraste gehiago dago, beraz; eta oraingoan ere, Iraultzak berak agertarazten ditu.

6.4. *La nation*

Henri Grégoire (1750-1831) Rivaroli baino hobexeago —eta Cloots baino askoz hobeto— ezagutzen den pertsonaia da. Agian horrexegatik ematen du berriagoa, nahiz eta hiruretan zaharrena izan, beste biak baino askoz urte gehiago bizi izan bazen ere. Berari buruzko hainbat liburu dago (*Belle Époque*-koak eta berriagoak), batez beste biografikoak direnak. Berak argitaraturiko gauza mordotxoia ere badago. Lehendabizi, hala ere, haren ospea dago: apaiz galikano *argitu*, liberal, gizalegeko eta, azken finean, salbatzailea (martiriorik *gabekoa*). Arazoa da “irudi” horrek, arrazoiren bat dela medio, isildu egiten duela guri hemen interesatzen zaigun alorra. Beste alde batetik, *patois*-ak *ezabatu* nahi zituen Grégoirez hitz egin dutenek, gehienetan, ahaztu egiten dute horren bizitzaren gainerakoa. Hasteko, pertsonaia hau deskubritu behar ez badugu ere, *ulertu* egin behar dela ematen du; eta merzei duela dirudi. “Frantsesaren unibertsaltasuna”k haren bizitzan izan zuen zentzua, funtsezko giltza da *egungo* Frantzia ulertzeko, berak osatzen lagundu baitzuen.

Has gaitezen hasieratik. Henri Grégoire Véhon jaio zen, eta Estatu Generaletarako deia zabaldu zenean, Embermesnil-go apaiza zen, Nancyren hego-ekialdeko Lunéville eskualdeko herrixkak, biak ere. Bere bizitzaren lehen zatia, beraz, eskualde frankofono batean eman zuen, eskualde alemanofono baten ondo-ondoan. Eskualde hori Lorena Garaikoa zen, oso antzinatik Trier-ko (hiri alemana) artzapezpikutegi eta Inperioaren menpekota izandakoa. Lorena Garaiko azken dukea Stanislaw Leszczyński izan zen; horren heriotzean (1766) Frantziak dukerria bildu zuen. Horrela bada, hamasei urtetan (Iraultza baino hogeita hiru urte lehenago) bilakatu zen Grégoire subjektu frantses. Eta argigarria da horren jatorri geografikoa. Frantses- eta aleman-hiztunen arteko harremanak, katoliko eta protestanteen artekoak, eta horrez gain kristau eta juduen artekoak, esperientzia-iturri oparoa izango zitzaizkion, dudarik gabe.

Garrantzitsua da, halaber, haren jatorri soziala. Ez da batere aristokratikoa; familia printzipalekoa zenik ere ezin esan. Nekazarien semea izanik, buru argikoa, eskura zuen karrera bakarrari ekin zion: elizakoari. Eta honek heziketa oso bat, nolabaiteko maila eta, batez ere, igotzeko aukerak eman zizkion.

Lorenako eliz alorreko diputatu aukeratu zuten 1789an, kapelau ilustratu, serio, ireki eta saiatuaren ospea baitzuen hartua. Denbora gutxi lehenago *Essai sur la régénération physique, morale et politique des juifs* (1789) idatzi zuen, eta zerikusia izan dezake lan horrek, Moses Mendelssohn judu alemanak mugarik gabeko erlijio-tolerantziaren alde emandako arrazoiekin (*Jerusalem oder über Religiöse Macht und Judentum*, 1783). Nolanahi ere, nozio aurrerakoiegia zen artean juduen emantzipazioa, eta ez zitzaien aplikagarri izan Josep II.a Austriakoaren tolerantziari buruzko ediktu sonatua. Juduen gaineko *Essai* hori oso garrantzitsua da, batez ere Grégoireren funtsezko sinesmenak agertzen dituelako, eta bai “eraberriketa” paternalistaren kausarako duen dedikazio pertsonala ere. Izan ere: orduantxe bilduko zen Grégoire seguruenik, Brissotek sortutako (1788) “Société des Amis des Noirs” taldera. Argi dago, nekazariak zirela bere kezka xederik nagusia, eta kezka horretan bat zetorren, esaterako, Friedrich/Frédéric Oberlin-ekin; dakigunez, “honek bere parrokia zibilizatu zuen, Lorraineko inkultuenetakoa, eta eskualdeko ongilea izan zen”.

Are gehiago: *Essai* hartan agertu zuen ideietako bat ondo sendotuta zegoela dirudi:

European, eta nik dakidala beste inon ere ez munduan, ez da batere hizkuntza nazionalik, nazioak unibertsaiki erabiltzen duenik. Frantziak zortzi bat milioi pertsona izango ditu bere baitan, zeintzuetatik batzuk apenas izango diren gauza geure hizkuntzako hitz itxuragabetu batzuk edo esaldi trakestu batzuk ahozkatzeko; gainerakoek ez dute batere ezagutzen. (...) Gobernuak ez dakite, edo ez dira behar bezala konturatzen, zenbateraino eragiten duen patoisen ezabaketak argitasunaren hedaketan, erlijioaren ezagutza garbian, legeen betetze errazean, zorientasun nazionalen eta lasaitasun politikoan.

Hemen ikusten dugun diskurtsoa, jada, *bere osotasunean dago* antolatutik. Hasteko, “nation” osoak benetan erabiltzen —ez eta ulertzen!— duen “langue nationale”rik inon ez egoteak azaltzen duen paradoxa (Grégoireren ustetan eskandaluzko zoritxarra, baina ez ironia). Kontua da, bat-*ez*-etortze bat (eta alde bat) zegoela “nation” terminoaren eta “langue nationale” terminoaren artean. Grégoirek argi eta garbi ikusi zuen bertan Mahoma eta mendiaren arazoa —eta behin-betiko erabaki zuen nor zen mendia. Ohar zaitezte, berehala aipatzen dituela *gouvernement*-ak eta, gainera, agintarien ikuspuntutik baliogarria iruditzen zaion argumetazio-mota egiten duela. Ikuspuntuaren kontu hau guztiz erabakiorra da; diskurtso osoaren erreferentzia puntua da: berez eta erabat erreala dena eta errealtatea eta gainerako gauzen balioa epaitzeko erreferentzia. Aurreiritzi kategorikoa da —dogma dei dezakegula uste dut—. Hain zuzen ere, ikuspuntu horretatik agertzen da kontzientzi kasua eta betebeharrak morala, hots, Despotismo Ilustratuarena den “eraberriketa” paternalistaren logika. Testuinguru honetan uler dezakegu Grégoireren ardura, eta dudarik gabe, ongizate-zereginaren sentimentua izango zuela, Clootsek zuen bokazio sentimentutik oso aldendua, nolana ere. Karitate edo filantropia dei dezakegu —filantropia gehiago, sentimentu argitua eta inteligentea baita—.

Ez dezagun hala ere bazterrera utz funtsezko beste aurreiritzi bat: diskurtsoaren unibertsoa. Grégoire ez zen “hizkuntza unibetsala”z mintzo; seguruen, ez zuen horretan askorik pentsatzen. Bere ortzemuga “nation”arena zen, “gouvernement”aren erreferentziak mugatua. Kategorikoa zen hau ere, eta horrelakoa izango zen egilearen bizitza publiko luzean zehar. Koherentzia azpimarratu behar da hemen. Aurrekoaz gain —eta agian bereziki— galikanismoaren sinestun gartsua zen Grégoire, eta Frantziako eliza Elizatik bereizi eta Estatu lokalera biltzeko beharra ikusi zuen. Kausa horri eskainitako ardurak, azken buruan, kalte nahikoa egin zion. Hala ere, oso puntu garrantzitsua dela azpimarratu behar da, zeren galikanismoak, finean, Elizaren printzipio nagusia ukatzen baitzuen: unibertsaltasunarena. Pentsa ezazue horretan une batez. Grégoire “kolore guztietako gizakien lagun” gisa deskribatu dutenek, egia erdia esan dute. Egia da, liberal onari dagokionez, Grégoirek parte aktiboa hartu zuela antzinako erregimenaren pribilegioak deuseztatu eta abolitzeko. Nolanahi ere, eta hau ere liberal onari dagokionez, zenbaitek “formala” deitzen duten berdintasun *politiko* eta *juridikoa* zuen berak helburu; labur esanda, “legearen aurreko berdintasuna”. Eta askatasun honen esparrua, definizioz, Estatu zen. Oro har, beraz, estatu-kontu bat zen, Frantziarena kasu honetan. Munduko beste jendeak bere *jabeak* bazituen horiena zen erantzukizuna eta horiek arduratuko ziren.

Segurunik susmatzen hasiak izango zarete, Grégoire guztiz bestelako pertsona bat zela, Rivaroli eta Clootsekin parekatuz gero. Iraultzak erabat baieztatu zuen. Ez zen *royaliste émigré* bat, ez eta iraultzaile martiria ere. Sailkaezina ere ez zen. Alderantziz, oso ondo ispilatzen du tipo oso bat, hain zuzen ere, Iraultzan zehar karrera egin eta, hasteko, horretatik bizirik ateratzen den pertsonai mota. Tipo honetako beste adibideen artean badira bi behintzat azpimarratzekoak, eta berarekin amankomuneko zenbait gauza izan zutenak: Emmanuel J. Sieyès probentzala (1748-1836) eta Joseph Fouché nantiarra (1759-1820), biak ere eliz heziketa izan zuten gizonak. Fouché pertsonaia nabarmena izan zen. Sieyès garai hartako politiko frantses hoberentzat jo izan dute. 1789an *Qu'est-ce que le Tiers état?* panfletoa egin zuela gogoratu behar da, burgesiaren benetako manifestua eta azkenean Iraultza izango zenaren agerpenik argiena izan zena.

Sieyès eta Fouché bezalaxe, Grégoire *hommes d'Etat* kategoriakoa zen (agintariak eta administratzaileak), eta ez *politiciens* (eragileak) kategoriakoa. Eta argi dago, estatu-gizonen *policies* (= gobernu-programak) egiten dituztela —eta politikoen osterako *politics* (= polemikak) egiten dituzte. Nahitaezkoa da hemen oinarrizko bereizketa hori. Bere *anaia eta antzekoak* bezala, Grégoire ez zen inondik inora tribuno ameslaria eta ez zuen sekula ekimen ausartegirik bultzatuko. Lan ilunago eta seguruei lotu zitzaie, horietarako ondo prestaturik egonda —epe luzera eraginkorrak izango ziren lanak—. Frantzia erabat itxuraldatu eta *Ancien régime* deseginez gure egunetaraino heldu den Estatu frantsesa eraiki zuten funtsezko erreformak lortu zituzten gizon zoli eta trebe, zuhur eta langile horietako bat zen Grégoire. Gizon horiek ziren, halaber, egoera berria gero eta gehiago finkatu

zutenak, gero eta indartsuagoa zen botere exekutiboa (Directoire, Consulat), eta gero eta moderatuagoa eta moderatzaileagoa zen Goi-Ganbara (Conseil des Anciens, Sénat Conservateur) ezarriz.

Guretzako iragana den etorkizunaz hitz egiten ausartu naiz, eta neure buruari galdetzen diot, ea 1789an aurreikusteko modukoa ote zen. Eta hara nondik, Grégoireren tankerako pertsonaiek aurreikusi egin zutela dirudi. Gehitu egingo dut, hala ere, maniobra ugari egin zituztela ekaitzaren erdian pertsonaia ez oso dirdiratsu eta oso eraginkor hauek, eta salbuespenak salbu, alderik seguruenean aurkituko ditugu beti. Fluktuazio oportunistak bazterrera utzita, garrantzitsuena da, Biltzar Nazionalak (1789-91) behin-betiko ezarritako esparruaren *barruan* lan egin zutela sistematikoki. Konbentzioko gora-beherek ez zieten eragotzi, esparru hori artikulatzen eta bideragarria izan zedin instrumentalizatzen. Guztiz alderantziz, gora-behera horiek esparrua ezartzen lagundu zieten, aukera disidenteak kupidagabe ezabatuz. Hain zuzen ere, alternatibak ezabatu ahala izan zen gertakari burutua. Laburtuz, gizon hauek zaratarik gabe bideratzen jakin zuten, bultzada iraultzaileak burrundaka martxan jarri zuena. Izan ere, purga eta estatu-kolpe guztiek honetarako balio izan zuten, alegia, “pour mettre fin à l’anarchie” eta beharrezko ordena hierarkikoa ezartzeko, non handikiek “nation”aren ordezkari osoa eta eskusiboa hartzen zuten, beti herriarentzat eta herria gabe. Horrez gain esango dut, bide honek Despotismo Ilustratua bukaraziko zuela Frantzian eta *Belle Époque*-rekin lotuko, bai eta gurearekin ere. Frantzia modernoa egin izanaren garrantzi osoa du —eta Frantzia ez da Europako azken bazterra—.

Ez da berriro errepikatu behar, Grégoirek parte aktiboa hartu zuela Biltzar Nazionalan, pribilegio aristokratiko eta eklesiastikoak abolitu eta erlijio eta, oro har, iritzi-askatasuna ezarri zuten erreformetan bereziki. Nabarmena izan zen bere partaidetza Constitution Civile du Clergé-ko prozesuan (1790), bere jarrera propioa legitimatzen duena. Bere esfortzuek izan zuten saririk, eta Blois-eko gotzain konstituzionala aukeratu zuten.

Eta orduan (1790eko abuztuan) ekimen extraofizial (edo agian sasiofizial) bati ekin zion. Galdetegi bat prestatu zuen 43 punturekin eta gaiak “patois-ari eta nekazal inguruko jendearen ohiturei buruzkoak” izan ziren. Hauxe da, hain zuzen ere, Michel de Certeau eta honen lankideen liburuaren gaia (*Une politique de la langue*, 1975). Fraseologia da galdetokian bereziki azpimarratu beharreko puntu bat, arau aldakaitz batetik hasita. Alde batetik badago “la langue française (...) l’idiome national (...) l’idiome français (...) le français”. Harremanaren beste terminoari izen bakarra eman zion sistematikoki: “patois”. Argi dago, diskurtso dualista dela; eta arrazionalismo oligarkikoaren logikaren adibide paregabea. Hasteko, errepara iezaiozue aurreiritzi-kategoria honi: frantsesa ez den beste edozein hizkuntzak ez du izen propiorik; eta denak izendatzeko, bereizketarik gabe, *jargon* hitz iraingarria erabili zuen. Azken finean, ordena/kaosa eta argitasuna/nahasketa dira oposizio honen terminoak. Esate baterako:

16. - Patois hori asko aldatzen al da herritik herrira?

Hurrengo galderak ere nolabaiteko aurreiritzia du abiapuntu:

17. - Herrietan hitz egiten al da?

Jakina, sistema dualista ezin hobea izan dadin, nahitanahiez *patois*-a herrietan eta frantsesa hirietan hitz egin *behar* da. Aurreiritzi batekin ados jartzeko, errealitatea zuzentzeko joera honen beste adibide on bat ere badago:

Batetik:

9. - Hitz ugari al ditu asmoen ñabardurak eta gai intelektualak azaltzeko?

Eta beste alde batetik:

10. - Ahalkearen kontrako hitz asko al ditu? Zer erakarri behar da ohituren garbitasun edo ustelkeriari dagokienean?

11. - Juramentu- eta kolera-adierazpen handiei buruzko esaera berezi ugari al ditu?

Beraz, *patois*-ak nahitanahiez urria izan behar du adierazbide intelektualetan eta oparoa lizunkeria eta biraoetan. Beste alde batetik, argibideak eskatu zituen apalki Grégoirek *patois*-aren erabilera idatziaz eta literaturaz (21-25 galderak). Inork hizkuntza eta literatura alemanaren historia erantzun-orri batean kontatzea espero al du? Onartuko duzue apur bat neurritz kanpoko ematen duela! A! Komentariarik ez dut egingo, testuinguru honetan ironiarik handienaren adibidea den galderatxo batez:

38. - Aurreiritzi asko al dituzte? Zein motatakoak?

Harreman pertsonalen eta elkarteetako sareen bitartez —bereziki Sociétés des Amis de la Constitution (Perpinian bada horrelako bat)—, konfidantzakotzat jotako jendearengana heldu zen galdetegia. Galderak pixkanaka heldu ziren 92ko urtarrila bitartean. Dударik gabe, merezi du erantzunak arakatu eta ondorioak ateratzea. Zabal samarra da erreazio-gama. Nolanahi ere, galdetegiaren esaerak berak dena aurre-epaitzen du, aurretik ezarritako xede baten funtzioan:

29. - Zein garrantzi erlijioso eta politiko izango luke patois hori guztiz ezabatzeak?

30. - Zeintzuk lirateke bideak?

Argi eta garbi: Grégoirek interrogatorioa egin zuen kontsultaren orde. Esparrua tanteatzeko, argibideak biltzeko laguntza eskatu zuen; iritziei ez zien inolako kasurik egin, ondorio batetik abiatzen baitzen.

Nolanahi ere, esan behar da galdetegi ezagun hau, agian, gure Zibilizazioaren lehen inkesta soziolinguistikoa dela, hizkuntzen eta, oro har, giza kulturaren balioa oso sakonki estimatzen zuten Liebnizen ekimen batean zuzenean edo zeharka oinarritua eta hizkuntz bilduma nagusiak agertzen diren garaian egina, hain zuzen ere. Mingarria da Grégoire eta Leibnizen ideien arteko kontrastea.

Aurrera segitu zuten Grégoireren karrerak. Konbentziorako diputatu hautaturik, Eskolatze publikorako Batzordean sartu zen. 92ko urrian sortu zen eta, beste batzordeak bezalaxe, Biltzarrek *ad hoc* sortutako batzordea izan zen, gutxi gora-behera Ministerioen funtzioekin. Sieyès eta Fouché, esaterako, batzorde honetatik pasatu ziren, itxuraz nahikoa toki segurua eta zeregin ugarikoa baitzen. Grégoirek, jakina, sistematikoki saihestu zuen etapa tragiko honekiko konprometzua, eta modu egokia aurkitu zuen, erregea heriotzera kondenatu zuten Konbentzioaren sesiora ez joateko. Gizon lanpetua eta benazkoa zen. Argi dago, ostera, parte zuzena hartu zuela 1794an esklabutzaren abolizioan —erreforma honek eragina izango zuen Haitin (gogoratu Toussaint L'Ouvertureren historia)—. Kezka larria agertu zuen, halaber, hondamen eta gehiegikerien aurrean —dirudienez berak sortu zuen “bandalismo” hitza—. Beraz, bere ideial filantropikoen eta kulturako arduradun gisa zituen erantzukizunen mailan agertzen zaigu.

Oso hitzaurre egokia du *patois*-ei buruzko bere mintzaldiak, agian lehenagoko galdetegia baino ospetsuagoa dena. Bertrand Barère de Vieuzac diputatu gaskoinak (1755-1841), Salbazio publikoko Batzordeko kidea eta “Gillotinaren Anakreontea” goitizenez ezagutua, *Rapport sur les idiomes* izeneko txostena aurkeztu zion Biltzarrari 94ko urtarrilaren bukaeran. Testuan badago Clootsen aipamen bat ematen duena —hau ordurako kartzelaturik zegoen—:

Gure etsaiek gorteetako hizkuntza bilakatu zuten frantsesa; zitaldu egin zuten. Geuri dagokigu herrien hizkuntza bilakatzea, eta ohorea emango diogu. Bere azentuak askatasunari eta berdintasunari eskaini dizkion hizkuntzari bakarrik dagozkio; legegintza-tribuna bat eta bi mila tribuna herriko dituen hizkuntzari, asanblea jendetsuak eragiteko toki zabalak eta abertzaletasuna goratzeko antzerkiak dituenari; duela lau urte herri guztiek irakurtzen duten, Europa osoari hamalau armadetako adorea deskribatzen dion frantsera bakarrari dagokio (...); berari bakarrik dagokio hizkuntza unibertsala bilakatzea.

Goraipamen ederra dugu hori. Honela moldatu zuen Barèrek esparru supralokala, eta zuzen jo zuen maila lokalera:

Baina nahi hau askatasunaren jeinuarena da; bete egingo du. Gure ustez, gure herrikideei zor diegu, Errepublikaren finkatzeari zor diegu, bere lurralde osoan mintzaraztea Gizakiaren Eskubideetako Aitorpena idatzita dagoeneko hizkuntza.

Baina Barère frantsesarekiko desberdinegiak diren hizkuntzez bakarrik mintzo zen: euskara, alemana, bretoiera, italiara, Frantziari dagokionean “periferi-

koak” ziren hizkuntzaz. Eta bere proiektuak (onartu egin zuten) zonalde horietan frantsesaren irakaskuntza publikoa ezartzea bakarrik eskatzen zuen. Baina beste alde batetik, azpimarratzekoa da bere fraseologia. Eskema baino ez dut hemen aurkeztuko, tipikoa baita. Kontura zaitezte *gu* eta *zuek* alde berean daudela, zeren diputatu batek besteei hitz egiten baitie, eta (denek batera osotzen duten) Biltzarrak erabakia har dezan proposatzen. Legegileak dira (“nazioa” direla aurreuposatzen du Barèrek) erreferentzi zentroa. Aurreiritzi kategorikoa hauxe da, alegia, salbatu, irakatsi, etab. *goitik* egin behar dela, ekimena eta erantzukizuna agintzen dutenei dagozkielako. Hasiera-hasieratik aipatzen du testuak Mahoma eta mendiaren arazoa, izendatzen dituelarik

herri gaizki heziak edo (...) irakaskuntza publikoarena ez den beste hizkuntza batez mintzo direnak.

Argumentazio osoak, Grégoireri buruz hitz egitean aipatu dudan betebeharrak moralari erantzuten dio. Eskuzabaleko ekintza horren hartzaileei “(con)citoyens” esaten zien; eta argi dago, herria bera zela, gobernatuak. Harridura sortzen duena ondokoa da, harreman bilbearen beraren eraginez, izenburu horrek benetan subjektuak, menekoak esan nahi duela. Hauxe da eskema:

ZUEK

GUK

LEGEGILEA

HERRI(KIDEAK)TARRAK

guk behar dugu

ematen dugu

legeak

oinarrizko heziketa
pentsamendu publi-
koaren bitartekoa

obeditu

ezagutu obeditzeko

ulertu

bete eta obeditu

Esan behar da, oinarrizko harreman-sare hau, Nebrijak *Gramática de la lengua castellana* (1492) liburuko hitzaurrean Dotrina Andaluzaren lehen proposamena aurkeztu duen pasarteko berbera dela. Nahiko deigarria da, hirurehun urte beranduago eskema berbera aurkitzea. Parafrasia oso sinplea da. Oraingoan *legegileak* hartzen du lehengo *zure Gorentasunaren* tokia; eta korrelatiboki, *herri(kide)tarrek* hartzen dute *pueblos bárbaros*-ena. Are gehiago, kasu bietan legeak eta hizkuntza hartzen ditu barne-harremanak; desberdintasun txiki batekin, Nebrijak “uztarria” eta “garaipena” ere esaten baitu. Onartuko duzue, oso itxuraldaketa interesgarria dela parafraasi hau, eta agian prozesu iraultzaile frantsesa hartzen ari zen (edo hartu zuen) bideari buruz, entziklopedia batek baino gehiagok esaten digu. Dударik gabe, hasia zen jada, ondo hasia ere, kontrairaultza.

Puntu honetan esan behar da, Barèrek lasaitasun osoz esaten zuena ez zela inolaz ere bere orijinaltasuna. Grègoirek lehenagotik esana zuen —agian, inork baino tema handiagoaz— eta, honena ere ez zen asmaketa. Merezi lezake, behar bada, Iraultzan zehar pertsonaia desberdinek eta abagadune desberdinetan egindako testu paretsuen bilduma jasotzea. Baina, izatez, errepikakorra litzateke bilduko genukeen informazioa. Ikusten dugunez, alor honi dagokionean, Grégoire *consensus* baten bozeramailea zen, ahobateko *consensusa* ez bazen ere. Alabaina, puntu honetan bat zetorren jendearen zirkulua, hoberen kokatuta zegoena eta eragin handiena zuena zen; *beraiek* ziren “nazioa”, beste bozeramale batek, Sieyèssek, esan zuen bezala.

Robespierrek Cordeliers taldekoak gillotinarazi ondoren (94ko ekaina) aurkeztu zuen Konbentzioan Grégoirek bere *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française* testu ospetsua. Eskolatze Publikorako Batzordearen izenean egindako aurkezpen honek, Henri Grégoireren ideia zenak, sentimendu eta lan oso pertsonalak bildu zituen. Hainbat urte lehenago ekindako, eta uste sendo eta tema handiz aurrera eramandako lanaren une funtsezkoa izan zen. Hara, bada, Barèreren *Rapport*-ean Clootsen aipua izan zitekeena aurkitu dugu. Eta beste testu hau, ordea, Rivaroliren aipu zuzen eta argiaz hasten da (garai honetan *royaliste émigré* bat):

Frantsesak Europako onespina lortu du, eta duela mende batetik hona klasikoa da bertan: nire helburua ez da eskubide hori finkarazi duten arrazoiak zeintzuk izan diren azaltzea. Duela hamar urte, Alemaniaren bihotzean, Berlinen, jakintza handiz aztertu zen gai hau, zeinak, idazle baten esakerari jarraituz, Erromako urguilua balakatuko zukeen, bere historian garai ederrenen artean kontsagratzeko premiaz.

Ondorengo hau dugu harira pasatzeko modua:

Baina (...) zein zorigaitz dela-eta ez du oraindik hizkuntza hori ezagutzen frantsesen parte handi batek?

Bera sumintzen zuen paradoxa honako hau zen, alegia, bere inkestako ondorioak erabiliz ateratako kalkuluen arabera, *hiritar* horien ia erdiek ez zekitela batere frantsesez, edo pixkatxo bat baino ez zekitela. Hala ere, ematen du Grégoirek frantsesa ama-hizkuntza zuten *hiritarren* proportzioa (2/5) exajeratu egin zuela batzuetan; eta argi dago, hutsegiten bazuen, frantsesaren alde egingo zuela.

Irakurtzeko modukoa da Grégoireren *Rapport* horren testua. Honela dio pasarte azpimarragarri batek:

Hegoaldeko elkarte herrikoi zenbaitek probentzaleraz eztabaitzen dute: gure hizkuntza unibertsalizatzeko beharrak aukera berria ematen die aberriarentzako duin izateko. Hara bada! Zergatik ez die gonbite zibikoa egingo Konbentzio nazionalak hiritarrei, dialekto horiei uko egin eta etengabe frantsesez ari daitezen?

Izan ere, ondorio hau atera zuen Grégoirek:

Konbentzioak dekretatu egiten du, txostena bidaliko zaiela eraturiko agintariei, Elkarte herritarrei eta Errepublikako udal guztiei.

Eta hau Errepublika frantsesaren organo subiranoaren dekretua zen. Beraz, “nazioa” zen Grégoireren dotrina onartu eta zabaltzen zuena; dudarik gabe, *consensus* baten bozeramale oso egokia zelako. Iradoki beharko al da oso ondo erabiltzen zuela, defendaezina eraso eta erasoezina defendatzeko metodo erretorikoa? Arrazoiak eman zioten berak arrazoiak emandakoek. Handituz zihoan bere ospea; eta aurrera egin zuen bere karrerak. Direktorioaren garaian, Bostehunen Kontseiluko kidea izan zen (1795-99), eta geroago, Kotsulatuaren garaian, Senatu Kontserbatzaileko kidea (1801).

Orduan, baina, zorigaitza gaineratu zitzaion. Robespierren bideari segituz, bakeak egin zituen Bonapartek Elizarekin (1801eko Konkordatua) eta bukatutzat jo zuen horrela abentura galikanoa, zeinaren aitzindari nabarmendua izan zen Grégoire. “Anarkiari bukaera emateko” prozesuaren beste etapa bat, aurreikusgarria, baino ez zen izan. Arrazoiak eman zituen (pribatuan) Bonapartek Elizarekin adiskidetzeko —bezeria galikanoa baino askoz jendetsuagoa, indartsuagoa eta ospetsuagoa zen—. Arrazoi erabakiorra, Joseph de Maistreren argumentua aurreitxuraten zuen Voltaireren argumentua eta Voltairerena biltzen zuen Joseph de Maistreren argumentua izan zen; hain zuzen ere, Holbacheko Baroiak hainbatetan salatu eta inpugnatu zuena, hau da:

erlijioa ez den ezer ez dagoela, Estatuari euskarri sendo eta iraunkorra emango dionik

zeren

Gizarte batek ezin baitu egon aberastasun-desberdintasunik gabe, eta aberastasun-desberdintasunak ezin du egon erlijiorik gabe.

Bonaparte eskertzarrekoak sakrifikagarritzat jo zituen iraultzaile-ohi horietako bat baino ez zen Grégoire. Eta urte nahikotan biziko zirenek are suerte txarragoa izan zuten Errestaurazio-garaian, zeren Borboi familia (ulergarria denez) aihertsua baitzen. Ilunbeetara itzulirik, bere gai maitatuenei buruzko hainbat testu idatzi zituen Grégoirek (*Histoire des sectes religieuses*, 1810; *Essai sur les libertés de l'église gallicane*, 1818; *De l'influence du christianisme sur la condition des femmes* 1821; *Histoire du mariage des prêtres* 1826). Hil zelarik, sakramentuak eta lurperatze katolikoa ukatu zizkion Parisko artzapezpikuak. Hala ere, hilobiratze jendetsua izan zuen (20.000 pertsona).

Nire ustez, koherentziak bezain nabariak izan ziren agerikoak ironiak Grégoireren bizitzan —eta mardulak ziren, izan, azken hauek—. *Besteen* aurreiritziek

sortzen zioten etengabeko kezka ez du komentariarik behar. Nolanahi ere, koinzidentzia xeble bat nabarmendu eta baloratu behar da: “vandalisme” hitza sartu zuen pertsona berberak asmatu eta bultzatu zuen, Gizateriaren zenbait hizkuntza “gutziz birrindu” eta “ezabatu” helburu zuen langintza; berriro esango dut, negargarria da Leibnizen kontzepzioarekiko kontrastea. Beste alde batetik, hala ere, badu zentzurik horrek guztiak. Goitik “eraberritu” behar dira “endekatuak”; eta argi dago, halaber, desberdintasunaren premisak ez dituela arrazonomendu bilateralak ez eta eztabaida ere onartzen, ez eta, ondorioz, inolako demokraziarik ere. Oso koherentea da hori Henri Grégoireren beraren heziketa profesionalarekin eta burgesia iraultzaile-ohiaren eta herriaren arteko harreman-mota tipikoarekin —alor ugari dituzte harreman horiek, esaterako, ongizatea eta didaktismoa—.

6.5. *Hiru bertsio eta hiru bizitza: hiru zentzu*

Konturatuko zineten bukaera tristea dutela hiru bizitzek, oso modu desberdinetan bada ere. Rivaroliren kasuan, erbeste nahasi eta latza da. Clootsen kasuan prozesu kafkiar baten absurdutasun asaldagarria; eta bizitza bortxaz ebaki zuen gilotina. Grégoireren kasuan, hautsitako karrera baten samintasuna eta ilunbetarako itzulera, esker txarrekoa baitzen Bonaparte, eta aihertsu Borboiak eta Eliza. Hiruretako bat ere irabazlea ez bada ere, desberdintasun nabariak daude hiruren artean.

Rivaroli eta Grégoireren artean ukaezineko kidesunak daude. Bai bata bai bestea gorantz doazen —bai eta beherantz ere— pertsonaiak dira. Lehendabizikoa aristokraziaren barruan; bigarrena, burgesiaren barruan; zer esanik ez, desberdintasun nabarmenak daude bai inguru bai estiloari dagokienean, eta eragin sakona dute “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasunaren” hedadura eta zentzuan. Funtsezko desberdintasun soziologikoa da aristokraziak ez ziola ekin, ez eta bururatu ere, bere hizkera popularizatzeko inolako gurutzadari. Rivarolik azpimarratu zuen, bake-giroan zabaldu zela frantsesa eta askatasunez onartu zela, modak bezalaxe hain zuzen ere. Grégoirek, ostera, bitarteko legalak eta indarrezkoak bururatu zituen, berehala “frantsesaren erabilera unibertsalizatzeko”. Montesquieuko baroiaz geroztik —*De l'esprit des lois* (1784)— “les lois, les mœurs et les manières” gutxienik badakigu bereizten, eta seguruen ulertu ere egiten dugu bere esaera:

oso politika txarra da, usadioek aldarazi beharko luketena legeen bitartez aldaraztea. (XIX, 14: “Nazio baten ohitura eta usadioak aldatzeko bitarteko naturalak”.)

Beraz, hemen bada kontraste koherente bat. Kontura zaitzete, halaber, Rivarolik gertaera (ia)burutu batez hitz egiten duela, eta horrexegatik bilatzen ditu “kausak”, eta iraganaz hitz egin beharra du, nahiz eta agian oso historiagile ona izan ez. Grégoirek ostera, “moyen” horiek bilatzen ditu proiektu bat burutzen ari delako, halabeharrez *etorkizunari* begira —eta dirudienek bitarteko bat “naturala” den ala ez epaitzeko duen modua, Montesquieurenaren oso desberdina da. Beti erantzun

daiteke (nahiko arrazoirekin) Montesquieu jakintsuak ez zuela bizi ez eta ezagutu, berak liburua idatzi eta berrogei urte beranduago bere herriak ezagutu zuen antzeko egoerarik. Ez dezagun sekula ahaztu, hasteko, Grégoireren diskurtsoaren unibertsoa *ez* dela Rivarolirenen berdina. Rivaroliren *Discours*aren gertuko testuingurua gorte eta aretoetako inguru aristokratiko eta kosmopolita da; eta hangoak (agian Paris, Versailles eta inguruko baztertxoa kenduta) *ez* ziren zehazki frantses elebakarrak. *Discours* idatzi ondoren, dudarik gabe, Rivarolik konstatazio enpiriko garrantzitsua egin zuen erbesteari esker, alegia, zein zaila zen Britainia Handian eta Alemanian eguneroko bizitza normala frantsesez egitea. Grégoireren diskurtsoaren unibertsoa “nazioa” da sistematikoki; eta, eszenografia hutsa da munduaren gainerakoa. Eta Errepublika Frantsesean frantsesa hedatu behar zen, Mahoma eta mendiaren mirariaren antzera. Desberdintasun handi *ugariak* daude benetan Grégoire eta Rivaroliren artean, “frantses hizkuntzaren unibertsaltasunari” dagokionean.

Clootsekin badu kidetasunik, biak gutxi gora-behera iraultzaileak baitira; eta biek dute, halaber, eginbehar gutxi gora-behera mesianikoaren sentimentua. Hala ere, izugarria da desberdintasuna. Hasteko, Clootsen interesgunea *Iraultza* bera da, hasieran Frantzia (zehazkiago Parisen) gertatzen dena. Clootsek frantsesarekiko eta Parisekiko duen garrak (handia eta oso benetakoa ematen duena) testuinguru supralokalean du zentzua, non hizkuntza berezi hori eta toki jakin hori zentzu unibertsal batera loturik agertzen diren. Alderantziz, Grégoireren interesgunea *Frantzia bera* da, eta forma egokia hartu behar du, berak martxan jartzen lagundu duen eta laster moteltzen saiatuko den iraultzari esker. “Herriak” (pluralean) nozioa bera, oso bateragarria da gizateria nozioarekin; eta, itxuraz, Frantzia nozioarekin bateraezina, batez ere “fédéralisme” krimenez salatutako Girondins-en (eta beste batzuen) purgaz geroztik. Gogora dezagun Barèrek argi markatzen duela diskurtso unibertsalista utopiko eta diskurtso lokalista pragmatikoaren arteko distantzia. Frantsesa hizkuntza unibertsal bilakatzea, askatasunaren jeinuaren nahia iruditzen zaio, eta horrek hartuko du ardura —fraseologia interesgarria!— Agintarien berehalako zeregin eta erantzukizuna, nolana ere, Errepublika finkatzea da, eta frantsesa lurralde osoan hitz egin dadila lortzea.

Rivaroli, Cloots eta Grégoire eraginkortasunaren aldetik konparatu nahi baditugu, horietako bakoitza *bere* proposamenen arabera epaitu behar dela ikusiko dugu —eta, hasteko, bakoitzaren helburuak argitu—. Ez dirudi, Rivarolik inoiz frantsesa bultzatu eta pertsonalki horren hedakuntzan parte hartzeko xedea izan zuenik. Nahiko argi dago, *laudatu* egiten zuela frantsesaren “unibertsaltasuna”, eta konbertitutakoen artean predikatzen zuela; gogoratu, saria *irabazi* egin zuela bere saioak. Argi dago, kasu honetan nolabaiteko ironia postumoa dagoela. Epe luzera *Discours sur l’universalité de la langue française* ezezaguna izango zen; *Francophonie*-ren aldeko zirkulu zaletuenetan soilik izan da ezaguna eta gorai-patua. Esan dezakegu, ospe parrokiak hau ez dela oso epilogo loriatsua. Ez dezagun pentsa, hala ere, Rivaroliren *Discours* hori kausa bateko apostoluaren sermoia

denik; ez du ez eta propagandista baten eslogana ematen. Bai apostoluek bai propagandistek etorkizunerako egiten dute lana; eta, egia esan, Rivarolik ez zuen bide horretatik jo. Bere *Discours* horri dagokion eraginkortasuna haxe izan zen, alegia, saria irabazi zuela eta argitaratu, laudatu, eztabaidatu, aipatu, etab. egin zutela. Are gehiago, etorkizunera pasatu den Rivaroliren lan bakarra izan da, hots, *iragandako handitasunen* nostalgiaz gogoratu eta laudatzen duen etorkizunera. Zeren arabera epaitu behar da Clootsen eraginkortasuna? Anacharsisek Iraultza segitu eta hedatu nahi zuen “Errepublika unibertsala” eraiki arte, eta han frantsesa izango litzateke seguruen amankomuneko hizkuntza. Hemen larriena ez da frantsesa ez zela orduan bilakatu —eta seguruen ez da inoiz bilakatuko— herri-mailako mundu hizkuntza. Larria eta tristea dena honako hau, hots, da, egun ere, utopikoa ematen duen Giza-terriaren antolaketa-proiektua zapuzten dela —gogoratu beharko al dugu hemen Herbert Marcuseren *The end of utopia?*— Gure garaiko hondamenen eta izugarrikerien erdian —”Izua” deitu bolada baino nahikoak izugarriagoak—, zein izendatuko dugu gaitzik txarrena? Argi dago, ez dugula hizkuntza frantsesaren hedapen handi edo txikian pentsatuko. Orduan, Clootsek huts egin zuela esango ote dugu? Zergatik justu Cloots? Bera dugu bultzada hura guztia gerarazi eta mugak, agian inoiz baino gehiago, indartu zituen *kontra*-iraultzaren biktimetako bat. Nazioarteko hizkuntzei dagokienez, gaur egun esperantismoak ere huts egin duela ematen du, hain zabalduak ez dauden bestelako proiektuetaz ezer ez esatearren. “Sozialismo utopiko”ei dagokienean, epitafioa da izenburua bera. Hainbeste dira hondoa jotzen duten gauzak, ezen oso seriooki pentsatu beharko dugula, Clootsek bidea galdu eta huts egin zuela erabaki baino lehen. Nolanahi ere ohartu egin behar dugu, Rivarolirena ez bezala, Cloots eta Grégoireren diskurtsoak arrazoitutako *proposamenak* direla. Justifikaziorik gabekoa litzateke, Clootsena *izpituaren begirada* hutsa dela esatea, eta Grégoirerena, ostera, berehalako ekintza praktikorako plangintza. Pixka bat mintzatuko naiz horretaz.

Grégoireren *Rapport* ez da testu burokratiko prosaiko eta iluna. Izan ere, zehaztasunetan sartu gabe, behin-betiko *longue haleine*-ko politika baten orientabide nagusia ezarri nahi duen aitoren handizale eta programatikoa da; eta horretan antz handiagoa du testu konstituzional batekin, momentuko dekretu batekin baino. Kontua Eskolatze Publikoko Batzordeak Konbentzioan “frantsesaren gramatika berria eta hiztegi berria” aurkeztea soilik baldin bazen, eta horrekin batera zenbait “horren ikasketa erraztuko duten aldaketak”, arranditsuegia ematen du sarrera historiko-filosofikoak, eta inkestak berak oso tokiz kanpoko ardura dirudi. Grégoirek, hala ere, oso ondo daki zer nahi duen, eta ordenaz ekiten dio. Onartzen du, *patois*-ak guztiz ezabatzeke xedea ez dela berehala lortzeko modukoa, ondoko bi arrazoirengatik: a) giza inertzia, eta b) Konbentzioak har ditzakeen berehalako neurrien hedadura murrizta. Eta horrexegatik arduratzen da testua premisa dotrinalez, korolario praktikoak zuhurtziaz eguneratuz. *Jada* bi gauza erabakior lor ditzakeela uste duelako aurkezten dio Grégoirek *Rapport*-a Eskolatze Publikoko Batzordeari: a) consensusa formalki azaltzea, eta b) Estatuko organo subiranoaren onespina, hau ere formala, lortzea. Grégoirek, beraz, *direktiba*

orokor batzuk azaldu eta legitimizatu nahi ditu. Dudarik ez dago, bete-betean lortzen duela; eta ondo lortu ere, berak ezarritako premisak onartuko baitituzte ondorengo gobernu frantsesek, eta Estatuak ez du berriro sekula gaia osotasunean berraztertu beharko. Ondorioz, nahikoa eraginkorra da Grégoire, bere *Rapport* hori aro bat markartzen duen gertaera baita. Hauxe da, seguruen, pasarterik serioena eta argiena:

Uste dut ezarrita utzi dudala hizkuntzaren batasuna iraultzaren osagarria dela eta, beraz, zailtasun gehiago agertzen diren neurrian, orduan eta gehiago baieztatuko da horiei kontra egiteko bitartekoak jarri beharra. Arrakasta osoa lortzen ez bada ere, hobe litzateke on pixka bat egitea, batere ez egitea baino. Baina ekintzen bidez erantzutea, ezinbestez erantzutea da, eta hizkuntzen jaiotzen, zahartzeko eta hiltzeko moduez gogoeta egin dutenek, hutsezinezkotzat joko dute arrakasta.

Azken esaldiak nahikoa argi gogorarazten du Nebrija. Garrantzitsuena, hala ere, honako hau da, alegia, “nécessité” eta “infaillible” bezalako hitz gogorrak erabiltzen dituen diskurtsoaren tentua. Lehen klausula bera ere funtsezkoa da. Izan ere, Grégoireren nahia, axioma bat ezartzea dela ikusten dugu. Axioma onartzen baldin bada, korolarioetara pasatu beharko da, eta arazo zehatzak konpondu, trabak zenbat eta handiagoak diren neurrian hainbat eta indar handiagoa eginez. Grégoireren proposamena, beraz, Clootsek egindakoaz desberdina da koalitatiboki; eta ez hedadura gutxiagoko ekimena delako. *Beste* alor batekin du zerikusia horren berezitasun eta eraginkortasunak.

Zein da Grégoireren xede aldakaitz eta kategoriko hori? Zertan oinarritzen da bere tentu izugarri hori? Anakronismorik onartu ezin dugunez, ez dugu esango Henri Grégoirek *De la démocratie en Amérique* (1835-1840), Alexis C. de Tocquevilleren (1805-1859) libururik ospetsuena irakurri zuenik. Zorionez, ez da kronologia “zuzendu” behar, hemen lotura historiko oso garrantzitsua antzemateko.

Henri Grégoire Anacharsis Cloots baino eraginkorragoa izan zen, hasteko, errealistagoa eta trebeagoa zelako. Ez dut esan, hala ere, originalagoa zenik. Alderantziz, bere abantaila guztia, Hirugarren estatuan nagusitzen ari zen eta azken finean prozesu iraultzaile-kontrairaultzailea bideratzen zuen *consensus*aren bozeramailea izatea izan zen. Grégoireri justizia eginez esan behar da, bere moduko gizonik gabe ez zela posible izango ezagutzen dugun moduko Frantzia egoterik. Generikoki hitz egiten dut gizon-*mota* batez; eta Grégoire horren adibide ona dela ere esaten dut. Kontua da, erregimen zaharreko Frantziaren (Rivarolirena, oraindik ere) eta gure garaikoaren artean, ordena sozialaren des-integrazio eta ber-integrazio prozesu oso bat dagoela; eta hori da Tocquevillek oso ikuspegi zabal eta sakonetik landu zuen gai nagusia. Gauza bitxia da Estatu Batuetako gizartearen deskripziorik hoberena (agindu berririk ez dagoen bitartean) *De la démocratie en Amérique* izatea, aristokrata frantses post-iraultzaile baten lana, eta *geroago* bere herrialdearen antzeko azterketa historikoa zirriborrazteko oinarri izango zuena (*L’Ancien régime et la Révolution* 1856). Tocqueville Estatu Batuetako bilbe soziologikoaz eta historia frantsesaren zentzuaz hain ondo jabetzea, Atlantikoaz

gaineko zigi-zaga baten adibide interesgarria da. Nolanahi ere, Montesquieurena da bere enfonkea, eta horretan oinarritu zen Comte ere (Louis Althusser, *Montesquieu: La politique et l'histoire*, 1959; Pierre Birnbaum, *Sociologie de Tocqueville*, 1970). Montesquieuk, gutxienik, geroago zenbaitek “modernizazio” deituko duten trantsizio historiko itzel hartaz jabetzeko teoria egokiaren hastapena eskaini zuen.

“Modernizazioaren” harian sortu zen —eta antzinako erregimenarekin kontraste handia agertu zuen— ordena berriaren ezaugarrietako bat, seguruen *funtsezkoa*, gizarte politiko bateko populazio *osoa* hizkuntz komunitate *batean* integratzea da (NB. Salbuespen urriek —gaur egun Suitzakoak, esaterako— ez diote inolaz eragiten arau orokorrari). Iraultza baino denbora gutxi lehenago, Grégoirek berak seinatu zuen

ez da batere hizkuntza nazionalik nazioak unibertsalki erabiltzen duenik.

Badago, beraz, aldea “nazio” eta “hizkuntza nazionala” nozioen artean. Frantziako kasuan Grégoirek susmatu egin zuen jada —eta geroago egiaztatuko— “frantsesak” zirenen (gizarte politiko baten kide) ia erdia ez zirela batere “frantsesak” *beste* zentzu batean (hau da, hizkuntz komunitate bateko kideak). Bat-ez-etortze hau da, hain zuzen ere, XX. mendeko soziologi mota batek “marginaltasuna” deituko zuena (cf., besteak beste, Gino Germani, *El concepto de marginalidad: Significado, raíces históricas y cuestiones teóricas*, 1973). Azpimarratu egingo da, arrazoiz, egoera honek *arauetako* erreferentzia inplikatzeko duela. Bi gauzek bat etorri “behar” dutela suposatzen delako ematen du bat ez etortzeak “desegokitzapena”. Harremanaren bi terminoak beti dira suposatutako atxikipena eta parte hartze efektiboa; nahi baduzue *de iureko*, titulartasun bat eta *de factoko* ariketa bat. Argi dago, hala ere, bat ez etortzea ez zela berria, Grégoirek juduei buruzko *Essai* delako idatzi zuenean azaldu zuen bezala. Alderantziz, antzinako erregimeneko pentsamolde nagusiak (oro har) “natural”tzat jotzen zuen azaleko egia zen. Grégoire, oster, asaldatu egin zen eta salatu, beti ere zuzendu beharreko anomaltasun zorigaitzokoa ikusten baitzuen bertan. Berritasuna, beraz, diskurtso berriaren oinarria den *ustea* da. *Behar* hori etengabe aipatzeak eta behin eta berriro *bitartekoak* bilatzeak oso konbikzio sendoa dela adierazten digute. Ikusia dugu, halaber, Grégoirek inolako dudarik gabe suposatzen zuela egokitzapenak aldebakarrekoa izan behar zuela —argi eta garbi: *langue nationale*-a Mahoma da, eta *nation*-a mendia—. Oso kontu interesgarria da ikustea, zergatik zen Grégoire horren zorrotza eta lehiatsua alor *honetan*. Badakigu antzinako erregimeneko pribilegioak ezabatu eta desagertaraziz berdintasun “formala” ezartzen zuten erreformatako zaindaria zela. Gainerako *beste* alor guztietan, alabaina, legalak ziren oztopo eta erreformak; eta Grégoire eta bere *frère et semblable*-ak ez ziren harantzago joaten. *Berdinak* aldarrikatutako *hiritar* horietako parte handi bat (agian bostetatik bat) behartsuak izateak ez zituen sekula bultzatuko, esaterako, aberastasunen berdintasun erabatekoa ezartzera —oso alderantziz, indarrez eraso zuten *bobouisme*-a—. Erantzuteke geratzen den galdera interesgarria hau da:

zergatik sentitzen zuen Grégoirek *nécessité* hori, eta zergatik bilatzen zituen printzipioak osotara eginaraziko zituen praktika burutzeko *bitartekoak*, justu hizkuntzaren *alorrean bakarrik*? Hori ez zen horrela, herriaren eskariak honetan beste edozein alorretan baino premiazkoagoak zirelako. Honetan Grégoire eta Barèrek, herri-eskariak argudiatu ordez, behin eta berriro adierazten zuten, Estatuak hartu behar zuela ekimena, eta onuradunen aldetik egon zitezkeen erresistentzien *kontra* inposatu. Zergatik ziren estatu-gizon hauek hain sentikor “marginaltasun”-mota *honekiko*, eta hain sentsibilitate gabekoak besteekiko? Monomania pertsonalei egoki behar al diegu inkontsekuentzia hau? Ikusi dugunez, Grégoireren kasuan behintzat, *patois*-ak ezabatzea *tema* bat zen. Eta ikusi dugu, halaber, Estatu subiranoaren organoak onartu eta bereganatu egiten zuela.

Grégoirek *askoz ere* urrunago jo zuen bide honetan beste edozeinetan baino; hori da egia. Bere bizitzaren hirugarren ironia —agian krudelena— inor konturatu gabean igarotzen da gehienetan. Grégoirek temaz hitz egiten zuen *patois*-ak *desegin* eta *gutziz ezabatzeko beharraz*. Ez dut uste hebertistek horren modu erradikal eta bortitzean proposatuko zutenik “deskristautzea”. Eta nolatan ez zuen Grégoirek *sekula* “elebitasuna” aipatzen, itxuraz *modus vivendi arrazoizkoena* eta bideragarriena? Argi dagoenez, ezabatzeko beharraz hitz egiten zuen, frantsesa eta beste hizkuntzak batera bizitzearen *ezintasuna* auresuposatzen zuelako. Nolatan ez zuen ez bilatzen ez asmatzen inolako konpromezu bateratzailerik? Zergatik planteatzen zuen beti gaia, obsesiboki, erabateko bateraezintasun eta guztizko baztertze modura? Zein zen horrelako disjuntiba sumario, bortitz eta muturreko horren *beharra*? Nola zitekeen tolerantziaren apostolu famatua, *alor honetan* hain jasangaitza eta eskusibista izatea? Nola gerta zitekeen hain gizon moderatua *honetan* guztiz muturrekoa izatea? Kontua da *patois*-ak guztiz ezabatzeko beharra auresuposatzeak edozein elebitasun-mota baztertzen zuela, ezinezkotzat joaz. Beraz, badirudi ondorioa nahitanahiez, eta zoritxarrez, hauxe dela: Grégoire alor *honetan* totalitarioa zen —basatia izateaz gain—. Baina antza denez, horrez gain, alor honetan muturreko fanatikoa *izan daiteke*, ez bakarrik zigorrik hartu gabe, baizik eta Estatu subiranoaren onespén itzaltsuaz. Temak, agian trauma biografikoei egotzi beharrekoa, *ez du azaltzen* Grégoire bozeramaile zuen *consensusa*.

Honela dio Barèrek:

Gobernua, legeak, usadioak, ohiturak, usantzak, merkataritza eta pentsamendua bera irauli ditugu; iraul dezagun beraz, halaber, hizkuntza, horien eguneroko bitartekoa baita. (...) Hiritarrak!, herri libre baten hizkuntzak, bera eta bakarra izan behar du denentzat.

Hiperboleak aparte utzirik, ikuspegi oso bat da. Grégoirek, zuhurtzia handiagoaz, erreformekin lotzen zuen aldaketa soziolinguistikoa.

Ohiturazko zuzenbidearen ezereztapena, pisu eta neurrien sistema berriaren ezarpena...

Garrantzitsuak iruditzen zitzaizkion hiru gauza ere bereziki azpimarratu zituen:

- (1) lurraldearen banaketa berriak (departamentuetako banaketa, gehien bat Sieyès-en lana) hizkuntza nazionala hedatzen laguntzen duten harreman berriak ezarri ditu.
- (2) Oro har, gure batailoietan frantsesa hitz egiten da, eta horren erabilera eskuratu duen errepublikar saldoak zabaldu egingo du bere etxeetan.
- (3) ubide eta errepedeak zabalduko dira...

Orain hasten gara ulertzen bere baieztapenen tentua:

eragiketa hauen guztien eragin bateratuak frantsesaren onerako izan behar du.

“Modernizazioa”ren osagaia dirudien aldaketa soziolinguistikoa aipatzen du Grégoirek ere: *literacy*-ren hedaketa; halako punturaino non irakurtzen ez jakitea, lehen “naturala” zen gertaera, azpimarratzekoa, anormala eta, azken finean, estigma mingarria eta salbuespen zapuztailea bilakatuko zen. Orduantxe hasi zen “analfabetismoa” “marginalizazio”-modu oso nabarmen bilakatzen (cf. Carlo M. Cipolla, *Literacy and development in the West*, 1969). Hogeigarren mendearen erdialdean, Morris M. Lewis britaniarrak “modernizazioaren” alor soziolinguistikoan garrantzia azpimarratu zuen —“the growth of physical communication... vast changes in the functions of language for mankind... the development of linguistic communication... the increasing intervention of language in group life”— bere liburu batean (*Language in society: The linguistic revolution and social change*, 1947), hori dena nahikoa ezagunagoa den Karl W. Deutsch-en testua baino lehenago (*Nationalism and social communication: An inquiry into the foundations of nationality*, 1953). Grégoirek eta beren *confrère*-ek hori guztia aurikusi ez bazuten ere, nolabait antzeman zutela ematen du.

Argi dago gizarte politiko osoa hizkuntz komunitate batera biltzeak oso modu larri eta ezinbestekoan agertzen duela bat ez etortze edo aldearen auzia; azken buruan, gizarte politikoen (hitz egiten duten komunitateak edo komunikazio komunitateak: *speech communities* ingelesez) eta lehenagotik dauden hizkuntz komunitateen (*language communities*) arteko loturak²⁸. Mahoma eta mendiaren kontu hura da —horretaz 1965ean hitz egin nuen *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle* lanean, Janos-en bi aurpegiez hitz egin nuen (Maurice Duverger-ek bezala)—. Esanguratsua da, baten batek (Benjamin Akzin, *State and nation*, 1964) bere enfoke osoaren giltzarritzat txertaketa hartzea. Gehiago ere badago. Estatuaren aparatuak gero eta funtzio erabakiorragoak bereganatzen ditu. Kontura zaitezte, maila soziolinguistikoko honetan *dirigismoa* nagusitzen dela *nonahi*. Estatu modernoaren berezko zeregin baldintzatzaile bilakatzen da, hizkuntzaren *bateko* idazketaren erabilera hedatzea azpimota tipologiko guztietarako komuna dena. Haugen eta beste batzuek egindako baieztapenak,

28. *speech community* erdarek sortarazitakoa(k) litzateke/lirateke; eta *language community*, betidanik izan den euskal komunitatea (gure kasuan) (*argitalpen arduradunaren oharra*).

alegia, “dialektoa” armadarik gabeko hizkuntza delako baieztapenak —eta “hizkuntza”, armada duen dialektoa—, antolamendu politiko horren garrantzia azpimarratzen du, oinarritzko bilakatu delarik, denok “normal” eta jakintzat jotzen dugun antolamendua izanik.

Ikusi dugu Grégoirek suharki lan egin zuela eskolatzeko publikoaren alorrean —eta susmatzen hasi gara agian ez dela guztiz alor hutsal eta alferrekoa—. Orain konturatzen gara, benetan funtsezkoa dela zeren, azken finean, kontua errealitatearen zentzu bat ezartzea baita, aldi berean amankomuneko zentzu bat sartaraziz, eta amankomuneko zentzu horrek, ohiko bilakatzen den neurrian, errutinetan gauzatu eta entrenamendu hezitzailea eskatzen du. Disziplina da honen guztiaren funtsezko alorretako bat —eta horretan praktika luzea du Elizak—. Eskolak nahitanahiez oinarritzko taldeketa sortu behar du, industria eta armada modernoan oinarria. *Birsortze soziala* bera (sozializazioa edo/eta enkulturazioa deritzona) industrializatu egiten da; bai eta artifizialdu ere, nahi baduzue. Frantzia gutxienik —eta berriz ere diot, Frantzia ez dela gure Zibilizazioaren txoko urrun eta baztergarria—, denak adierazten du birsorketa soziala, merkataritza-ondasunen produkzioa baino *lehenago* eta zabaltasun *handiagoaz* industrializatu dela. Zuhurtasun eta begirune handiz iradoki dezakegu seriean ekoiztutako lehen produktua *hiritar frantsesa* dela. Ekoizleen (bir)ekoizpena da. Honek Estatu Batuetan *Amerikanizazioa* deitzen dutenarekin *funtsezko* antza du, ezta? Ez dut ukatuko, ez, Estatu Batuek nahiko gizarte “amerikanizatua” ematen dutela. Hara, bada, hauxe da Tocquevilleren liburu handiaren gai nagusia. Oso arrasto interesgarria da Atlantikoaz gaineko bere ibilbide intelektuala. Espero dut ez dela berriro aipatu beharko, Estatu Batuetako Independentzia Frantziako Iraultza baino lehenagokoa dela, eta zenbait pertsonaiek (Thomas Paine ingelesak eta M. Joseph du M. de Lafayette frantsesak, besteak beste) prozesu bietan hartu zutela parte *txandaka*.

Ohiko bilakatzea, trantsizio handi honen guztiaren oso alor garrantzitsua dela erantsiko dut. Esana dut jada. Eta esana du, askoz lehenago, Barèrek, hizkuntza “pentsamendu publikoaren bitartekoa” izendatu eta jarduera ugarietako “instrument journalier” dela esan baitzuen: “governua, legeak, usadioak, ohiturak, usantzak, merkataritza eta pensamendua bera”. Argi dago, prozesu honen guztiaren aukeratako bat —ez dut sinestu nahi halabeharra denik— totalitarismoa dela (gogora dezagun George Orwellen 1984). Nolanahi ere, egia da koordinazioa eta zentralizazioa *pari passu* eran aurreratzen direla, funtzio publikoak handitzen diren neurrian. *Essai sur la régénération des juifs* testuan jada Estatu-Probidentziari hitz egiten zion Henri Grégoirek. Eta ondoren, berehala, bertan eman zuen izena. Azken finean, Grégoireren ekintzaren eraginkortasuna bere terminoetan epaitu beharko bagenu, oso prozesu historiko handia epaitu beharko genukeela uste dut. Lorenako *curé* izandakoa oso bozeramaile zolia eta oso agente eraginkorra izan zen. Ez da besterik esan behar.

6.6. Korapiloak eta korapilo askaketa

Testu honen izenburua Plutarkoren *Bizitza paraleloen* aipamen ironikoa baino gehiago da. Rivaroli, Cloots eta Grégoireren ibilbideek benetan elkartzutak dirudite —ortogonalak, grekeraz esan nahi baduzue—, seriotan. Nahiko ondo egokitzen zaizkie “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasuna”ren gaia aztertzen dugunean bereizi beharreko hiru dimentsioei, independenteak direnak. Bereizi behar direla diot, hiru bizitzetako gertakaririk funtsezkoena Iraultza izan arren, modu desberdinez eragin zielako, eta beraiek ere oso modu desberdinez hartu zutelako parte. Multzoak triptiko alegorikoa ematen du, hiru ibilbideetako bakoitza nahikoa fidela baita frantses hizkuntzaren unibertsaltasuna”ren zentzu *batekiko*.

Rivaroli, Cloots eta Grégoire iraganeko bilakatu zirenean, hau esan zuen Jules Michelet-ek *Histoire de la Révolution française* bere liburuan,

bere agerketa arinean, non hain gutxi lortu baitzuen, sakonera ezezagunak ikusi ditu, tximistaren argitan (...)

Gehitu beharko litzateke sakontasun horiek *multi*-dimentsionalak direla eta, ondorioz, ezin daitezke inolaz ere lerro bakarreko sekuentziara murrizt. Hori bai, lehen begiradan hain nahasia ematen duen kataklismo hura oso argigarria da, kontrasteak azpimarratu eta areagotzen baititu. Esaterako, Rivaroli, Cloots eta Grégoireren ibilbideak halabeharrez banatzen dituen errefrakzio moduko bat sortzen du. Hiru pertsonaiok, dudarik gabe, lehenagotik ere baziren desberdinak. Iraultzak, besterik gabe, erabat urundu zituen —teorian eta praktikan—, bat-batean eta behin-betiko. Mutazio hari esker —eta ez beren borondateei esker— hartzen dituzte hiru pertsonaiok dagozkien sinbolismo alegorikoak. Utz iezadazue honela esaten: Iraultza da agerpena; eta hain zuzen ere, zentzu honetan ematen dio jada hasiera, oraindik gu geu ere kide gaituen garaiari. Orduetik aurrera, esaterako, ez da posible “historia” eta “politika” bereiztea. Are gehiago, badirudi “filosofiaz” ere ezin dugula aparte hitz egin. Oro har, tokialdaketa- eta nahasketa-itxura hartzen du, bereizketa arbitrarioak egiten tematzen bagara. Beste alde batetik, ostera, agertarazi eta areagotu egiten ditu funtsezko zenbait kontraste. Zirriborratu ditudan hiru bizitzetako bakoitzak badu bere zentzua, eta Iraultzak behin-betiko argitzen ditu. Zergatik? Seguruen, krisia muga-lerroa delako, esparru bera eskuratzeko borrokatu behar duten alternatiba bateraezinen arteko aukera. Borrokagunea da Iraultza, eta bertan, berezkoak dituen bitartekoekin, ahal duen estiloaz, agian dakien modu bakarraz, jokatzen du alternatibetako bakoitzak; eta horrela hartzen ditu bakoitzak bere koherentzia eta bere ospea.

Argi dago, Rivaroliren *Discours*-a Iraultzaren menpe eroritako ordena sozial zaharkituari dagokiola, belaunaldi bereko erreakzionario handiek —M. de Maistre (1753-1821) lehenengo eta behin— birrezartzen jakin ez eta nahi ere izan ez zuten ordena. Amildegia dago, Langedokeko *belles-lettristaren* azakeria alaiaren eta Saboiako ideologoaren sakontasun beldurgarriaren artean. Clootsek, ostera, orduetik

aurrera ugalduko diren utopiak aurreirudikatzen zituen. Dirudienez, *saint-simonismoak* zerikusi zuzena izan zuen horrekin; gauza segurua da, gutxienik, Claude H. de Rouvroy Saint Simongo konteak (1760-1825) Cloots ezagutu zuela Parisen. Ikusi dugu jada, Rivaroli eta Clootsen artean kontraste tipikoa zegoela, joan zihoan mundu baten (eusteko gauza ez zelako) eta heltzen ez zen munduaren (burutzeko gauza ez zelako) artekoa. Eta Grégoire? Burutzen ari zen historiaren korrante nagusia islatzen zuela esango dugu? Ukaezina da, Sièyes bezalaxe, Tocquevillek geroago Ipar Amerikako adibidearen argitan azalduko zituen itxuraldaketa sakonak usnatu eta katalizatu zituela. Nola esango diogu horri: aparteko aurre-ezagupena ala aurreikuspen arrunta, susmo pertsonala ala aurreiritzi soziala? Nola bereizi, hasteko, proiektua predikziotik? Nolanahi ere, diskurtso hau batere originala ez denez, gehiegizkoa litzateke horri zorroztasun preternaturala atxikitzea. Guk gauzak gertatu ondoren, atzera begira, profetizatu ahal izateak, ez du frogatzen Sieyès edo Grégoire hutsezinezko asmatzaileak zirenik. Nolanahi ere, argi dago desberdinak zirela bai Rivarolirengandik bai eta Clootsengandik.

Tentagarria da, hiru bizitza hauetan Hegelen dialektikaren adibide ezin hobea ikustea. Rivarolik goraiapatutako ordena zaharkitua tesia litzateke; Clootsen ikuspegi utopikoa, antitesia; eta Grégoirek asmaturiko ekintza-bidea, sintesia. Baina sintesi honetan galdu egiten da, aurreko diskurtso bi horien giltzarria den “unibertsaltasun” *supra*-parrokiola. Rivaroli eta Clootsek ez bezala, Grégoirek “nation” jakin baten “langue national” gisa lortu nahi zuen “frantsesaren erabilera unibertsalizatu”. Sintesi-mota honek, tesia eta antitesia bildu ordez, baztertu egiten ditu. Hala ere, esan behar da guztiz egokia dela hemen Georg W. F. Hegel (1770-1831) aipatzea, bereziki *Die Phänomenologie des Geistes* (1807). Uste dut, filosofiaren historialariren batek sumatua izango duela Iraultzaren inguruko egundoko esperientza hau —eta ez antzinako presokratikoen espekulazio kosmologikoak— izan zela, seguruen, idealista aleman handiaren inspirazio-iturria, zeinek itzelezko saioa egin zuen Marxek baino lehenago, “arrazionala den oro erreal da; eta erreal dena arrazionala da” axiomatik abiaturik historia arrazionaltzeko. Ondo da: gure gaia, hain zuzen ere, hiru bizitzen multzoa da eta, guztiz errealak izan arren —eta seguruen, nahiko arrazionalak ere—, ezin daitezke bakarrera murriz. Historia errealak honetan ez dio Hegeli men egiten, eta eskema triadikoan bildu ezingo genituzkeen hiru alternatiba sortu zituen. Grégoirek, Rivaroli eta Clootsen diskurtsoak ondo ezagutu arren, ez die inolako kasurik egiten; eta, beraz, ez du inolako saiorik egiten bere diskurtsora bilduz eta bertan integratuz, hauek “gainditzeko”. Azpimarratu beharreko gertaera da, hainbat kasutan —egungo espainolaren kasuan, esaterako— badagoela Grégoire moduko jendea, *sekula* Rivaroli edo Clootsen modukorik egon gabe. Hizkuntza jakin bat gizarte jakin *batean* orokortzeko ideia, ez da halabeharrez halako “unibertsaltasun”-nozio handiosoan oinarritu behar. Oso berezia da, bai eta arras konplexua eta interesgarria ere, XVIII. mendearen bukaerako testuinguru frantsesa, non “hizkuntza nazionala” Estatuko subjektuei inposatzea, hizkuntza horren “unibertsaltasunaren” hirugarren bertsio gisa agertzen den. Hementxe —eta tarte kronologiko labur batez— sortzen ditu “hizkuntza frantsesa-

ren unibertsaltasuna”ren gai lausoak erabateko desberdintasunak. Eta hementxe eta denboraldi labur honetan argitzen du, halaber, Iraultzak multidiskurtso hura, alternatiba nagusiak bereiziz eta, lehenik eta behin, kidetasuna eta sintesia bazter uzten dituen logika disjuntiboa ezarriz. Are gehiago, krisi nagusi hark *etsai* bilakatu zituen Rivaroli, Cloots eta Grégoire. Kontura zaitezte, eta gogoratu, arrazoiren bat dela medio inork ez zuela proposatu hirurak erakunderen batera biltzea, hirurek amankomuneko kausaren alde lan egin zezaten.

Labur eta argi esanda, krisi iraultzaileak “hizkuntza frantsesaren unibertsaltasuna” kausa komuna ez dela agertzen du. Alderantziz, alternatiba batek nagusitasuna lortu eta besteak kalitzen dituen borrokagunea da. Zorionez ala zoritxarrez, trilogia tragikoa osotzen dute Rivaroli, Cloots eta Grégoireren bizitzek. Nire kalamuki honek hori argi azaldu badu, ez dut frogatzeko besterik. Gaiak berak merezi duela ere, frogaturik utzi nahi nuen gauza garrantzitsuenetako bat da. Gainerakoa historialari profesionalen esku uzten dut; eta iradokizun konfidentzial xume bat egingo diet: hauxe dugu, dudarik gabe, gure Zibilizazioaren historia soziolinguistikoaren korapilo nagusienetako bat. Gauza bitxi bat ere badago, agiri honetan aipatzen ditudan pertsonaia esanguratsuenen artean: seguruen, frantses baino aleman gehiago dago. Eta beste galdera pribatuago bat: zer esango dugu, gure artean, hori guztia *extranjero*-ari dagokiolako beraiekin zerikusirik ez duela erabaki duten katalanez? Extralurtartzat jo beharko ditugula dirudi. Ez naiz, alabaina, horren urrunera abiatuko. Cloots ameslariak ere ez zion sekula heldu planeten arteko komunikazioaren kontuari. Guztiz desegokiak azaltzen dira latina, frantsesa eta ingelesa goi-maila honetan. Agian gatzelania izan daiteke baliabide bakarra.

7. Hizkuntz gatazka eta hizkuntz normalkuntza Europa Berrian²⁹

Conflicte lingüistic a l'Europa nova

Gatazken azterketa bat

Valentziako hizkuntz gatazkaren azterketa nire ikerketen gai nagusia izan da 1960ko udatik hona, Zuzenbide-ikasketekin batera.

Nire bokazioa soziolinguistikoa zenez, hitzaren zentzurik zehatzenean, nire herriaren hizkuntz gatazkaren azterketak ordura arte hizkuntzalari “hutsek” bakarririk landua zuten alor bazter batean sartu ninduen. Bestalde, hizkuntzalariek berek, aitortu izan dute beti alor bazter honek ageri dituen problemek gaina hartzen zietela, puska eder batez, beren azterbide eta inguru teoriko “itxiei”, hizkuntzalariek urrundik besterik ezagutzen ez zituzten “gizarte faktoreak” hartu behar zirenez kontuan.

Orain esaten ahal dut, nire disziplinar-teko sartzekeria ongi saritua izan dela: zubi bat luzatu du soziologo orokorren eta hizkuntzalari “hutsen” eremua bidegabeki aldentzen zuen aintziraren gainetik.

Hizkuntzalarientzat, “elebitasuna” gisako kategoria elastiko batek oso era zehazgabean bilduriko egoera konplexuko mundu bat adieraziko zuen teoria bat antolatzea zen arazoa. “Hizkuntz kontaktua” kontzeptua, dudarik gabe, ulergarriagoa eta zehatzagoa zitzaien eta, batez ere, hizkuntz ordezkapena (= *language shift*) kontzeptuak beste fenomeno konkomitante ugariarekin harreman logikotan jartzeko aukera ematen zuen. Hala ere, ordezkapena —hizkuntz aldaketaren (= *language change*) erarik nabarmenena eta bortitza dela aitortzen bazen ere— oso azaletik aztertu zen, Uriel Weinreich-ek *Languages in Contact* izeneko azterketa-lana egin arte. Liburu miresgarri honek erakutsi zuen, ordezkapenak zaku-hondo batera daramatzala hizkuntzalari “hutsak”, zeren eta beren kontzeptuen unibertso meharrik ez baitie oinarritzko arazoari heltzen uzten: hizkuntz sistemen “kanpoko” bizi-baldintzak eta, beraz, bizirautearenak.

Soziologoek beharrezkoa zuten “gatazka” eta “aldaketa soziala” gisako kontzeptu zabalegiak zehaztu edo gainditzea —beti ere mordoilo kontzeptualak izan dira— eta ordura arte ia aztertzen hasiak izan ez ziren ongi definituriko fenomeno unibertsalen multzo bat aztertzeari ekitea.

---

29. Frantsesez idatzia 1965ean.

Horrelaxe, hoberik ezean, inor definitzen saiatu ez zen termino bat —nik dakidala behintzat— erabili nuen sistematikoki: “hizkuntz gatazka” (= *Linguistic conflict*).

Fede gaiztoz

Egia esan, arazoa ez zen berria. Bazegoen, ordea, halako joera tamalgarri bat nonahi, hizkuntza baten atzerakada (= *recession*) —eta iraungidura— bere “gutxiagotasunari” egozteko, misteriozki bezain errukigaitz eragiten eta kondentatzen zuten “berezko akatsek” sortua izan behar zuena. Halaberean, baziren hizkuntza “garaiaak” edo “garaileak”, hierarkia-eskema osatzearen. Noski, “esplikazio” hauek hitz-joko simple bat erabiltzen zuten zirkulu ustel nabarmenak besterik ez ziren. Azken finean, hizkuntzen “heriotza” beren “bizitasun” ezak ekarria zen.

Mistifikazio hauek, adibidez, bretoierarekiko frantsesak izandako “garaitzak” edo katalanarekiko espainolak (irakur gaztelaniak) izandakoak ideologikoki “esplikatzeko” balio izan dute. Alabaina, pixka bat ezerosoa egiten zitzairen chauvinismo horietako filologo-ideologoei, ingelesak frantsesaren gainetik (Kanadan) edo gaztelaniaren gainetik (Puerto Ricon) izandako aurrerapen etsigarriak beren irakurle fidelei azaltzea. Nola egotz liezaioke ingelesari amarruak erabiltzea, aldi berean beren hizkuntzek Altantikoaren alde honetan izandako “garaitzen” zilegitasunari buruzko susmo larriak harrotu gabe? Zeren, “naturaren legeak” unibertsalak badira, sistema berberaz azaldu beharko bailirateke Quebec eta Puerto Ricoko kasuak; eta honek beren dotrina hierarkikoak barregarri uzten dituen dilema baten aurrean jartzen zituen filologo-ideologoak.

Halako sasetan ez sartzekotan, fede gaizto ideologikotik begiratu behar genuke eta behin-betiko debekatu izaera metafisikoen laguntza, eta eginetara makurtu orolde.

Zirkulu funtzionala

Nik aurkezten dudan hipotesia da, edozein hizkuntz sistemaren bizia —eta beraz, biziraupena— ez dagoela bakarrik bere hiztun-kopuruaren menpe —zenbatahuneko nozio azalekoa—, betetzen dituen funtzioen osotasun “kalitatezkoaren” menpe baizik: askoz ere konplexua da ideia hau, eta beraz, egoera desberdinei egokitzeko malguagoa.

Weinreichen azterketa-lanak argi adierazten du, hizkuntzalari “hutsek” hizkuntz ordezkapena (= *language shift*) azaltzerakoan ordurarte egindako hutsen arrazoia, “hizkuntzaren” (= hizkuntz sistema) eta “kultura-eta-gizartearen” (= horren ingurua, esparrua edo *setting*) arteko harremanen inguruko zehazgabe-tasunean datzala.

Diskurtso ugari egin da “hizkuntzaren funtzio sozialen” inguruan, begi-bistakoegiak, bestalde. Finean baina, arazoaren erdia baino ez dira funtzio horiek. Arazoa bere osotasunean hartzeko, “gizartearen hizkuntz funtzioak” nozioa erantsi

behar da, korronteak elkarrekikoak direneko zirkulu funtzionala eratzeko, zibernetikako kiribil atzeraeragileen edo begizta berrelikatzaileen (= *feedback loops*) antzera³⁰.

Esan beharrik ez dago, inolako gizartek ezin duela hizkuntzarik gabe funtzionatu. Alabaina, baieztapen hau osatu egin behar da esanez, arrazoi berbererengatik, hizkuntzak ere ezin duela funtzionatu nahitaezko funtzio batzuk izan gabe. Hizkuntza, abstraktuan, talde soziokultural ororen elementu omnipresente eta halabeharrezkoa da, dudarik gabe. Hizkuntza partikularrei dagokienean, ostera, batzuek beste batzuk ordezkatzan dituzte maiz. Argi dago, hitzunek behar sozial zenbaiti erantzuten ez dienean uzten dutela hizkuntza bat. Baina, nola bete litzake hizkuntza horrek bere funtzioak, hitzunek utzi egiten badute? Zirkulu ustela al da? *Primum movens*-ik bereiz ote dezakegu?

Nik proposatzen dizuedana hauxe da, prozesu soziolinguistikoak modu monista edo linealaz behatu ordez, elkarrekiko modu dialektikoaz behatzea. Azken finean, ez al dira hain zuzen ere hizkuntzaren *elkarrekintzak* eta haren ingurune soziokulturala lehenik eta behin kontzeptualki argitu behar direnak, gero enpirikoki antzeman ahal izateko?

Horrela bada, oinarrizko eredu zibernetiko bat abia daiteke, non hizkuntz sistemaren eta bere ingurunearen (= *environment, setting*) arteko harreman aktiboak bikoitzak izango diren. Batetik “hizkuntzaren funtzio sozial” famatuak izango ditugu (= hizkuntz sistemaren *output*-a); eta, bestetik, itxuraz ilunak diren gizartearen hizkuntz funtzioak edo hizkuntzari dagozkion egitura eta prozesu sozialak (= hizkuntz sistemaren *input*-a). Horrez gain, oinarrizko hizkuntzaren bi funtzio-mota bereizi beharko dira: hizkuntz kontzientzia (= *language consciousness*) eta hizkuntz kontrola (= *language control*).

Diagrama honen argitan, *feedback*-ak edo berrelikadurak alde bietara egin dezakeela konturatzen gara berehala. Autozuzenketa (= *negative feedback*) egongo da, funtzio-maila bateko defizitak beste maila funtzional bateko esfortzu konpentsatzailea sortzen duenean. Eta, alderantziz, zabalketa (= *positive feedback*) egongo da, hasierako defizitak elkarrekiko funtzio-defizita sortzen duenean, eta horrek bere aldetik hasierako defizita handitu, eta horrela segidan. Lehen hipotesi horretan *stress*-a (gatazka esaten diot nik) gainditu eta azkenean ezabatu egingo dute hizkuntz sistema horren *barruko* aldaketa moldatzaileek. Normalizazioa da, idealetan “normala” den erreakzio honen adibiderik tipikoena. Bigarren kasuan, ordea, askoz konplexu, luze eta nekosoagoa izango da prozesua, gatazka ez baita ezabatuko,

---

30. Hizkuntzaren funtzio sozialak eta gizartearen hizkuntz funtzioak elkarrekiko eraginean ikusi behar direla adierazten du egileak zibernetikaren konparazio honekin. Bi funtzio-mota eta elkarrekiko erlazioak dira, bada, kontuan eduki beharrekoak. Hizkuntzaren giza funtzioak dira, normalean aipatzen direnak. Gizartearen hizkuntz funtzioak izan ere badirela adierazi nahi digu Aracilek eta, gainera, bi funtzio-moten elkarrekiko eragina azpimarratu nahi digu. Hauen arabera suertatuko omen da normalizazioa ala ordezkapena. Ene ustez, hizkuntz plangintzarena gizartearen hizkuntz funtzioen baitan ulertu behar da, (*argitalpen-arduradunaren oharra*).

dagokion hizkuntz sistema guztiz ezabatuz ez bada; beraz, hizkuntz trukaketa egongo da, hau da, ordezkapena.

Nolanahi ere, azpimarratu egin behar da, ez direla momentuko mutazioak, sekula uniformeak ez diren prozesuak baizik. Multzo soziokulturala mugatu eta autonomo samarrak diren konpartimentu (= esparru) ugarik osotzen dutenez, “pausak” edo “atsedenuneak” egongo dira; hau da, hein batean larriak diren trantsizio edo itzulbirek banatutako oreka partzialak (= *standstills*, *deadlocks*). Periodizazioak, beraz, oinarri objektiboa du eta multzo soziokulturalaren barne-komplexutasuna argitzen du. Dena dela, oreka partzial hauek aldaketa historikoen ondorioz hausteak, bi hauetako batera eramango du lehenago edo beranduago: gatazka hizkuntz sistema jakin horren *barruan* ezabatuko da, ala bestela hizkuntz sistema *bera* ezabatuko da ordezkapenaren bitartez. Azalpen-eskema honek hizkuntza *guztietarako* balio du, hierarkia-bereizketarik gabe. Hizkuntza *bera* “nagusia” ala “atzeranzkoa” izango da, mekanismo *berberak* aldeko ala kontrako dituen arabera.

Azterketa konparatiboa

“Hizkuntz gatazka” nozioa eskematikoa eta behin-behinekoa da. Eduki artikulatuaz osotzeko —eta, aldi berean, justifikatzeko—, maila zabaleko azterketa konparatibo sakonari ekin behar zaio. Zuzenean beha daitezkeen edo historikoki dokumentaturik dauden kasuen azterketa analogiko eta diferentziala da, zirkulu funtzionalaren hipotesia ahalik eta baldintza desberdinenetan enpirikoki egiaztatzeko modu bakarra.

Zorionez edo zoritxarrez, hizkuntz gatazken adibide ugari eskaintzen ditu Mendebaldeko Europaren historiak, iraganekoak nahiz egungoak. Lehen begirada batean, “kasu”-aniztasun izugarria antzematen dugu. Kornikera edo dalmaziera, esaterako, iraungi egin dira eta beste batzuk, ostera (ingelesa, frantsesa, gaztelania, etab.), hasierako lurraldeetatik askoz harantzago zabaltzea eta finkatzea lortu dute —ez baina, dagozkien erakunde politikoen laguntzarik gabe—. Hirugarrenez, beste hizkuntza batzuek (horien arteko garrantzitsuena, maila guztietan, katalana da) “minoritario” izaten segitzen dute, hau da, atzerapen partziala izan dute hizkuntza “nagusien” presiopean. Hizkuntza “minoritario” hauek dilema bat dute: kornikera eta dalmazieraren bukaera bera izango dute, ala bestela beste hizkuntza batzuen adibideari jarraituko diote (txekiera, poloniera, suomiera, etab.), beren nazio-estatuari esker “gorantz” egin ahal izan duten arte iraupen iluna izan dutenak izanik. Hauek dira, beraz, dilemaren alde biak, ordezkapena eta iraungidura batetik, eta normalizazioa bestetik, prozesu horren arrakasta hizkuntzaz *kanpoko* faktore askoren menpekota izanik.

Hizkuntza eta gizarte-politika

Hasteko, hobe izango da onartzea, orain arte inork ez duela sistematikoki aztertu gizartearen hizkuntz funtzioen alor zabal hau. Gehienik ere, ia beti egiaz-

taezinak diren eta sekula egiaztatu ez diren baieztapen orokorretara heldu da. Lurraldeak oso emankorra dirudi, orain artean sasiak kendu ere egin ez baitira. “Kontzientzia” eta “kontrol” kontzeptuak abiapuntu hutsak dira: hain zuzen ere, landu beharreko zirriborro behin-behinekoa.

Ikus ditzagun orain “hizkuntza” eta “politikaren” arteko harremanen —gutziz nahitaezkoen— gai malkartsua. Azaleko begirada soil batek agertzen digu paper erabakiorra dutela maiz baldintza politikoez, zuzenki edo zeharka, hizkuntzen historian. Zinikoa bada ere, balore heuristiko ukaezina du esakera gogoangarri honek: “Hizkuntza beti izan da inperioaren laguna”.

Eta baldintza politikoen papera, egun, askoz *garrantzitsuagoa* da zeren, azkenean, hizkuntza baten biziraupenerako nahitaezkoak diren gero eta hizkuntz funtzio gehiago —irakaskuntza horien arteko ezagunena baino ez da— kontrolatzen baititu estatuak gertu-gertutik: eta estatua bera da hizkuntzei funtzio “publiko” gehienak burutzeko aukera edo debekua, zuzenean edo zeharka, eman diezaiekeena. Kontua da politikak gizartearen hizkuntz funtzioak menderatzen edo baldintzatzen dituela neurri handi batean, bai eta hizkuntzaren funtzio sozial ugari ere.

Honek zirkulu funtzionalera garamatza berriz ere. Badakigu gizartearen hizkuntz funtzioak *summa genera* bitan taldeka daitezkeela: kontrola eta kontzientzia. Begi-bistakoa da hizkuntz kontrola askatu ezineko moduan loturik dagoela gizarte-kontrolerako mekanismo orokorrekin. Zein hizkuntza erabiliko den eta nola erabiliko den dekretuz ezartzeko aukera, beraz, ez da pentsaezinezkoa. Hizkuntz kontzientziari dagokionez, ezagutza, sinesmen eta jarreraren sistema orokorretik banezina da eta, normalean, hiztunen multzo sozialaren elkartasuna areagotzen du. Baina honetan datza, halaber, politikak hizkuntz erabileraren alorrean egindako sartzekerien jatorria.

Hizkuntza politikoki antolaturiko gizarte-multzoaren elkartasunerako (eta bideragarritasunerako) guztiz garrantzitsua denez, aldez aurretik pentsa dezakegu agintariak tematu egingo direla esaten, gizarte-multzoa dela (irakur ezarritako boterea) hizkuntz erabilera zaintzeko eta behar bezala bideratzeko legezko eskubidea eta betebeharrak sakratua duena. Hizkuntzaren papera, horretan, iritzi publikoarenarekin pareka daiteke. Gobernuek sarriegitan, antolatu, bideratu edo zapaldu nahi dutenean onartzen diote garrantzia. Hizkuntzaren funtzionamendua (eta bizia), orduan, eremu politikoen menpe gelditzen da. Estatu-nazio eleaniztunetan bereziki, dauden hizkuntzen erabilera eta garapena, multzoaren kontsentsu politikoa, eta beraz, gobernarien euskarria den oinarria finkatzeko (edo ahultzeko) duten erabilgarritasunaren arabera bultzatu (bai eta indarrez ezarri) edo debekatzeko joera du sistematikoki ezarritako botereak.

Maurice Duverger-ek bere *Introduction à la politique* maisu-lanean garatzen duen eskemak, bidea ematen du gai hau integrazioa (= elkartasuna) *versus* borroka

(= antagonismoa) dikotomiaren argitan aztertzeko. Orduantxe uler daiteke zergatik heltzen diren ia beti hizkuntz gatazkak politizazio polemikora, bai eta (edo bereziki) zergatik agertzen diren, hizkuntzen berdintasuna ofizialki onartua eta formalki errespetatua delarik (gogora ditzagun Belgika edo Kanada). Beste alde batetik, hizkuntz komunitateek sarritan historia, geografia eta egitura soziopolitiko eta sozioekonomikoan nahiko oinarri errealak dituztenez, gatazkaren alor linguistikoa, paradoxaz, lehen begiratu batean ematen duena baino funtsezkoagoa eta ez hain garrantzitsua gertatzen da.

Florjan Znaniecki soziologo poloniarrek “kultura nazionalako gizarteen” (berezi hizkuntz komunitateak) eta “gizarte politikoen” (= estatuak) arteko harreman eta elkarrekintzak aztertu zituen 1944an. Arazoa termino funtzionaletan planteatu ez bazuen ere, oso irudi orokor iradokiorra abiatu zuen. Karl W. Deutsch-ek, nazionalitate europarren historiari ateratako hainbat adibideren bitartez, asimilazio prozesuak (horien artean hizkuntz ordezkapena agertzen da normalean) *trends* historikoekin loturik daudela frogatu du eta, horiek argitzeko eredu estatistikoak erabili behar direla. Berrikiago, Europako hizkuntz komunitateen egungo panorama marraztu du Guy Héraud-ek, eta “*ethnies*” neologismoa erabili du horiek izendatzeko. Azpimarragarria da, berak “*prestations*” deitzen duena eta nik “hizkuntz funtzioak” deitzea nahiago dudana, gauza berbera direla.

Hizkuntz normalizazioa

Ikusi dugunez, hizkuntz normalizazioa da *feedback* negatibo edo konpentsatzailearen adibiderik argiena, hau da, gizartearen hizkuntz funtzioak berrantolatzeari, hizkuntzaren funtzio sozialak “kanpo”-baldintza aldakorretara berregokitze-ko. Hori dela eta, gehienetan, William F. Ogburn-ek *culture lag* deitutakoaren antzerako desfase historikoen ondoren gertatzen da normalizazioa. Ogburnen tesia berresteko, normalizazioarekin ia batera idazketa edo inprentaren antzerako teknikak agertu diren kasu guztiak aipa genitzake (cf. Morris M. Lewis-en *linguistic revolution* kontzeptua). Beste alde batetik, hizkuntzaren atzerapen edo iraugipenaren aurreko alternatiba bakarra izaten da maiz normalizazioa. Izan ere, horrela gaintu ahal izan dituzte Europako hainbat hizkuntz komunitatek lehenagotiko gatazka luzeak eta, nolabait esateko, galdutako denbora berreskuratu dute.

Normalizazioa, halaber, oso konplexua da, eta “kasu” partikular bakoitzak itxuraz berdinduezina den berezitasunen bat agertzen du; baieztapen hau beste alde batetik, edozein gertaera historikori aplikatu dakioko. Ukatu ezineko aniztasun honen atzetik, alabaina, funtsezko egitura ia aldaezina eta konfundiezina antzeman dezakegu. Are gehiago, normalizazioak ez dira ia inoiz gertaera historiko guztiz isolatuak, “berezkoak” eta “originalak” izaten. Guztiz alderantziz, badirudi tesi difuntsionistak normalizazioa “turrustaka” zabaltzeko joera duela, hizkuntz komunitatez hizkuntz komunitate, eta garaiz garai. Latina, greziera helenistikoaren ereduari jarraiki eraginkortasunez normalizatu zen Europa mendebaldeko lehen

hizkuntza, hizkuntza europar ia guztien normalizaziorako zuzeneko edo zeharkako eredu bilakatu zen ondoren.

Imitazio kontzienteak (ekonomistek *demonstration effect* deitzen dutena) paper garrantzitsua izaten du ia beti normalizazioan. Baina hortik ez dugu presazko ondorioz atera behar eta hedaketa prozesuaren indar eragilea azaleko imitazio hutsala dela esan. Kasu arrakastatsu horiek eredu eta aitzindari bilakatzen dira ondoren, saio berrietarako orientabide, dudarik gabe ageriko analogia objektiboak badirelako. Konponbideak trukagarriak dira, sakoneko arazoa berbera den neurrian. Badirudi, halaber, oreka lortu edo berrezarri nahi duela normalizazioak, eredu funtzionalaren inplikazioekin nahikoa bat datorrena, bestetik. Normalizazio “tipiko” edo zehatz izendatutakoen helburua (batzuetan argi azaldutakoa) berdintasun ideala da, eskema hierarkikoen guztiz kontrakoa.

Definizioz (etimologia aipatu gabe), hizkuntz erabilerarako arau-sistemak sortu eta indarrean jartzea da, batez ere, normalizazioa. Eta honek esan nahi du, normalizazioa halabeharrez kontziente dela beti. Izatez, definizioz prospektiboa den momentutik, aurikuslea ere bada. Hau da, normaldu nahi den hizkuntzaren aldeko jarreraz gain —eta bereziki—, agertu eta adostutako ekintza sozialaren eraginkortasunarekiko esperantza eta konfidantza inplikatzeko du. Azken finean, mereziko ez balu edo bideraezina dela argi eta garbi agertuko balitz, inori ez litzaioke bururatuko horretan baliabiderik inbertitzea. Abentura —beti baita abentura— errolda onartzen den momentuan hasten da. (Parentesi artean azpimarratu nahiko nuke, gaiari heltzeko modu aktibo eta optimista hau filologo-ideologoaren fatalismoaren guztiz kontrakoa dela, azken hauek sinestarazi nahi baitigute, hizkuntzak berez garatu eta bukatzen direla, gizakiaren parte hartzerik gabe, hizkuntzen “muinari” dagozkion “lege naturalen” arabera.)

Normalizazioak agerian uzten du, oinarrizko bi hizkuntz funtzioek —kontzientzia eta kontrola— batera eta modu osagarrian eragiten dutela. Ondorioz, benetako normalizazioa ezin daiteke hizkuntz alor “hutsetara” mugatu, eta kontuan hartu behar ditu, aldi berean, nabarmenki “sozialak” diren hainbat faktore, bai eta funtsean politikoak direnak ere. Nolanahi ere, oreka bermatu behar da zirkulu funtzionalean, xelebrea bailitzateke pentsatzea hizkuntza “bizi” batek bere funtzio sozial eta kulturalak osotara bete ahal izango lituzkeela, oinarrizko hizkuntz funtzio guztiak izango ez balitu edo indarrez horiek ukatuko balitzaizkio. Huts egitera kondenaturik dago, ekintza aldi berean bi frontetan aurreratzen ez bada: hizkuntza-kulturakoan (hizkuntzaren funtzio soziokulturalen garapena) eta sozio-politikoan (= gizartearen hizkuntz funtzioen berrantolaketa). Hainbatek uste dutenaren kontra, hizkuntz sistemaren “barne”-berrantolaketa *ez da* normalizazioaren helburua.

Laburbilduta, normalizazioa benetako makroerabaki bat da eta, makroerabaki ekonomikoen antzera esaterako, komunitate baten etorkizuna bideratzeko joera du eta nolabaiteko boterea erabiltzea eskatzen du. Horrela uler daiteke, zergatik behar

duen normalizazio eraginkorrak parte hartzen duen hizkuntz komunitatearen independentzia politiko osoa (= subiranotasuna), edo gutxienik auto-gobernu maila nahikoa. Bestelako kasuak ere aipa daitezke, dudarik gabe, non komunitate nagusi batek nolabaiteko normalizazioa “eman” dion —konstituzio ez-demokratiko batzuen modura— menpeko komunitateari. Baina adibide hauek —maiz zalantzazkoak eta anbibalenteak alor askotan (nola bereizi ematea eta ezartzea?)— ez dira nahiko, arau orokorra ezeztatzeko.

Hizkuntz normalizazioa, funtsean, beste prozesu historiko batzuen antzekoa da (eta sarritan, horiei lotuta dago): konstituzionalismoa, lege-kodaketa, erreforma metrologikoak, ekonomiaren planifikazioa etab. Haren berezitasuna da, ageriko lotura nahitaezkoa duela esparru sozial guztiz jakin batekin, hizkuntz komunitatearekin, hain zuzen ere. Normalizazioa beti da nazionala; nazio barneko edo nazioaz gaineko hizkuntza bat normaldu nahi den kasuetan izan ezik.

Israelen hebraierak izan duen berpizte distiratsuak baieztatu egiten du, inolako dudarik gabe, hizkuntz normalizazioa bideragarria dela —bai eta hizkuntza “berpiztu” nahi denean ere—, baldin eta nahitaezko baldintza sozial eta politikoak falta ez badira.

Ikuspegi europarrak

Oraintxe adierazi berri dugu, baldintza politikoek hizkuntzen garapen eta iraupenari eragiten dietela oso maiz. Beraz, antzeman dezakegu Auguste Comtek “l'Occident Européen” deitzen zuen horren bateratze politikoak, epe luzera, orain arte munduaren bazter honetan ezagutu gabeko hedadurako arazo soziolinguistikoak planteatuko dituela. Horretan, aukera egin beharra dugu, ala garaiz aurreikusi, ala agian beranduegi denean konpontzen saiatu.

Batez ere, hizkuntz gatazken biderketa hondagarria ekidin behar da. Beraz, Europa mailako hizkuntz normalizazioari ekin beharko zaio *bi* alor osagarritan. Batetik, nazioz-*gaineko* hizkuntza aukeratu beharko da, dudarik gabe, eta multzoaren interesei hoberen erantzuten dien funtzionamendua bermatu. Bestetik, hizkuntza *nazional* bakoitzaren iraupen normal eta autonomoa bermatu beharko da aldi berean. Ez dezagun ahantz, arazoa guztiz ikuspegi berri batean agertzen dela, eta konponbide bideragarri eta bidezkoak horren barruan bilatu behar ditugula. Kontua ez da eguno egoera irauraraztea, gainditzea baizik.

Planifikatzaile sobietarrek era horretako arazoak aurkitu zituzten eta ez zituzten baztergarritzat jo. Guztiz alderantziz, era guztietako baliabideak erabili zituzten horiek konpontzeko. Ados: irtenbide sobietarrak kritika ditzakegu —eta kritikatu behar ditugu—, baina eredia eta erronka ahazteko tentazioan erori gabe. Partzialtasunik gabe aitortu behar da, gure Mendebaldeko Europak ez duela sekula horren saio garrantzitsurik ezagutu, hizkuntzen elkarbizitza arrazoizkoa eta iraunkorra nahi

den ordenara egokitzeko. Mendebaldeko Europak, ordea, alor honetan SESB gaintzeko aukera du. Ez dugu inprobisatu behar. Nahikoa lan izango dugu geure historian aurkitzen ditugun ikasgai guztiak —bai eta negatiboak ere— kritikoki aztertzeko. Azken finean, geure historian hartzen dute argia SESBek eta ia gainerrako mundu guztiak.

Aukera guztiz berria da guretzat. Gaia, ordea, ez da inolaz ere berria. Arras hurbila zaigu, edo izan beharko litzaiguke behintzat. Mendebaldeko pentsaera europarrak ez ditu kasualitate hutsez aztertu eta eztabaidatu, aparteko temaz, bi arazo “bizki” hauek: nazionalitateetako “herri-mintzairen” edo “jatorrizko mintzairen” igoera eta horrekin batera sortzen den nazioz gaineko hizkuntza komunaren beharra. Tema horrek fideltasunez ispilatzen du, dudarik gabe, gure tradizioaren ezaugarri berezigarrietakoa den funtsezko egitura.

Batetik, nazionalitate txiki eta ertainen mosaikoa izan da *beti* gure Zibilizazioa, eta horietako batek ere ez du *sekula* lortu gainerako guztien gainetik ezartzea. Alferrik bilatuko dugu gurean, errusiarren, *han* txinatarren edo hindiera-hiztunen pareko nazionalitate hegemonikorik. Aldi berean, alabaina, multzoaren kohesioa etengabe bermatu eta handitu dute hainbat esparrutako komunikazio eta elkarlanek, nazionalitate eta estatu-nazio plurinazionalen inguruak, beti ere mugatuak, funtsean eta errotik gaintuz. Bide batez, esan dezagun, komunikazio eta elkarlan horri esker deskubritu zuela gure Zibilizazioak Unibertsoa, unibertsal bilakatzen zen aldi berean. Azpimarratu beharrekoa da, nazionalismoen eta bokazio *supra*-nazionalaren arteko konbinaketa (itxuraz paradoxazko) honen originaltasuna. Esango nuke Mendebaldeko Europak burututako balentriarik nagusia, eta egun Gizateriari irakats diezaiokeen ikasgairik baliotsuena, egundoko koherentzia lortzea izan dela, batasun eta hegemoniarik gabe. Gure artean, aniztasunak eta autonomiak interdependentzia bermatu dute; eta alderantziz. Geure ikasgaia ikasi baino ez dugu egin behar. Ereduaren bidez predikatzea izango da, gainera, biharko munduan izan dezakegun paperik duinena.

Ustez “modernoak” diren Estatu-nazio plurinazionaleri dagokienez, inperio parrokiak baino ez dira izan: hauxe da paradoxa barregarria bezain negargarria. Ez ditzagun, hala ere, geure buruak tronpa: Mendebaldeko Europaren batasun-prozesuak bere huts egitea baieztatzen du, dudarik gabe. Europak ezingo luke batasunik lortu, balizko estatu subirano autosufizienteen behin-behineko maila betiko gaintu gabe. Estatu plurinazionalen kasuan, erabateko iraungidura ekarriko du horrek, lehenago edo berandago. Batzuek besteen kontra jardunez lortu dute irautea. Hala ere, multzo europarrak bere osagaiak berrantolatu ahal izango ditu, arras finkoa bilakatu ondoren.

Soziolinguistikaren ikuspuntutik, “hirugarren” hizkuntzak ahultzea ekarriko du Europaren bateratze-prozesuak, hizkuntza horien paper tronpagarri eta oztopatzaillea nabarmenagotzen den neurrian. Izan ere, baldintzatzailea eta antibalentea

izan da beti hizkuntza horien papera. Hizkuntzaren aldetik heterogeneoak diren populazioak inperio parrokiaren *barruan* integratu eta hurbiltzeko aitzakiaz, Europaren gorputza desintegratzeko zorian izan dira, “kosmopoliten” zirkulu pribilegiatuaren mesedetan nazioarteko komunikazioa oztopatu duten mugak eraikiz. “Hirugarren” hizkuntza hauen —ez benetan nazionalak ez eta erabat supranazionalak ez direnak— egoera, hala ere, alde bietatik da badaezpadakoa, eta alde bietatik etorriko zaie eraso. Gaztelaniak Filipinetan 1898tik hona ezagutu duen dekadentziak, ederto agertzen du iraungitze-prozesu honen logika. Gainera, zaila da bururatzeko, nola iraun lezaketen hizkuntza hauek, euskarria eskaintzen dieten estatuak ez baleude. Eta horien zilegitasunari dagokionez, berriro gogorarazi beharko al da “*Cuius regio, eius lingua*” printzipioan oinarritzen dela?

Aritmetikak frogatzen du n hizkuntza desberdinetako hiztunen arteko harreman sare guztien artean, sare erradiala dela, alde handiz, sinpleena, eta beraz, ekonomikoena. Mundu guztiak mundu guztiarekin komunikatu ahal izateko, nahikoa da pertsona bakoitzak *bi* hizkuntza jakitea: berea eta guztientzako komuna izango den *interlingua* bat. Puntu honetan arrazoia izan dute beti hizkuntz utopistek. Sare erradiala, edozein ingurutan aplikatu daitekeen eskema abstraktua da, jakina. Baina hautatutako *interlingua*, premisa modura onartutako inguruaren arabera aldatuko da. Hautaketa hori orain arte estatu-nazio plurinazionalen *barruan* egin da, onerako ala txarrerako. Mendebaldeko Europa bere osotasunean *ez da* gauza bera. Eta logikak diosku, *interlingua* europarrak automatikoki alferrekoak bilakatuko dituela inperio parrokialetako *interlinguak*.

Europako batasunak munduaren bazter honetako egitura soziolinguistikoa arras argitu eta erraztuko du gehiengoaren mesedetan: Europako herriaren mesedetan. Baina ez dugu prozesu hau —aurrerapena dena— Erdi Aroko “harmoniar” itzultzearekin nahastu behar. Historia ez da sekula errepikatzen. *Interlingua* berriaren paperak alor batzuetan baino ez du izango latinaren antzik. Hasteko, latina ez bezala, ez da *élite* baten pribilegio esoterikoa izango. Izan ere, nazionalitateetako “herri-mintzairen” edo “jatorrizko mintzairen” igoera atzerazineko aurrerapausoa da zeren, lehenago ikusi dugunez, normalizazioak hedatzeko joera baitu. Horrek esan nahi du, hizkuntza nazionalen eta nazioz gaineko *interlinguaren* elkarbizitza ez dela hierarkikoa izango. Orain denbora asko ikasi zuten nazionalitate “txiki” askotako kideek behar denean nazioarteko hizkuntzez baliatzen, beren hizkuntza nazionalekin nahastu gabe eta “goragokotzat” jo gabe. Hor lukete jarraibidea beste nazionalitate harroputzagoetako kideek. Eta hauek, chauvinistenak bereziki, arazoaren terminoak modu arriskutsuan nahasten dituen liluraren biktima dira. Kontua *Europa eraikitzea* dela ahazten dute beren itsukerian, eta ez birrintzea. Eta, zorionez, munduaren bazter hau ez da Txina... ez eta Amerika ere. Gurean nazionalitateak eta osotasuna ez dira inolaz ere antagonikoak, halaberharrez solidarioak baizik. Mendebaldeko Europaren batasun ekonomiko eta politikoak, nazionalitateen eta beren hizkuntzen berdintasuna erakarriko du. Eta, aldi berean, berdintasun honek “kontzertu” europarraren bideragarritasuna bermatuko du.

Ordenaz jardun behar dugu. Galdera planteaturik dago. Orain gogoeta eta eztabaida serioa egiteko momentua dugu, ez iragana ez etorkizuna begien bistatik galdu gabe. Gaia ezagututa hitz egin behar dugu, jakina. Baina irudipenaren papera ere funtsezkoa da. Geuri dagokigu ideiala aukeratu eta definitzea, ondoren aukera guztiak aztertzeko, alde onak eta txarrak kontuan hartuz. Planak egin ahal izateko, alde zurretik zer nahi dugun jakin behar dugu.

Arazoa eztabaidatzen ez badugu, gure fede onaz baliatu nahi izango dute, seguruen, berehala ekintza burutuak bilakatuko diren “konponbide” ustelak leporatzeko. Belarra oinen azpitik moztu nahi izango digutela pentsatu behar dugu. Hainbeste baitira jokoan diren interesak!

Gaia ez da berria. Aukera, ostera, aurretikorik gabekoa da eta seguruen azkena. Alde egiten uzten badugu...

8. Argi dago –baldin badakigu

Es clar –si ja ho sabeu

Hemen bildutako saioek prestaketa ibiltaria izan dute San Francisco, Varsovia, Inverness eta Formenteran barrena. Ohar barreiatuak elkartzen ziren heinean hartu zuten forma gaiek. Azken idazketa eta hautaketa Bartzelonan egin nuen 1981eko udan.

Liburu honetako edukia ez denez ez monotonia, ez monotematikoa, anabasa bat dela esan genezake, zergatik ez?

Begi-bistakoa da artikuluen politonia. (Azpi)genero-gama oso bat agertzen da bertan. Paperotako batzuk nazioarteko hitzaldietan aurkeztutako komunikazio akademikoak dira, gero katalanera itzuliak. Beste batzuk katalanez argitaratutako artikulua laburrak dira —“argitaratu” eta “katalana” hitz bateragarriak diren neurrian—. Badira, halaber, zirriborro teoriko eta eredu (edo agerpen) metodologikoak. Eta badago baita ere, orain murgilduta nagoen ikerketa biografiko batekin lotura duen saio bat. Neure bilduma estilistikoak aldakuntzak egiteko aukera ematen dit, zenbaiten ustez bitxiak edo harrigarriak direnak. Adierazteko moduen sortak somatzeko moduekin loturik dagoela uste dut, bai eta egoera edo umore animikoekin ere, egoera eta jarduera sozial eta kulturez ezer ez aipatzearren. Hara, bada, ez da inolako sekretua jendearen esperientziak eta gaitasunak giza aniztasunaren alor bat direla. Nire bizitza eta nire mundua *zabalagoak* izatea nahiko nukeenez, ez diet inolako jaramonik egiten aholku murriztaileei.

Lantzen ditudan gai guztiak historikoak dira. Gertatzen ari den eta kontzienteki edo ez horren kontzienteki *bizi dugun* historiaren korapilo elkarlotuak dira. Ikuspegi historikoa eraikitzea, beraz, *geure* bizitzak kokatu eta bideratzea da, eta ez soilik iraganari justizia egitea. Iragana, argi dagoenez, nahitaezkoa da. Nola aurkitu? Hara bada: nire ikerketa dokumentalak detektibearenak izan dira eruditua-renak baino gehiago. Arreta handia jarri dut jatorrizko agirietara, hots, “iturrietara” jotzeko. Dokumentatu beharra nuen, testuen *beren* testuinguruak aterarazi nahi nituelako. Eta hau ez da oso praktika ohikoa.

Mundu guztiak dio, “testuinguru” nahitaezkoa dela edozein gauza ulertzeko. Agian historialariak dira hori beste inork baino sarriagotan esaten dutenak. Baina nork diosku testuinguruak *aterarazteko*? Egia da, azken finean hor daudela uste ohi dela, eskura eta gertu; eta kontua ez dela, beraz, inondik ateratzea, kontrakoa baizik, alegia aurkituko ditugun puska enpirikoak “bertan eranstea”. Eskola-liburuek

eta dotrinek mota guztietako testuinguru erabat etiketatuak eskaintzen dizkigute. *Every schoolboy knows* zer diren “Erromako inperioa” eta “Iraultza frantsesa”, “Biologia” eta “Hizkuntzalaritza”, “Ilustrazioa” eta “Berpizkundera”, “Estatua” eta “Erljioa”, “Literatura”, “Ekonomia” etab. Beren aurkikuntzak, zuzen ala oker, testuinguru aurrefabrikatu eta jakinetan tartekatzen dituzten ume handiak dira ikertzaileak. Ekarpen monografikoak, beraz, zehaztasun hau edo bestea berritzera mugatzen dira, eta beren horretan uzten dituzte beti estereotipo globalak. Errepi-katze dotrinal lehorra gozotzen duen jostaketa hutsa dira “datuak”.

Izan ere, doktrina oro, ezer aztertu baino *lehen* jakiteko nahia da. *Every schoolboy knows* sartu dioten hori. Estereotipoek galdera teorikoak ixten dituzte-nez, teknika aplikatuetara murrizten da metodoa, eta horretan jarduten dute ikasle aplikatuenean. Ondorioak mugarik gabe pilatzen dira, eta ez dago inolako aldaketa kualitatiborik, epistemologikorik. *Ecolier* guztiek dakite argi eta garbi zer den “jakitea”, hori lehenengo eta behin.

Kontrako amarrua beste joko askoz kitzikagarriago bati dagokio. Brikolajea da. Ohiko maltzurkeria baino amarrugabeagoa eta ausartagoa ematen du —eta *seguruagoa* da—. Eduard Escalanteren antzerkiari buruz egin nituen oharra (1968), gai historikoen mota guztietarako *aplikagarriak* dira. Benetako agiri batek —galdetzen baldin badakigu— munduko doktrina eta testuliburu guztiek baino argibide gehiago ematen ditu. Arazo guztia da, testuek *ez* dituztela sekula testuinguruak lehen begirada batean agertzen. Jendeak jakintzat ematen duena sekula esaten ez duenez (ez ahoz, ez idatziz), arazoa da, esaten duen horretatik esan gabe doana nola erakarri. Hasiera batean, guztiz arazo oinarritzkoa eta arrunta. Eztabaida *onek* (pribatuak eta judizialak, zientifikoak eta politikoak) munduko modurik natural eta arinenean egiten dute hori. Alabaina, ikerkuntza historikoaren zailtasuna da ezin dugula iraganarekin hitz egin. Amarru fenomeno-teknikoak honetan landuagoak dira; eta ondorio harrigarriak eskaintzen dituzte, zorionez.

Lantzen ditudan gaiak historikoak badira ere, nire saioak *ez* dira jazoeretako kronikak. Gertaeretz ari naiz, jakina. Puntu kezkarria, alabaina, hauxe da, ea zein den gertaeren zentzua eta garrantzia, testuen *baitan* aurki daitezkeen testuinguruen *baitan*. Testuinguruak (berr)eraiki egin daitezke, hauek ere historikoak direlako. Are gehiago, makrohistoria testuinguruen historia da, hain zuzen ere. Testuinguruko arrastoak —batez ere begi-bistakoak direnean— antzeman eta segitzea, ariketa ez-ohikoa eta harrigarria da, dudarik gabe. Aurkikuntzarik garrantzitsuena, “gauza jakinak” *aldatu egiten direla* aurkitzea da. Iraultza garaian esaterako, *ez* dirudi egun “Frantzia” deitzen dugun hori kategorikoa, baliagarria ezta begi-bistakoa zenik jokoan parte hartzen zuten guztientzat.

Nire ekarpenak, gutxienik, baditu oharra eta iradokizunak: aurkitu ditudanak eta, nire ustez, testuinguruen historiaren mataza agertarazteko segitu behar diren arrastoak. Zirriborro teorikoak ere aurkezten ditut: inongo autorengan aurkitu *ez*

ditudan eraiketa hipotetikoak. Egia esateko, oso harrituta nago, inork ez omen duelako tipifikatu arrazionalismo oligarkikoa edo egoera “minoritarioa”, esaterako. Eta harritu egiten naiz, horrekin lotura guztiz zuzena duen gauza mordoa irakurri *ondoren*. Itsuen txiste hura gogora ekartzen dit horrek, itsuek elefante baten atal desberdinak ukitzen zituzten eta guztiz gauza desberdinak imajinatzen zituzten —horietako bat ere *ez* zen elefantea—.

Kontuz: *ez* dut inola ere uste, testu bakarretik testuinguru guztia(k) atera daite(z)keenik. Oso bestela, bertsio desberdinak konbina daitezkeela uste dut.

Bigarren mailako oharra, agian, aztertu ditudan gaien berezitasuna izan daiteke. Bakarrik esango dut, interesgarri iritzi diedala eta behin eta berriro erakarri nautela toki desberdinetan. Zergatik? Seguruen, susmatu egin dudalako gai horiei ekitea zerbaitez jabetzen hastea dela —eta agian horretaz jabetu beharra dago, bizi ditugun gauzak *ikusteko*—. Ez, ez dut inolako antitesirik egiten “ikusi” eta “bizi”ren artean; nik diodana hauxe da, alegia, ikustea, *ekintza* baten barruan egiten dugun (egiten dugunean) eragiketa dela. Eta eragiketa horrek ondorioak baditu. Badirudi batzuetan “hemendik datorrela”, Bartzelonan diotenez. Nahitaezko, funtsezko garrantzia du hainbat egoeratan, beste inolako eragiketa-motak ordezkatu ezin duen eragiketa-*mota* delako. Ez zaitezte fida ordezkoekin.

Liburu hau auzi omnipresente baten inguruko tonu eta gaien anabasa da, auzia aldi berean teorikoa eta arazo praktikoa izanik. Enuntziatu egokia ematen du tituluak: *errealitatea esan*. Guztiz gai desberdinei ekiten diedan arren, funtsezko auzia errealitatearen zentzuarena/ena eta zentzuaren eraiketarena dela uste dut zintzoki. Eguneroko hitzetan esanda, amankomuneko zentzuen auzia da, pluralean. Hara bada: amankomuneko zentzu oro, zeri kasu egin eta zeri lotu badakien gaitasuna da. Horrela bada, sinesmenak dira —zeren eta sinesmenak, azken finean, erreala eta irreal bereizteko moduak baitira—.

Alabaina, badira amankomuneko zentzu desberdinei dagozkien errealitate ugariak. Are gehiago, amankomuneko zentzu berberak gauzen —eta jendearen— sendotasuna eta baliagarritasuna mailakatzen ditu. Ez daude bakarrik ezarritako errealitate ukaezinak, badira, halaber, kuasi-errealitate kilikolokoak, problematikoak, eztabaidagarriak —azken batean sinesgaitzak eta sinestezinak—. Berezkotzat jotzen den hainbat gauza (estatu independenteak, onartutako hizkuntzak, akademikoki kontsagraturiko ikasgaiak, etab.) jakintzat eta segurutzat jotzen dituen amankomuneko zentzu berberak, alboan uzten ditu beste hainbat, aukera(ezinezkotasan)en linbora baztertuz. Badakigu, esaterako, erabat “hizkuntza” ez diren “dialektoak” badirela (edo “eskualdeetako hizkuntzak”, nahi bada), eta erabat “nazio” *ez* diren “eskualdeak” (edo “nazionalitateak”, nahi bada). Kuasi-errealitate guztiak hein batean iheskorrek dira, fantasmagorikoak, aldakorrek. Isilekoak eta nekagarriak dira, arrazoiren batengatik. Azkenik, badira irrealitateak, zentzu hertsian: oharkabeak eta imajinatu gabeak, urrunak eta eskuraezinak diren neurrian, batere baliorik ez dutenak.

Interesgarriena, errearen eta irrealaren arteko tokialdaketak, iraulketak eta eraldaketak daudela jakitea da. Lekualdaketek eta itxuraldaketek harremanak eta loturak agertarazten dituzte. Erabatekoak diruditen banaketak *ez* dira behinbetikoak. Seguruen, bada ekologia epistemologiko bat, non errealtateak agertu eta desagertzen diren, integratu eta ezabatzen diren; beti ere erreferentzi zentroekin, geurea/besteena eta barruan/kanpoan, hemen/han, orain/orduan eta berbera/bestea bezain oinarritzkoak eta unibertsalak diren dikotomiekin zerikusirik duten lotura eta banaketan, interes eta indiferentzien jokoan.

Ezarritako zentzu komun batek ezarritako ordenari ematen dio arrazoia, horrekin solidarioa baita, eta ordena hori harremanen nolabaiteko irazki edo kalamukia baita. Komuna da, hain zuzen ere, kolektiboa, sozietarioa delako. Comtek, Durkheimek eta soziologo izena merezi duten gainerako guztiek ondo antzeman dute, irazki edo kalamukia dela amankomuneko zentzuak indar handinez aurreuposatzen duena (eta egoera guztietan baieztatu eta babesten duena), nagusitzen den neurrian irauten duen eta beharrezko gisan inposatzen den irazki edo kalamukia. Izan ere, arrazoirik ematen *ez* dion guztia ulertu (azken batean entzun eta ikusi) nahi ez duen jakinahia da ezarritako zentzu komuna. Ikuspuntua dela esango bagenu, *itsupuntua* ere badela ahaztuko genuke. Horrela da, bai: maiz erregogor eta iragazkaitz agertzen da. Erantzukizun-ezik larrienak, ulertezintasun makurrenak eta sentsibilitate-ezik gordinenak, ezarritako zentzu komunak isolatu eta babesten dituzten banaketa eta sakabanaketen ondorio diren *inkomunikazioak* direla iradoki beharko al da? Argi dago, ezarritako zentzu komunak huts gabetzat jotzen duela bere burua, eta bere iritziz sekula ez dela higuinaria.

Finean baina, doakoa eta zentzugabea delako kondenuatu ordez, hobe dugu amankomuneko zentzuari kasu egin eta zentzua izan baduela eta behar batzuei erantzuten diela onartzea, hau da, beste behar eta zentzu batzuk sakrifikatuz. Esan nahi baitut: horri justizia egitea, *ez* da bere ahobatekotasun- eta hutsezintasun-nahiak onartzea. Besterik gabe zentzu *bat* dela onartzea da, partikularra eta lokala, beste edozein bezalaxe. Zentzu *oro*, *izatez*, *baten-baten* interesa, arrazoia eta beharra dela onartzea da, beraz. Eta galdera serioa da, ea nola bizi diren,aldi berean, jende *desberdinaren* interesak, arrazoiak eta beharrak. *Ancien régime*-ko pasarte batek modu gordinean aurkezten du auzia. Eskatzaile etsitu batek bere azken argumentu hau agertzen zuen pertsonaia baten aurrean: “Azken finean, bizi egin behar dut!” “Nik ez dut horren beharrik ikusten” erantzun zion hotzean pertsonaiak. Dударik gabe, *beti jo behar ditugu* jakin eta segurutzat zenbait gauza, eta sekula ez genuke jakingo dena kontuan hartzen. Galdera ona litzateke, beraz, *zein* diren jakintzat eta segurutzat *eman ditzakegun* gauzak; edo alderantziz, *zein* gauza utz ditzakegun bazterrean edo zigorrik hartu gabe isildu. Kaltegabeak lirateke amankomuneko zentzuaren nahiak, eraginkorrak ez balira.

Hala ere, ez gaitezen arrapaladan abia. Kontua da, horrelako ezertaz ezin dugula *a priori* seguru egon. Dogma eta sinesgogortasunak, interes eta indiferentzia

benetakoena, ez dira agian sekula aitortzen. Han hemenka doktrina ofizialak eta argibide-liburuxkak aurkitzen baditugu ere, ez dugu horietan aurkituko guri interesatzen zaigun amankomuneko zentzua. Doktrina Handietako laudatzaile eta kritiko akademikoak, ume argi bat baino ezguzagoak dira, eguneroko bizitza bezain arrunta eta prosaikoa den amankomuneko zentzu baten benetako *funtzionamendua* ulertzeko. Ez dago, beraz, bestelako metodo segururik, baten batek esan eta egiten duena ez bada, gauzak eta jendea hartu eta tratatzeko modua, zuzenean eta *in situ* behatzea baino. Benetako zentzu komuna ez da beste inola agertzen, honen edo beste haren ekintza honetan edo hartan ez bada; hain zuzen ere, praktika ohikoenetan, prozedura errutinarioetan eta bulkada eta tik berezkoenetan, hauek baitira *gutxien* erreparatzen direnak. Argi dago, parentesi artean, “kontzientzia kolektibo” izenburua desegokia dela, “kontzientzia” ia beti *inkontzientea* dela gehitu beharko bailitzateke.

Errutinek doktrinek baino garrantzi askoz handiagoa dutenez —zehazkiago: doktrinek errutina *diren heinean* dute garrantzia—, sasimaisuen erudizioa baino askoz erabilgarriagoa da detektibearen zolitasuna. Abiadan, ekintzaren erdian harrapatu beharreko gauzak, *démarche*-ak eta eragiketak dira garrantzia dutenak. Etnometodologiak amarru fenomeno-tekniko ugari eskaintzen ditu, azken batean, gertaera argigarriak *sortarazteko* esperimenduak. Nolanahi ere, jokoaren arauak eta mugak argituko dituzten jokaldiez jabetzea da kontua —aztertzen dugun amankomuneko zentzua *diren* muga eta arauak—. Beraz, aukeretan, erabakietan jarri behar da arreta. Nahitaezko hipotesi bakarra hauxe da, “Erokeria izan arren, badu metodorik” —(anti)psikiatrentzako lemarik egokiena iruditzen zait *Hamleten* esaldia—. Esan genezake, laburbilduta, esaldi-multzo batetik gramatika erakartzea bezala dela, hizkuntzalari guztiak eskolan sartutako Gramatika Didaktiko Tradizionalean oinarritzen direla salbuetsiz; eta *beste* gramatika hau, ostera, ez da inolako eskola-ikasgai berezitua. Argi dagoena da, amankomuneko zentzuaren azterketak hurbilketa operatorioa eskatzen duela, eta oso aurretiko baliagarri gutxi dago horretarako. Orain artean asmatuiko psikologia guztietatik, nire ustez, George A. Kelly-rena da egokiena (*A theory of personality: The psychology of personal constructs*, 1963). Nolanahi ere, amankomuneko zentzuen auzia soziologikoa da, dudarik gabe.

Ez dut hemen amarru eta teoriez hitz egin nahi. Bakarrik esango dut, sofistikazio tekniko handirik gabe etekin handia atera diezaiokeela behatzaile argi eta zoliak bere eguneroko esperientziari. Adibide ospetsu bat gutxienik badago: Jeremy Benthamena. Iraultzaren belaunaldiko kide ingeles hura erreformazale amorratu eta erostezina izan zen, oztopo ugari aurkitu eta desilusioak multzoka bildu zituen. Haren originaltasuna, denbora librean idatzitako oharretan esperientzia horiek deskribatu eta sailkatzea izan zen. Benthamek berak ez zuen bere *dossiera* liburu bilakatu. Baina, azkenean, liburua baimendutako bi bertsiotan kaleratu zen: Pierre E.L. Dumontena (*Traité des sophismes politiques*, 1816) eta Peregrine Binghamena (*The book of fallacies*, 1824). Estiloa alde batera utzirik, munduko libururik erabilgarrienetakoa da hau. Beraz, eskuragarriena iruditzen zaidan

bertsioa gomendatzen dut (Harold H. Larrabee, *Bentham's Hand-book of political fallacies*, 1952). Liburua, abusuak defendatzeko eta aldi berean erreformaren eskariak guztiz deskalifikatzeko (edo behin-betiko baztertzeko) oligarkiak erabiltzen dituen amarruen katalogo arrazionatua da. Amarrugabea zen Bentham, ez tontua. Azpimarratu egin zuen, *jendarteko eztabaida libre*a dagoen tokietan ugaltzen direla maltzurkeriak; eta, ondorioz, arrazoi onargarriak eman behar dira, eskariak bortxaren indarraz ezabatu orde. Kontura zaitezte, argudio maltzurak, sinesgarriak eta erakargarriak diren neurrian direla eraginkorrak —hau da: amankomuneko zentzuari egokitzen zaizkion neurrian—.

The book of fallacies-ek badu oso homologo interesgarria: *Proverbs of Hell*, Benthamen herrikide eta garaikide batena: William Blake, halaber *Songs of Innocence* (1789) eta *Songs of Experience* (1794) liburuen egilea ere izan zena —ohartu titulu eta daten arteko korrespondentziak—. Behatzaile baino *lehenago*, probokatzaila zen Bentham. Aipatu liburuak, egileak berak probokatu zituen *erantzun* tipikoak (erreakzio erreakzionarioak) katalogatzen ditu. Erreformen aldeko temak nahigabe ugari ekarri zizkion, azkenean gainditzen jakin zuen arren. Esan beharrik ez dago, idazle berritzaileak iniziatiba hartu, eta proposatu eta argumentatu egiten duela. Harridura sortzen zaio, baten batek kontra egiten dionean, akatsak leporatu eta esperantzak zapuzten dizkionean. Iraultzaren belaunaldi europarreko erradikalek (Anacharsis Cloots da seguruen handiena) etnometodologia egin zuten *avant la lettre*. Esperimentu Nagusiaren ondoren bizirik segitu zuten batzuek, etorkizunerako ikasgai erabilgarriak atera nahi izan zituzten beren hutsetatik. Blake eta Benthamen merezimendua, bi talentu oso desberdinak izanik ere, hauxe dugu: nahi gabe lortu zituzten “datuei” etekin ona atera izatea. Horrek badu zerikusirik esperientzia norberaren kontura hartzearekin —eta honi dagokionez aforismo bat erregalatuko dizuet: Egin gauza arraroak, eta gauza interesgarriak ikusiko dituzu—.

Normala denez, Benthamek ihardespentetan jartzen du arreta, ekimen erreformisten *kontrako* erantzunetan. Gaztea zelarik gutxienez, harritu egin zuten erantzun horiek, eta sekula ez zituen kontra-argumentazioak baliagarritzat jo. *The book of fallacies*ek ez du horretaz ezer kontatzen, ondorioak salbu. Eromen hark metodorik bazuela somatzen hasi zenean hasi zen Bentham gertaera haien berri biltzen. *Erreakzio erreakzionarioak ezagutu behar izan zituen, bere esperientzia ulertu ahal izateko*. Amarru guztiek azkenean gauza berarako balio zutela izan zen bere hipotesia: denak ziren onak Ezarritako Ordena babesteko, aukera (eta errealtate) alternatiboak *sistematikoki* baztertuz. Izan ere, oro har, galderak saihestuz edo isilean lapurtuz ixten dituen zirkulartasun defentsibo tipikoa agertu zuen. Ez da, beraz, zehatza, kontra-argudioek bazterretik alde egiten dutela esatea. Oso bestela, etxetik kanpo abiatzeari uko egiten diote. Begiratu eta entzuteari uko eginez, esploratu eta eztabaidatzeko arriskuei alde egiten diete. Labur esanda, esperientzia eta imajinazioaren kontrako blokaketa sistematiko tipikoa da. Gertaerek eta argumentu probokatzailerek ez dute ezer ere balio: absurduak dira,

irrealak, faltsuak eta, ondorioz, baliogabeak, deusezak. Ezarritako Ordenaren aldeko zentzu komunak, arrazoia ematen ez dion guztiarekiko sentigabe bilakatzen duen irazgaiztasunari esker irauten du. Argi dago, inkontzientzia hutsa fede txarra baino perfektuagoa eta seguruagoa dela.

Amankomuneko zentzuen *aniztasuna* azpimarratzeko tema, beraz, metodologikoa da teorikoa baino lehenago. Hautematen dugun horretatik ateratzen ditugu datuak, eta sekula ezin dugu “denaz” ohartu. Zein da, orduan, gure arretaren ortzemuga? Amankomuneko zentzu batean murgildurik seguru eta pozik (geurean) sentitzen garenean, erreserbarik gabe onartzen dugu, “naturalizat” jotzen dugu —ez dugu horretan azpimarratzekorik aurkitzen, ez dugu ikusi ere egiten. *Infernuko Esaerak eta Gezurren liburuaren* oinarrian (edo lerro artean, nahi bada) Blake eta Benthamen usteak daude, jakina. Egileek ez dute horiez hitz egiten eta ez dute horretan asko pentsatzen, gutxienik testu bi horietan. Ikus dezakegun guztia, beraz, *kontrasteak* dira, *harridura* modura agertuak. Kontrasteak *dira* gure datuak. *Gainera*, funtsezko auzia dira kasu honetan, amankomuneko zentzuen arteko kontrasteak probokatzailak baitira beti, gogaikarriak sarritan eta asaldagarriak zenbaitetan. Errealia denaz ados jarri *ezin dugunean*, agian, guztiz errealitate komunik ez dagoela susmatzen dugu. Eta hain zuzen ere, *orduan* (egiaren orduan) gertatzen dira aukera eta erabaki funtsezkoenak; eta orduan ikus dezakegu nola funtzionatzen duen ekologia epistemologikoak. Oso baliotsua *gerta daiteke* honetan interdiskurtsoaren kontzeptua. Galdera (gehienetan ahaztua) da, *non* gertatzen den interdiskurtsoa. Pertsonaien artean gertatzen dela esaten badugu, airearen ezaugarria dela suposatuko dugu. Ez: interdiskurtsoa pertsona *bakoitzaren* buruaren *baitan* gertatzen da, eta diskurtsoa sortzen duten *aldi berean* gertatzen da. Diskurtso bakoitza, nolabait, diskurtso alternatiboen *arteko* topaketa dela onartzea, diskurtso orotan *alternatiben* arteko aukera eta erabakiak daudela onartzea da. Hemen ez dut gehiagorik esango —ez bada ezen, seguruen, gizakia *harremanen arteko harreman* gisa hartu behar dela, loturak lotzen dituen korapiloaren antzera—. Arrasto bat erantsiko dut: seguruen, egon badaude nolabaiteko “elebitasun” epistemologikoak.

Esan diezazueket “minorien” gaia izan dela nire kasuan, errealitatearen zentzuen auzira sartzeko bide nagusia. Zer nahi duzue? Nire ikerketak neure esperientzietatik abiatzen dira beti. Zorionez, ez naiz gai nagusiak *in vacuo* planteatu, eztabaidatu —eta “konpondu” ere— egiten dituen jeinu-mota horietakoa. Nik ikusi eta ukitu egin behar ditut, oso forma zehaztutan *deskubritu* behar ditut, besterik gabe asmatu edo sartutako doktrinak errepikatu ordez. Egia apala, beraz, hauxe da: “Zer da Errealitatea?” galdera nagusitik abiatu ordez, saio-multzo honen galdera nagusira *heldu* —edo hurbildu— naiz. Gauza asko azaltzen ditu honek; esaterako, nik neuk saio hauetan, han hemenka, aurkitzen ditudan zehazgabetasunak eta zalantzak. Hala ere, ez dut inolako lotsarik, auzi bat ondo argitu *baino lehen* ahots ozenez pentsatzeko. Nola edo hala ekin behar diot, eta, agian, hobe da lagundurik ekitea. Espero dut, inork ez duela saiorakoa den azterketa hau “behin-betiko” azalpen batekin nahastuko.

“Marjinaltasuna” kuasi-errealitatearen kasu tipikoa da, ezta? Ezaugarri-multzo oso berezia agertzen du. Hasteko, bitxia da, modan dauden titulu guztiak (“minoria”, “elebitasuna”, “etnikotasuna” eta gainerakoak) guztiz eufemistikoak izatea. Arrazoiren batengatik “anormaltasun”-sentsazio maltzurra agertzen dute. Agian “minoriak” nolabait anbiguoak edo hibridoak direla suposatzen delako (arrazoi handiago edo txikiagoarekin) sortzen dira nahasketak. Badirudi alor honetan bai behatzaileek bai behatuek anibalentziak eta inkontsekuentziak agertzen dituztela. Aurreuposatu egiten da, halaber, “minoriak” kondar-auziak direla, desagertzeko bidean (zurgapenez gehienetan) daudenak. Eta badirudi, oro har, ondo ematen duela; eta, esaterako, anbiguitate hori zurgapenaren etapa bat dela. Eta zer da zurgapena? Seguru egon gaitezke, *ez* dela batere erraza.

Puntu honetan korrelazioa den bereizketa batez jabe gaitezke. Batetik bada jendetza bat, *populazio* demografikoa den aldetik —barkatu errepikapena—. Beste aldetik, badago jende horren esperientzia eta bere *errealitatearen zentzua*. Demagun bi maila direla, bata *bizi den bizitzari* eta bestea *bizitako munduari* nahiko ondo dagozkionak. Hara bada: horrek guztiak hurbilketa bikoitza eskatzen duela uste dut, edo, gutxienez, ondo koordinaturiko bi ikuspegi. Zehaztasunetan sartu gabe esango dut, gaiari bai *demografikoki* (azken finean, populazioen ekologiaren arabera) bai *fenomenologikoki* (aipatu dudana ekologia epistemologikoaren arabera) ekin behar zaiola. Parentesi artean: “ekologia” hitzak nahiko egokia ematen du kasu bietan. Aurretikoak alegatu ordez —badira oso onak eta nahiko ugariak—, Samuel Butler-en *Erewhon* (1872) irakurtzea gomendatzen dizuet. Maila demografikoari dagokionez esango dizuet, hizkuntzen ordezkapena pixka bat ulertzeko daukadan grinak, kalkulu bidez eredu ekologikoak asmatzera bultzatu ninduela (1964ko udan Madrilén); eta, hain zuzen ere, horri esker deskubritu nuen handik gutxira “ekologia” izeneko disziplina bat. Nolanahi ere, egon badaude maila biak; eta *oso* interesgarria ematen du ikuspegi biak lotzeak zeren, populazioetako ekologia eta soziologia fenomenologikoa *oso* disziplina urrun eta desberdinak baitira. Lotu *behar* direla eta *nola lot ditzakegun* deskubritzeak, berrikuntza teoriko garrantzitsua dirudi: oro har *aplika daitekeen* inspirazioa, eta ez kasu jakin bati aplikatzeko moduko amarrua. Kontu soziolinguistikoa oso argigarria da, hizkuntz komunitate bat lotzen duen hizkuntzak lotura baitu, seguruen, errealitatearen nolabaiteko zentzuaz. Are gehiago, badirudi elebiduntzeak zerikusit handia duela kanpoko erreferentzi zentroa hartzearekin —“marjinaltasunaren” ezaugarri tipikoa—. Espero dut, saio hauek honi guztiari buruzko gauza interesgarriak aurkeztuko (eta iradokiko) dizkizuetela. Baita (jakina!) inguruko beste gauza batzuei buruzkoak ere.

Nolanahi ere, hemengo auzi nagusia (lotua eta lotzailea) errealitatearen zentzuetakoa eta zentzuaren eraiketakoa dira. Esana dut, amankomuneko zentzua eguneroko esperientziatik ateratzeko modua, gramatika esaldi-multzo batetik erakartzaren parekoa dela. Eta *hemen* utzi behar da, isilean, hizkuntzalarien eta semiologia/semiotikako sailaren konpainia. Behin-betik argitu behar dira “komu-

nikazio” eta “hizkuntza” nozio arruntetan bilduriko nahasketa guztiak —eta nahasketa horiez baliatzen dira aho handiak—. Argi esanda, zentzua eta “esanahiak” ez dira *inolaz ere* gauza bera (eta hura ezin daiteke hauetara mugatu). Saio hauek zentzuaren eraiketaren gaia enfokatzeko modu bat (egokia eta oso emankorra irizten diot) eskain dezakete. Azken batean, baieztatu egiten dut hemen, gai aproposa *esatea* dela (eta ez hitz egitea!), eta ekintzaren barruan gertatzen den *ekintza*-mota dela; eta ez alderantziz! Argi dago, esatea beti ere *bizitzan* zehar —*baten baten* bizitzan zehar— gertatzen diren ekintza eta harremanetako bat dela esatea. Eta argi dago, harremanek entitate kolektibo bat lotzen duen sarea osotzen dutela —*gizarte bat*, zeinaren *baitan* gertatzen den gizartekideen bizitza—.

Ondo dago: (multi)galdera hau giza zientzietako nahastuenetako bat da. Ekintza honen edo beste haren zentzua honen edo haren bizitzaren zentzuaren barruan txertaturik gertatzen da. Gainera, badaude zentzu komunak edo kolektiboak —eta hauek, agian, ez dira oso homogeneoak ez eta erraz mugatzekoak—. Dena batera *hain* da nahasia, ezen ulergarria dela zenbaitzuk aztertzeari uko egin eta galdera bera “faltsua” edo, gutxienik, desagokia dela erabakitzea. Nire ustez, oster, (multi)galdera hau *funtsezkoa* eta *halabeharrez* korapilatsua da —nork uste du bada giza bizitza sinplea dela?—. Azeriaren antzera mahats-mordo eskuraezina garratza dela erabaki orde, (multi)galdera hau moduren batean aztertu eta argitu *dezakegula* iradokitzen dut nik. Gainera, hori egitea merezi duela baieztatzen dut. Galderaren konplexutasuna bera *ez* da nahasketa hutsa. Gauza positibo bat behintzat iragartzen digu: zentzua *harreman oso korapilatsuek* osotzen dutela. Honi dagokionez, “zentzua” hitzaren adierak (ugariak benetan) *ez* dira lausotasun hutsa. Agian galdera nagusiaren gakoaz jabetzen lagunduko diguten lotura semantikoak agertzen dituzte.

Zer esango dizuet “bizitza” hitzaren adierez? Zorionez badago ikerkuntzarako terminologia, atzerazinezko bidean fraseologia erretoriko guztietatik aldentuta dagoena. “Bizitza” diodanean, ez dut inolako aipamen hutsalik egiten. Gero eta argituago dagoen nozioaz ari naiz. Gutxienik badira *logique du vivant*-aren zirriborro koherenteak, eta azaldu egin dira zenbait *unibertsal biologiko* (bizitzaren, oro har, funtsezko ezaugarriak). Unibertsal biologikoak —hizkuntzarenak baino askoz ere sinesgarriagoak!—, inolako dudarik gabe, oinarri eta inguru nahitaezkoenak dira soziologiarako oro har, eta soziolinguistikarako bereziki. Seriotan uste dut, bide *honetan* ari dela garatzen bilakabide koherentea izan dezakeen ikerkuntza. Izan ere, badago abangoardiako ikerketa-bide bat (oraindik gutxi zabaldua), arrazoiren batengatik Auguste Comtek —eta lehenago Ramon Llullek— irekitako norabideari segitzen diona. Bide honek ez du inolako loturarik atzegoardiako moda friboloekin, hoberik ezagutzen ez dutenek han hemenka oso laudatuak diren horiekin. Nolabaiteko kamustasuna behar da, esaterako, darwinismoa goratu eta *organismoa-funtzioa-ingurunea* eskema apalari inolako kasurik ez egiteko! Laudatzaileek beti dute balentria zientifikoan nahiko nozio epikoa (eta bat ere ez intelektiboa). Ez: ez dut ukatuko *bizirik irauteko borroka* eta *egokienaren bizirau-*

pena tituluek berek eragin handia dutela —eslogan faxisten eragin mota *berbera*, hain zuzen ere—. Sinetsi nahi dut, hau aipatzean ez dizuedala ezer berririk agertzen. Inoiz usnatu ez bazenute... Tira ba: balentria intelektiboak ez dira *El Guerrero del Antifaz* bezain ikusgarriak (eta askoz ere serioagoak). Batzuetan gauzak *ulertzea* da, besterik ez!

Agian liburuki *honen* koherentzia eta zentzua susmatua izango duzue dagoeneko. Anabasarena lehen inpresioa da. Egon badago gaien bilduma eta tonuen maila elkar lotzen dituen gai-bilbe bat (zentzuaren multigalderan zentratua). Bide-sare bat dela esan genezake, *irekia*, galdera oro irekidura baita. Maila honetan liburukiaren edukia multzo *lotua* da (ez sakabanatua) eta, era berean, *irekia* (ez itxia). Agian, baten bat kezkatu edo desilusionatuko duen irekidurak *funtsezko* garrantzia du hemen. Geroago azalduko dizuedanez, liburuki hau testuinguru baten *kontrako* testua da, batez ere. Ezarritako zentzu komun baten kontra jotzea da —hau da, horren bitartez eta horretatik *kanpo*— liburu honen izateko arrazoia, zentzua. Esan behar dut, besterik gabe *beharrezkoa* iruditzen zaidala, ez bakarrik ernagarrria. Argi dago: ezer baliozkorik ezin diet eskaini, horren beharra ikusten ez duten horiei. Are gehiago, jakin badakit esateko bizioaren kontra, inolaz ere ez entzuteko bertutea dagoela, zentzu komunean itsuki sinesten dutenek ezin hobeki praktikatzen duten bertutea. Hauek ez dira sekula etxetik kanpora ausartuko. Ez dira ezta etxean ere ausartzen. Ez dute ez ikusten ez susmatzen, *hementxe eta oraintxe*, errealitatearen zentzuen eta zentzuaren eraiketaren galdera! Santa Luziak gorde diezaiela ikusmena!

Eta horretaz, Edward L. Rose nire lagunak esperimendu zoo-epistemologiko bat aipatu eta gomendatzen du sarritan. Maiz egin du berak eta beti lortu du emaitza berbera. Zakur bati atzamarrez zerbait seinalatzen badiogu, zakurrak arreta handiz begiratuko dio atzamar-puntari. Aitortu behar dut, nik neuk ere emaitza berbera lortu dudala —nahi gabe, baina!— oso jende zentzudun eta ikasiarekin. Oso eragozpen nekagarria eta ilusio-zapuztailea gertatu zait ulertezintasuna; frustrazio nahiko etsigarria epe luzera. Zakurrek, arrazoiren batengatik, *ez* dute *eragiketarik* burutzen. Atzamar-punta erakusten diegula uste dute, eta ez dute susmatzen atzamarrak *beste* zerbait seinalatzen duela. Orduan, bada, liburuki hau ikerketa-prozesu baten atala da. Ez du burutzapen handirik agertzen. Bide batzuk, norabide batzuk *erakutsi* baino ez du egiten. Duen zentzua beraz, *jarraipenaren*, jarraipen *posiblearen* araberkoa izango da. Horretantxe dago intentzioa. Mugimendu hau, abiadaren *élan* hau airean harrapatzen ez baduzue, argi dago, ez duzuela ezer interesgarririk ikusiko —ez zenuketean ikusiko *begiratzen* gonbidatzen zintuztedala, aztertzen—.

Konfidentzialki, gehitu al dezaket Benthamen adibideari kasu egiten diodala? Jainkoak bizitza eta osasuna ematen badit, egunen batean berea bezalako bilduma arrazionatua idatziko dut, agian Blakeren izenburuarekin: *Proverbis de l'Infern* —*Lògica dels Fernández* baino izen handiosoagoa eta ez hain iraingarria, esaterako.

Seguru egon zaitezkete, ironiaren kintaesentzia izango dela. Eta esango dizuet, agian arrazoa duela Rolf Kjolseth nire *cuateak*, jendeari azaltzen dionean ironia dela nire ama-hizkuntza —hau da; *hartutako* hizkuntza, beste edozein bezala, abantaila bakarrak etxeko erosotasuna eta konfidantza izanik—.

Errealitatea esatea, nolana ere, auzi teoriko unibertsala da, *bai eta* oso arazo praktiko zehatza, *egungoa eta tokikoa*. Zorionez edo zoritxarrez, errealitatea anitza da. *Ezin dugu* errealitatea oso-osorik behin-betiko esan (ez eta urrundik imajinatu ere). Errealitate hau edo bestea esatearen arazoa, hemen nahiz han, orain edo gero, hura ikusi eta ikusaraztearen, bururatu eta bururaraztearen arazoa da; azken finean, *zentzu bat eraikitzearen* arazoa. Eta zentzu bat *ez* da sekula esanahi bat, hemen kontua *koherentziazkoa* delako eta ez baliokidetasunezkoa. Hemen, desberdintasuna guztiz funtsezkoa da —eta itzelezkoa!—. Honela esan dezakegu: kontua ez da “zakurrari” “or” esatea —ez eta kontrakoa, Jainkoarren!— zakurren errealitatea deskubritu eta errekonozitzea baizik. Jakin behar duzue haxe iruditzen zaidala (kontrakoa ez diodan bitartean) giza balentriarik neketsu eta problematikoena: miresgarriena. Pentsalari eta artista guztiek, ikertzaile eta hezitzaile guztiek —aho handiak salbu, jakina—, horixe lortu nahi dute suharki. Badirudi, askoz ere ohitua go gaudela *kontrako* balentrietara: zenbait gauza makinalki baztertu, horiez hitz egin edo horietan pentsatu *gabe*; edo oso gainetik eta zeharka garbitu, ametsetakoak bailiran. Larritasunik gabe pentsatzea edo horiez hitz egitea, *errealitate gisa* hartu eta aztertzea, atentzio eta imajinazioaren ariketa kementsua da.

Honi buruz oso hausnarketa abstraktua egin badezakegu ere, nahitanahiez *esperimentu praktiko* eta *bizitako abentura* gisa gertatzen da (gertatzen denean), hau da, baten baten bizitzan zehar. Eta sekula ez dut pentsatu, errealitatea esatea hau edo beste hura onartzen eta erreibindikatzeko ibiltzea denik. Askoz ere apalagoa eta funtsezkoagoa dela uste dut. *Gu geu* osotzea da, zeren *erronka geure* errealitatea baita, eta guztiz loturik baitago dagokigunarekin eta gure esku dagoenarekin. Esan dudanez, nire ustez zentzu *oro* da errealitatearen zentzua, *baten baten* interes, arrazoi eta beharra. Inolako teoria abstraktuk ezin du arazoaren funtsezko alor hau konpondu (ez eta ezabatu), guztiz zehatza baita: *guztiz erlatiboa*. *Faustoren* pasarte bat datorkit gogora: “Zergatik hitz egin *beti* egon *beharko genukeen* egoeraz?” *Hemen eta orain* hartzen dute beti zentzuek itxura eta indarra; edo desintegratzen dira edo, besterik gabe, huts egiten dute. *Hic Rhodus: hic salta!* Oso ondo ulertzen dut, beraz, Arkimedesez eskatzen zuen baldintza: “*Emaidazue euskarri bat*, eta mundua mugiaraziko dut”. Bizi-prozesu guztiak zirkuluak direnez —helizeak edo kiribilak, zehazkiago—, baten batek esaten duen oro, sortua *da*, eta sortzailea izan *daiteke*.

Bai: ausar naiteke; neure esku dago, eta bihotz osoz dagit. Hala ere, ezin dut asmatu, nire saio hau galduko ote den edo katalizatzaile bilakatuko ote den. Sozialogo batek ezin du ilusio gehiegirik egin. Ez ditut inolaz ere neuk bakarrik burutu nahi, gizarte *honek*, oro har, burutu ezin omen dituen gauzak. Ezin dut ezta argitu

ere, ea gizarte honek *ezin duen* egin egin *nahiko lukeena*, edo *ez duen* egin *nahi* egin *lezakeena*. Imajinazioa dugunok pribatuan hipotesi ugari *asma* badezakegu ere —eta gure artean eztabaidatu—, ezin ditugu frogatu, kasu honetan ezin dugulako tamaina naturaleko esperimenterik egin. Alferrekoa eta doakoa da, gizarte baten ezintasuna eta ukoa bereiztea. Maila honetan, benetako historia bera da egin daitekeen esperimentu bakarra. Gainera badago prozesu biziak tipikoa duten zirkulutasun saihestezina. Alternatibarik agertzen ez den bitartean, ezarritako zentzu komunak hain estuki bideratuko ditu atentzioa eta imajinazioa, ezen galdera guztiak aurrez juzkatuko (eta bukatutzat emango) direla, eta, horrela, alternatiba oro hutsaraziko.

“*Garai hau*” esan beharko nuke —eta ez “gizarte hau”—. Fantasiaren ametsa baino ematen ez zuen George Orwellen *1984 development*-aren teoriarena baino askoz extrapolazio zentzuzkoagoa izan liteke —barkatu: *bada*—. Hain zuzen ere, 1968an (data gogoangarria), *Madrid* egunkarian argitaraturiko artikulu batean, garaiko ezaugarriak zer edo zer argitzen nituen —maiz gogorarazi didate gertaerek artikulu hura!—. Egun, badirudi mundua *development*-aren euforia eztitik, salbaahalduenak formularen zakarkeria izugarri pasala dela ziztu bizian. Egungo kezkarik nagusiena segurtasuna da, kosta ahala kosta, hau da, segurtasun negatiborantz jotzen duen beldurra: *hondamena*. Produkzioaren alor guztietatik hondamenarena da loriatsuena. Nolanahi ere, soziologo gisa dudak kezka ez da hondamen “fisikoarena”, eta ez dut uste (kontrakoa ez diodan bitartean), gizarteak mundu fisikoaren egiturak arriskuan jarri nahiko dituenik.

Besterik gabe ikusten dut, zentzuaren, arrazoiaren eta gizateriaren hondamenak, nahikoa aurreraturik ematen duela *dagoeneko* zenbait tokitan; eta oso arin hedatzen dela dirudi. Ezarritako zentzu komunaren bide ibiliak *caminho de perdição* bat ematen du; bide seguruegia izatekotan. Zein zentzu eraiki *dezakegu* testuinguru *honetan*? William Blakek ezin hobeto azaldu zuen gutxieneko murriztezina:

And so you may do the worst you can do,
Be assur’d, Mr Devil, I won’t pray to you.

Agian beste zerbait baikorragorik ere egin genezake; esaterako, *ikusi egin dezakegu* hondamena ez dela ez kanpoko interferentzia ez eta ustegabeko istripua, hori bezain sinplea. Gure garaiko Gai Nagusia ematen du, eta ez ezbehar biografikoen bat-bateko izurritea.

Saioetako bakoitzak sorketa propioa izan du, aktualitate lokaletik nahiko independentea izan dena. Hasieran esan dudanez, ibiltaria izan da sorketa. Hori bai, azken idazketa eta konpilazioa Espainiako trantsizioaren soraiokeriaren *baitan* burutu ditut. Noizbehinkako aipamenek ez dituzte, hala ere, kasik batere argitzen liburu honen eta agertzen den ingurumariaren arteko loturak. Zerbait aipatu beharko dut hemen.

Espainiako trantsizioa justu Bartzelonan eta unibertsitatean soziolinguistika irakasten bizi izana, benetako pribilegio epistemologikoa gertatu zait. Nire esperientzia zabaltzeaz gain, gauza askoren ezagutza sakondu ahal izan dut. Deskubritu dut, esaterako, ulertezintasuna ez dela aldebakarrekoa, *elkar* azaltzen duten gauzen topaketaren menpekoa baizik. Adibide bat jarriko dut. Nire egungo testuinguruak asko lagundu dit, Mariano J. de Larrak zein egoeratan idatzi zuen (eta hil zen) ulertzeko; eta alderantziz, abagadune hark ere lagundu egin dit nire egungo testuingurua ulertzen.

Badira kointzidentzia zehatzagoak ere. Larra *costumbrista* bat zela errepikatzen dutenek ez dakite *costumbres* horrek *moeurs* esan nahi duela. *Moeur* horiek eguneroko bizitzaren ohiturak eta errutinak dira, aldaketen kontrako agertzen den zentzu komunarekin erabat lotuak. Nire kezka nagusia, beraz, nahikoa bat dator Larrarenarekin. Gutxienik Montesquieu-ko baroiaz gero (eta Alexis C. de Tocqueville, Larraren garaikidea), *moeur* horiek gai garrantzitsua dira.

Badago, gainera, beste paralelismo garrantzitsu bat Larraren eta nire abenturaren artean. Gehienetan ahaztu egiten den artikulua batean (*Horas de invierno*, 1836ko abendua), honela dio Larrak:

gizarte espainiarra, finean, hierarkia europarretan kokatzen deneko maila

Gaiak oso barrutik eta lanbide aldetik ere eragiten zion:

Zibilizazioaren eta publizitatearen erdi-erdian idatzi eta sortzea (...) idaztea da. Zeren idatzitako hitzak oihartzuna behar baitu (...) hedatu beharra du, argiak bezala, zentrotik zirkunferentziara. Mundu modernoaren hiriburuan (...) idaztea, gizateriarentzat idaztea da; gizakiaren hitzaren xede duin eta noblea, entzuna izateko esaten baita. Madrilen idazten dugun bezala idaztea, oharrak hartzea da, memoria liburu batean idaztea, bakar batentzako monologo etsigarri eta tristean aritzea da. Madrilen idaztea negar egitea da, ahotsa bilatzea aurkitu gabe, amesgaizto nahasgarri eta bortitzean baikin. Zeren batek beretarrentzat ere ez baitu idazten. Nortzuk dira beretarrak? Nork entzuten du hemen? Akademiak al dira, berriketa-taldeak (...), kafetegietako mahaiak al dira, (...) lagun-taldeak al dira (...), ustiatzaileak dira ala ustiatuak?

Asmatuko al dugu hiruko erregela egiten? Gaztelaniaz idaztea kondena baldin bazen —eta oraindik ere bada—, zer esango dugu katalanez idazteaz? Inork ez omen du gauza handirik esan, hori da egia gordina. Are okerrago, agian alferrekoa da guztiz publikoa ez den eta Famili Zirkulu batek guztiz pribatu eta konfidentziala izaten segitzea nahi duen hizkuntza batean gauzak publikoki esateko esfortzu oro. Hain sendoak ematen dute hemen oztipoek, ez dutela ezta aukerarik ere ematen frustrazioa eta haserrea adierazteko. Izan ere, gehiago dira gaitasun-ezabatzaileak haserre-sortzaileak baino. Degradaziorik gorena minik gabekoa eta mutua da, sentikortasuna eta imajinazioa ezabatzen baititu aspaldidaniko

egokitzeak. Zorionsua da naturaltasun makinal eta baketsua. Eta argi dago inolako sumindurarik ezin dela sortu, duintasunaren batere aztarnarik ez dagoen tokian; eta ezin da inolako sarkasmorik egon, inork horrelakorik ikusten ez duen tokian.

Ondoegei dakit katalanez idaztea *hic et nunc* bazterketa bikoitzaren menpe jartzea dela: kanpoko baztertze zapaltzailea, eta barneko autoisolatze defentsiboa —Berpizkundeak aterbea eraiki baitzuen kartzelaren *barruan*—. Gorengo puntua hartzen dute kamustasanak eta intolerantziak “Kultura Katalanaren” Familia Zirkuluaren barruan, honek Berpizkundearen fantasia iheszaleak iraunarazi eta ospakizun erritual eta efusio taldekoietan adierazten baititu —diskurtso publikotik oso desberdinak diren ospakizun eta efusioak—. Badirudi, azken finean katalanez ezinezkoa dela bizi dugun historia *ikustea* eta jolasa ulertzea, non gu jostailuak garen eta ez jokalariaik.

Soziolinguista naizenez, sakonki apreziatzen dut, Larrak biziki eragiten nauen egoera-tipo bat agertzeko adierazten duen dohaia. Inork ez dit esan behar, ingelesak ematen duela egun gizateria osoarentzat idatzi ahal izateko moduko hizkuntza bakarra —gizateriaren parterik handienak ez du ingelesez irakurtzen, ezta ia irakurri ere, zoritxarrez!—. *Baina hori beste kontu bat da. Hemen eta orain* egokia eta presazkoa den auzia, katalana ez den beste edozein hizkuntzatan esan ezin dudan errealitatearena da; ondorioz, hizkuntza hau bezain problematikoa eta jende hau bezain zaurigarria. Jakin badakit, errealitate hau katalanez esaten ez badugu, inork ez duela beste inola esango; eta ez dela sekula inorentzat erreal *bilakatuko*, ezta gu geuretzat ere.

Nire esperimentuak duen berezitasun bitxia da *ez* dudala errealitatea katalanez esan nahi isolatzeko intentzio ziztrinarekin, hots, “babesteko” aitzakiaz. *Ez* dut *inolako* aitzakiaz zapaldu nahi. Alderantziz, baieztatu egin nahi dut, gainerakoari irekiz eta munduarekin lotuz, bat-batean esaten uzten badidazue. Ikusiko duzue, lantzen ditudan gaietako *batzuk* katalanak direla (valentziarrak batez ere), bai eta, giza historiaren abagadune honetan lantzen ditudan gai *guztiak* interes unibertsalekoak direla ere. Gai partikularren eta auzi orokorren arteko elkarloturak agertzen du, hain zuzen ere, gure errealitatea munduarekin lotzeko modurik zuzen eta seguruena.

Esperimentua dagoeneko eginda dago —hori, gutxienik, froga dezaket!— Eta interesgarriena da, hain zuzen ere, benetan esperimentua *dela*, arazo batekin zerikusirik baitauka. Kontuz: *ez* da hizkuntza katalanaren “bizitzaren” arazoa (azti eta korifeoek sinbolo fantastikora murriztua), naturaltasun eta duintasunez *katalanez* bizitzeko arazoa baizik. Esatea, argi dagoenez —pentsatu eta egitetik banaezina—, giza bizitzaren osagaia da. Ohar zaitzete, arazoa *hauxe* dela esatea, subertsiboa dela testuinguru *honetan*. Gutxienik, iradokizun probokatzailea bada, agerian jartzen baitu bi diskurtso-moten arteko sakoneko kontrastea. Nire diskurtsoaren arauak *ez* dira efusio eta nahasteen, obsesio eta ihesen jokoarenak.

Ateka bat ireki baino ez dut egiten, ibiltzeko moduko bide bat. Ezin dut jakin zein izango den, azken buruan, demostrazio honen eraginkortasuna. Askatasun bat hartzen dut, eta ez dut segurtasun handirik eskatzen. Testu baten testuinguruaren *kontrako* borroka desorekatua da. Besterik gabe, ni merezi nauela erabaki dut. Beste alde batetik, hauetako saio batek ere ez du nire abentura aztergai. Jende askorentzat garrantzitsuak diren gaietarako *sarbidea* baino ez da. Beraz, ez dizuet eskatzen *ni* ulertzea —ez naiz hori bezain garrantzitsua, ezta neure buruarentzat ere—. *Hura* uler dezazuen gonbidatzen zaituztet: hasteko, *bizi ditugun* eta —gu geu bezalaxe— baztertu eta ezabatu egin *daitzkeen* errealitateak *ikus* ditzazuen. Gauza horiek esaten hastea, bururatu eta eraikitzen hastea da, esfortzuz *egiten* hastea, *arriskurik gabe* guztiz eginak topatzeko zain egon ordez.

Hemen bildutako saioek, *batera* harturik, kalamukia, edo irazkia osotzen dute: *testuinguru* bat, hain zuzen ere. Liburu honek izan ditzakeen zentzua eta ondorioak, osotasunaren eragina izango dira. Sistema finko batek oso erraz disolbatzen ditu kritika “disolbatzaileak”. Noizbehinkako eraginak galdu egiten dira, eta ez da sekula alternatibarik gauzatzen. Testuingurua, ostera, sistema baten hastapena da jada, non *pars construens* delakoa *pars destruens* baino garrantzitsuagoa den. Gutxienik, bada gunehiko finkoa; eta itxuraz bideragarria, garatzeko gauza den enbrioia. Saio-multzo honek sarbide- eta irteera-korapilo bat eskaintzen duela esan dezaket. Testu bakoitza besteetatik nahiko aparte sortua izan denez, horieta-ko batek ere ez du lehentasunik.

Multidiskurtso batera bildu nahiko luke hasten dudak diskurtsoak. Neuk ere, Gaston Bachelard-ek bezala, ondokoa sinesten dut,

Egia batek eztabaidaren bukaeran bakarrik du zentzu osoa. Ezinezkoa litzateke egia lehenagotea. *Akats lehenak baino ez daude.*

Ez dut, beraz, ez lehen ez azken hitzik esan nahi ezertan ere ez. Ikerketarik originalenak eta diskurtsorik berritzaileenak ere, aurretikoek deskubritzen dituzte *beti*. Egia apala da hausketak berak *lotu egiten duela*, aldegite oro lotura baita. Historia oro jarraitze eta etenduren kateamendua da; eta, gainera, jarraipenak ez dira sekula bidebakarrekoak. Orduan, une oro egiten ditugun *démarche*-ak (eta baztertzen ditugunak) aukerak dira. Alternatibarik ez balego, jokorik ere ez legoke. Honek esan nahi du *ezin dugula* denok denetan ados jarri behin-betiko. Esan nahi du, halaber, disidentziarik ez dagoenean jokorik ez dagoela. Eta azkenik, inplikazio subertsiboena hauxe da, ezarritako zentzu komun ororen ahobetekotasun- eta hutsezintasun-nahiak faltsuak direla.

Historiak (misterioa, suspentsea eta ustegabea) aurrera egiten du, bizitzea bizitzen *segitzea* baita, *gehiago* bizitzea. Jarrai dezatela “baikorrak” edo/eta “ezkorrak” izaten, jakiteko nahiak itsutu eta gerarazten dituenak —hoberik ezagutzen ez dutelako—. Profetek beti aurkitzen dute beren buruei arrazoia emateko modua —eta

ez dute sekula besterik aurkitzen (ez eta bilatzen)—. Ulertzeko grina guztiz *bestelako* joko da: joko beti *irekia*, hau eta bestea ulertzea, arrazoia izateko bidezko modu bakarra (eta sendoa) dela onartzen duelako. Ulertzeko modu bakarra pentsatzea dela ere onartzen du: pentsatzen *segitu*, *gehiago* pentsatu. Llull ez zebilen batere oker, bilatu eta topatzeko joan eta aurkitu egin behar zela azpimarratzen zuenean.

Nik hautatutako aukera proposatzen dizuet: hasteko, abiatu. Ezintasun eta hondamendira kondenatzen gaituzten oztopoen artean zuloa irekitzea da, izan ere, aukerarik zailena eta arriskugarriena. Benetan, esfortzu guztiak merezi dituela baieztatzen dut —eta ez ditut nireak gordeko!—. Kontura zaitetze, hala ere, paradoxa honetaz. Antzua da larritzea, gerarazten baitu. Pentsamendu produktiboa bizkorra eta aldakorra da (hitzaren zentzu ingelesean), lasaia delako, *détendu*. Urduritasun eta hurbiltasun apokaliptikoak bateraezin eta kaltegarriak zaizkio. Jakina, jokoaren muga eta arauekin jokatzeari ekin dakiok, laxatu eta konfidatu egin daiteke. *Merezi dezakeelako* aztertu eta berritzen du, horixe baita askatasunaren sekretua. Horrela, erabateko fedea duela agertzen du praktikan —fede freskagarri eta zuzpertzaila, sekula ez harroputza, ez efusiboa—.

Eta orduan izarra berrikustera atera ginen.

Hori bezain sinplea da.

Batere damurik ez dit sortzen nire fedea aitortzeak. Fedea denez, ez naiz batere saiatuko argudiatzen. Ez da nire ikasketetako ondorio teoriko distiragarria. Ainguraketa da, besterik gabe, nire lan osoaren ezinbesteko euskarria. Zentzu oro da arrazoi bat. Oinarrian beti dago zenbait printzipio, zenbait uste. Ulertzeko grinak, errealitatearekiko grinak, sakonean freskotasuna eta zentzutasuna dituzte —benetakotasunaren erabateko froga—. Jokorik serioena *nahitaez* egiatia da, amarrugabea, ausarta. Eta segurtasun *bakar* honek inperio guztietako ospea baino gehiago balio du.

Hain da erakargarria joko hau ezen oso garrantzi gutxi duela originaltasunaren merezimenduak (bai eta zailtasunarenak). Ulertzea guztiz grina pertsonala da, bai eta abentura kosmikoa. Neure burua eta neure mundua berdina balira —Wittgenstein-ek zioenez—, ez nuke sekula etxetik kanpo abiatu beharko. Egia baina, hauxe da, pentsamendua etxean ere abiatzen dela. Gaston Bachelardek oso ondo adierazi zuen:

Bakarrik, gauean, kandela batek argitutako liburu batekin —liburua eta kandela: argiaren oldar bikoitza, izpirituaren eta gauaren ilunbe bikoitzaren kontra—.

Faustoren abentura bakartiak, laguntzaren miraria deskubritzen du.

Azkenik, jakintsuaren hitza ulertzen dut orain:

“Izpirituen mundua ez dago itxita”.

Zentzu baten eraiketa da aurkikuntza zoragarria —*making music together* bezala—. Kontsentsua ez da unibertsa izango, seguruen. Barkatuko al didazue harrokeria, esaten baldin badut, nahiago dudala konpainiarik hoberenarekin huts egiteko ospea? Buru itxiek, beste alde batetik, ez didate batere laguntasunik ematen. Merezi duen ezer ezin dugu egin elkarrekin. Hobe dugu banatzea. Robert Frostek idatzi zuen agurrik delikatuen:

Baina bete beharreko promesak
eta bide luzea ditut aurrean, lo hartu baino lehen

Argiena Gaztelako erromantze anonimo batetik aterea da:

Nirekin doanari baino ez diotsot neure kanta.

Nire pentsamendua ez da batere sedentarioa ez eta iragazkaitza. Esan nahi baitut, liburu honetako edukia eta zentzua ez direla berezko sorketaz atera *du trésor de mon esprit*. Esan nahi ditudan gauzak, topaketa ugari eta harreman-sare zabalaren ondorio dira. Nire abentura honek asko zor die (agian ia dena), jende askok —famiak, lagunak, lankideak, ikasleak...— eman dizkidaten inspirazio eta arrastoei, adeitasun eta kritikei, bultzada eta laguntzari. Bai eta irakurketa-ordurik ederrenak eskaini dizkidaten pertsonaia zoragarriei.

Irakurketei dagokienez, *serendipity*-ri mesede ugari zor diodala esan diezazueket. Argi dago, ahal izan dudan bezain ondo usaindu eta segitu ditudala arrasto interesgarriak. Alabaina, aurkikuntzarik baliotsuenak ustegabeen agertu zaizkit pentsaezineko toki eta momentuetan —biziki gogoratzen ditudan toki eta momentuak—. Horretan (ia) mirarizkoa izan da nire patu ona, eta hunkiturik eskertzen dut. Egia —jakin nahi baldin baduzue— hauxe da, elkarrizketak eta irakurketak direla, seguruen, nire ibilaldietako pizgarririk ohikoenak. Egia osoa (osoa ez dena baino konfidentzialagoa) hauxe da: tokiek eta jendeak liluratu egiten nautela. Agian egunen batean kontatu egingo dut *Bidaiak*, *abenturak*, *mirariak* titulupean; eta, dudarik gabe, etxeari eta bideei buruzko kapitulu teorikoak egongo dira bertan. Zer esango dizuet? Grinaz maite dut mundu zehatza, pentsamendu abstraktuak liluratzeko nauen grina berberaz. Llullekiko (eta Leibnizekiko) nire barne-lotura estuak Hiru Eleetan bil daiteke: *Logic, Language and Love* (*Logika, Hizkuntza eta Maitasuna*); baten batek beste bat eransteko gomendatu dit: *Law* (Legea); edo agian *Life* (*Bizitza*).

Halako moduz piztu naute liburu handiek, ez dudala denborarik (ez eta tentazioarik) izan momentuko modei segitzeko. Utziezadazue orain oharkizun erabilgarri bat egiten. Ezagulea naizenez, entzutez jotzen dutenen pedantismo bibliografiko tipikoa mespreziatzen dut. Zehatzago, nik badakit bi egile-mota dagoela: aho beroak (sekula ikusi ez dituzten liburu “ugariak” arrandiro aipatzen dituztenak), eta serioak (ondo ezagutu eta funtsezko gisa gomendatzen dituztenen aipamen neurtua egiten dutenak). Irakurle ona berehala ohartzen da, aipamen urrikoak besteak baino

askoz ere *gehiago* irakurri duela. Liburu honetan aipatzen ditudan liburu (ia) guztiak garrantzi handikoak dira nire ustez: *funtsezkoak* —ez bakarrik egokiak—. Ematen ditudan erreferentziak (egilea eta titulua) *nahiko* dira edozein liburutegi nahiz liburudendan dauden katalogoak kontsultatzeko. Jakina, ematen ditudan datuak, gehienetan, lehen edizioetakoak dira —eta egoki diren *repère* kronologikoekin ematen ditut—. Uko egiten diot, erabat, kasu bakoitzeko berrargitalpen eta itzulpenen kronika egiteari.

Auzokoak eskandalizatzeko arriskuaz aitortuko dut, egoera “minoritarioari” buruzko nire buru-gogoetek asko edan dutela jende desberdinarekiko esperientzia eta harreman zuzenetatik: laponiarrek, norvegiarrek, gaelikoak, irlandarrak, galesak, frisiarrak, erromantxeak, esloveniarrak, okzitanoak, galegoak, euskaldunak, sardiniarrak... —eta armeniarren bat—. (Albora uzten dut Hegoaldeko Hemisferioko jendea). Orain badakit zergatik erantzuten zien Arlekinek hitz apal hauekin, ilargitik bueltan jakinminez zihoazkionei: “Hemen bezalakoa da dena!”. Ederki ulertzen dut baita ere Samuel Johnson handiaren esaera:

Bidaiazeak honetarako balio du: esperientziaren bidez irudimena erregulatzeko edo mugatzeko, eta gauzak nolakoak izan daitezkeen pentsatu beharrean, nolakoak diren ikusteko.

Behin-betiko utzi diot, beraz, *extranjero*-ra doazen *catalanes universales* horien sekretua argitzeari.

Labur esanda, liburu hau aukera eta harreman *askoren* ondorioa da. Hainbeste maite dut gauza *bakoitza*, itzelezko zerrenda luzea litzatekeela aipamen zehaztua; edo, zehatzago, *erreferentzia gurutzatuak* nahasketa izugarria. Justiziarik egin *ezin dudanez*, bakarrik esango dut, eskerrona eta miresmena sentitzea dela zoriontsua izateko nire modua —eta zoriontasuna da sentimendurik isilena—.

Hainbeste ahanzteren erdian, nirekin amankomunean asko duten bi pertsona aipatuko ditut: José M. Sánchez Carrión (*Txepetx*) eta Antonio Gil Hernández. Munduko modurik naturalenean ulertzen dute beraiek estima —nola azal nezake?—.

Pierre Achard-en eskuzabaltasunari eta Pariseko Maison des Sciences de l’Homme-ko laguntzari esker, *inork* bakarrik egin ezingo litzuzkeen gauzak egin ahal izan ditut. Gauza bera esan behar dut Giorgio Braga, Jean N. Ure, Joan B. Butterworth, Glyn Williams, eta abarren lankidetzaz... Europarra naizenez, bi goitzen eramateko gauza izaten saiatu naiz: *El Catalano Volante* eta *the Catalan Catalyst*; *le Catalan de service* ez aipatzearren... Laguntza handia eman didate Domènec J. Bernardók, Georg Kremnitz-ek, Maria C. Viguièr-ek *et alii*. Beste sail bat zabaldu beharko litzateke *Transatlantic Intellectual Cross-fertilization* izenarekin: Thomas F. Glick, Einar Haugen, Joshua A. Fishman, Rolf Kjolseth, Joseph L. Dillard, Edward L. Rose, Charles A. Ferguson, Joy R. Ronbinson... *And I stop here*.

Jaume Bofill Fundazioak liburu hau atera bitartean eskaini didan laguntza ere bereziki azpimarratu nahi dut. Ahal bezain publikoki eskertu nahi dut, Jordi Portaren bitartez Bartzelonako Fundazio horrek Europako bazter honetako soziolinguitikaren hastapenetan —oraindik oso problematikoak— jarri duen interes eskuzabal eta eredugarria.

Gertaera bereziak aipatuz, Joan Solàren tolerantzia sotila eredu on eta lagun-garria gertatu zait Bartzelonako Unibertsitateko lanean. Solà eta biok bihotz-bihotzetik hartzen dugu Kataluniako errealitate hauskor hau. Bizitzaren ironia da leialok, beti zorrotzak, maiz elkar sutzea.

Errepikatzea izango al da, Jordi Soléren leialtasun adoretsua azpimarratzea? Liburu hau egitea, agian, mania pertsonala baino ez da izan. Argitaratzea eginbehar ausarta da.

Azkenik, Anacharsis Clootsen jaioterrian eman didaten harrera eta laguntza eskertu nahi ditut (Fritz Schültze, van Heuvel baroi-baroisak, Fredrik Gorissen eta beste batzuk); bertan, nola ez, Sigfrid eta Lohengrin gogoratzeko aukera izan dut. Germà nire ilobak badu istorio hauen berri.

